Х. Муҳаббатов, М. Раҳимов, Ш. Ғафоров

ГЕОГРАФИЯИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОИИ ҶАҲОН

китоби дарсӣ барои синфи 9

Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чоп тавсия кардааст

«САРПАРАСТ»
Душанбе
2006

ББК 65.04я72
М 95

Х. Муҳаббатов, М. Раҳимов, Ш. Ғафоров.
ГЕОГРАФИЯИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОИИ ҶАҲОН. Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми макотиби таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Сарпараст», 2006. – 352 саҳифа.

Истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

Муаллимони мӯҳтарам!

Хоҳишмандем фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишонии 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, Пажуҳишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон ирсол намоед.

© «САРПАРАСТ», 2006

МУҚАДДИМА

Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон ба гурӯҳи фанҳои ҷамъиятшиносӣ дохил мешавад. Он қонуниятҳои инкишоф, ҷойгиршавии хоҷагӣ, аҳолии ҷаҳон ва мамлакатҳои алоҳидаро меомӯзад. Дар ин замина ба баъзе масъалаҳои умумии ҷаҳонӣ дахл намуда, аз ҷумла ба масъалаҳои глобалии инсоният беш аз ҳама алоқаи мутақобилаи ҷамъият ва табиат маълумоти мушаххас медиҳад. Ин барои амиқтар дарк намудани марҳалаи кунунии тараққиёти иқтисодӣ ва вазъияти сиёсию экологии ҷаҳон, ноҳияҳо ва мамлакатҳои алоҳидаи он кӯмак мерасонад.

Давраи ҳозира давраи дигаргунсозиҳои азими илмию техникӣ, иҷтимоию сиёсӣ мебошад. Хусусияти хоси он барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ, сохти ҷаҳони сотсиалистӣ ва дар харитаи сиёсии ҷаҳон ба вуҷуд омадани як қатор давлатҳои соҳибистиқлол (дар Аврупо ва Осиё), ки аз ғояи сохтмони сотсиалистӣ даст кашида, барои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва дунявӣ қадам гузошта истодаанд. Баробари тағйир ёфтани сохти сиёсӣ сохти иқтисодии ин давлатҳо ҳам тағйир ёфт. Ҳоло аксарияти онҳо барои ба системаи иқтисодиёти бозоргонӣ гузаштан қадамҳои аввалин гузошта истодаанд, ки асоси онро гуногунҷабҳагии моликият ташкил менамояд. Чунин ҳодисаҳои сиёсию иҷтимоӣ ҳар сари чанд вақт дар ҷаҳон рух медиҳад. Аз ин лиҳоз омӯзиши тарафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии географияи мамлакатҳои ҷаҳон аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба иқтисодиёти бозоргонӣ ва вусъат ёфтани робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмию техникӣ бо мамлакатҳои ҷаҳон ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ, алалхусус мутахассисон дар баробари ҷаҳонбинии ҳаматарафаи сиёсӣ ва иқтисодию географӣ бояд вазъи иқтисодию иҷтимоии давлатҳои бурунмарзиро хуб сарфаҳм раванд. Бо чунин назардошт курси мазкур дар синфи IX-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ омӯзонида мешавад, ки вай аз ду қисм иборат аст: Тавсифи умумии иқтисодию географии ҷаҳон ва тавсифи мамлакатҳои ҷаҳон. Дар қисми тавсифи умумии иқтисодӣ масъалаҳое баррасӣ шуданд, ки муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳониро ифода мекунанд. Қисми ноҳиявии курс дар бораи тавсифи иқтисодию географии гурӯҳи мамлакатҳо ва мамлакатҳои алоҳидаи бурунмарзӣ баҳс менамояд. Аз сабабе, ки дар мамлакатҳо ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷаҳон таконҳои сиёсию иқтисодӣ гоҳ-гоҳ рух медиҳанд, ба муаллимон лозим аст, ки дар ҷараёни таълими ҳар ду қисми географияи иқтисодию иҷтимоии ҷаҳон аз хабару маълумотҳое, ки дар матбуоти даврӣ дарҷ шудааст ва ё тавассути оинаи нилгун ва радио пахш мешаванд, пайваста истифода баранд.

ФАСЛИ I

ТАВСИФИ УМУМИИ ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФИИ ҶАҲОН

ХАРИТАИ КУНУНИИ СИЁСИИ ҶАҲОН

Нахустин давлатҳо кай дар кураи замин пайдо шуданд? Марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ба ташаккулёбии харитаи ҷаҳонӣ чӣ гуна таъсир расонид? Айни замон дар харитаи сиёсии ҷаҳон чӣ дигаргуниҳо ба амал омад?

Марҳалаҳои ташаккулёбии харитаи сиёсии ҷаҳонро шумо ҳанӯз аз омӯзиши фанни география дар синфи VII ва таърих дар синфи IX омӯхтаед. Ҷараёни ташаккулёбии он хеле тӯлонӣ буда, тамоми давраҳои таърихии ҷамъияти инсониро инъикос менамояд. Харитаи сиёсӣ дар давоми садсолаҳо бо мурури пайдоишу пош хӯрдани давлатҳои алоҳида, тағйирёбии сарҳад, кашфи қитъаю заминҳои нав, авҷгирии сохти мустамликадорӣ, тақсимоти ҷаҳон аз ҷониби давлатҳои абадқудрат ҳамеша дигаргун мешуд. Аз ин ҷиҳат харитаи сиёсии ҷаҳон мавзӯи омӯзиши географияи сиёсӣ буда, он яке аз шохаҳои муҳимми географияи иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Умуман ташаккулёбии харитаи сиёсии ҷаҳонро ба давраи қадим, асрҳои миёна, нав ва навтарин ҷудо мекунанд. Чунин тақсимот шояд на ҳамаи паҳлӯҳои инкишофи харитаи сиёсиро дар бар гирад, вале он қонуниятҳои асосии онро инъикос менамояд.

Давраи қадим (асри V то милод) замони сохти ғуломдориро дар бар гирифта, он равнақу ривоҷ ва таназзули нахустин давлатҳои дунё – Мисри Қадим, Карфаген, Юнони Қадим, Рими Қадим ва ғайраро таҷассум менамояд. Ин давлатҳо дар инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ ҳиссаи бебаҳо гузоштаанду вале дар он замон ягона роҳи тағйир додани сарҳади худро дар таҳдиди ҷанг ва зӯроварӣ медиданд.

Дар асри миёна ташаккулёбии харитаи сиёсии ҷаҳон (асри V–XV) ба давраи феодализм алоқаманд аст. Сохтори сиёсии давлатдории феодалӣ нисбат ба давраи ғуломдорӣ хеле мураккабу ғанитар буд. Дар асоси равнақи бозори дохилӣ дар ин давра парокандагии хоҷагию ноҳияҳо пешгирӣ карда шуд ва ҳамеша кӯшиши забту васеъкунии ҳудуди давлатҳои феодалӣ ба назар мерасид. Қисмҳои бузурги хушкии кураи Замин (чунончи, Аврупо) байни давлатҳои гуногун тақсим шуда буд. Византия, Киеви Рус, империяи Рим, Португалия, Англия, Испания номгӯи нопурраи давлатҳои асри миёна мебошанд.

Давраи нав (аз асри XV то анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳон) ба замони болоравию пойдории капитализм мувофиқ меояд. Ба харитаи сиёсӣ кашфиётҳои бузурги географӣ, ки дар ҳадди форматсияҳои ҷамъиятию иқтисодии феодализму капитализм меистод, тағйиротҳои ҷиддӣ дохил намуд. Он ба васеъ гардидани доираи мустамликадории давлатҳои Аврупо ва робитаҳои иқтисодии байналхалқӣ дар миқёси тамоми ҷаҳон асос гузошт.

Харитаи сиёсии ҷаҳон дар асрҳои XIX–XX бо сабаби шиддат гирифтани муносибати давлатҳои бузург нисбат ба тақсимоти ҷаҳон хеле ноустувор гардид. Масалан, агар соли 1876 ҳамагӣ 10% майдони Африка ба давлатҳои Аврупои Ғарбӣ мансуб буд, пас соли 1900 ин нишондиҳанда ба 90% расид. Дар ибтидои асри XX чунин тақсимот пурра ба охир расиду минбаъд ин тақсимкунӣ бо роҳи зӯроварӣ анҷом меёфт.

Давраи навтарин дар ташаккулёбии харитаи сиёсии ҷаҳон, пеш аз ҳама ба оғозу анҷоми ду ҷанги ҷаҳонӣ; тахсисёбии системаи ҷаҳонии сотсиализм ва пош хӯрдани он алоқаманд мебошад.

Дар мадди аввал баъди Ҷанги якуми ҷаҳон империяи Австро-Венгрия пароканда шуда, давлатҳои мустақил, аз қабили Лаҳистон, Чехословакия, Руминия ва ғайра ташкил ёфтанд ва аз тарафи дигар империяҳои мустамликавии Британияю Фаронса ва Ҷопон васеъ гардиданд. Дар Россия бошад, инқилоби Октябр ғалаба карда, сохти давлатдории сотсиалистӣ ба вуҷуд омад.

Дар мадди дуввум баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон Олмони фашистӣ ва Ҷопон пурра шикаст хӯрда, иқтидори давлатҳои зиддигитлерӣ

Расми 1. Харитаи сиёсии ҷаҳон

мустаҳкам шуд ва аз тарафи дигар он ба парокандашавии мустамликадорӣ овард. Баъди як муддати кӯтоҳ зиёда аз 100 давлат дар Осиё, Африка ва Америкои Лотинӣ мустақил гардиданд.

Хусусан, шикасти Олмони фашистӣ боиси эътибори баланду минбаъд пурқувват шудани Иттифоқи Шӯравӣ ва дар ин асно барпо ёфтани давлатҳои нави сохти сотсиалистӣ дар Аврупо ва Осиё гардид. Ҳамин тавр, баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон (аз соли 1945 то 1990) 102 давлат ба истиқлолияти сиёсӣ ноил шуданд.

Дар мадди сеюм пош хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ, Югославия ва Чехословакия дар аввали солҳои 90-ум боиси дигаргунии навбатӣ дар харитаи сиёсии ҷаҳон гардид. Аз ин лиҳоз дар охири асри XX дар харитаи сиёсии ҷаҳон аллакай 230 мамлакат ва ҳудудҳои алоҳида ба қайд гирифта шуд. Вале дар баробари зиёдшавии миқдор бояд пешравии сифат низ ба эътибор гирифта шавад. Масалан, агар соли 1900 дар ҷаҳон ҳамагӣ 57 давлати соҳибихтиёр вуҷуд дошт, пас миқдори он пеш аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба 71 ва соли 2003 ин нишондиҳанда ба 193 расид.

Давлатҳо бо масоҳат ва миқдори аҳолии худ фарқ мекунанд. Масалан, аз рӯи шумораи аҳолӣ даҳ давлати калонтарин ба ҳисоб гирифта шудаанд, ки ҳар кадом зиёда аз 100 млн аҳолӣ дошта, онҳо дар якҷоягӣ аз 3/5 ҳиссаи аҳолии ҷаҳонро дар бар мегиранд.

Дар харитаи сиёсии ҷаҳон бештари давлатҳо аз ҷиҳати ҳаҷм миёна ва нисбатан на он қадар калон бартарӣ доранд. Дар баробари ин боз давлатҳои аз ҷиҳати масоҳат ниҳоят хурд низ вуҷуд доранд, ки аҳолии онҳо аз 10 то 30 ҳазор нафар мерасад. Онҳоро аксар давлатҳои "хурд" ва ё "хурдтарин" меноманд. Ба ин гурӯҳи давлатҳо дар Аврупо – Андора, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино, Ватикан; дар Америко – Барбадос, Гренада, Сент-Люсия ва ғайра; дар Океания – Тонга, Науру; дар Африка – Маврикий, ҷазираҳои Сейшел ва ғайра дохил мешаванд.

Ҳангоми омӯзиши харитаи сиёсии ин ва ё он давлати алоҳида, пеш аз ҳама ба мавқеи он дар соҳаи сиёсӣ ва ё иқтисодӣ баҳо дода мешавад. Аз тарафи дигар ин мавқеъ низ гуногун буда, боз ба он ҷиҳатҳои дараҷаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ, тамоили сиёсӣ, андозаи демократӣ будани сохторҳои ҳокимият, ҳамкорӣ бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ғайра дохил мешаванд.

То солҳои 90-уми асри XX тамоми давлатҳои ҷаҳонро аз рӯи се намуди асосӣ: сотсиалистӣ, давлатҳои мутараққии капиталистӣ ва рӯ ба инкишоф фарқ мекарданд.

Баъди пош хӯрдани сохти ҷаҳонии сотсиалистӣ чунин намуди тақсимот тағйир ёфт. Ҳоло аксари давлатҳои ҷаҳонро ба се гурӯҳ: мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисоди инкишофёфта, рӯ ба инкишоф ва

мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозоргонӣ гузаранда (яъне гузаштан аз сохти банақшагирӣ ба бозоргонӣ) тақсим мекунанд. Ба давлатҳои дар ҳолати гузариш мансуббуда, пеш аз ҳама мамлакатҳои сотсиалистии Аврупои Шарқӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва Чин дохил карда мешаванд.

Айни замон аз рӯи харитаи сиёсӣ давлатҳоро аслан ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд. Яъне ба давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта ва рӯ ба инкишоф. Меъёри асосии ин тақсимот дараҷаи инкишофи иқтисодию иҷтимоии ин ва ё он давлат буда, бо ёрии нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба сари аҳолӣ муайян карда мешавад. Мо тасмим гирифтем, ки минбаъд дар китоби дарсӣ тақсимоти давлатҳоро бо ҳамин минвол, яъне: 1) аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта; 2) рӯ ба инкишоф ва ба иқтисоди бозоргонӣ гузарандаро ифода намоем.

Давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта. Ба гурӯҳи мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта қариб 60 мамлакати қитъаи Осиё, Аврупо, Африка, Америкои Шимолӣ, Австралия ва Океания дохил мегарданд. Ҳамаи ин давлатҳо чи аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва чи аз ҷиҳати ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба сари кас нисбат ба дигар давлатҳо фарқи қуллӣ доранд. Аз тарафи дигар дар байни ин мамлакатҳо баробарии иқтисодӣ вуҷуд надорад ва аз ин лиҳоз онҳоро ба чор зергурӯҳ тақсим мекунанд.

Зергурӯҳои аввалро "ҳафтгонаи бузург" меноманд, ки ба ҳайати он ИМА, Ҷопон, Олмон, Фаронса, Британия, Италия ва Канада дохил мешаванд. Ин давлатҳо дар ҷаҳони имрӯза бо миқёси баланди дараҷаи инкишофи иқтисодӣ ва фаъолияти сиёсӣ фарқ мекунанд. Ба ин мамлакатҳо қариб 50% ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти ҷаҳонӣ ва бештар аз 25% маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд. Дар байни "ҳафтгона" Иёлоти Муттаҳидаи Америко аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсолоти саноат ва кишоварзӣ, савдои берунӣ, содироти капитал дар ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Ба зергурӯҳи дуюм давлатҳои на чандон бузурги Аврупои Ғарбӣ (Шветсия, Белгия, Голландия, Испания, Португалия, Финляндия ва ғайра) дохил мегарданд. Гарчанде, ки мавқеи иқтисодию сиёсии ин мамлакатҳо чандон бузург нест, вале фаъолияти онҳо дар пешрафти иқтисодию равобити берунии ҷаҳон хеле калон аст. Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) онҳо ба сари аҳолӣ қариб ба давлатҳои "ҳафтгона" (аз 20 то 30 ҳазор доллар) баробар мебошад.

Ба зергурӯҳи сеюм давлатҳои ғайри Аврупоӣ – Австралия, Зеландияи Нав ва Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (ҶАҶ) дохил мешаванд. Ин давлатҳо мустамликаҳои собиқи Британия буда, баъзе хусусиятҳои хоси тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсати берунии худро

доранд. Аксар ба ин зергурӯҳ давлати Исроилро низ номбар мекунанд. Зергурӯҳи чорум бошад, дар ҳолати ташаккулёбӣ мебошад. Он соли 1997 баъди ба қатори ин давлатҳои инкишофёфта дохил кардани якчанд давлатҳои Осиё, аз қабили Ҷумҳурии Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур ва Тайван ба вуқӯъ пайваст. Давлатҳои мазкур аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои муҳимми сотсиалию иқтисодӣ ба давлатҳои инкишофёфтаи Аврупо наздик шудаанд. Ин мамлакатҳо сохтори гуногуни иқтисодӣ дошта, дар муомилоти ҷаҳонӣ мавқеи хеле муҳиммро ба ӯҳда доранд.

Давлатҳои рӯ ба инкишоф. Ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф қариб 150 давлат дохил мешавад, ки дар якҷоягӣ зиёда аз нисфи масоҳати хушкии кураи Замин ва қариб аз 3/5 ҳиссаи аҳолии дунёро ишғол мекунанд. Дар харитаи сиёсии ҷаҳон ин мамлакатҳо мавқеи ниҳоят васеъро дар қитъаи Осиё, Африка, Америкои Лотинӣ ва Океания ишғол менамоянд. Баъзе давлатҳои он аз қабили Эрон, Миср, Ҳабашистон, Таиланд, мамлакатҳои Америкои Лотинӣ ва ғайра ҳанӯз то Ҷанги якуми ҷаҳонӣ соҳиби истиқлолият буданд. Вале қисми зиёди онҳо баъди муборизаи тӯлонӣ солҳои баъдиҷангӣ истиқлолият ба даст оварданд. Инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва сохтори давлатдории мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ниҳоят мураккаб аст (ҳангоми ба ҷаҳони сотсиалистию капиталистӣ тақсимкунии ҷаҳон онҳоро "ҷаҳони сеюм" маънидод мекарданд), ки он боиси як қатор мушкилиҳо шудааст. Бо вуҷуди ин бо назардошти якчанд хусусиятҳои хоси иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ, онҳоро ба шаш зергурӯҳ тақсим мекунанд.

Ба зергурӯҳи якум давлатҳои нисбатан намоёни ҷаҳон аз қабили Ҳиндустон, Бразилия ва Мексика дохил мегарданд, ки иқтидори бузурги захираҳои табиӣ, аҳолӣ ва иқтисодиёти нисбатан инкишофёфта дошта дар бисёр ҳолат давлатҳои пешқадам ба шумор мераванд. Ҳар сеи ин давлатҳо дар якҷоягӣ баробари тамоми мамлакатҳои рӯ ба инкишоф маҳсулоти саноатӣ истеҳсол мекунанд. Вале маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳо ба сари аҳолӣ нисбат ба давлатҳои мутараққӣ хеле кам аст (масалан, дар Ҳиндустон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 350 долларро ташкил медиҳад).

Ба зергурӯҳи дуюм баъзе давлатҳое дохиланд, ки дар инкишофи худ ба дараҷаи баланди иқтисодию иҷтимоӣ ноил гаштаанд. Дар Америкои Лотинӣ ба ин давлатҳо Аргентина, Чили, Уругвай, Венесуэла ва ғайра дохил мешаванд, ки аз рӯи нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳоли зиёда аз 1 ҳазор доллар рост меояд. Чунин давлатҳо дар Осиё ва шимолии Африка низ мавҷуданд.

Ба зергурӯҳи сеюм давлатҳои нави саноатиро дохил мекунанд. Дар солҳои 80-ум ва 90-ум онҳо дар инкишофи иқтисодиёт ба дараҷаи баланд ноил гардиданд ва бо номи "бабрҳои осиёгӣ" шӯҳрат

доранд. Ба сафи аввали ин гурӯҳ давлатҳои дар боло номбаршуда, аз қабили Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур, Тайван, Гонконг ва ба сафи дуюм бошад, Малайзия, Таиланд ва Индонезия дохил мешаванд.

Ба зергурӯҳи чорум давлатҳои содиркунандаи нефт дохил мешаванд, ки аз ин ҳисоб ба сари аҳолӣ ММД аз 10 то 20 ҳазор долларро ташкил медиҳад. Ба ин, пеш аз ҳама давлатҳои халиҷи Форс (Арабистони Саудӣ, Қувайт, Катар, Аморати Муттаҳидаи Араб, Эрон), инчунин Ливия, Бруней ва як қатор давлатҳои дигар шомиланд.

Ба зергурӯҳи панҷум давлатҳои зиёди мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил шуда, ба онҳо дараҷаи пасти инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ хос мебошад. Дар аксарияти ин давлатҳо иқтисодиёти бисёрҷабҳаи бо боқимондаҳои феодалӣ омезишёфта боқӣ мондааст. Қисми зиёди ин давлатҳо дар Африка ҷойгир буда, сипас дар Осиё ва Америкои Лотинӣ низ дучор меоянд.

Ба зергурӯҳи шашум қариб 40 давлат дохил шуда, бештар аз 600 млн аҳолӣ доранд. Сохти иқтисодии хеле қафомонда дошта, кишоварзӣ соҳаи асосӣ ҳисоб мешавад. Саноати маснуотбарорӣ қариб вуҷуд надорад ва аз 2/3 ҳиссаи аҳолии калонсол бесаводанд. Дар Осиё ба ин зергурӯҳ Бангладеш, Непал, Афғонистон, Яман; дар Африка – Малӣ, Нигер, Чад, Ҳабашистон, Сомали, Мозамбик; дар Америкои Лотинӣ – Гаити дохил мешаванд. Дар ин давлатҳо ММД ба ҳар сари аҳолӣ аз 100 то 300 долларро ташкил менамояд.

ДАВЛАТҲОИ БА МУНОСИБАТҲОИ НАВИ ИҚТИСОДӢ ГУЗАРАНДА

Қисми зиёди ин мамлакатҳо ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ ба мушкилиҳои зиёди ичтимоию иқтисодӣ дучор омаданд. Аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои ичтимоию иқтисодӣ қисми зиёди давлатҳои Аврупои Шарқӣ (Лаҳистон, Чехия, Венгрия ва ғайра), инчунин давлатҳои Наздибалтика, бешубҳа ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ба мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта мансубанд. Дар байни давлатҳои ИДМ, Россия ва Украина ба қатори мамлакатҳои пешқадами иқтисодии Ғарб номбар мешаванд. Баъзе давлатҳо, аз қабили Чин дар байни давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешқадам ва рӯ ба инкишоф муаллақ мондааст, ки хусусиятҳои хоси иқтисодию сиёсии (мамлакати сотсиалистӣ) худро дорост. Солҳои охир Чин бо суръати баланди инкишофи иқтисодӣ ноил шуда, ба яке аз давлатҳои пешқадами дунё табдил гаштааст ва дар истеҳсолоти ҷаҳонӣ саҳми бузург мегузорад.

Дар байни давлатҳои ИДМ ҳангоми гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, хусусан Қирғизистон, Ӯзбекистон, Қазоқистон, Туркманистон,

Тоҷикистон ва давлатҳои Пасикавказ ба мушкилиҳои зиёди иқтисодию иҷтимоӣ рӯ ба рӯ шуданд. Ба замми ин дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ боиси харобгарии бисёр корхонаю муассиса ва ниҳоят паст гардидани сатҳи зиндагии аҳолӣ гардид. Имрӯз бо сабаби камбизоатӣ садҳо ҳазор мардуми Тоҷикистон дар Россия ва дигар кишварҳои собиқ Шӯравӣ кор мекунанд. Онҳо дар кишварҳои бегона аз ҳимояи қонун маҳруманд ва аз ин ҳисоб бештар аз нисфи даромадҳои номиналии мардикорони тоҷик то кишвар омада намерасад.

ХАРИТАИ СИЁСИИ ҶАҲОН БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

БЛОКҲОИ ҲАРБӢ. ҲАМКОРӢ ВА ПАСТ НАМУДАНИ ШИДДАТИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон дар харитаи сиёсии дунё як қатор дигаргуниҳои муҳимм – аз қабили таъсис ёфтани чандин давлатҳои нави сотсиалистӣ, пароканда шудани системаи мустамликадорию пайдо гардидани даҳҳо давлатҳои соҳибихтиёр, ҳаракатҳои зиёди ба блокҳои ҳарбӣ дохил нашудан хеле қувват гирифт. Вале мазмуни асосии давраи баъдиҷангиро ин таъсис ёфтани қутбҳои муқобили сиёсӣ байни Ғарбу Шарқ ва дар ин асос тезу тунд шудани "ҷанги сард" ташкил менамояд. Дар ин давра як қатор блокҳои сиёсию ҳарбӣ таъсис ёфтанд, ки калонтарини онро блокҳои ҳарбии НАТО, СЕНТО, СЕАТО ва Ташкилоти Шартномаи Варшава, (ТШВ) буданд. Дар баробари ҳамин боз мамлакатҳое низ буданд, ки ба блокҳо дохил нашуда, сиёсати бетарафиро пеша намуданд (Шветсия, Финляндия, Шветсайрия, Австрия, Ирландия ва ғайра).

Чунин сурат гирифтани вазъияти байналхалқӣ боиси дар чандин гӯшаҳои дунё барпо ёфтани заминаҳои ҳарбӣ ва сар задани ҷангҳои хурд овард, ки онҳо дар ҳар лаҳза метавонистанд ба ҷангҳои минтақавӣ табдил ёбанд. Дар айни замон яке аз нуқтаҳои даргирандаи сайёраи мо Шарқи Наздик ва минтақаи халиҷи Форс ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо на ин ки манфиати давлатҳои арабу Исроил, балки дигар мамлакатҳои атроф ва абарқудрат низ бо ҳам рӯ ба рӯ шуданд.

Дар нимаи якум ва дуюми солҳои 80-уми асри гузашта нисбат ба муносибатҳои байналхалқӣ дигаргуниҳои муҳимм дар равнақи муносибатҳои дӯстию ҳамкорӣ хеле авҷ гирифт. Хусусан беҳтар шудани муносибатҳои ИМА бо Иттифоқи Шӯравӣ боиси дар тамоми

ҷаҳон паст шудани шиддати байналхалқӣ ва инкишоф ёфтани равобити иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ гардид.

Дар айни замон муносибатҳои байни Россияю давлатҳои ИДМ ва ИМА, инчунин байни мамлакатҳои Аврупо, Осиё ва минтақаҳои Уқёнуси Ором дар сатҳи хеле баланд ривоҷ ёфта истодаанд. Муттаҳидшавии Олмон, таъсис ёфтани ИДМ, барҳам хӯрдани блоки ҳарбии ТШВ (Шартномаи Варшава), пешниҳоди барномаи сулҳи давлатҳои аъзои НАТО, ки дар он Россия низ иштирок мекунад, боиси мустаҳкам гардидани муносибатҳои тарафайн шуд. Воситаи сиёсӣ ягона роҳи ҳалли бисёр задухӯрду кашмокашиҳои минтақавӣ гардид. Масалан, бо роҳи гуфтушунид дар Америкои Марказӣ (Салвадор, Никарагуа), дар ҷанубии Африка (Намибия), ҷанубу шарқии Осиё (Камбоҷа) задухӯрдҳои дохилӣ пешгирӣ карда шуданд. Баъди торумор гардидани низоми толибон дар Афғонистон (соли 2002) ва шикаст хӯрдани ҳокимияти Садом Ҳусейн дар Ироқ (соли 2003) вазъият дар ин минтақа хеле ором гардид. Бо вуҷуди авҷ гирифтани задухӯрд байни Исроилу Фаластин (хусусан дар охири соли 2000-ум ва аввали 2006-ум) тамоми давлатҳои дунё дар ҷустуҷӯи ҳалли ин масъала мебошанд.

Дар беҳбудии муносибатҳои давлатҳои ҷаҳон ва пешгирии тезутундшавии вазъияти байналхалқӣ саҳми Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида хеле калон аст. Дар таъсис намудани чунин ташкилоти барӯманди байналхалқӣ саҳми сарварони давлати ИМА ва собиқ Иттифоқи Шӯравӣ – Франклин Рузвелт ва Иосиф Сталин ниҳоят бузург аст. Дар айни замон 185 давлат аъзои доимии Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳид мебошанд.

Бо вуҷуди мусоидати калон дар муносибатҳои байналхалқӣ, ки ба пешгирии харобии сиёсӣ таъсири назаррас дорад, як қатор масъалаҳои асосӣ ҳалли худро интизоранд.

1. Задухӯрдҳои минтақавӣ ва ҷудогона. Асоси чунин ҳодисаҳоро муноқишаҳои сарҳадӣ ва ё зиддиятҳои динию этникӣ ташкил медиҳанд, ки аксар ба задухӯрд ва талафи одамон меоварад. Масалан, соли 1991 баъди пош хӯрдани Югославия дар ҷои он панҷ мамлакати соҳибихтиёр ба вуҷуд омад, ки дар байни онҳо муносибатҳои сиёсию миллӣ хеле тезу тунд гардид. Ин пеш аз ҳама ба ҷанги байни босниягиҳои мусулмону сербҳо ва баъдтар ба ҳодисаҳои Косово дар Сербия оварда расонид.

2. Пешгирии паҳншавии яроқи ядроӣ. Мувофиқи шартномаи соли 1970 давлатҳои дорои яроқи ядроӣ танҳо панҷ мамлакат – ИМА, Иттифоқи Шӯравӣ, Британия, Фаронса ва Чин шомил буданд. Вале ба таври махфӣ истеҳсоли яроқи ядроӣ аз ҷониби Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Ироқ, Исроил, Кореяи Шимолӣ ва ғайра ба амал бароварда

шуд. Соли 1998 Ҳиндустон ва Покистон ба эътирози аҳли олам нигоҳ накарда, озмоиши яроқи ядроиро дар зери замин идома доданд. Умуман, афзоиши яроқи ядроӣ ва хавфи экологии он ба сайёраи мо хеле зиёд аст.

3. Васеъшавии блоки ҳарбии НАТО. Ин блоки ҳарбӣ-сиёсӣ ҳанӯз соли 1949 таъсис ёфта, дар ҳайати худ то солҳои наздик 16 мамлакати Америкои Шимолӣ ва Аврупои Ғарбиро муттаҳид менамуд. Солҳои 90-уми асри гузашта васеъшавии блоки НАТО ба тарафи шарқ ба он овард, ки соли 1999 ба ҳайати он Полша, Чехия ва Венгрия дохил шуда, боз якчанд давлати дигар (Латвия, Литва ва Эстония) ба ин майл доранд. Ҳатто дар баъзе машқҳои муштараки он дар Осиёи Марказӣ қушӯнҳои давлатҳои Ӯзбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон иштирок намуданд.

Сохтори давлатдорӣ. Асосан ду шакли сохтори давлатдорӣ: ҷумҳуриявӣ ва монархӣ вуҷуд дорад.

Шакли сохтори ҷумҳуриявӣ бештар паҳн буда, аз 3/4 ҳиссаи тамоми давлатҳои дунёро муттаҳид мекунад.

Аз тарафи дигар сохти ҷумҳуриявӣ ба шаклҳои президентӣ ва парламентӣ тақсим мешавад. Дар ҷумҳуриҳои шакли президентӣ (ИМА, Аргентина, Бразилия, Тоҷикистон ва ғайра) ба президент ҳуқуқҳои зиёд дода мешавад ва он ҳукуматро низ сарварӣ мекунад. Дар ҷумҳуриҳои парламентӣ бошад (Олмон, Италия, Исроил, Ҳиндустон ва ғайра) мақоми асосиро на президент, балки сардори ҳукумат мебозад. Вале дар амал бисёр ҷумҳуриҳои парламентӣ, ки роҳбариро сарвазир ба ӯҳда дорад, дар навбати худ ба президент ҳуқуқҳои зиёдро муҳайё сохтаанд, ки аз тарзи шакли президентӣ қариб фарқе надорад. Масалан, дар Фаронса, Югославия, Миср, Россия ва қисми зиёди ҷумҳуриҳои ИДМ чунин шакл вуҷуд дорад. Дар Чин, Ветнам, Кореяи Демократӣ, Куба бо вуҷуди пош хӯрдани сохти ҷаҳонии сотсиалистӣ дар ин мамлакатҳо шакли сохтори ҷумҳуриҳои сотсиалистӣ боқӣ мондааст. Шакли сохтори монархӣ дар ҷаҳони имрӯза он қадар қудрат надорад. Ҳамагӣ 30 давлат шакли сохтори монархӣ доранд. Монархия – чунин шакли сохтор аст, ки сарвари давлат – император, шоҳ, герсог, княз, султон ва ғайра ҳисоб мешавад. Ин шакли олии роҳбарӣ ба таври авлодӣ ба якдигар супорида мешавад.

Дар шакли сохтори монархӣ аксар монархияи конститутсионӣ бартарӣ дорад, ки ҳокимияти қонунбароро ба парламент ва ҳокимияти иҷрокунандаро ба ҳукумат итоат мекунонад. Дар чунин шароит монарх аз рӯи анъанаҳои ҳазорсола роҳбарии давлатро ба ӯҳда дорад, вале танҳо баъди аз тарафи парламент қабул шудани қонун ба он имзо мегузорад. Чунин шакли сохтор бештар дар Британияи Кабир ва Ҷопон амал мекунад.

Дар шакли сохтори монархияи ягона ҳокимияти монарх тамоман маҳдуд карда нашудааст. Вале чунин сохти давлатдорӣ дар харитаи сиёсӣ хеле кам боқӣ мондааст (асосан дар давлатҳои соҳили халиҷи Форс). Масалан, дар Арабистони Саудӣ сардори давлат (шоҳ) тамоми ҳокимият ва дар як вақт вазифаи сарвазир, сарфармондеҳи қуввахои мусаллаҳ, суди олӣ ва ғайраро ба ӯҳда дорад. Ҳукумат аз ҳисоби аъзоёни оилаи шоҳ таъсис дода мешавад.

Ба қатори монархияи теократӣ давлатҳои Ватикан, Арабистони Саудӣ ва султонати Бруней дар ҷанубу шарқии Осиё дохил мешаванд.

Савол ва супориш

1. Кадом тағйиротҳо дар харитаи сиёсии ҷаҳон баъди Ҷанги якуми ҷаҳон ба амал омад?
2. Дар харитаи контурӣ мамлакатҳои навро қайд намоед.
3. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон кадом давлатҳо ба сохти сотсиалистӣ дохил шуданд?
4. Дар харитаи сиёсии ҷаҳон дигаргуниҳои сиёсиро нишон диҳед ва сабабҳои онро нақл намоед.
5. Сохти мустамликадорӣ баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба кадом ҳолат гирифтор шуд? Сабаб?
6. Дар харитаи контурӣ давлатҳои мустамликавиеро, ки баъди ҷанг истиқлолият ба даст овардаанд, тасвир намоед.
7. Ҳоло давлатҳои мустамликавӣ чанд фоизро ташкил медиҳанд?
8. Дар харита онҳоро қайд намоед.
9. Баъди пош хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ ва Югославия кадом давлатҳои нави соҳибихтиёр ба вуҷуд омаданд?
10. Дар харитаи контурӣ давлатҳои навро тасвир намоед.
11. Кадом давлатҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта меноманд? Чаро?
12. Онҳоро дар харита нишон диҳед.
13. Аз рӯи кадом меъёр давлатҳои "ҳафтгона"-ро фарқ мекунанд?
14. Дар харитаи контурӣ давлатҳои рӯ ба инкишоф ва давлатҳои ба муносибатҳои нави иқтисодӣ гузаштаро тасвир кунед.
15. Кадом намуди сохторҳои давлатиро медонед?

Худатонро санҷед

1. Дар кадом давраҳои таърихӣ харитаи сиёсии ҷаҳон ба дигаргуниҳои куллӣ ноил гашт.
2. Кашфиётҳои бузурги географӣ ба харитаи сиёсии ҷаҳон чӣ гуна таъсир расонд.
3. Аз рӯи кадом меъёр давлатҳои ҷаҳонро ба якчанд гурӯҳ ҷудо мекунанд?
4. Сабаб чист, ки давлатҳои ба муносибатҳои нави иқтисодӣ гузаранда ба мушкилиҳои зиёди иҷтимоию иқтисодӣ дучор омаданд?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо ба гурӯҳ ва зергурӯҳ тақсим намуда, омӯхтани давлатҳои ҷаҳон зарур аст ё не?

Роҳҳои паст намудани шиддати байналхалқӣ ва ҳамкории иқтисодӣ вуҷуд доранд ё не?

ГЕОГРАФИЯ САРВАТҲОИ ТАБИИИ ҶАҲОН МУҲОФИЗАТИ МУҲИТИ ЗИСТ

Оё байни захираҳои тибиӣ ва захираҳои иқтисодӣ тафовут вуҷуд дорад? Кадом давлатҳо аз тамоми намуди сарватҳои табиӣ бойанд? Бо кадом меъёр боигарии мамлакатро муайян мекунанд?

МАФҲУМИ МУҲИТИ ГЕОГРАФӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТ

Муҳити географӣ ин қисми табиати рӯи замин аст, ки тавассути ҳаёт ва фаъолияти хоҷагидории инсон тағйир ёфта, асоси зиндагӣ ва фаъолияти инсониятро ташкил медиҳад. Мафҳуми табиат ва "муҳити географӣ" қариб бо ҳам монанданд. Вале мафҳуми табиат нисбатан васеътар аст. Муҳити географӣ аслан дар натиҷаи фаъолияти бевоситаи инсон дар тӯли ҳазорсолаҳо вуҷуд дорад, ки дар ин муддат шаҳру корхонаҳо, иншоотҳои гуногун, азхудкунии замин, нақлиёт ва ғайра пайдо шудаанд. Ба таври дигар гӯем, муҳити географӣ ҳамон қисмати табиати кураи замин мебошад, ки ҷамъияти инсонӣ дар он ҳаёт ва фаъолияти истеҳсолии худро пайваста идома медиҳад. Он на ин ки муҳити зиндагӣ, балки ягона манбаи зисту зиндагӣ ва маънавиёту тандурустии одамон ба шумор меравад.

Бо вуҷуди ин ҳангоми муайян намудани мавқеи муҳити географӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ нуқтаи назари якхела вуҷуд надорад. Баъзе аз донишмандон мавқеи онро аз ҳадди имкон зиёд, гурӯҳи дигаре онро қариб инкор мекунад.

Солҳои охир дар баробари мафҳуми муҳити географӣ боз истилоҳи муҳити зист паҳн гардидааст. Муҳити зист муҳити зисту зиндагонӣ ва фаъолияти истеҳсолию ҳамаҷонибаи ҷамъияти инсонӣ (таъсири табиию антропогенӣ)-ро дар бар мегирад.

Тамоми таърихи инкишофи ҷамъияти инсонӣ ин таърихи бо ҳам алоқамандии он бо табиат, бо муҳити географӣ мебошад. Тадриҷан

гузаштан ба шакли хоҷагии истеҳсолӣ (зироатчигию чорводорӣ) инқилоби бузурги иқтисодие буд, ки он ба пурзӯршавии таъсири инсон ба табиат овард. Муносибати одамон ба табиат, махсусан дар ҳудуди тамаддуни қадимаи паҳншуда, қабл аз ҳама дар водиҳои дарёи Нил, Даҷла, Ефрат, Ҳинд, Ганг, Хуанхэ, Янсзи, Ому гуногунранг гардид. Баъдтар таъсири назаррас дар қаламрави Риму Юнони қадим мушоҳида карда мешуд. Одамон обанбору иншоотҳои обёрӣ (канал, коррез) сохта, ботлоқзорҳоро хушконида, бо воситаи дарахтшинонию кабудизоркунӣ дар масофаи чандин километрҳо пеши роҳи ҳаракати биёбоншавиро мегирифтанд.

Аз аввали асри XX дар алоқамандии табиату ҷамъият марҳилаи нав сар шуд. Таъсир ва ё "фишор"-и ҷамъият ба табиати атроф ниҳоят авҷ гирифт. Дар ин асно аз ландшафтҳои табиӣ ба антропогенӣ (шаҳру деҳот, корхонаҳои саноатию истихроҷи маъдани кӯҳӣ, хоҷагиҳои ҷангалу минтақаҳои рекреатсионӣ ва ғайра) табдил ёфтан ҳодисаи муқаррарӣ гардид.

Бо мурури замон қариб дар тамоми қитъаю материкҳо инсон аз табиат ба таври васеъ захираҳои онро истихроҷ намуда, ба ивази ин ба муҳити атроф партовҳои зиёдеро боқӣ гузошт. Ҳамин тавр, ду масъалаи бо ҳам алоқаманду муҳимм ба миён омад: 1) оқилона (дуруст) истифодабарии захираҳои табиӣ; 2) ҳифзи муҳити зист.

МАВҚЕИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИӢ ДАР ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТ

Ба зинаи баланди инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ расидани инсоният, пеш аз ҳама ба истифодаю коркарди захираҳои гуногуни табиӣ алоқаманд аст.

Дар ҳама давру замон талаботи одамон ба захираҳои табиӣ якхел нест. Масалан, бе об инсон ва дигар мавҷудоти зинда дер зиндагӣ натавон кард, ҳол он ки бе истифодаи баъзе намуди ашёҳои маъданӣ вай тӯли ҳазорҳо сол ҳаёт ба сар бурдааст. Харҷу маблағгузорӣ нисбати истихроҷу коркарди захираҳои табиӣ низ якхела нест. Дар бисёр ҳолат сарфу харҷи коркарду истифодабарии намуди сарватҳои табиӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ оқилона буда, дар лаҳзаи дигар маблағгузории калон ва техникаю технологияи мураккабу гаронро талаб мекунад.

Бисёр намуди сарватҳои табиӣ баъди тадқиқу истихроҷ ба ашёи хоми соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ табдил меёбанд. Аз тарафи дигар ашёи хоми ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалбшуда дар зинаи дувум ба захираи иқтисодӣ табдил меёбад. Ҳамин тариқ, унсурҳои табиӣ ҳангоми сарфи меҳнат ба олотҳои истеҳсолӣ, бино ва дигар неъматҳои моддӣ мубаддал мешаванд.

Саноати ҳозираи ҷаҳонӣ миқдори ниҳоят зиёди ашёи хом истифода мекунад. Харҷи он аксар 70–75% хароҷоти умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатиро ташкил менамояд. Чунин вазъият аксари давлатҳоро дар ҳолати ногувор мегузорад.

Қисми зиёди захираи сарватҳои табиӣ (махсусан, канданиҳои фоиданок) оҳиста-оҳиста баъди истихроҷи босуръат тамом мешаванд. Ин ҳодиса боиси ташвишу изтироб аст. Аз тарафи дигар на ҳамаи захираи мавҷудаи кураи Замин тадқиқ шудаанд. Бисёр конҳои кашфшуда самаранок истифода бурда намешаванд. Тадқиқоти солҳои охир дар аксари давлатҳои дунё захираҳои калони сарватҳои табииро ошкор намудаанд. Пешрафти илмию техникӣ оид ба истифодаи қувваи бузурги қувваи ядроӣ дар соҳаҳои мухталиф пешомадҳои боварибахш дорад. Ҳоло дар бисёр давлатҳои мутараққӣ истифодаи қувваи Офтоб, шамол ва дигар сарчашмаҳои энергетикӣ самараи хуб дода истодаанд. Дар ҳар сурат бояд комёбиҳои илму техника ба манфиати инсон равона шуда, табиат ва захираҳои бойи онро ғанӣ гардонад.

Савол ва супориш

1. Муҳити географӣ чӣ маънӣ дорад?
2. Мавқеи муҳити географӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ чӣ гуна аст?
3. Муҳити географӣ аз муҳити зист тафовут дорад ё не?
4. Муносибати одамон дар замонҳои қадим ба табиат ва захираҳои он чӣ гуна буд?
5. Оё захираҳои табиӣ тамомнашавандаанд?
6. Мавқеи захираҳои табииро дар ҳаёти ҷамъият шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Кадом хусусиятҳои хоси муҳити географиро медонед.
2. Дар аввали асри XX саршавии Марҳалаи нави алоқамандӣ дар байни табиату ҷамъият дар чист?
3. Сабаби мураккабшавии вазъи муҳити зист дар чист?
4. Кадом роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ вуҷуд дорад?

Аз нигоҳи шумо

Оё инсон дар оянда метавонад ба ҳолати муҳити географӣ таъсири мусбӣ расонад?

САРВАТҲОИ ТАБИИИ ҶАҲОН ВА ҶОЙГИРШАВИИ ОНҲО

Сатҳи кураи Замин дорои захираҳои беҳамтою гуногуни табиӣ мебошад, вале онҳо дар ҳама қитъаю материкҳо баробар ҷойгир нашудаанд. Шумо аз дарсҳои гузаштаи география медонед, ки захираҳои табиӣ ба намудҳои захираи ашёи минералӣ, замин, манбаи об, ҷангал ва ғайра тақсим мешавад. Дар навбати худ онҳоро ба намудҳои барқароршаванда ва барқарорнашаванда ҷудо мекунанд. Нобаробар ҷойгиршавии онҳо дар сатҳи замин, пеш аз ҳама ба шароитҳои иқлимию гуногунии ҷараёни пайдоиши канданиҳои фоиданок дар даврaҳои гузаштаи геологӣ вобаста аст. Ин боиси нобаробар пайдо ва тақсимшавии захираҳои табиӣ дар ҳама ноҳияю мамолики ҷаҳон гардидааст. Масалан, қисми зиёди давлатҳои Осиёю Америкои Ҷанубӣ бо бешаҳои тропикӣ ва давлатҳои Шарқи Наздик бошанд, бо захираи нефту гази табиӣ фарқ мекунанд.

Дар дунё давлатҳое ҳастанд ба мисли ИМА, Россия ва Чин, ки қариб бо тамоми намуди сарватҳои табиӣ таъминанд. Ба ин гурӯҳ Ҳиндустон, Бразилия, Австралия ва боз якчанд давлатҳои дигар (гарчанде бо баъзе намуди сарватҳои табиӣ аз давлатҳои номбурда қафо меистанд, вале онҳоро низ ҳамчун мамлакатҳои бо захираи сарватҳои табиӣ таъминбуда эътироф мекунанд) дохил мешаванд.

Умуман дар сайёраи мо давлате вуҷуд надорад, ки ин ва ё он намуди сарвати табиӣ надошта бошад. Ҳангоми кам ва ё набудани ин ва ё он намуди захираи табиӣ ба дигар давлатҳо муроҷиат мекунанд. Бо вуҷуди дар ҳудуди Ҷопон набудани бисёр намудҳои захираҳои табиӣ бо истифода аз ашёи хом, сӯзишвории кашонда ва комёбиҳои илму техника ба дараҷаи ниҳоят баланди пешрафти иқтисодӣ ноил гардидааст. Бар хилофи Ҷопон давлатҳои зиёде вомехӯранд, ки бо вуҷуди захираҳои бои сарватҳои табиӣ дараҷаи инкишофи иҷтимоию иқтисодии онҳо назарнорас аст.

Ҳамин тавр, нобаробар ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ дар кураи Замин аз як тараф ба ҷараёни тақсимоти байналхалқии меҳнат ва муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ имконият медиҳад, аз тарафи дигар ба аксари давлатҳое, ки аз норасогии сарватҳои табиӣ танқисӣ мекашанд, мушкилиҳои иловагӣ зам мекунад.

Яке аз роҳҳои оқилона (дуруст) истифодабарии сарватҳои табиӣ ин баҳои иқтисодӣ додан ба ҳаҷму сифату тарзи истифодабарии он мебошад. Сарфи назар аз давлатҳои мутараққӣ дар аксари мамлакатҳо ба ин масъала диққати ҷиддӣ намедиҳанд, ки он боиси

талаф ва ғайри оқилона истифодаи садҳо ва млн тонна захираи бебаҳои сарватҳои табиӣ мегардад.

Ҳамин тавр, сарватҳои табиӣ яке аз омилҳои муҳимми инкишофи ҷамъияти инсонӣ мебошанд ва танҳо истифодаи оқилонаи онҳо дар асоси пешрафти комёбиҳои илму техника боиси пурзӯр гардидани иқтидори иқтисодии ин ва ё он мамлакат хоҳад гашт.

ЗАХИРАҲОИ АШЁИ МИНЕРАЛӢ

Захираи ҳозираи сарватҳои ашёи минералӣ барои наслҳои оянда басанда аст? Оё имконияти истифодаи такрории ашёҳои минералӣ вуҷуд дорад?

Канданиҳои фоиданок аз қадимулайём ҳадафи фаъолияти меҳнатии инсон буданд. Ин ҳолат дар замони чунин давраҳои таърихии тамаддуни ҷамъияти инсонӣ, мисли асри сангин, асри биринҷӣ, асри фулузот таҷассум ёфтаанд. Дар асрҳои миёна инсон аз қаъри замин 18 номгӯй, асри XVII – 25, асри XVIII – 29, асри XIX – 47, ибтидои асри XX 54 ва ҳоло бошад зиёда аз 200 намуди ҳархелаи ашёи минералиро истифода мебарад. Мувофиқи ҳисоби олимон инсоният дар тӯли тамоми ҳастиаш аз қаъри замин 180 млрд тонна ангишт, 85 млрд тонна нефт, 40 млрд тонна маъдани оҳан, 280 млн тонна маъдани мис истихроҷ кардааст. Дар айни замон соле аз қаъри

Расми 2. Сарватҳои зеризаминӣ

Замин зиёда аз 100 млрд тонна намуди ҳархелаи ашёи минералӣ ва сӯзишворӣ истихроҷ карда мешавад, ки агар онро ба қатораҳо бор кунем, пас дарозии ин қатораҳо (вагонҳои роҳи оҳан) ба 700 ҳазор километр мерасад ва ин дарозӣ метавонад, ки атрофи хати экваторро 17 маротиба печонад.

Тадқиқотҳои геологӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки захираи намудҳои гуногуни канданиҳои фоиданок дар кураи Замин як хел нест.

ЗАХИРАИ ҶАҲОНИИ БАЪЗЕ НАМУДИ КАНДАНИҲОИ ФОИДАНОК

Намуди кандании фоиданок	Меъёри ченак	Захираи умумии геологӣ	Аз он ҷумла захираҳои тадқиқшуда	Истихроҷ
Ангишт	млрд тонна	14800	1100	4568 млн тонна
Нефт	млрд тонна	550	149	2949 млн тонна
Гази табиӣ	трлн $м^3$	400	134.9	2076 млрд $м^3$
Маъдани оҳан	млрд тонна	600	23.0	527 млн тонна

Тавре маълум аст, ҷойгиршавии канданиҳои фоиданок дар сатҳи замин ба қонуниятҳои геологӣ сахт алоқаманд мебошад.

Захираҳои сӯзишворӣ пайдоиши таҳнишинӣ дошта, аксар дар қабат ва ҷойҳои қатшудаи платформаҳои қадима вомехӯранд.

Муайян карда шудааст, ки дар кураи Замин қариб 4 ҳазор ҳавзаю кони ангишт вуҷуд дорад, ки онҳо дар якҷоягӣ 15% сатҳи хушкиро дар бар мегиранд. Захираҳои калонтарини ангишт дар қисмати шимолии қитъаи Осиё, Америкои Шимолӣ ва Аврупо паҳн гардидаанд. Ҳавзаҳои бузургтарини ангишти ҷаҳонӣ – дар Россия (6800 млрд тонна), ИМА (3600 млрд тонна), Чин (1500 млрд тонна), Австралия (700 млрд тонна), Канада (550 млрд тонна) ва ғайра ҷойгир шудаанд.

Миқдори ҳавзаҳои кашфшудаи нефту газ дар кураи Замин бештар аз 600 ва истихроҷшаванда қариб 460 буда, миқдори умумии конҳои нефт бошад ба 50 ҳазор мерасад. Захираи зиёди нефт дар нимкураи Шимолӣ дар қабати ҷинсҳои давраи мезозой воқеанд. Аз рӯи миқдори ҳавзаҳои бузурги нефт халиҷи Форс ва ҳавзаҳои газ Сибири Ғарбӣ фарқ мекунанд.

Захираҳои уран, ки барои истеҳсоли энергияи атомӣ зарур аст, дар кураи Замин ба миқдори зиёд паҳн шудааст. Захираҳои тадқиқшудаи уран қариб 1,5 млн тонна буда, бештар дар Австралия, Канада, ИМА, РАҶ, Нигерия, Бразилия, Намибия ва Россия маълум карда шудаанд.

Канданиҳои фоиданоки маъданӣ одатан дар ҳудуди шикастаҳои платформаҳои қадимаи қисмати чиндори кураи Замин пайдо шудаанд. Дар чунин ҷойҳо маъданҳо баъзан бо дарозӣ хеле кашол ёфта, минтақаҳои калони маъданиро ташкил кардаанд (минтақаи маъдании Алпу Ҳимолой, Уқёнуси Ором ва ғайра). Қаламрави ин минтақаҳо заминаи ташаккули саноати маъдани кӯҳӣ буда, аксар тахассуси хоҷагидории ноҳияҳои алоҳида ва як қатор давлатҳоро муайян мекунанд. Мавҷудияти канданиҳои фоиданоки маъданӣ омили муҳимми пешрафти иқтисодии ин ва ё он мамлакат аст. Хусусан маъдани оҳан дар ҳаёти гузаштаю ҳозираи инсоният мавқеи бағоят бузург дошт. Ҳавзаҳои калони маъдани оҳан дар Россия, ИМА, Чин, Ҳиндустон ва ғайра ҷойгиранд. Кофтуковҳои геологӣ солҳои охир захираҳои калони маъдани оҳанро дар мамлакатҳои Осиёю Африка ва Америкои Лотинӣ муайян намуд.

Аз металлҳои ранга бештар алюминий паҳн шуда, захираҳои калони ашёи хоми он (боксит, нефелин, алунит ва ғайра) дар Фаронса, Италия, Ҳиндустон, ИМА, Ғарбии Африка, давлатҳои ҳавзаи баҳри Кариб ва Россия воқеанд.

Мамлакатҳои Замбия, Зоир, Чили, ИМА, Канада аз захираи мис; ИМА, Канада, Австралия аз руҳу сурб; Сингапур, Малайзия, Боливия бошанд аз қалъагӣ бойанд.

Дар айни замон на ҳамаи мамлакатҳои мутараққӣ миқдори кифояи маъдани металлӣ доранд ва ҳамеша мӯҳтоҷи дигар давлатҳо мебошанд. Масалан, Олмон аз маъдани оҳан, Италия аз мис, Фаронса аз металлҳои ранга ва Ҷопон бошад аз захираи саноатии қисми зиёди маъданҳо маҳрум аст. Аз рӯи захираю истихроҷи як қатор маъданҳои металлӣ мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мақоми баланд доранд: Габон – марганетс, Чили, Замбия, Зоир, Перу, Мексика – мис, Бразилия, Ҳиндустон – оҳан, Гвинея, Ямайка, Суринам – боксит ва ғайра.

Дар ҷаҳони имрӯза аҳамияти ашёҳои хоми минералии химиявӣ – сулфуру фосфоритҳо, намаки калий, инчунин масолеҳи бинокорӣ, графит ва ғайра низ калон аст. Дараҷаи паҳншавии онҳо дар кураи Замин як хел нест. Масалан, масолеҳи бинокорӣ қариб дар ҳама ҷо, вале фосфориту сулфур ва графит нисбатан кам вомехӯрад. Чунин ҳолат на ин ки барои барпо ёфтани саноати истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ имконият медиҳад, балки ба тахассуси хоҷагидории ҳар мамлакат таъсири назаррас мерасонад.

Ҳоло дар кураи Замин конҳои хушсифату дастраси сарватҳои зеризаминӣ хеле кам шудаанд. Чунончи, коркарди босуръати конҳои маъдани оҳан дар Лотарингия (Фаронса), Урал (Россия), Кӯлҳои Бузург (ИМА), конҳои мис дар Замбияю Зоир, фосфорит дар Науру боиси қариб тамомшавии захираҳои он гардидааст.

Аз тарафи дигар миқдори ниҳоят зиёди ҷинсҳои кӯҳӣ, ки аз қаъри замин истихроҷ мешавад, танҳо зиёда аз 20% барои истеҳсоли маҳсулоти тайёр истифода мешаваду халос. Тавассути чунин истифодаи нооқилона дар таркиби партовҳо солҳои зиёд садҳо миллиард тонна ҷинсҳои кӯҳӣ ҷамъ шудаанд, ки дар таркибашон миллионҳо тонна металлу дигар партовҳои барои саноати химияю масолеҳи бинокорӣ зарур маҳфуз мебошанд.

Самаранок истифодабарии захираҳои минералӣ ба таври маҷмӯъ истифодабарии онҳоро тақозо дорад. Ин маънои онро дорад, ки дар ҷараёни истеҳсолот ашёи хом пурра ба маҳсулоти тайёр табдил меёбад.

Аксари донишмандон ибтидои давраи такроран истифодабарии захираҳои табииро тавсия доданд. Яъне партовҳои саноатии як соҳа барои соҳаи дигар ашёи муҳимм шуда метавонад. Масалан, ҳангоми коркарди маъдан дар саноати кӯҳӣ аз он партовҳо боқӣ мемонанд, ки онҳо дар назди фабрикаҳои маъдантозакунӣ ғарамҳои бузургро ташкил медиҳанд. Ин ғарами партовҳо барои саноати масолеҳи бинокорӣ ашёи хоми асосӣ буда, аз он хишту шағал, сементу оҳак ва ғайра тайёр кардан мумкин аст.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА ва Ҷопон дар ҷодаи ба таври маҷмӯӣ истифодабарии ашёи хом ва партовҳои саноатӣ ба дараҷаи баланд ноил гаштаанд. Онҳо аз чунин партовҳо миқдори хеле зиёди металлҳои алюминий, мис, металлҳои рангаю нодир ва ғайра истеҳсол менамоянд.

Ҳамин тариқ, захираҳои минералӣ сарчашмаи муҳимми ашёи хоми гуногун барои иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошанд. Онҳо дар сайёраи мо вобаста ба сохти геологии он нобаробар ҷойгир шудаанд. Қисме аз захираи канданиҳои фоиданок дар натиҷаи истифодаи ғайрисамаранок хароб ва ё тамом шуда истодаанд. Ҳоло комёбии илму техника истифодаи такрории захираи канданиҳои фоиданокро дар оянда пешкаши инсоният намудааст.

Савол ва супориш

1. Кадом намуди захираҳои табииро ба гурӯҳи аз нав барқарорнашаванда дохил мекунанд?
2. Кадом давлатҳои дунё бо ҳама намуди сарватҳои табиӣ таъминнанд?
3. Дар айни замон инсоният чӣ тавр захираҳои минералиро истифода мебарад?
4. Захираҳои калонтарини ангишт дар кадом қитъа ҷойгир шуданд?

5. Дар харита минтақаҳои муҳимтарини паҳншавии маъданҳои металлиро нишон диҳед.
6. Дар харитаи контурӣ конҳои асосии металлҳои рангаро дар миқёси давлатҳои алоҳида тасвир намоед.
7. Ба таври маҷмӯӣ истифодабарии канданиҳои фоиданоки маъданӣ чӣ маънӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Кадом гурӯҳи давлатҳоро номбар карда метавонед, ки аз тамоми намуди сарватҳои табиӣ таъминанд.
2. Сабаби сол аз сол афзоиш ёфтани истихроҷи ашёҳои минералӣ дар кураи замин дар чист?
3. Аввалин истихроҷро инсоният аз кадом намуди маъдани зеризаминӣ сар кард ва чаро?
4. Сабаб дар чист, ки бисёр давлатҳо захираҳои зиёди сарватҳои зеризаминӣ дораду сатҳи инкишофи иқтисодияшон хеле паст аст?
5. Кадом роҳҳои истифодабарии партовҳои саноати маъдани кӯҳӣ ва бартараф кардани хавфи заҳролудкунии муҳитро аз ин партовҳо медонед?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо чаро баъзе давлатҳо аз захираҳои маъданӣ камбағаланду вале ба пешрафти бузурғи иқтисодӣ ноил шудаанд?

Оё роҳҳои истифодаи оқилонаи партовҳои саноати маъдани кӯҳӣ вуҷуд доранд? Кадомҳо?

ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНӢ

Зарурияти кишт намудани тамоми заминҳои сайёраи мо вуҷуд дорад?

Замин яке аз захираҳои муҳимми табиат ва манбаи ҳаёт мебошад. Сатҳи хушкӣ 29% қабати болоии Заминро ишғол мекунад. Миқдори умумии захираи замини ҷаҳонӣ ба 13,1 млрд га баробар аст, вале на ҳама қисматҳои он барои истифодабарӣ мувофиқ аст. Заминҳои киштшаванда қимати зиёд дошта, 88% маҳсулоти истеъмолии одамонро медиҳанд. Заминҳои киштшаванда аз 25 то 32 млн км^2 ишғол карда, боқимондаро кӯҳу яхбандиҳои доимӣ, биёбону пиряхҳо ва ботлоқу бешаҳои касногузар дар бар мегиранд. Фазои калони

қутбӣ дар Гренландия ва шимолии Россияю Канада, Аляска, биёбони Сахара (Саҳрои Кабир), биёбонҳои Австралия ва гайра барои кишту кор мувофиқ нестанд. Миллионҳо гектар замин дар зери маҳалҳои аҳолинишини шаҳру деҳот, роҳҳои нақлиёт, хатти барқ, обанбору заминаҳои ҳарбӣ ва дигар иншоотҳо банд мебошанд.

Заминҳои киштшаванда асосан дар минтақаи беша, бешадашт ва дашти кураи Замин паҳн шудаанд. Аҳамияти заминҳои чаррогоҳу марғзор низ кам набуда, бештар аз 10% талаботи ба хӯрокворӣ доштаи инсониятро таъмин мекунад.

Замини киштшавандаи ҷаҳон бештар дар нимкураи шимолӣ – қисми ғарбию шарқии Аврупо, ҷануби Сибир, қисми шарқӣ, шимолу шарқӣ ва ҷануби Осиё, ҳамвориҳои Канада ва ИМА паҳн шудаанд.

ЗАХИРАИ ЗАМИНИ ДУНЁ ВА ҚИТЪАҲОИ КАЛОН

(ба ҳисоби фоиз)

Қитъаҳо	Фонди замин	Заминҳои хоҷагии кишоварзӣ, киштзор	Марғзору чарогоҳ	Беша	Заминҳои дигар
Ҷаҳон	100	100	100	100	100
Аврупо	20	27	16	10	16
Америкаи Шимолӣ	15	15	10	20	14
Америкаи Ҷанубӣ	15	8	17	22	9
Осиё	25	32	18	27	34
Африка	19	15	24	17	22
Австралия ва Океания	6	3	15	4	5

Таркиби миқдори умумии Замин доимӣ нест. Айни замон дар истифодаи замин ду ҳолати бо ҳам мухолиф ба назар мерасад. Аз як тараф дар тӯли ҳазорсолаҳо инсоният баҳри зиёдкунии майдони кишт мубориза мебарад. Танҳо дар давоми асри XX майдони кишт ду баробар афзуд. Дар ин давра миқёси васеи замини навкорам ба ҳиссаи собиқ Иттифоқи Шӯравӣ, ИМА, Канада, Чин ва Бразилия рост меояд.

Майдон ва сохтори фонди замини ҷаҳонӣ:
– замини киштшаванда;
– марғзор ва чарогоҳ;
– беша ва буттаҳо;
– шаҳру деҳот ва саноату нақлиёт;
– заминҳои камҳосилу беҳосил (ботлоқ, биёбон, пиряхҳо ва ғайра).

Давлатҳои хурди камзамин вале сераҳолӣ (Ҷопон, Нидерландия ва ғайра) минтақаҳои назди соҳили баҳрҳоро ишғол намудаанд. Дар Нидерландия тӯли садсолаҳо бо воситаи оббанду дарғот аз 1/3 қисми масоҳати мамлакатро аз ҳисоби баҳр васеъ намудаанд.

Аз тарафи дигар ҳоло харобшавии Замин ва аз доираи истеҳсолоти кишоварзӣ баромадани он ҳодисаи доимӣ гаштааст. Ҳисоб карда шудааст, ки айни замон дар натиҷаи эрозия (шусташавии замин) соле 6–7 млн га замин талаф меёбад. Дар натиҷаи ботлоқшавию афзоиши шӯразамин низ соле то 1,5 млн га замини сайёраи мо аз истифода берун мемонад. Афзоиши аҳолӣ ва аз ин ҳисоб зиёд гардидани сохтмону нақлиёт ва шаҳрҳо боиси кам гардидани майдони замини кишоварзӣ шуда истодааст. Агар солҳои 70-ум ба ҳар сари аҳолии кураи Замин 0,45 га замини кишт ва дар аввали солҳои 90-ум 0,28 га рост меомад, пас дар соли 2003-ум он ба 0,24 га расид.

Яке аз ҳодисаҳои хавфноки сайёраи мо ин таҳдиди биёбоншавии заминҳои кишоварзӣ мебошад. Ҳисоб карда шудааст, ки дар натиҷаи дахолати антропогенӣ биёбоншавӣ зиёда аз 900 млн га заминро фаро гирифтааст. Ба 3 млрд га замин биёбоншавӣ таҳдид дорад. Дар 30 соли оянда ин ҳодиса метавонад ба тариқи илова боз майдони баробари ними Аврупои Ғарбиро фаро гирад. Хусусан биёбоншавӣ ба тариқи хеле васеъ дар қитъаи Осиё, Африка, Америкаи Шимолию Ҷанубӣ ва Австралия авҷ гирифтааст. Дар ҳудуди чунин майдонҳо бештар аз 80 млн нафар одамон умр ба сар мебаранд. Яке аз сабабҳои асосии биёбоншавӣ ин аз ҳад зиёд истифодаи заминҳои кишоварзӣ, нодуруст коркарди замин, несткунии ҷангалзор ва аз меъёр зиёд истифодаи чарогоҳ мебошад. Барои пешгирии ин ҳодисаи хавфнок ва барқарор намудани майдони замин маблағи зиёд ва мӯҳлати дуру дароз лозим меояд.

Мубориза баҳри нигоҳ доштани захираи заминии дунё яке аз вазифаҳои муҳимтарини инсоният аст. Ин талаб мекунад, ки талафи заминҳои ҳосилхез пешгирӣ карда шуда, шаклҳои беҳтарини инкишофи кишоварзӣ ва маданияти зироаткорӣ равнақ дода шавад. Хусусан дар шароити ҳозира аз нав барқароркунии (рекултиватсия) қабати хок дар заминҳои истихроҷи канданиҳои фоиданок ва корҳои сохтмонӣ аҳамияти калон пайдо намудааст.

Савол ва супориш

1. Миқдори умумии замини киштшавандаи ҷаҳон чӣ қадар аст ва майдони он дар кадом минтақаҳо бештар аст?
2. Дар тӯли солҳои охир чӣ қадар майдони заминҳои кишоварзӣ талаф ёфтаанд?
3. Биёбоншавӣ чӣ маънӣ дорад ва дар кадом қисматҳои кураи Замин паҳн шудааст?
4. Оё пеши роҳи биёбоншавиро гирифтан мумкин аст?
5. Кадом усулҳои пеш гирифтани талаф ёфтани заминҳои серҳосилро медонед. Дар харитаи контурӣ майдони заминҳои ҳархелаи кураи заминро тасвиф намоед.

Худатонро санҷед

1. Сабаби нобаробар тақсимшавии заминҳои ҳосилхези кураи Замин дар чист?
2. Сабаби дар сайёраи мо зиёдшавии майдони ботлоқу шӯразамин дар чист?
3. Биёбоншавии заминҳои кураи Замин ба кадом омилҳо вобаста аст?
4. Кадом роҳҳои пешгирии талафи заминҳои ҳосилхез вуҷуд доранд?

Аз нигоҳи шумо

Оё саросар кишт намудани тамоми заминҳои кураи Замин зарур аст? Магар ғайри зиёд намудани майдони кишт боз дигар роҳҳои афзун намудани захираи хӯрокворӣ вуҷуд надорад?

ЗАХИРАҲОИ ОБ

Дар кураи Замин чӣ миқдор об аст? Захираи обҳои нушокӣ басанда аст? Оё имконияти пешгирии нарасидани оби нушокӣ дар сайёраи мо мавҷуд аст?

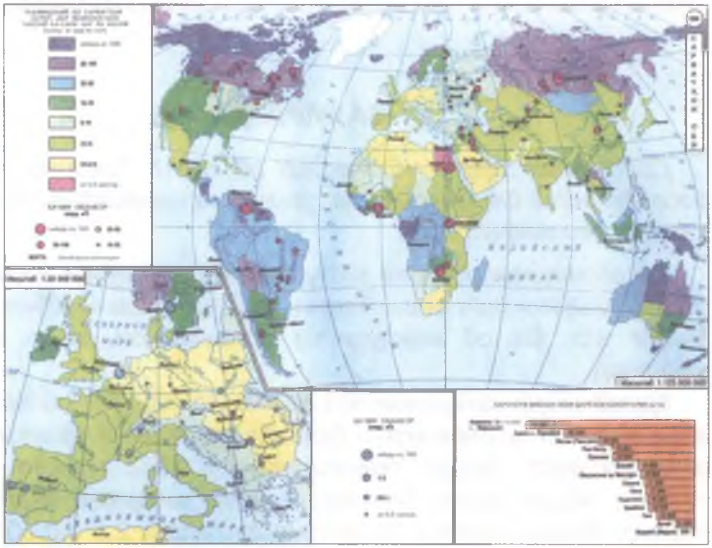
Об сарчашмаи ҳаёт ва зисту зиндагӣ дар кураи Замин аст. Саҳми он дар таърихи пайдоиши Замин, ҳаёт ва ташаккулёбии иқлим ниҳоят бузург аст. Бе об мавҷудияти организмҳои зинда имконнопазир мебошад.

Қисми зиёди захираҳои об дар Уқёнуси ҷаҳонӣ маскан гирифтааст, вале таркиби он сермаҳлул буда, барои нӯшокӣ ва корҳои технологӣ муносиб нест. Ҳаҷми Уқёнуси ҷаҳонӣ 1338 млн км^3 ва ё 96,5% тамоми обҳои кураи Заминро ташкил медиҳад. Майдони умумии уқёнусу баҳрҳо нисбат ба қаламрави хушкӣ 2,5 баробар зиёд буда,

он аз 1/4 ҳиссаи кураи Заминро бо ғафсии 4 метр пӯшонидааст. Ба яхҳои Арктикаю Антарктида 24 млн км³ ё ки 65% ҳамаи обҳои нӯшокии Замин рост меояд.

Захираи обҳои нӯшокӣ маҳдуд буда, ҳамагӣ 2,5% ҳаҷми умумии гидросфераро ташкил медиҳад. Захираи дастраси он дар сатҳи Замин нобаробар тақсим шудааст. Масалан, агар дар Африка фақат 10% аҳолӣ ба таври доимӣ бо об таъмин бошад, пас дар Аврупо бештар аз 95%. Чунин фарқияти таъмини об дар қитъаю мамолик пеш аз ҳама ба омилҳои иқлимӣ, сатҳи релефу ҷойгиршавии маҳал вобастагӣ дорад. Талабот сол то сол дар сайёраи мо ба оби нӯшокӣ зиёд мешавад ва дар соли 2003-юм зиёда аз 4 ҳазор км³-ро ташкил намуд. Қисми асосии сарфи об ба хоҷагии кишоварзӣ, ки аксар барои обёрӣ харҷ мекунад ва сипас ба соҳаҳои саноату хоҷагии коммуналӣ рост меояд. Ҳоло ҳар шаҳрванди мамлакатҳои мутараққӣ дар як шабонарӯз аз 300 то 400 литр об сарф мекунад. Ҳол он ки дар замонҳои қадим истеъмоли шабонарӯзии об ба ҳар кас 12–18 литр об рост меомад. Ин нишондиҳанда дар асри XIX ба 40–60 литр ва дар айни замон танҳо шаҳрванди Ню-Йорк дар як шабонарӯз 1045 литр, шаҳрванди Париж – 500 литр об сарф мекунанд. Олимон муқаррар кардаанд, ки барои тандурустии инсон дар як шабонарӯз 2 литр об кифоя аст.

Ғайр аз миқдор боз ба сифати об диққати ҷиддӣ бояд дод. Истифодаи обҳои ифлос манбаи аз 3/4 ҳиссаи касалиҳои гуногун ва 1/3 ҳиссаи ҳодисаҳои фавти одамон мегардад. Ҳоло дар қитъаи Осиё зиёда аз як миллиард, дар Африка 350 млн ва дар Америкаи Лотинӣ

Расми 3. Захираи об

бештар аз 100 млн одамон аз оби тозаи нӯшокӣ маҳрум мебошанд. Аз ин рӯ дар Африка бештар аз 80% касалиҳо ба сифати пасти об ва бад будани шароитҳои санитарию гигиенӣ ва набудани иншоотҳои обтозакунӣ алоқаманд мебошанд. Қисми зиёди иншоотҳои обтозакунӣ дар аксари давлатҳои ҷаҳон такмил наёфтаанд, ки он боиси ба миқдори зиёд ба обҳои ҷӯйу дарёҳо якҷояшавии омехтаҳои ғайриорганикӣ (азот, фосфор, калий, намакҳои заҳрноки металлҳои вазнин ва ғайра) ба амал меояд. Аз ин хотир ТДМ бо таклифи Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмонов соли 2003-ро "Соли оби тоза" ва солҳои 2005–2015-ро "Об барои ҳаёт" эълон намуд. Роҳҳои беҳтарини пешгирӣ намудани ифлосшавӣ ва сарфаи оби нӯшокӣ ин кам намудани харочоти об дар соҳаҳои истеҳсолоти металлургӣ, химиявӣ, хоҷагии коммуналӣ ва обёрии заминҳои шолӣ ва пахта мебошад. Захираҳои обро бо роҳи истифодабарии такрорӣ низ сарфа кардан мумкин аст. Яъне оби дар ҷараёни технологӣ ва коммуналӣ истифодашударо тоза намуда, такроран ба ҳамон мақсад кор фармудан мумкин аст.

Барои истифодаи оби нӯшокӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон, аз он ҷумла дар собиқ Иттифоқи Шӯравӣ якчанд нақшаҳои азими бо воситаи канал ба ноҳияҳои камоб овардани об дар назар дошта шуда буд. Вале бо сабаби оқибатҳои экологӣ бисёрии ин нақшаҳо амалӣ нагардиданд. Дар давлатҳои атрофи халиҷи Форс, назди баҳри Миёназамин, Туркманистон, ҷанубии ИМА, Ҷопон ва ҷазираҳои баҳри Кариб бошад кайҳо боз нӯшокикунии оби баҳр гузаронида мешавад. Хусусан давлати Қувайт яке аз истеҳсолкунандаи асосии чунин обҳо мебошад. Оби нӯшокӣ аллакай дар бозори тиҷорат мавқеъ пайдо намудааст. Айни замон як қатор нақшаҳои калони аз соҳилҳои Антарктида ба минтақаҳои беоб кашонидани айсбергҳо дар назар дошта шудааст.

Обро бештар ҳамчун манбаи муҳимми истеҳсоли нерӯи барқӣ истифода мебаранд. Ҳоло иқтидори ҷаҳонии захираи он ба 10 трлн кВт-соат баҳо дода мешавад, ки қисми зиёди он ба ҳиссаи 6 мамлакат: Россия, Чин, ИМА, Конго, Канада ва Бразилия рост меояд.

Савол ва супориш

1. Об дар ҳаёти сайёраи мо чӣ аҳамият дорад?
2. Гардиши обро дар табиат шарҳ диҳед.
3. Нобаробар тақсим шудани об дар қитъаю материкҳо ба кадом омилҳои табиӣ алоқаманд мебошад?
4. Кадом соҳаҳои саноатӣ бештар ба оби нӯшокӣ мӯҳтоҷанд?
5. Кадом роҳҳои сарфаи оби нӯшокӣ дар соҳаҳои саноату кишоварзӣ вуҷуд дорад?
6. Дар харита ноҳияҳои аз об бой ва камоби кураи Заминро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Сабаби қисми зиёди сатҳи кураи Заминро ишғол кардани оби баҳру уқёнусҳо дар чист?
2. Нобаробар тақсимшавии оби нӯшокӣ дар минтақаҳои кураи Замин ба чӣ вобаста аст?
3. Аз чӣ сабаб талабот ба оби нӯшокӣ сол то сол зиёд мешавад?
4. Ифлосшавии манбаъҳои об дар кадом давлатҳо бештар ба назар мерасад?

Аз нигоҳи шумо

Оё роҳҳои ба оби нӯшокӣ таъминкунии қитъаю мамоликҳо вуҷуд дорад?

Дар кадом мамлакатҳо зарурияти чорабиниҳои тозакунии манбаъҳои об мавҷуд аст?

ЗАХИРАҲОИ ҶАНГАЛ

Захираҳои ҷангал ва бешазор дар ҳаёти табиат ва инсон аҳамияти бағоят бузург доранд. Онҳо пай дар ҳам миқдори оксигенро афзун намуда, танзими обҳои зери заминиро нигоҳ дошта, вайроншавии қабати хокро пешгирӣ менамоянд. Нестшавии бешазор боиси пастшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ, камшавии оби кӯлу дарёҳо ва хушкгардии қабати хок мешавад. Муддати чандин аср боз ҷангалзор сарчашмаи масолеҳи сохтмонию сӯзишворӣ буда, минбаъд яке аз ашёи хоми муҳимми соҳаҳои саноати химияю селлюлоза ва истеҳсоли коғазу спирт ба шумор меравад. Умуман аз чӯб бештар аз 200 номгӯи маҳсулот истеҳсол карда мешавад. Ҳисоб карда шудааст, ки ҳар инсон дар давоми умри худ тақрибан 200 дарахтро (барои сохтмон, мебел, коғаз, дафтар, гӯгирд, бозича барои кӯдакон ва ғайра) истифода мебарад. Фақат ба хотири гӯгирд соле 1,5 млн м^3 чӯб бурида мешавад. Майдони умумии бешазор 4,1 млрд га ё 30% сатҳи хушкии заминро ишғол намуда, он анбӯҳи бузурги гази карбонро фурӯ мебарад. Ҳеҷ як экосистемаи Замин аз рӯи маҳсулнокии биологӣ ба бешазор баробар шуда наметавонад. Як гектари ҷангалзори санавбар (сосна) дар як сол 30 тонна ва ҷангали дарахтони шамшод (бук) қобилияти фурӯ бурдани 68 тонна чангро доранд.

Аксари майдони ҷангалзор дар Осиё ва камтар дар Австралия воқеанд. Вале анбӯҳи бешазор дар Америкаи Ҷанубӣ сатҳи хеле зиёдро ишғол намудааст.

ЗАХИРАИ ҶАНГАЛЗОРИ ДУНЁ

Қитъаҳо	Майдони ҷангалзор, млн га	Ба ҳисоби % нисбати майдони бешазори ҷаҳон	Ҷангалнокӣ ба ҳисоби, %
Дунё	3880	100	26
Африка	660	17	22
Америкои Шимолӣ	790	20	29
Америкои Ҷанубӣ	845	22	36
Осиё	1050	27	23
Аврупо	380	10	34
Австралия ва Океания	155	4	10

Ҳангоми баҳои иқтисодӣ додан ба ҷангалзор нишондиҳандаи захираҳои он аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Аз рӯи ин нишондиҳанда қитъаи Осиё, Америкои Ҷанубию Шимолӣ ва дар байни давлатҳои ҷаҳон – Россия, Канада, Бразилия ва ИМА дар мадди аввал меистанд. Баробари мамлакатҳои камҷангал боз давлатҳое вомехӯранд, ки умуман ҳудуди онҳо аз ҷангал холист (Катар, Баҳрайн, Ливия ва ғайра).

Боигарии муҳимми кураи Замин бешаҳои намноки ҳамешасабзи тропикӣ мебошанд, ки аксар дар нимкураи ҷанубӣ ҷойгир шуда, дар афзоиши ҳаёти органикии сайёраи мо саҳми бағоят бузург дорад. Аз ҷиҳати географӣ онҳо асосан дар Америкои Марказию Ҷанубӣ, Африкаи экваториалӣ, инчунин дар ҳудуди Ҳиндустону Шри-Ланка, Малайзия, Индонезия, ҷазираҳои Океания ва ғайра паҳн гардидаанд. Бешазори намноки тропикӣ майдони бештар аз 1 млрд га-ро дар бар мегирад. Ҳоло дар Америкои Лотинию Осиё қариб 40% ва дар қитъаи Африка зиёда аз 50% майдони чунин бешазорҳо нобуд карда шудаанд. Аз гуфти олимон то миёнаи асри XXI таҳдиди нестшавии ин бешазорҳо вуҷуд дорад. Камшавӣ ва нобудшавии майдони бешазор дар сайёраи мо боиси авҷгирии шусташавии (эрозия) хоки сатҳи замин ва камшавии захираи оксиген дар атмосфера мегардад. Ҳол он ки тайи 200 соли охир майдони ҷангалзори кураи Замин ба ҳадди ақаллият ду баробар кам шудааст. Ҳар сол дар дунё 125 ҳазор км^2

ҷангалзор нобуд карда мешавад, ки ин ба масоҳати Австрия ва Швейтсария (дар якҷоягӣ) баробар аст.

Яке аз сабабҳои асосии буридани ҷангал ин васеъкунии майдони кишт ва истифодаи он барои соҳаҳои саноат мебошад. Қисми зиёди дарахтонро инчунин барои гузаронидани хатҳои алоқа, хусусан роҳҳои автомобилию роҳи оҳан мебуранд. Масалан, шоҳроҳи трансамазонкаи Америкои Ҷанубӣ аз миёни бешаҳои тропикӣ ва роҳи васеи автомобилии Хуросон аз миёни анбӯҳи ҷангали Мозандарон гузаронида шудаанд. Одатан қад-қади чунин роҳҳо маҳалҳои аҳолинишин пайдо шуда, бо мурури замон ба дохили ҷангалзор васеъ мешаванд.

Бешазор бо якҷоягии дигар набототу ҳайвонот биомассаи Заминро ташкил медиҳанд. Дар айни замон 98% тамоми биомасса ба ҳиссаи олами наботот ва қариб 2% ба ҳиссаи олами ҳайвонот рост меояд. Ҳамин тавр, бояд инсон муносибати худро ба ҷангалзори сайёраи мо дигар кунад, зеро он яке аз амали бахшандаи ҳаёт ва зебогии табиат мебошад.

Савол ва супориш

1. Бешазор дар ҳаёти инсон чӣ аҳамият дорад?
2. Кадом қисматҳои серҷангали ноҳияҳои кураи Заминро медонед?
3. Аз рӯи картограмма ва диаграмма ҳиссаи қитъаю материкҳои аз бешазор бой ва камбағалро нишон диҳед.
4. Камшавии майдони бешазор боиси авҷ гирифтани кадом ҳодисаҳои нохуш дар табиат мегардад?
5. Биомассаи замин гуфта, чиро мефаҳмед?

Худатонро санҷед

1. Сабаби камшавии майдони бешазори кураи Замин дар чист?
2. Кам ва ё зиёд будани миқдори дарахтони беша дар ин ва ё он мамлакат ба кадом омилҳо алоқаманд аст?
3. Кадом соҳаҳои саноат бештар ба маҳсулоти ҷангал ниёз дорад?
4. Сабаб дар чист, ки ҳама одамони дунё барои ҳифзи майдонҳои бешазор мубориза мебаранд?

Аз нигоҳи шумо

Оё роҳҳои пешгирии буридани дарахтони бешазор вуҷуд дорад?

Кадом давлатҳо аз нарасидани майдони бешазор танкисӣ мекашанд?

ЗАХИРАИ САРВАТҲОИ УҚЁНУСИ ҶАҲОНӢ

Мавқеи уқёнуси ҷаҳонӣ дар ҳаёти ҷамъияти инсонӣ чӣ гуна аст? Чӣ гуна пешомадҳои истифодаи захираҳои Уқёнуси ҷаҳонӣ мавҷуд аст?

Уқёнуси ҷаҳонӣ дорои захираҳои беҳамтои табиӣ мебошад. Дар қаъри он шумораи зиёди нафтоту ҳайвонот ва захираҳои бузурги канданиҳои фоиданок мавҷуданд. Танҳо таркиби оби баҳр бештар аз 75 намуди унсурҳои химиёвиро дорост. Ҳанӯз мисриёни қадим ва хитоиҳо усули аз таркиби оби баҳр гирифтани намакро медонистанд. Оби баҳр манбаи муҳимми аз он ҳосилкунии магний, бром, йод ва дигар унсурҳо мебошад.

Дар байни канданиҳои фоиданоки қаъри уқёнус мавқеи нефту газ бағоят калон аст ва аз рӯи ҳисобот ба ҳиссаи онҳо 1/3 қисми захираи ҷаҳонӣ рост меояд. Аз рӯи пешомадҳои мавҷуда дар аввали асри XXI бештар аз нисфи нефту гази истихроҷшаванда аз ҳисоби Уқёнуси Ҷаҳонӣ ба амал бароварда мешавад. Ҳоло истихроҷи бештари нефти уқёнусӣ дар халиҷи Форс, баҳри Шимолӣ, баҳри Каспий, халиҷи Венесуэла, халиҷи Мексика ва соҳилҳои Калифорния ҷой дорад. Аз дигар намуди канданиҳои фоиданок маъдани оҳану марганетс захираҳои бузургро доро мебошанд. Ин намуди канданиҳои фоиданок дар қаъри Уқёнуси ҷаҳонӣ ҳанӯз солҳои 70-уми асри XIX аз тарафи киштии тадқиқотию илмии англисҳо "Челенҷер" кашф шуда буд. Захираи умумии ин намуди маъданҳо ба 2–3 трлн тонна ва захираи дастрасаш бошад ба 250–300 млрд тонна мерасад. Қисми зиёди ин захираҳо дар қаъри уқёнуси Ором маҳфузанд. Ғайр аз оҳану марганетс дар таркиби ин захираҳои кашфшуда ба миқдори зиёд маъдани мис, кобалт, никел, титану молибден ва дигар унсурҳои нодиру камёфт муайян карда шудааст. Истихроҷи маъдани қаъри баҳру уқёнусро бори аввал ИМА дар ҷазираи Гавай ва баъдтар Россия, Ҷопон ва дигар давлатҳо ба роҳ монданд.

Бисёре аз ҳодисаҳои табиӣ дар Уқёнуси ҷаҳонӣ сарчашмаи энергия мебошанд. Масалан, ҳодисаи мадду ҷазр, ки тавассути он қувваи барқ ҳосил кардан мумкин аст. Ҳисоб карда шудааст, ки иқтидори умумии қувваи мадд дар сайёраи мо ба 6 млрд кВт мерасад. Муқаррар шудааст, ки имконияти сохтани стансияҳои барқии маддӣ дар 25 мамлакати ҷаҳон вуҷуд дорад. Захираҳои калони қувваи маддӣ дар Фаронса, Канада, Британия, Австралия, Аргентина, ИМА ва Россия ҷой доранд.

Дар Фаронса ҳанӯз дар асри XII бо қувваи мавҷҳои мадд чархи осиёбро ба ҳаракат оварда буданд. Бо ин усул ҳоло стансияҳои

ҳозиразамони барқӣ сохта мешаванд, ки турбинаҳо ҳангоми мадд ба як тараф ва ҳангоми ҷазр ба тарафи дигар ҳаракат мекунанд.

Дар айни замон захираҳои биологии қаъри Уқёнуси ҷаҳонӣ низ мавқеи хос доранд. Онҳо аз намудҳои ниҳоят гуногуни набототу ҳайвонот иборат мебошанд. Биомассаи Уқёнус бештар аз 140 ҳазор намудро муттаҳид менамояд, ки дар якҷоягӣ зиёда аз 35 млрд тоннаро ташкил медиҳанд. Бештар аз 85% биомассае, ки инсон аз баҳру уқёнус истифода мебарад, ба моҳиҳо рост меояд. Боқимондаи онро молюскаҳо, харчангшаклҳо ва баъзе ҳайвоноти ширхӯри баҳрӣ ташкил медиҳанд. Умуман ҳар сол то 70–75 млн тонна моҳӣ, харчанг, молюска ва дигар намуди ҳайвонот аз баҳру уқёнусҳо гирифта мешавад, ки он бештар аз 20% талаботи бо сафедаи ҳайвонот доштаи одамонро таъмин мекунад. Неъматҳои Уқёнусро ҳамчун ашёи хом барои истеҳсоли хӯроки серғизои ҳайвонот низ истифода мебаранд.

Дар айни замон чунин суръати баланди шикори захираҳои баҳру уқёнус боиси ташвиш гардидааст. Аз ин хотир дар даҳсолаҳои охир усулҳои афзоиш додани бисёр намуди организмҳои обӣ (хусусан молюскаҳо) хеле паҳн шудааст. Дар муҳити оби баҳр плантатсия ва фермаҳои сунъӣ ташкил дода, барои афзоиши организмҳо шароит муҳайё мекунанд. Чунин ҷойҳоро марикултура меноманд. Ин усул анъанаи қадимӣ дорад. Масалан, дар Ҷопон 200 сол қабл то милод моҳии устрисро бо ин роҳ афзоиш медоданд. Дар айни замон плантатсияи устритсро ғайри Ҷопон дар Чин, ИМА, Нидерландия, Фаронса, Австралия ва ғайра дидан мумкин аст.

Савол ва супориш

1. Аҳамияти иқтисодии обҳои баҳру Уқёнуси ҷаҳониро шарҳ диҳед.
2. Дар кадом мамлакатҳо истихроҷи нефту газро аз қаъри уқёнус ба роҳ мондаанд?
3. Бо кадом усул аз баҳру уқёнус қувваи барқ ҳосил мекунанд?
4. Захираҳои биологии қаъри уқёнусро дар харита нишон диҳед.
5. Неъматҳои баҳру уқёнусро одамони кадом қитъаҳо бештар истеъмол мекунанд?
6. Бо кадом роҳ афзоиши захираҳои биологии баҳру уқёнус дар назар дошта шудааст?
7. Дар харитаи контурӣ ҷойгиршавии ҳавзаҳои асосии нефту гази қаъри баҳру уқёнусро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Дар таркиби оби баҳру уқёнус зиёд будани миқдори намакҳои маҳлул ба чӣ алоқаманд аст?
2. Самаранокии истихроҷи маъданҳои қаъри баҳру уқёнус дар чист?

3. Кадом намудҳои биомасса барои ғизои инсон бештар истифода мешавад?
4. Сабаби эҳтиёҷоти зиёд ба захираи биомассаи баҳру уқёнус дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо истихроҷи босуръати захираҳои қаъри баҳру уқёнус ташвишовар нест?

Оё ба фикри шумо пешгирии хавфи ифлосшавии оби баҳру уқёнусҳо вуҷуд дорад?

ЗАХИРАИ САРВАТҲОИ ИҚЛИМӢ ВА КАЙҲОНӢ

Саҳми иқлим дар кураи Замин аз чӣ иборат аст? Дигаргуншавии иқлим ба кадом омилҳо вобаста аст?

Бо тавассути инкишофи пешравии илмию техникӣ дар арсаи ҷаҳонӣ истифодаи захираҳои нави қувваи барқӣ дохил шуда истодаанд. Ин ҷо сухан оид ба истифодаи қувваи Офтоб, шамол, мадду ҷазр, мавҷи баҳр ва қувваи геотермалию термоядрой меравад. Ин захираҳоро аксар ғайри анъанавӣ низ меноманд.

Ҳаётро бе қувваи Офтоб тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз рӯи ҳисоби олимон иқтидори қувваи Офтоб чунон бузург аст, ки он даҳҳо маротиба нисбат ба тамоми қувваи захираҳои тадқиқшудаи сӯзишвории ҷаҳонӣ бештар аст. Вале миқдори зиёди қуввае, ки аз Офтоб ба Замин мерасад, пурра истифода намешавад. Пешомадҳои хуби истифодаи қувваи Офтоб дар мамлакатҳои минтақаи тропикӣ мавҷуданд, ки дар онҳо дар як сол миқдори рӯзҳои офтобӣ то 300 рӯз мерасад. Инкишофи гелиоэнергетика (аз юнонӣ *гелио* – офтоб) пешомадҳои бузургеро дар минтақаҳои биёбонию нимбиёбонӣ дорост. Ин пеш аз ҳама дастгоҳҳои тайёркунии хӯрок, ҳаммом, дастгоҳи тозакунии обҳои шӯр, кондисионер ва ғайра мебошанд. Стансияҳои барқии Офтобӣ ҳоло дар ИМА, Россия, Фаронса, Ҷопон амал мекунанд. Барои истифодаи қувваи Офтоб дар Италия, Ҳиндустон, Бразилия, Исроил ва ғайра корҳои зиёде ба ҷо оварда мешавад.

Қувваи шамол низ ба иқтидори бузург ноил буда, ба ифлосшавии муҳит роҳ намедиҳад. Қувваи шамол (бод) аз қадимулайём дар хизмати инсон аст. Дар Ҳиндустону Чин ва Миср 2 ҳазор сол қабл ҳаракатдиҳандаҳои одии бо қувваи бод коркунанда истифода мешуданд. Дар даҳсолаҳои охир вобаста ба мушкилиҳои энергетикию экологӣ рағбати инсон нисбат ба қувваи бод аз нав эҳё

гардид. Дар Фаронса, Дания, ИМА, Британия, Италия ва ғайра оид ба такмилу истеҳсоли дастгоҳҳои қувваи бод корҳои зиёд анҷом ёфтаанд. Вале доимӣ набудани самту қувваи шамол дар ин кор мушкилиҳои зиёдеро пеш меорад. Аз ин хотир истифодаи самти бодҳои доимӣ – пассатҳо, шамолҳои қутбӣ, муссонҳо ва ғайра ба мақсад мувофиқ дониста мешавад.

Дар ҷаҳони имрӯза рағбати истифодаи қувваи дохили замин низ хеле зиёд гардидааст. Ин пеш аз ҳама истифодаи имкониятҳои техникӣ дар роҳи коркарди қувваи гидротермалӣ мебошад. Чунин нақшаҳо дар ҷойҳое муяссар мегардад, ки захираи обҳои гарми зеризаминӣ ва буғҳои тафсон муҳайё бошад. Чашмаҳои гейзерии соҳили Исландия, Камчатка, ғарбии ИМА, Мексика ва Зеландияи Нав аз ҳамин қабиланд.

Обҳои геотермалиро дар гармкунии биною хонаҳои истиқоматӣ, гармхонаҳо ва қувваи онро барои истеҳсоли барқ васеъ истифода бурдан мумкин аст. Стансияҳои барқии геотермалӣ дар Камчатка, Италия, Исландия, Зеландияи Нав ва Ҷопон амал карда истодаанд. Истифодаи васеи ин намуди захираи табиӣ дар Исландия бештар мебошад. Гармкунии пойтахти он – Рейкявик қариб пурра аз ҳисоби қувваи обҳои геотермалӣ ба роҳ монда шудааст.

ЗАХИРАҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ

Захираҳои рекреатсионӣ чӣ аҳамият доранд? Кадом гӯшаҳои кураи замин аз захираи рекреатсионӣ бой мебошанд?

Захираҳои рекреатсионӣ ба қатори захираҳои муҳимтарин бо мақсади истифодаи истироҳату туризм ва табобат равона карда шудааст. Захираҳои рекреатсионӣ ҳамонро меноманд, ки онҳо ба хизматрасонии аҳолӣ истифода мешаванд. Ба мафҳуми захираҳои рекреатсионӣ маҷмӯаҳои табиӣ ва қисмҳои алоҳидаи онҳо (релеф, иқлим, олами наботот, обанбор), ёдгориҳои таърихӣ-маданӣ, шаҳру дигар нуқтаҳои аҳолинишин, иншоотҳои техникии нодир дохил мешаванд. Захираҳои рекреатсионии курортӣ, табобатӣ, варзишӣ ва саёҳатӣ (экскурсионӣ)-ро фарқ мекунанд.

Дар замони ҳозира захираҳои рекреатсионӣ аҳамияти бузург пайдо кардаанд. Махсусан ҷойҳои истироҳату табобатӣ ва саёҳат. Ин захираҳо пурра табиӣ буда наметавонанд, зеро онҳо пайдоиши антропогенӣ ҳам доранд. Масалан, ёдгориҳои таърихӣ-меъмории Петергофи Санкт-Петербург, Версали Париж, Колизеи Рим, Акрополи Афина, пирамидаҳои Миср, Тоҷмаҳали Агра (Ҳиндустон), Девори Кабири Чин. Бо вуҷуди ин асоси захираҳои рекреатсиониро унсурҳои табиат – соҳили баҳр, бешазор, соҳили дарё, ноҳияҳои кӯҳсор ва ғайра ташкил медиҳанд.

Ҳар як мамлакат дар дохили худ ягон намуди захираи рекреатсиониро дорост. Ҳоло одамонро на ин ки соҳилҳои зебоманзари баҳри Миёназамин, Африкаи тропикӣ, ҷазираҳои Гавай ва Кавказу Қрим, балки қуллаҳои пиряхии Анду Ҳимолой, Помиру Тёншон ва Алпу Кавказ ба худ ҷалб мекунад.

Саёҳати уқёнус низ имкониятҳои калон дорад. Фазои беканори уқёнусҳои Орому Атлантик, Ҳинд ва баҳрҳои сершумор барои одамон роҳи васеи тамошову истироҳатро муҳайё кардаанд, ки аснои он лаҳзаҳои хастагиро фаромӯш намуда, ба олами истироҳату фароғат дохил мегардонанд.

Сайёҳонро он давлатҳое ба монанди Италия, Испания, Фаронса, Швейтсария, Ҳиндустон, Туркия, Мексика, Миср ва ғайра ҷалб мекунанд, ки дар баробари захираҳои бои табиӣ-рекреатсионӣ боз ёдгориҳои бузурги таърихию меъморӣ доранд. Инкишофи туризми байналхалқӣ ба давлатҳои алоҳида даромади зиёд меоварад.

Савол ва супориш

1. Кадом захираҳоро ба захираи иқлимӣ дохил мекунанд?
2. Стансияҳои барқии Офтобӣ дар кадом давлатҳо инкишоф ёфтаанд?
3. Бартарии захираҳои ғайри анъанавӣ дар чист?
4. Кадом давлатҳои ҷахон бо захираҳои гидротермалӣ бойанд?
5. Кадом намуди захираҳои рекреатсиониро медонед?
6. Сайёҳонро бештар кадом намуди рекреатсия ҷалб мекунад?
7. Дар харита ноҳияҳо ва давлатҳои асосии инкишофи рекреатсияро нишон диҳед.

Худатонро санҷед

1. Сабаби дар замони ҳозира ба сарватҳои иқлимӣ зиёд таваҷҷӯҳ намудани одамон дар чист?
2. Имконияти кадом давлатҳо оид ба инкишофи истгоҳҳои офтобӣ, бодӣ ва геотермалӣ бештар аст?
3. Кадом давлатҳо ба инкишофи соҳаи рекреатсия имконият доранд?
4. Барои чӣ ёдгориҳои таърихиву меъморӣ шӯҳрати калон пайдо намудаанд?

Аз нигоҳи шумо

Магар сарватҳои иқлимӣ метавонанд, ки дар оянда ба қувваи бузурги истехсоли барқ табдил ёбанд. Дурнамои истифодаи захираҳои рекреатсионӣ дар чист?

ИФЛОСШАВИИ ТАБИАТ ВА МАСЪАЛАҲОИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Кадом манбаъҳои ифлосшавии табиат вуҷуд доранд? Дар кадом давлатҳо бештар муҳити зист ифлос карда мешавад? Оё чорабиниҳои пешгирии ифлосшавии муҳити зист мавҷуданд?

Манбаи ифлосшавии муҳити зист ин дар шаклҳои гуногун ба табиат ворид гардидани миқдори ниҳоят зиёди партову ифлосиҳое мебошанд, ки дар ҷараёни истеҳсолоту истеъмоли ҷамъияти инсонӣ ҳосил мешаванд. Агар миқдори ин партовҳо солҳои 70-уми асри XX ба 40 млрд тонна расида бошад, дар аввали даҳсолаи асри XXI то 110 млрд тонна хоҳад расид.

Умуман аз тарафи инсон ифлоскунии табиат таърихи тӯлонӣ дорад. Ҳанӯз сокинони Афина дар Юнони қадим нисбат ба ифлосшавии бандари Пирей ташвиш зоҳир намуда буданд. Дар Рими қадим низ шаҳрвандон аз ифлосшавии дарёи Тибр арзёбӣ намудаанд. Нахустин қонуни ҳифзи муҳити зистро шоҳи англис Эдуарди I соли 1273 қабул кард, ки мувофиқи он дар Лондон ба сифати сӯзишворӣ истифодаи ангиштсанг манъ карда мешуд. Соли 1338 шоҳ Эдуарди III бо воситаи парламент қонун оид ба манъи ба дарёи Темза партофтани ҳар гуна ифлосиро қабул кард. Дар асри XV шоҳи Фаронса низ нисбати дарёи Сена чунин қарор қабул намуд.

Ифлосшавии муҳити зист аслан натиҷаи дахолати антропогенӣ буда, он ҳоло ва дар оянда ба қабатҳои замин, гидросфера, атмосфера ва умуман ба набототу ҳайвонот ва саломатии инсон метавонад зарару нохушиҳои зиёд оварад.

Дар қабати замин ифлосшавии сатҳи он дар натиҷаи фаъолияти саноату сохтмон ва соҳаҳои кишоварзӣ ба амал меояд. Сарчашмаи асосии ин ифлосшавӣ партовҳои металлу омехтаҳои он, нуриҳои минералӣ, моддаҳои заҳрдори химиявӣ ва моддаҳои радиоактивӣ мебошанд. Ҳолати беҳад зиёд ҷамъшавии ахлотҳои соҳаи маишӣ низ ташвишовар аст. Тӯдаҳои бузурги ахлотҳои ҷамъшуда аломати характерноки атрофи шаҳрҳо гардидааст. Ба ҳар як шаҳрванди Москва дар як сол 300–350 кг, Аврупои Ғарби – 150–300 кг ва ИМА – 500–600 кг ахлот рост меояд.

Қабатҳои замин дар натиҷаи коркарди маъдан аз ҷониби соҳаҳои саноати кӯҳӣ хеле хароб мегарданд. Онҳо на ин ки дар чуқуриҳои калон ба қабатҳои хоку ҷинсҳои кӯҳӣ иснод меоранд, балки партовҳои ин соҳа майдони ҳазорҳо гектар заминҳоро аз кор баровардаанд.

Ифлосшавии гидросфера бошад дар натиҷаи ба оби кӯлу дарё ва баҳрҳо рехтани обҳои ифлоси корхонаҳои саноатӣ, соҳаи коммуналӣ ва хоҷагии кишоварзӣ мебошад. То аввали соли 2005 ҳаҷми умумии

партовҳои оби ифлос дар сайёраи мо ба 5 ҳазор км^3 дар як сол баробар шуд. Ҳоло аз ҳама дарёҳои ифлостарини кураи Замин Рейн, Дунай, Сена, Темза, Тибр, Волга, Днепр, Дон, Днестр, Нил, Ганг ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Ифлосшавии Уқёнуси ҷаҳонӣ низ меафзояд. Соле ба он бештар аз 100 млн тонна партовҳои гуногун ҳамроҳ мешавад. Олимони америкоӣ муайян намудаанд, ки танҳо дар қисмати шимолии уқёнуси Ором дар аввали солҳои 1980-ум чандин млн пакети пластикӣ, 70 млн зарфҳои шишагӣ, 35 млн зарфҳои пластикӣ ва 5 млн пойафзоли кӯҳна шино мекард. Аз ҳама бештар баҳрҳои канорӣ – Миёназамин, Шимолӣ, Сиёҳ; баҳрҳои дохилӣ – Япон, Яван, Кариб ва халиҷҳои Бискай, Форс, Мексика ва Гвиней ифлос гаштаанд. Масалан, баҳри Миёназамин, ки дар соҳилҳои он 18 мамлакат ҷойгир аст, 130 млн нафар аҳолӣ зиндагӣ мекунанду 260 бандар дорад. Ба замми ин баҳри Миёназамин яке аз калонтарин роҳи киштигардии ҷаҳонӣ аст. Дар ҳудуди он дар як вақт 2,5 ҳазор киштиҳои дурсафару 5 ҳазор киштии сафари наздикдошта шино карда, ҳар сол бо воситаи ин баҳр 300–350 млн тонна нефт кашонида мешавад.

Ифлосшавӣ қисмҳои марказии сатҳи Уқёнуси ҷаҳониро низ фаро гирифтааст. Хусусан дар пастхамиҳои таги баҳр гӯр кардани моддаҳои заҳрноку радиоактивӣ ниҳоят хавфнок аст.

Барои Уқёнуси ҷаҳонӣ хавфи ифлосшавӣ аз партовҳои нефт беҳад зиёд шуда истодааст. Дар натиҷаи ғарқшавии танкерҳои нефткашонӣ, коркарди нефт соле қариб то 10 млн тонна нефт ва маҳсулоти он ба Уқёнус ҳамроҳ мешавад. Аз рӯи тадқиқотҳои кайҳонӣ аллакай аз 1/3 қисми сатҳи оби Уқёнуси ҷаҳонӣ бо пардаи тунуки нефтӣ пӯшонида шудааст, ки он ба ҳолати буғшавии об ва алоқамандии сатҳи оби уқёнусу атмосфера халали ҷиддӣ мерасонад.

Ифлосшавии атмосфера тавассути корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёт рӯй дода, онҳо соле дар якҷоягӣ ба ҳавои атмосфера бештар аз 200 млрд тонна ҳар гуна дуду чанг ва газҳои заҳролуд мепартоянд. Қабати атмосфера бештар аз ҳисоби гази карбон ва гази сулфур, ки маҳсули сӯзишвории ҳарҳела мебошанд ва инчунин дигар газу пайвастагиҳои металлӣ ифлос карда мешавад. Газҳои сулфурдор асоси пайдошавии боронҳои кислотагӣ дар қитъаи Аврупо ва Америкои Шимолӣ гардидаанд. Ин боронҳо натиҷаи хушкшавии бешазор, пастшавии ҳосилнокии зироат, зарар дидани биною хонаҳои истиқоматӣ ва дигар ҳодисаҳои нохуш мегардад. Масалан, муқаррар намуданд, ки дар натиҷаи боронҳои кислотагӣ дар 20 ҳазор кӯли давлатҳои Скандинавия намуди беҳтарини моҳиҳо нобуд гаштаанд. Ғайри давлатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ин ҳисоб нестшавии бешазор дар Россия низ мушоҳида мешавад.

Агар дар миёнаи асри XX ҳаҷми партовҳои гази карбон ба атмосфера ҳамагӣ 6 млрд тонна ташкил медод, ҳоло ин нишондиҳанда қариб ба 25 млрд тонна расидааст. Ба ин ҳодиса саҳми давлатҳои мутараққӣ ва як қатор давлатҳои рӯ ба инкишоф хеле зиёд аст. Чунин суръати баланди партовҳои гази карбон (CO_2) боиси ҳодисаи "эффекти парникӣ" ва тағйирёбии иқлиму зиёдшавии ҳарорати сайёраи мо хоҳад гашт. Ин ҳодиса боиси хавотиру ташвиши аҳли башар мегардад. Ифлосшавии муҳити зист дар назди инсон як қатор роҳҳои муҳимми пешгирӣ ва тоза нигоҳдории унсурҳои табиатро пешкаш намудааст:

– роҳи якум ин сохтмони ҳар гуна иншоотҳои тозакунандаи ифлосиҳо, истифодаи сӯзишвориҳое, ки дар таркибашон миқдори ками сулфур доранд, коркарду несткунии ҳар гуна ахлот, сохтмони трубаҳои дудбарояшон баланд, рекултиватсия (аз нав барқароркунӣ)-и замин ва ғайра. Вале иншоотҳои беҳтарини ҳозиразамон ҳоло қудрати то охир тозакунии партову ифлосиҳоро надоранд. Трубаҳои дудбаро бошанд имконияти дар маҳал кам кардани консентратсияи моддаю газҳои зарарнокро доранд. Онҳо метавонанд газу ифлосиҳоро ба масофаи дур паҳн намоянд. Масалан, трубаи баландии 250 м дошта радиуси паҳншавии моддаҳои заҳролуд то 70–75 километр паҳн менамояд;

– роҳи дуюм ин коркарду истифодаи технологияи пешқадам, ки асоси онро истеҳсолоти бепартов ташкил менамояд. Бо ин усул аслан истифодаи такрории об ва дар ин асос ба оби ҷӯйу дарёҳо кам ва ё худ тамоман нарехтани обҳои ифлос ба амал бароварда мешавад. Вале усули мазкур бо вуҷуди самаранокии худ хароҷоти зиёдеро талаб мекунад ва на ҳар мамлакат ба ин қудрат дорад;

– роҳи сеюм харчи оқилона ҷойгиркунии корхонаҳои ба муҳити зист зараррасонро дар назар дорад. Ба ин корхонаҳои соҳаҳои саноати химия, нефту химия, металлургияи ранга, коғазу селлюлоза, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ дохил мегарданд.

Аз ин хотир ҳанӯз солҳои 1970–80-ум қисми зиёди давлатҳои мутараққӣ фаъолияти ҳифзи муҳит ва сиёсати экологиро пеша гирифтанд. Як қатор қонунҳои ҷиддии ҳифзи табиат ва барномаҳои дарозмуддати беҳтаркунии муҳит пайдо шуд. Дар аксари давлатҳо вазорату мақомотҳои махсуси ҳифзи табиат ташкил ёфта, ҳаракатҳои оммавии ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи муҳит авҷ гирифт. Дар бисёр мамлакатҳо ҳизбу ҳаракатҳои ҳифзи табиат фаъолият намуданд, ки дар байни онҳо "ҳизби зелённых" (сабзҳо) эътибори зиёд пайдо кард. Дар натиҷаи як қатор чорабиниҳо солҳои 1990 сатҳи ифлосшавии муҳити зист дар бисёр давлатҳои мутараққӣ беҳтар гардид. Ҳол он ки

дар аксари давлатҳои рӯ ба инкишоф ҳолату вазъи экологӣ хеле мураккаб аст.

Дар айни замон гузаронидани фаъолияти ҳифзи табиат ва сиёсати экологӣ аксар дар қисми зиёди давлатҳо мувофиқи табъ нест. Ин масъала ҳатман ҷидду ҷаҳди якҷояи ҳамаи давлатҳоро зери сарварии Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳид ва дигар ташкилотҳои байналхалқӣ ба миён мегузорад. Соли 1972 дар Стокголм нахустин конференсияи ТДМ оид ба масъалаи ҳифзи муҳити зист баргузор гардид. Ин рӯзро (5 июн) рӯзи умумиҷаҳонии ҳифзи табиат эълон намуданд. Минбаъд бо ташаббуси ТДМ боз як ҳуҷҷати муҳимм – "Стратегияи умумиҷаҳонии ҳифзи табиат" қабул шуд, ки дар он барномаи васеи ҳамкории ҳамаи давлатҳои дунёро оид ба ҳифзи табиат нишон додааст. Соли 1992 дар Рио-де-Жанейро конференсияи махсуси ҳифзи табиат даъват шуд, ки он "Рӯзномаи асри XXI" ва дигар ҳуҷҷатҳои муҳиммро нисбат ба ин масъала қабул намуд. Ҳоло дар назди ТДМ мақомоти махсус – Барномаи ТДМ оид ба ҳифзи муҳит (ЮНЕП) таъсис ёфтааст, ки он кору таҷрибаи тамоми давлатҳои дар ин ҷода бударо ҷамъбасту роҳнамоӣ мекунад. Инчунин нисбат ба масъалаи ҳифзи табиат фаъолияти Иттифоқи байналхалқии муҳофизати табиат (МСОП), Иттиҳоди байналхалқии географҳо ва ғайра хеле калон аст. Солҳои 1980–90-ум бо ташаббуси ин ташкилотҳо як қатор шартномаҳои байналхалқӣ оид ба кам кардани партовҳои гази карбон, фреонҳо ва ғайра қабул шудаанд. Охири солҳои 1990 дар сайёраи мо қариб 10 ҳазор нуқтаҳои ҳифзи табиат амал мекард. Қисми зиёди ин ҳудудҳои зарурӣ дар ИМА, Австралия, Канада, Чин ва Ҳиндустон воқеъ гаштаанд. Миқдори умумии паркҳои миллии дунё ба 2 ҳазор ва мамнӯъгоҳҳои биосферӣ бошанд ба 350 расидааст.

Асри XXI дар назди ҳар фарди сайёраи мо, аз он ҷумла дар назди ҳар хонанда масъулияти бениҳоят зиёдеро нисбат ба табиати дилангези мо ва ҳифзи муҳити он талаб менамояд.

Савол ва супориш

1. Бо кадом сабабҳо муҳити зист ифлос мегардад?
2. Аввалин қонунҳои ҳифзи табиат кай ва дар куҷо қабул шуда буд?
3. Сарчашмаи асосии ифлосшавии сатҳи замин дар чист?
4. Ифлостарин дарё ва баҳрҳои дунёро номбар кунед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед.
5. Кадом намуди партовҳо барои Уқёнуси ҷаҳонӣ хавфнок гардидааст?
6. Оқибати боронҳои кислотагӣ дар чист?
7. Кадом солҳо дар сайёраи мо ҳаракатҳои ҳифзи муҳити зист авҷ гирифтанд?

8. Сиёсати экологӣ гуфта, чиро мефаҳмед?
9. Саҳми ТДМ ва дигар ташкилотҳои байналхалқиро оид ба ҳифзи муҳити зист шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Сабаби ба масъалаи ҳифзи муҳити зист эътибори зиёд додани аҳли башар дар чист?
2. Кадом манбаъҳои хавфноки ифлосшавии обҳои равонро медонед?
3. Сабаби зиёдшавии партовҳои саноатӣ дар чист?
4. Кадом роҳҳои пешгирии ифлосшавии ҳавои атмосфера, об, замин ва олами наботот мавҷуд аст?

Аз нигоҳи шумо

Оё инсоният қобилияти пешгирии хавфи бӯҳрони экологиро дар тамоми қитъаю мамоликҳо дорад?

Кадом тадбирҳои пешгирии хавфи бӯҳрони экологиро медонед?

ГЕОГРАФИЯИ АҲОЛИИ ҶАҲОН

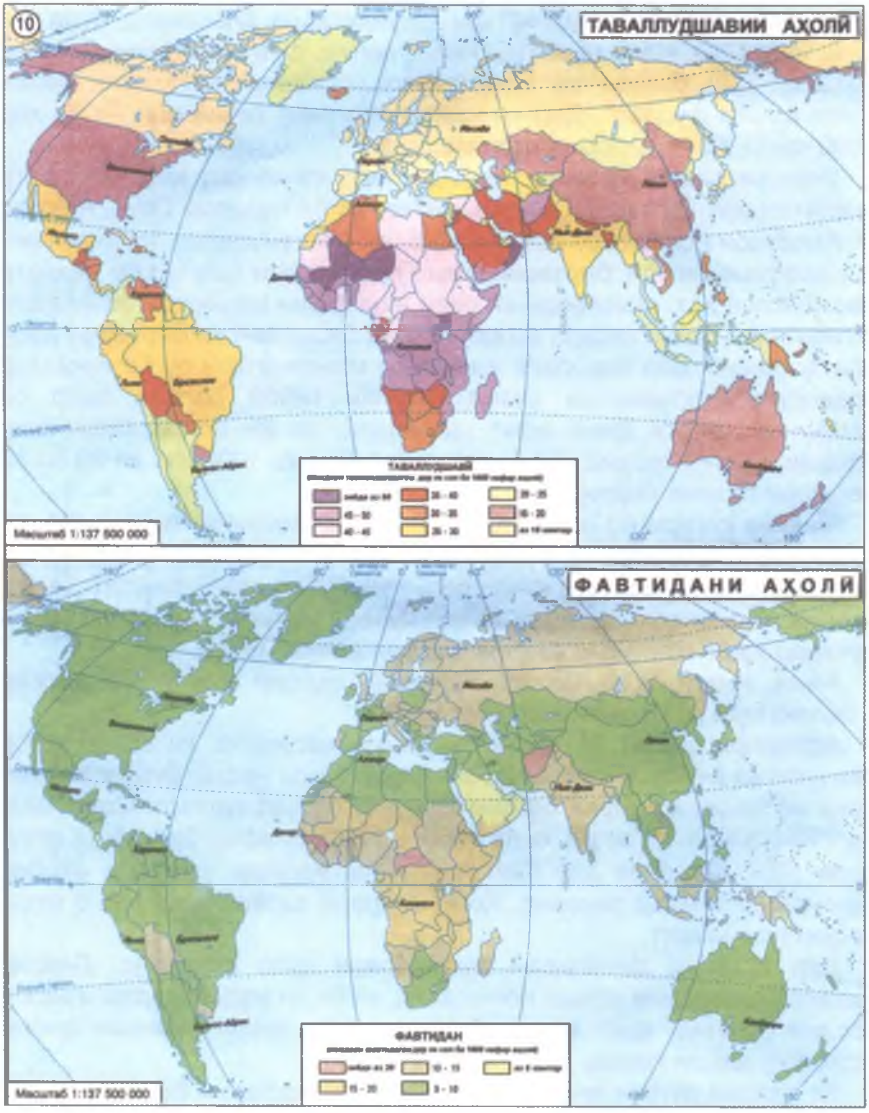
Афзоиши аҳолӣ дар Марҳалаҳои таърихӣ чӣ гуна дигаргун шудааст? Оё барои пешгирии афзоиши суръатноки аҳолӣ имконият ҳаст?

Аҳолӣ қувваи асосии истеҳсолкунандаи ҷамъият буда, бе мавҷудияту иштироки он дар ҷараёни меҳнат ва истеҳсолот, тараққиёти илму техника ғайри имкон аст. Дар баробари ин аҳолӣ истеъмолкунандаи асосии маҳсулоти саноат, соҳаи кишоварзӣ ва истифодабарандаи воситаҳои нақлиёту намудҳои мухталифи хизматрасонӣ мебошад. Аз ин сабаб шумораи аҳолӣ яке аз омилҳои муҳимми тараққиёти ҳар як мамлакат ва умуман тамоми ҷамъияти инсонист. Афзоиши аҳолӣ ба вазъияти таҷдидшавии он вобаста аст.

Таҷдидкунии аҳолӣ (афзоиши табиии аҳолӣ) гуфта, ҳамаи ҳолатҳои тавлид, фавт ва афзоиши доимии онро меноманд, ки тавассути онҳо доимо азнавбарқароршавӣ ва ивазшавии насли инсон ба вуҷуд меояд.

Ҳолати тавлиду фавт вазъи ҳаракати табиии аҳолиро нишон медиҳад ва фарқи байни онҳоро афзоиши табиии аҳолӣ меноманд.

Дараҷаи тавлиду фавт дар мамлакатҳои ҷаҳон ҳар хел буда, онҳо асосан ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти одамон вобастагӣ

Расми 4. Тавлиду фавти аҳолӣ

доранд. Дараҷаи тавлид ба таркиби иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият, шароити зиндагии одамон, дараҷаи фавт ва шароити моддии ҳаёти онҳо (хӯрок, шароитҳои санитарӣ-гигиенӣ, меҳнат, маишат, дараҷаи тараққии нигоҳдории тандурустӣ) вобастаанд. Инро ба инобат гирифта, таҳдиди аҳолиро ба ду намуд ҷудо кардаанд.

Намуди якум ба мамлакатҳои тараққикарда алоқаманд буда, ба онҳо нишондиҳандаи нисбатан ками тавлид, фавт ва афзоиши табиӣ хос аст. Дар баъзеи ин мамлакатҳо такрористеҳсолшавии васеъ нигоҳ дошта шудааст. Дар ин намуд афзоиши табиӣ одатан ба ҳар 1000 кас 5–10 нафарро ташкил медиҳад.

Намуди дуюми афзоиш: тавлиди зиёд ва аз ҳад зиёд ва фавти нисбатан кам. Ин намуд ба мамлакатҳои рӯ ба тараққии Осиё, Африка ва Америкои Лотинӣ хос аст ва сабабҳои гуногун дорад: дараҷаи паст инкишофи иқтисодӣ, бартарии соҳаи кишоварзии бештар ба меҳнати дастӣ асосёфта, камсаводӣ ва риоя накардани меъёрҳои санитарию гигиенӣ дар байни аксари аҳолӣ, никоҳи бармаҳал ва бартарии урфу одатҳои динӣ. Дар баробари ин аксари мамлакатҳои рӯ ба инкишоф тавассути беҳтаркунии хизматрасонии тиббӣ солҳои охир ба пасткунии ҳолати фавт ноил гардиданд, ки ин боиси зиёдшавии афзоиши табиӣ гардид. Афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 кас аз 20 то 30 нафарро ташкил медиҳад.

Миёнаи солҳои 80 асри XX аз рӯи нишондиҳандаи тавлид (54 нафар ба ҳар 1000 кас) ва афзоиши табиӣ (40 кас ба ҳар 1000 нафар) дар ҷаҳон Кения дар ҷои аввал буд. Чунин суръати баланди афзоиш аҳолии мамлакатро дар тӯли 17 сол дучанд мекунад. Ҳол он ки барои дучандшавии аҳолӣ дар Англия 360 сол лозим мебуд.

Айни замон 9/10 қисми афзоиши аҳолии ҷаҳон ба ҳиссаи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд.

Афзоиши аҳолӣ. Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки 35–40 ҳазор сол қабл аз ин аҳолии кураи Замин қариб 1 млн нафар будааст. Аз он давр ин ҷониб шумораи одамизод ҳазор бор афзудааст. Соли 1900 аҳолии Сайёра 1,6 млрд, соли 1960 – 3 млрд нафар буд. Моҳи июни соли 1987 писарчаи дар Югославия тавлидшуда шумораи аҳолии ҷаҳонро ба 5 млрд расонид. Ҳоло миқдори аҳолии ҷаҳон аз 6 млрд нафар гузаштааст.

Дар таърихи демографӣ ду даврараро ҷудо кардаанд. Давраи аввалро тамаддуни аграрӣ номидаанд, ки ба он афзоиши пасти аҳолӣ хос аст. Тавлиду фавт хеле зиёд буданд. Ин давра то нимаи дуюми асри XVII давом намуд.

Ба давраи дуюми инкишофи демографӣ афзоиши баланди табии аҳолӣ хос аст.

Суръати аз ҳама баланду бемисли афзоиши аҳолӣ аз ибтидои солҳои 60 асри XX оғоз ёфт, ки он қариб 20% ро ташкил менамуд.

СУРЪАТИ СОЛОНАИ АФЗОИШИ АҲОЛӢ

(ба ҳисоби %)

Солҳо	Дунё	Мамлакатҳои мутараққӣ	Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф
1960–1965	20	9	25
1975–1980	17	6	20
2000	15	5	18
2025 (пешгӯӣ)	9	3	11

Агар дар нимаи аввали асри XX афзоиши мутлақи солонаи аҳолии дунё 10–15 млн нафар, дар миёнаи аср 40–50 млн нафарро ташкил дода бошад, пас дар охири асри XX ба 70–80 млн нафар расидааст.

Чунин афзоиши суръатноки аҳолиро, ки боиси пайдоиши пешгӯиҳои воҳиманоки зиёднуфусшавии кураи Замин гардид, "таркиши демографӣ" номидаанд. Сабабҳои асосии он натиҷаи якбора пастшавии дараҷаи фавт дар тамоми гурӯҳҳои синну сол, дар як дараҷа истодан ё камшавии на он қадар назарраси таваллудшавӣ мебошанд.

Дар айни замон дар дунё тамоили пастшавии суръати афзоиши аҳолӣ мушоҳида карда мешавад. Вале мамлакатҳое ҳастанд, ки дар онҳо вазъияти демографиашон номусоид гардида, боиси тезу тундшавии вазъи иҷтимоии одамон шудааст.

Расми 5. Афзоиши табии аҳолӣ

СИЁСАТИ ДЕМОГРАФӢ

Дар замони ҳозира аксари мамлакатҳои ҷаҳон кӯшиш доранд, ки вазъи демографии худро танзим намоянд. Бо ҳамин мақсад онҳо сиёсати давлатии демографӣ мегузаронанд. Сиёсати демографӣ ин сохти чорабиниҳои маъмурӣ, иқтисодӣ, ташвиқотӣ ва ғайраҳо мебошанд, ки бо ёрии онҳо давлат ба ҳаракати табиии аҳолӣ, қабл аз ҳама, ба вазъи демографии мамлакати худ таъсир мерасонанд. Фаҳмост, ки ҳадафи сиёсати демографӣ қабл аз ҳама ба вазъи демографии мамлакат вобаста аст.

Дар мамлакатҳои намуди якуми таҷдидшавии аҳолӣ сиёсати демографӣ ба зиёдкунии тавлидшавию афзоиши табиӣ нигаронида шудааст. Дар мамлакатҳои тараққикарда ин сиёсат бештар дар Фаронса ва Ҷопон гузаронида мешавад.

Аксари мамлакатҳои рӯ ба инкишоф даҳсолаҳои охир ба гузаронидани сиёсати демографӣ шурӯъ намуданд, ки ҳадафи он кам кардани тавлиду афзоиши табиии аҳолӣ аст. Ва дар ин бора давлатҳои Чину Ҳиндустон кӯшиши зиёд ба харҷ додаанд.

Масалан, Ҳиндустон аввалин шуда, соли 1951 барномаи миллии банақшагирии оиларо ба сифати сиёсати расмии давлатӣ қабул намуд. Тавассути болобардории синну соли ақди никоҳӣ, ташвиқотҳо оид ба доштани фарзанд иборат аз чор кас ва ғайраҳо тавлиду афзоиши табиии аҳолӣ кам шуд. Бо вуҷуди ин ҳоло қариб 1/5 ҳиссаи навтавлидшудагони дунё кӯдакони ҳиндӣ мебошанд.

Дар Конститутсияи Чин навишта шудааст, ки оила бояд нақшаи тавлидкунӣ дошта бошад. Кумитаи банақшагирии тавлидкунӣ таъсис

Расми 6. Таркиби ҷинсии аҳолӣ

дода шуда, мӯҳлати дери ақди никоҳ муқаррар карда шудааст. Ақди никоҳ дар даври таҳсил дар мактаби олӣ манъ аст. Шиори асосии сиёсати демографии давлат: "Як оила – як фарзанд" аст. Ба амалбарории ин сиёсат натиҷаи назаррас дод.

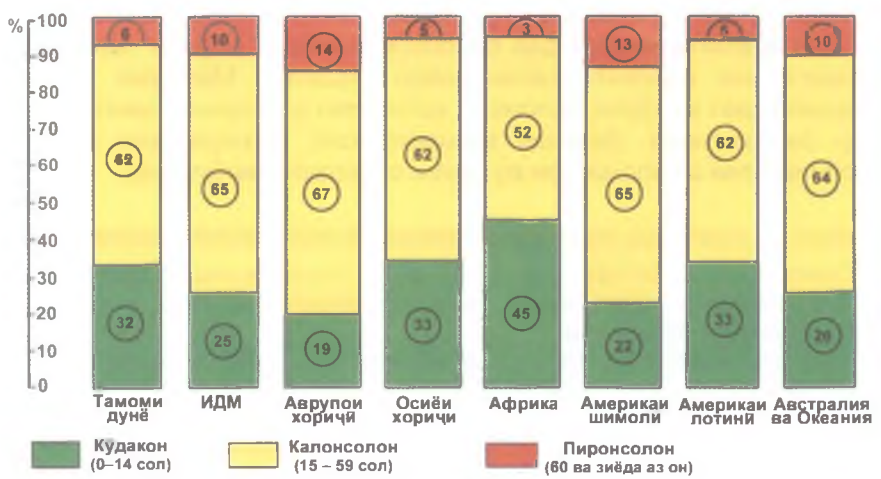
ҲАЙАТИ ҶИНСӢ ВА СИННУ СОЛИИ АҲОЛӢ

Дар дунё тавлиди писарҳо нисбат ба духтарон зиёдтаранд. Ба ҳисоби миёна ба ҳар 100 нафар духтарон тақрибан 104–107 нафар писар рост меояд. Мушоҳида шудааст, ки дар синни 15-солагӣ шумораи писарону духтарон баробар мешавад. Вале дар гурӯҳҳои минбаъдаи синнусолӣ ташкилёбии ҳайати ҷинсӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон ҳар хел ба амал меояд.

Тақрибан дар нисфи мамлакатҳои ҷаҳон шумораи занҳо нисбат ба мардҳо зиёд аст. Ин аз он сабаб аст, ки давомнокии умри занҳо нисбат ба умри мардҳо 5–8 сол бештар аст.

Дар баъзе мамлакатҳо зиёд будани шумораи занҳо ба талафёбии мардон дар Ҷанги якуми ҷаҳон алоқаманд аст. Вале баробари ба ҳаёт воридшавии насли нав фарқият дар шумораи марду занҳо тадриҷан кам мешавад.

Зиёд будани шумораи мардҳо нисбат ба шумораи занҳо дар мамлакатҳое ҷой дорад, ки дар он ҷо мавқеи занҳо таърихан аз нигоҳи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (никоҳи бармаҳал, серфарзандӣ дар шароити қашшоқӣ) паст буд ва мардони зиёде баҳри суроғи кор ба ин мамлакатҳо меомаданд. Зиёд будани шумораи мардон нисбат ба

Расми 7. Таркиби синнусолии аҳолии ҷаҳон

занҳо аз ҳама беш дар Чину Ҳиндустон ба назар мерасад. Агар аз ҳисоби умумиҷаҳонӣ ин ду мамлакат берун карда шаванд, он гоҳ дар дунё шумораи занҳо бештар мешаванд.

Ҳайати синнусолӣ. Дар замони ҳозира олимон дар хусуси ҷавонӣ, камолот (ба балоғатрасӣ) ва пирии демографӣ сухан меронанд. Мансуб будани ин ё он мамлакат ба ин ҳолатҳои мавҷудияти ҷомеа ба нишондиҳандаҳои тавлиду фавт ва афзоиши табиии аҳолӣ вобаста мебошад. Барои ҳамин ҳам намудҳои асосии ҳолати синну солии аҳолӣ ба намудҳои такрортавлидшавии он мувофиқат доранд.

Дар мамлакатҳои тараққикарда ҳиссаи кӯдакон ба ҳисоби миёна 23%, калонсолон 15%, дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, кӯдакон 43%, калонсолон 6%-ро ташкил менамояд. Ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ маҳз ба таносуби ҳамин гурӯҳҳо вобаста мебошад. Захираҳои меҳнатӣ гуфта, қисми аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаро мегӯянд.

Аснои муайянкунии захираҳои меҳнатӣ – қисми қобилияти меҳнаткунӣ доштаи аҳолӣ ва синну сол ченаки асосӣ мебошад. Дараҷаи ба истеҳсолот ҷалбкунии захираҳои меҳнатиро нишондиҳандаи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол (ҳамон қисми захираҳои меҳнатие, ки айни ҳол дар истеҳсолоти моддию соҳаҳои ғайри истеҳсолӣ иштирок дорад) муайян мекунад. Шумораи қисми аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли аҳолии тамоми дунё аз 2 млрд нафар бештар аст.

Фарқияти байни мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ ва истифодаи намуди онҳо дар мамлакатҳои ҷаҳон ниҳоят калон аст. Мамлакатҳои намуди якуми афзоиши аҳолӣ аз норасогии захираҳои меҳнатӣ ва намуди дуюми он бошад, аз зиёд будани онҳо ташвиш мекашанд.

Дар шароити имрӯза дар баробари шумора "сифати" захираҳои меҳнатӣ низ аҳамияти калон пайдо кардааст. Мафҳуми "сифат" шароити ҳаёт ва хӯрок, саломатӣ, қобилияти дарккунии навигариҳоро дар бар мегирад. Дараҷаи маълумотнокӣ, маълумотҳои умумию касбӣ низ яке аз аломатҳои муҳимми сифатнокӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Омилҳои асосии ба афзоиши табиии аҳолӣ таъсиркунандаро шарҳ диҳед.
2. Дар мамлакати шумо кадом намуди таҷдидшавии аҳолӣ ҷой дорад? Сабабҳояшро баён кунед.
3. Мазмуни мафҳумҳои "таркиши демографӣ" ва "сиёсати демографӣ"-ро кушоед.
4. Тафовути самти сиёсати демографӣ дар мамлакатҳои алоҳида дар чист? Ақидаи шумо оид ба гузаронидани сиёсати демографӣ чӣ гуна аст? Оё ин сиёсат ҳуқуқи шахсиро намекоҳонад?

Худатонро санҷед

1. Кадом аломатҳо ба намудҳои 1 ва 2-юми таҳдиди аҳолӣ хосанд?
2. Сабаби бо як забон гуфтугӯй кардани халқҳои дар қисмҳои гуногуни дунё зиндагӣ мекардагиро дар чӣ медонед?
3. Сабаби дар мамлакатҳои мутараққӣ паст ва дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф баланд будани таҳдиди аҳолӣ дар чист?
4. Суръати баланд афзудани аҳолии ҷаҳон ба тараққиии тамаддуни ҷаҳонӣ чӣ вобастагӣ дорад?
5. Дар кадом ҳолат будани таҳдиди аҳолии кишвари шумо ба чӣ вобаста аст?

Аз нигоҳи шумо

Оё мӯҳлати барвақти аҳди никоҳ ба таҳдиди аҳолӣ таъсир мерасонад? Оқибатҳои мусбию манфии он чӣ гунаанд?

ҲАЙАТИ СИНФӢ, МИЛЛӢ ВА НАЖОДӢ

Аз рӯи кадом нишонаҳо тақсимоти нажодҳо ба амал баровардa мешавад? Кадом гурӯҳи забонҳо дар сайёраи мо бештар паҳн гардидаанд? Сабаби паҳншавии забонҳои англисӣ ва испанӣ дар тамоми дунё дар чист?

Ҳайати синфии аҳолиро сохти ҷамъиятӣ муайян мекунад. Дар мамлакатҳои тараққикарда дар ҳаёти сиёсию иқтисодӣ мавқеи ҳалкунандаро буржуазияи калон мебозад, аммо он ҳиссаи ками аҳолиро ташкил медиҳад. Қисми зиёди аҳолии қобили меҳнатро (4/5) дар ин мамлакатҳо коргарони кироя ташкил менамоянд. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Осиё, Африка ва Америкои Лотинӣ шумораи коргарони кироя нисбатан кам буда, қисми зиёди аҳолиро синфи деҳқон ташкил медиҳад. Қисми начандон нуфузноки онро буржуазияи миллӣ ва заминдорони калон ташкил менамоянд. Дар ҳар ду гурӯҳи мамлакатҳо зиёиёну хизматчиён мавҷуданд.

Ҳайати нажодӣ. Аз курси ибтидоии география ба шумо маълум аст, ки аҳли башарро бо се нажоди асосӣ: аврупоӣ, муғулӣ ва зангӣ ҷудо кардаанд. Баъзе олимон нажоди чорумро низ ҷудо карда, онро нажоди австралоидӣ номидаанд. Намояндагони камшумори он дар ҷанубу шарқии Осиё, Океания ва Австралия зиндагӣ мекунанд.

Аҳолии дунё асосан мансуби ин се нажод мебошанд. Намояндаи онҳо 70% тамоми аҳолии сайёраро ташкил медиҳанду 30 фоизи боқимондаро гурӯҳҳои нажоди омехта ва мобайнӣ мисли ҳабашҳо, малагайсҳо, полинезиҳо, меланезиҳо ва ғайра ташкил менамоянд.

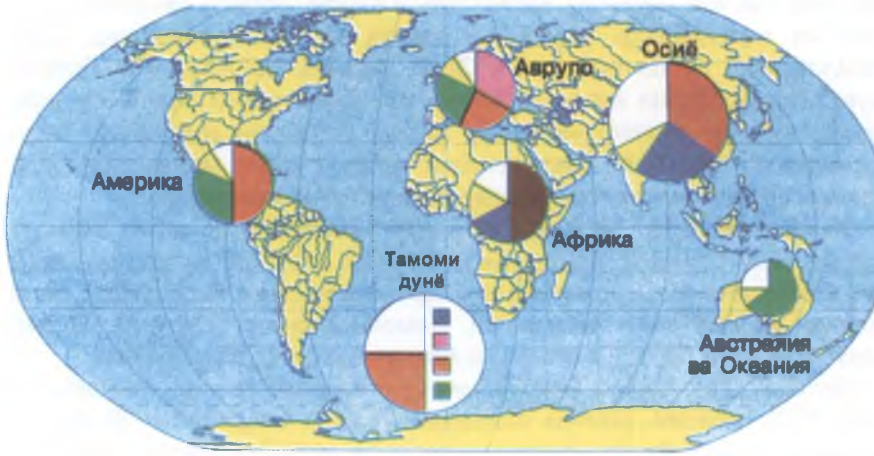
Намояндагони гурӯҳи нажодии омехта бештар дар Америко (тавассути омехташавии аврупоиёни муҳоҷир ва ҳиндуҳои маҳаллӣ, зангиҳои аз Африка омада) зиндагӣ мекунанд.

Ҳайати миллӣ (этникӣ). Аҳолии ҷаҳон аз гурӯҳҳои зиёди этникӣ иборат (беш аз се ҳазор) буда, он натиҷаи ҳолати таърихан дуру дароз аст. Дараҷаи поёни ин умумият қабила, миёнааш халқият ва олиаш миллат мебошад. Аз чунин миқдори зиёди халқҳо аксарияташон камшумор буда, 18-тои халқҳои бузург (чиниҳо, ҳиндустониҳо, америкоиҳои ИМА, русҳо, банғолаҳо, ҷопонҳо, бразилиҳо, итолиёвиҳо, бикарсҳо, олмониҳо ва дигарҳо) ҳар кадоме аз 50 млн нафар зиёданду аз нисф зиёди аҳолии ҷаҳонро ташкил менамоянд.

Халқҳои дунёро аз рӯи шумора ва забонҳо тасниф кардаанд.

Тасниф аз рӯи шумора ва фарқияти калони байни онҳо шаҳодат медиҳад, яъне чиниҳо аз 1,3 млрд зиёданду қабилаи веддҳо ҳамагӣ – 1 ҳазор нафар. Қисми асосии аҳолии кураи Замин халқҳои сершумор буда, ҳиссаи садҳо халқҳои камшумор ҳамагӣ якчанд фоизи аҳолии дунёро ташкил додаанд.

Асоси таснифи халқҳоро аз рӯи забон ва хеш будани онҳо ташкил медиҳад. Ҳамаи забонҳо дар оилаи забонӣ муттаҳиданду онҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои забонҳо тақсим мешаванд. Оилаи халқҳои аз ҳама сершумор аврупоӣ, чину-тибетӣ, малайӣ-полинезӣ, дравидӣ, самито-хамитӣ, банту, олтоӣ мебошанд. Ба забони оилаи ҳинду-аврупоӣ 150 халқ гуфтугӯй мекунанд. Онҳо ба 11 гурӯҳи забонҳо мансубанд ва дар тамоми қисмҳои дунё зиндагӣ доранд. Дар Аврупо ва Америко 95% аҳолӣ ба забони ин оила гуфтугӯй мекунанд.

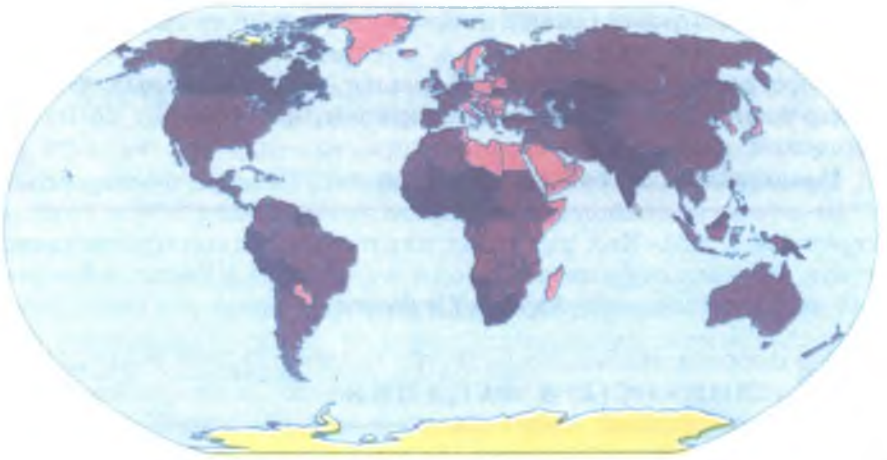
Расми 8. Шумора ва таркиби аҳолии ноҳияҳои ҷаҳон аз нигоҳи оилаи забони ва гуруҳҳо

Ба забони оилаи чину тибетӣ беш аз 1 млрд нафар одамон гуфтугӯй мекунанд ва асосан чиниҳоянд.

Агар ҳудуди миллӣ (этникӣ) бо ҳудуди сиёсӣ мувофиқ ояд, давлати миллӣ ташкил меёбад, ки ин ҳолат дар Аврупо, Америкои Лотинӣ, Австралия, Океания ва Шарқи Наздик хубтар мушоҳида мегардад. Давлатҳои думиллата (Белгия, Канада ва ғайра) ва бисёрмиллата (Ҳиндустон, ИМА, Россия, Испания ва ғайра) низ мавҷуд буда, онҳо сохти федеративии маъмурӣ-ҳудудӣ доранд.

МАСЪАЛАҲОИ МИЛЛӢ ВА ҲАЛЛИ ОНҲО

Дар мамлакатҳои ду ва бисёрмиллатаи ҷаҳон ҳоло ҳам муаммои муносибатҳои миллӣ вуҷуд дорад. Ҳодисаи миллатчигӣ, дискриминатсия (пасткунии ҳуқуқи гурӯҳи одамон бо сабаби ба ин ва ё он нажод, дин ва миллати дигар мансуб будан)-и нажодӣ аз байн нарафтаанд. Ин боиси пайдоиши зиддиятҳо ва муноқишаҳои дохили мамлакатҳо мегардад. Дар миёнаи солҳои 70-уми асри XX дар баъзе мамлакатҳои тараққикарда (Британияи Кабир, Канада, Белгия, Испания) масъалаи миллӣ тезу тунд гардид. Дар Канада ду миллати асосӣ – англо-канадҳо ва фаронса-канадҳо, ки забони давлатиашон англисию фаронсавист, зиндагӣ мекунанд. Англо-канадагиҳо сатҳи баланди иҷтимоӣ доранд ва дар иқтисодиёт мавқеи асосиро ишғол мекунанд, ки ин бисёр вақт боиси тезу тундшавии муносибатҳои миллӣ мегардад. Фаронса-канадагиҳо, ки дар ноҳияи Квебек зиндагӣ мекунанд, шиори "Квебеки мустақил"-ро ба миён гузоштаанд, ки маъноояш ташкил додани давлати мустақили фаронса-канадагист.

Расми 9. Ҳайати миллии аҳолӣ

Дар Ҷумҳурии Ҷанубӣ Африка давлати ақаллияти сафедпӯстон сиёсати апартеидӣ (маҳрумкунӣ ё маҳдудкунии ҳуқуқи сиёсӣ, иқтисодӣ ва шаҳрвандии гурӯҳи аҳолӣ то ба ҷудокунии ҳудудӣ дар ҷои махсус) мегузаронад. Барои аҳолии беш аз 20 млн нафараи африкоӣ фақат 13% қаламрави мамлакат ҷудо карда шудаасту халос.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ зиддиятҳои байниқабилавӣ, халқиятҳо, миллатҳо вуҷуд доранд.

Таъмин намудани тараққиёти озодона ва баробарҳуқуқонаи тамоми миллатҳо ва халқиятҳо яке аз вазифаҳои хайрхоҳи башарият мебошад. Зеро ҳоло ҳам дар дунё нуқтаҳои "тафсон" ба вуҷуд омада меистанд, ки онҳо сабабҳои миллӣ ва ноҳиявӣ доранд. Задухӯрдҳои байни давлати Исроил ва фаластинҳо, баромадҳои баскҳо дар Испания, турку юнониҳо дар Кипр, задухӯрдҳо дар Югославия ва ғайраҳо аз ҳамин қабиланд.

Савол ва супориш

1. Асоси фарқияти нажодҳо дар чист?
2. Омилҳои пайдоиши ин фарқиятҳо кадомҳоанд?
3. Умумияти этникӣ чист?
4. Аз рӯи маълумотҳои матбуоти даврагӣ ба зиддиятҳои миллӣ мисол оварда, сабабҳои онҳоро шарҳ диҳед. Роҳҳои ҳалли онҳо кадоманд?
5. Асоси таснифи халқҳои ҷаҳон дар чист?
6. Миллатҳои сершумори дунё кадомҳоянд?

Ба ақидаи шумо

Оё алоқа байни шароити табиӣ ва пайдоиши нажодҳо вуҷуд дорад?

Оё пайдоиши муноқишаҳои миллию ноҳиявии имрӯзаро ба тараққиёти тамаддун алоқаманд кардан мумкин аст?

Ба ақидаи шумо вазифаҳои наҷибонаи инсоният дар кори барҳам додани муноқишаҳо дар чист?

ҲАЙАТИ ДИНӢ

Дар шароити имрӯза дин ба шуури одамон таъсири зиёде дорад. Вобаста ба паҳншавӣ ва мавқеи динҳо онҳоро ба динҳои ҷаҳонӣ ва миллӣ ҷудо кардаанд. Имрӯз дар дунё се дини ҷаҳонӣ – насронӣ, ислом ва буддоӣ вуҷуд доранд. Аз ҳама паҳншудагаринашон дини насронист, ки беш аз 1 млрд нафар аҳолии дунё ба вай эътиқод

дорад. Таъсири он дар мамлакатҳои Аврупо, Америко, Австралия зиёд аст. Эътикодмандони ин дин дар Осиёю Африка низ ҳастанд. Шохаҳои дини насронӣ: православӣ, протестанӣ, католикӣ буда, онҳо мувофиқан дар Юнон, Австралия ва Америкои Лотинӣ ҳукмронанд.

Расми 10. Паҳншавии дини Буддоӣ

Дини дигари ҷаҳонӣ – ислом (мусулмонӣ) буда, дар Осиё, Африка (Арабистони Саудӣ), Туркия, Эрону Ироқ, Афғонистону Покистон, Алҷазоир, Банғоладеш, Марокко, Миср ва ғайра, Осиёи Миёнаю Қазоқистон, Тоҷористону Бошқирдистон, Индонезия паҳн шудааст. Шумораи умумии мусулмонони дунё қариб 1 млрд аст.

"Ғаҳвора"-и дини ислом шаҳрҳои Маккаю Мадина буда, ин дин ду шакл дорад: суннӣ ва шиа. Сунниҳо аксариятро ташкил дода, шиаҳо асосан дар Эрону Ироқ маскан гирифтаанд.

Имрӯз ҳам дини ислом қисми таркибии тарзи ҳаёти халқҳои машриқзамин буда, аксари мамлакатҳо дар Конститутсияи худ онро дини давлатӣ донистаанд ва баъзе ҳизбҳои сиёсӣ дар барномаҳои ҳуҷҷатии худ онро сармашқ кардаанд.

Расми 11. Паҳншавии дини насронӣ

Расми 12.
Паҳншавии дини Ислом

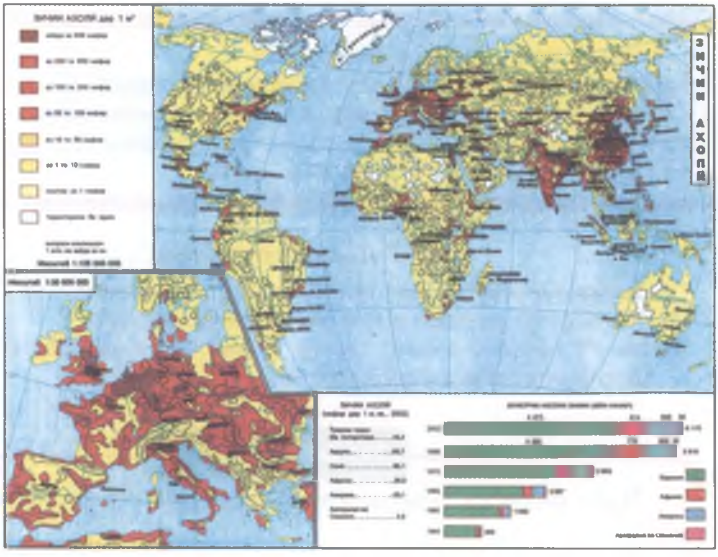
Дини буддоӣ аз нигоҳи географӣ маҳдуд буда, эътиқодмандони он дар Непал, Мянма, қисман дар Ҳиндустон, Шри-Ланка, Чин, Муғулистон мебошанд. Шумораи умумии буддоиҳо қариб 300 млн нафаранд.

Ба динҳои миллӣ индуизм, канфусианӣ, синтоизм, иудаӣ мансуб буда, дар Ҳиндустону Чин, Ҷопону Исроил ва дигар мамлакатҳо амал мекунанд. Дар маҳалҳои қафомондаву дурдасти Африкаи Тропикӣ, Осиё ва Америкои Лотинӣ намуди эътиқодҳои маҳаллӣ боқӣ мондаанд, онҳо объектҳои табиӣ ва рӯҳиро мепарастанд.

ДИН ВА ТАМАДДУНИ ҶАҲОНӢ

Чи тавре ки дидем аксари аҳолии сайёра динпарастанд. Онҳо дар ҳалли бисёр масъалаҳои ҷаҳонӣ саҳмгузоранд. Махсусан вақте ки сухан аз боби муҳофизати сулҳ, яроқпартоӣ ва ҳифзи муҳити атроф меравад. Мавқеи дин дар инкишофу бойгардонии худшиносии миллӣ, ҳифзи боигариҳои умумибашарӣ назаррас аст. Донистани мансубияти динии аҳолӣ ба дурустфаҳмии хусусиятҳои географияи иқтисодию иҷтимоии ноҳияҳои ҷудогонаи дунё ёрӣ мерасонад. Анъанаҳои динӣ, алахусус дини ислом дар реҷаи такрористеҳсолшавии аҳолӣ, дараҷаи шуғли меҳнатии занон ифодаи худро меёбанд.

Ҳамин тавр, географияи динҳои ҷаҳон ҷараёнҳои мураккаби азхудкунии сайёра, тараққии маданияти маънавии инсониятро ифода мекунад.

Расми 13.
Зичии аҳолӣ

баланд мешавад. Дар ҷойгиршавии аҳолӣ омили демографӣ низ таъсир мерасонад. Дараҷаи баланд ва ё пасти афзоиши табиии аҳолӣ аз қабили он омилҳоянд.

Аз сабаби он, ки афзоиши табиии аҳолӣ дар қисматҳои рӯи Замин гуногун аст, ҷойгиршавии он низ дар қитъаю мамлакатҳои дунё тафотути калон дорад. Масалан, зичии аҳолӣ дар Аврупо ва Осиё аз зичии ҳисоби миёнаи дунё қариб се баробар беш асту дар шимолу ҷануби Америко ду баробар ва дар Австралияю Океания 10 баробар кам. Мамлакати аз ҳама зичаҳолии ҷаҳон Банғоладеш аст, ки дар 1 км² масоҳаташ 700 нафар рост меояд. Ҷойҳои аз ҳама зичаҳолии дунёи имрӯза ноҳияҳои шарқи осиёгӣ (Чин, Ҷопон, Корея) мебошанд, ки дар он ҷо беш аз 1,3 млрд аҳолӣ истиқомат мекунад. Дар ҷои дуввум ноҳияи ҷануби осиёгӣ – Ҳиндустон, Банғоладеш, Шри-Ланка (қариб 1 млрд), баъд ҷанубу шарқӣ – Индонезия, Малайзия, Таиланду Филиппинҳо (қариб 400 млн), ноҳияҳои соҳили Атлантикаи Аврупо ишғол менамоянд.

АҲОЛИИ ШАҲР ВА ДЕҲОТ

Пайдоиши шаҳрҳо таърихи қадима дорад. Онҳо маркази маъмурӣ, савдо, ҳунармандӣ ва мудофиаи ҳарбӣ буданд. Баробари тараққии индустрияи калони мошинӣ, нақлиёт ва бозори ҷаҳонӣ дар онҳо соҳаҳои саноат ҷамъ оварда мешуду бисёриашон ба маркази маъмурӣ, нақлиёту савдо ва муомилот табдил меёфтанд. Дар асри XX вазифаи

шаҳрҳо боз ҳам мураккаб шудан гирифт. Мавқеи онҳо ҳамчун марказҳои маъмурию маданӣ афзуд. Тараққии соҳаҳои ғайри истеҳсолӣ мавқеи шаҳрҳоро хеле боло намуд.

Шаҳрҳои имрӯза одатан бисёрвазифаанд. Вале шаҳрҳои яквазифа низ мавҷуданд ва онҳо асосан шаҳри саноатӣ, бандарӣ, илмию курортӣ ва ҳатто пойтахтӣ мебошанд.

Расми 14. Ҳиссаи аҳолии шаҳру деҳот дар мамлакатҳо алоҳидаи ҷаҳон

Дар замони ҳозира ҷойгиршавии аҳолиро географияи шаҳрҳо муайян мекунаду миқдори онҳо даҳҳо ҳазор аст. Ибтидои асри XX дар дунё 300 шаҳр, охири солҳои 80–2,5 ҳазор шаҳри калон мавҷуд буданду дар онҳо мувофиқат 30% аҳолии ҷаҳон сокин буд. Дар байни ин шаҳрҳо бо ном шаҳрҳои "Миллионер"-ро фарқ мекунанд, ки аҳолии онҳо аз 1 млн нафар беш аст, миқдори "Миллионер"-ҳо ҳоло аз 360 гузаштааст, 30 шаҳри ҷаҳон аз 5 млн нафар аҳолӣ зиёд дорад.

Дар аксари мамлакатҳои тараққикарда ҳиссаи аҳолии шаҳр 75–80% аст. Шаҳрҳо торафт ба маҳалҳои гирду атрофашон таъсири ҳамаҷониба мерасонанд.

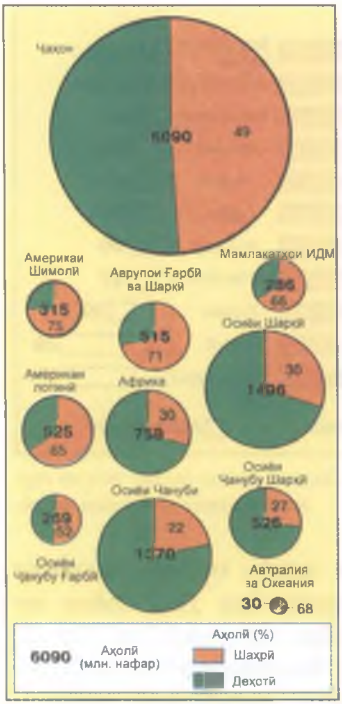
МАФҲУМИ УРБАНИЗАТСИЯ

Яке аз ҷараёнҳои муҳимми иҷтимоӣ-иқтисодии ҳозира урбанизатсия мебошад.

Урбанизатсия (калимаи лотинӣ *урб* – шаҳр) афзоиши шаҳру аҳолии он, пурзӯршавии мавқеи вай, васеъ паҳншавии тарзи ҳаёти шаҳрӣ буда, ҳамчун ҷараёни умумиҷаҳонӣ се аломати умумӣ дорад ва онҳо ба аксари мамлакатҳо хосанд.

Аломати аввал афзоиши тези аҳолии шаҳрҳо аст. Соли 1900 аҳолии шаҳрҳо қариб 14%, соли 1950 – 29%, соли 1990 – 46%, соли 2005 қариб нисфи аҳолии ҷаҳонро ташкил дод.

Аломати дуюм – ҷамъшавии аҳолӣ ва хоҷагии ҷаҳон дар шаҳрҳои калон, ки ба ин пешравии илму истеҳсолот сабаб шудаанд. Пайваста ба ин шаҳрҳои калон талаботи маънавии одамонро пурратар таъмин намуда, талаботи ҳархелагию фаровонии молу хизматрасониҳои мардумро беҳтар қонеъ мегардонанд.

Расми 15. Аҳолии шаҳрию деҳотии чаҳон

Аломати сеюм – васеъшавии ҳудуди шаҳрҳо мебошад. Шаҳрҳои бо ҳам наздик бо ҳам якҷоя шуда, онҳо ба доираи шаҳри калон – "ядро" – кашида мешаванду тавассути он агломератсияро ба вуҷуд меоранд, ки аҳолии онҳо 5–8 млн нафар ва аз ин ҳам зиёд аст.

Дар замони ҳозира бо ном мегаполисҳо (калимаи юнонӣ *мегас* – калон, *полис* – шаҳр) пайдо шудаанд, ки онҳо звенои олии урбанизатсияанд, яъне якҷояшавии бузурги агломератсияҳои шаҳрӣ ба амал омадааст. Ташкилёбии мегаполиси Бостон – Вашингтон (Босван) дар ИМА (аҳолиаш 40 млн) мисоли он аст. Ин мегаполис дар соҳили уқёнуси Атлантик ҷойгир буда, аз қаламрави 7 иёлот ва округи Колумбия мегузараду ба ҳайати он чунин шаҳрҳои калон, мисли Ню-Йорк, Филаделфия, Вашингтон, Бостон ва дигар шаҳрҳо шомиланд.

Ҷамъшавии саноату нақлиёти автомобилӣ дар шаҳрҳо шароитҳои экологии онҳоро номусоид гардониду ин боиси субурбанизатсия (ба атрофи шаҳр кӯчидани аҳолии дар шаҳрҳо) шудааст. Ҳоло ИМА-ро "мамлакати назди шаҳрӣ" номиданду дар он ҷойҳо 60% аҳолии агломератсия зиндагӣ мекунад. Аҳолии шаҳрҳои мамлакатҳои тараққикарда ҳоло умуман хеле кам меафзоянд.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ҳолати урбанизатсия босуръат аст. Аҳолии шаҳрҳо дар Америкаи Лотинӣ зиёд асту (2/3) дар Осиё – 27%.

Урбанизатсияи мамлакатҳои нефтдор хусусияти хос дорад. Дар ин мамлакатҳо шаҳрҳои ҳозиразамони дорои шароити хуби зиндагӣ ба вуҷуд омаданд. Аҳолии шаҳр дар Аморати муттаҳидаи Араб (АМА) ба 90%, дар Қатар – 87%, дар Кувайт ба 90% расидааст.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дараҷаи урбанизатсия ба ҳисоби миёна 72%-ро ташкил медиҳад.

АҲОЛИИ ДЕҲОТ

Бо вуҷуди ба суръати тез афзудани шаҳрҳо ҳоло ҳам қариб нисфи аҳолии ҷаҳонро деҳотиён ташкил додаанд. Шумораи умумии деҳот 15–20 млн буда, онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, шакл, бартарии касби одамонашон, дараҷаи тараққиёт ва тахассуси хоҷагӣ тафовут доранд.

3. Чаро дар шаҳрҳои сераҳолии мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ зиддиятҳои иҷтимоӣ тезу тунданд?
4. Урбанизатсия аз деҳот ба шаҳр магар танҳо фоида меорад?

Ба ақидаи шумо

Оё масъалаҳои ҳозираи шаҳрҳои сераҳолӣ ҳалшаванда аст? Агар ҳа, пас ба кадом роҳҳо?

Ба фикри шумо пайдоиши мегаполисҳо ба тараққиёти хоҷагӣ фоиданок аст ё зиёновар?

ҲИҶРАТИ (МИГРАТСИЯИ) БАЙНАЛХАЛҚИИ АҲОЛӢ

Ҳиҷрати аҳолиро ҳаракати механикии аҳолӣ ҳам мегӯянду он сабабҳои мухталиф дорад. Сабабҳои асосиаш симои иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳиҷрати аҳолӣ (калимаи юнонӣ *мигратио* – муҳоҷират) – ҷойивазкунии одамон, ки ба ивазкунии доимӣ, муваққатӣ ва мавсимии ҷои истиқоматашон вобастааст.

Ҳиҷрат дохилӣ ва берунӣ шуда метавонад. Ҳиҷрати дохилӣ ду хел аст: эмигратсия (барои доимӣ ва ё мӯҳлати дароз зиндагӣ кардан аз мамлакати худ ба дигар ҷо рафтани одамон) ва иммигратсия (омадани одамон ба мамлакати дигар баҳри истиқомати доимӣ ва ё ба мӯҳлати дароз).

Ҳиҷрати дохилӣ таърихан қадима буда, дар даврони капитализм авҷнок шудааст. Макони асосии эмигратсия Аврупои Ғарбӣ буд,

Расм 16. Муҳоҷрати аҳолии ҷаҳон дар охири асри XX

сабаби он муфлисшавии деҳқонону ҳунармандони хурд ва зиёдшавии бекорӣ буд. Тӯли солҳои 1815–1915 аз Аврупо ба дигар қисмҳои дунё 35–40 млн нафар одамон ҳиҷрат кардаанд. Аз ибтидои ҳиҷрат то Ҷанги якуми ҷаҳон аз Аврупо 60 млн нафар ҳиҷрат кардаанд. Қисми беши онҳо ба ИМА, Канада, боқимондаашон ба Америкаи Ҷанубӣ, Австралия, Зеландияи Нав ва ба мамлакатҳои алоҳидаи Африка сокин шуда, ҳолати забту мустамликакуниро ба амал оварданд. Дузабонӣ дар Канада (англисию фаронсавӣ), паҳншавии забонҳои испанию португалӣ дар Америкаи Ҷанубӣ натиҷаи ҳиҷрат мебошанд.

Макони дигари эмигратсия Осиё буду эмигрантҳои асосӣ коргарони чину ҳиндӣ буданд.

Баъди Ҷанги якуми ҷаҳон ҳаҷми ҳиҷрати берунӣ кам шуда, симо ва географияи он дигар шуданд. Мавқеи ҳиҷрати байниқитъавӣ каму мавқеи ҳиҷрати дохилию қитъагӣ зиёд шуд. Макони асосии ҳиҷрати қувваи корӣ Аврупои Ғарбӣ гардид, ки ба он ҷо 13–14 млн нафар коргарон аз ҷануби Аврупо ва шимоли Африка, Туркия омада, ба корҳои "сиёҳ"-у каммузд машғуланд. Дар Шветсайрия ҳиссаи коргарони хориҷӣ 1/4, дар Олмон 10% аҳолии фаъолро ташкил додаанд.

Шарқи Наздик ба яке аз ноҳияҳои калони ҳиҷрат табдил ёфтааст. Истихроҷи нефт дар Арабистони Саудӣ ва Кувайт ба коргарони хориҷӣ асос ёфтаанд.

Барои Чин 30 млн нафар коргарони эмигратсияшуда мавқеи калони иқтисодӣ доранд. Аксари онҳо ба азнавсозиҳои иқтисодии мамлакати худ ёрии моддию илмӣ мерасонанд. Мутахассисони ба ватани худ баргашта аз 1/4 ҳиссаи профессорону дотсентҳои мамлакатро ташкил додаанд.

Солҳои охир дар олами капиталистӣ шакли нави ҳиҷрат пайдо шуда, номи "ихроҷи хирад" (утечка умов)-ро гирифтааст. Моҳияти он аз ҷалбкунии олимон, муҳандисон, духтурҳо ва дигар мутахассисони баландихтисос иборат аст. Манбаи асосии ин намуди ҳиҷрат мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мебошанд. Ин ҳолат ба ин мамлакатҳо зиёни иқтисодию маданӣ ва ба мамлакатҳои тараққикарда фоида меорад.

Ҳиҷрати дохилӣ. Ин шакл асосан аз ҳаракати аҳолии деҳот ба шаҳр, ҳаракати байнишаҳрии аҳолӣ иборат буда, барои тамоми давлатҳо хос аст. Ҳиҷрати дохилӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф пуравҷ аст.

Чун мигратсия кӯчманчигӣ (чорводорон) низ ҳаракати аҳолӣ асту вале он шакли махсуси фаъолияти хоҷагӣ ва тарзи ҳаёти ба он алоқаманд аст. Кӯчманчиёни ҳозира асосан чорводорони биёбону нимбиёбонҳо мебошанд. Бисёр мамлакатҳо сиёсати ҳиҷраткунонӣ мегузаронанд, ки ҳадафи он идоракунии ҳиҷрати берунию дохилӣ аст.

Ҳамин тавр, ҳолати ҳиҷрат ба таркиби аҳолӣ, соҳаҳои иҷтимоию хоҷагӣ таъсир расонида метавонад. Хусусият ва самтҳои ҳиҷрати берунӣ дар даврaҳои таърихӣ ҳархела буданд. Баҳисобгирии ҳолатҳои ҳиҷрат барои афзоиши иҷтимоию иқтисодии ҳар як мамлакат ҳам муҳимм аст.

Савол ва супориш

1. Ноҳияҳои асосии ҳиҷратро дар гузаштаю имрӯза ҷудо кунед.
2. Рафти ҳиҷрати дохилӣ ба кадом тараф аст?
3. Фарқи байни ҳиҷрати дохилию берунӣ дар чист?
4. "Ихроҷи хирад" чист ва зиёну фоидаи онро кӣ мебинад?
5. Кӯчманчигӣ аз дигар шаклҳои ҳиҷрат чӣ тафовутҳо дорад?

Худатонро санҷед

1. Кӯчманчигӣ чист?
2. Сабабҳои водоркунандаи ин ё он намуди ҳиҷрат чӣ гуна фарқ мекунанд?
3. Сабабҳои зиёдшавии ҳиҷратро дар ҷумҳуриҳои ИДМ дар чӣ медонед?
4. Аз ҳиҷрати "ақлу хирад" киро фоида асту киро зиён? Фоидаи асосиаш чист?

Ба фикри шумо

Бо кадом роҳҳо ҳолати хичраткунонии Тоҷикистонро мӯътадил гардонидан мумкин аст?

ГЕОГРАФИЯИ ХОҶАГИИ ҶАҲОНӢ

Тақсимоти байналхалқии меҳнати ҷаҳонӣ ба кадом омилҳои асосӣ вобаста аст? Кадом ҳолат ба ҳампайвастагии ягонаи хоҷагӣ кӯмак мерасонад? Сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст?

ХОҶАГИИ ҶАҲОНӢ. МАРҲАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ОН

Мафҳуми хоҷагии ҷаҳонӣ. Хоҷагии ҷаҳонӣ маҷмӯи хоҷагиҳои миллии ҳамаи мамлакатҳои дунё буда, онҳоро муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ ва тақсимоти байналхалқии меҳнат алоқаманд кардааст. Вай тамоми мамлакатҳои дунёро фаро гирифтааст ва ба он зиддиятҳои дохилӣ хос мебошад.

Пайдоиши хоҷагии ҷаҳонӣ аҳамияти таърихӣ дорад ва қариб тамоми таърихи инсониятро фаро мегирад.

Кашфиётҳои бузурги географӣ боиси қитъаҳои Аврупою Осиё ва Америкоро фаро гирифтани соҳаи чорводорӣ гардид. Муомилоти мол дар байни қитъаҳои олам боиси ташкилёбии бозори ҷаҳонӣ шуд. Васеъшавии минбаъдаи ин бозорро тараққии нақлиёт таъмин намуд. Нақлиёти баҳрӣ ва тараққии нақлиёти роҳи оҳан алоқаи доимии байниқитъавию дохилиқитъавиро васеъ устувор намуданд. Барқароршавии алоқаҳои доимии тиҷоратӣ-молиявӣ ва истеҳсолӣ дар байни мамлакатҳо, ноҳияҳо ва қитъаҳо ҷудогиҳои бисёрасраи миллӣ-хоҷагиро, ки садди роҳи пешравиҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷаҳон буданд, аз байн бардошт.

Ибтидои пайдоиши хоҷагии ҷаҳонӣ аз давраи мануфактураи тараққиёти капитализм (асрҳои XVI–XVIII) оғоз ёфта, дар ҳудуди асрҳои XIX–XX ташкилёбии он ба охир расидааст. Дар ин давра дар мамлакатҳои Аврупо индустрияи калони мошинӣ инкишоф ёфта, вай овардани ашёи хоми зиёдеро талаб мекард. Пайдоиши сохтори мустамликадорӣ иқтисодиёти аксари мамлакатҳои мустамликаро ба манбаи ашёи хоми давлатҳои империалистӣ табдил дод.

Сармоядорӣ ҳокими ягонаи хоҷагии ҷаҳонӣ гардид. Вале ин ҳолат дер давом накард. Аз олами сармоядорӣ берун шудани собиқ Иттифоқи Шӯравӣ дар соли 1917 ва баъдтар як қатор давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиё хоҷагии ҷаҳониро бо ду сохтор ҷудо намуд. Вале вай ягонагии мавҷудияти худро гум накард. Зеро ба муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ монеаҳои иҷтимоӣ бегонаанд.

Робитаҳои иқтисодии мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб то рафт мухталиф мегарданд, ки муҳимтаринаш савдои тарафайн, таъсиси корхонаҳои муштарак, алоқаҳои илмию-техникӣ ва ғайраҳо мебошанд. Ғарб барои маҳсулотҳои худ бозори фурӯш, Шарқ бошад, ба ивази молҳои дар бозори ҷаҳонӣ камбизоати худ технологияи нав ва асори устувор мегиранд. Табиати инсоният ягона аст. Аз ин ҷиҳат ҷамъияти инсонӣ ҳатман ба ташкил додани сохтори иқтисодии барои ҳаёташ беҳтарин мекӯшад. Беэътимодӣ ба пешрафти иқтисодии ҷаҳонӣ боиси қафомонии соҳаи муҳим дар ҳама гуна мамлакат мегардад.

ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ГЕОГРАФИИ МЕҲНАТ ВА ИНТЕГРАТСИЯИ (ҲАМГИРОИИ) ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Тақсимоти географии меҳнат қисми таркибии тақсимоти ҷамъиятии меҳнат аст. Вай ҳолати махсусгардонии ҳудудҳо ва муомилоти маҳсулоту тахассусёбӣ дар байни онҳо мебошад. Тақсимоти географии меҳнат натиҷаи тараққиёти ҳатмии ҷамъияти

инсонӣ мебошад. Ҳатмӣ будани он аз он сар мезанад, ки байни қаламравҳои алоҳида ҳамеша тафовут вуҷуд дорад (дар мавқеи географӣ, дар шароиту истифодаи захираҳои табиӣ, дар шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ). Чунин фарқиятҳо боиси он мешаванд, ки бисёре аз истеҳсолотҳои саноатию кишоварзӣ гӯё ба ҳудуди муайян вобаста карда мешаванд, яъне ин қаламравҳо ҳар кадоме ба истеҳсоли намуди алоҳидаи маҳсулот махсус гардонида мешаванд.

Барои пайдоиши чунин тахассус шароитҳои зарурӣ лозиманд. Ин шароитҳо инҳоанд: 1) мамлакате, ки дар тақсимоти меҳнат иштирок дорад, бояд ягон бартарие дошта бошад (масалан, аз ҷиҳати боигариҳои табиӣ); 2) бояд мамлакати ба ин маҳсулот ниёзманд мавҷуд бошад; 3) хароҷоти кашонидани маҳсулот то ҷои фурӯш ба мамлакати фурӯшанда бояд фоидаовар бошад.

Тақсимоти байнихалқии географии меҳнат бо мурури замон тағйир меёбад.

Махсусгардонии мамлакатҳои алоҳида ба намуди истеҳсоли муайяни маҳсулот ва хизмат ҳаминро дар назар дорад, ки ин намудҳо на фақат барои қонеъгардонии талаботи худ, балки инчунин барои фурӯш дар бозори ҷаҳонӣ истеҳсол карда мешаванд. Ин ҳолат дар ташкилёбии соҳаҳои байналхалқии тахассус ифода меёбанд, яъне ҳамон соҳаҳое, ки ба истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ машғуланд. Беҳуда нест, ки симои хоҷагии аксари мамлакатҳоро тахассуси байналхалқиашон муайян мекунад. Масалан, Ҷопон аз рӯи истеҳсоли автомобилҳо дар ҷаҳон дар ҷои аввал буда, тақрибан нисфи онҳоро ба бозори ҷаҳон мебарорад. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли ғалладона, Булғористон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулотҳои мағмӯаи агросаноатӣ, Замбия аз ҷиҳати истеҳсоли мис дар ҷаҳон дар ҷойи авваланд. Яъне ин соҳаҳо соҳаи тахассуси байналхалқии ин мамлакатҳо ба ҳисоб мераванд.

Дараҷаи ба тақсимоти байналхалқии меҳнат (ТБМ) воридшавии ҳар кадом мамлакат ба дараҷаи камолоти қувваҳои истеҳсолкунандаи он вобаста аст. Аз ин рӯ мамлакатҳои тараққикардаи индустриявӣ дар тақсимоти байналхалқии меҳнат мавқеи асосӣ дошта, давлатҳои ҷавони Осиё, Африка ва Америкои Лотинӣ мавқеи худро дар ТБМ аз ҳисоби бо захираи ашёи хом таъмин кардани мамлакатҳои мутараққӣ баланд мебардоранд. Ин тахассуси мероси давраи мустамликавист. Ба иштироки мамлакатҳо дар ТБМ омилҳои географӣ низ таъсири назаррас доранд. Ин омилҳо мавқеи географӣ, мавҷудияти боигариҳои бои табиӣ ва ғайра мебошанд. Масалан, Англия тавассути дар сари роҳҳои баҳрӣ ҷойгир буданаш дар гузашта "фабрикаи ҷаҳонӣ" гардиду захираҳои бузурғи нефт бошад мамлакатҳои Шарқи Наздикро заминаи калони сӯзишворӣ-энергетикии ҷаҳон гардониданд.

Вале омили асосии ҳалкунанда дар ТБМ шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошанд.

ТБМ ҷараёни пешқадаму ҳатмии ташкилёбии хоҷагии ҷаҳон ва асоси объективии байналмилалгардонии ҳаёти хоҷагӣ мебошад.

ИНТЕГРАТСИЯИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Хоҷагии ҷаҳонӣ ва тақсимоти байналхалқии географии меҳнат имрӯз тамоми мамлакатҳои дунёро фаро гирифта, онҳо торафт васею чуқуртар, ҳам мураккабу ҳам нав шуда истодаанд. Васеъшавии тахассуси байналхалқӣ ва муомилот боиси боз ҳам зич бо ҳам алоқаманду вобасташавии хоҷагиҳои миллии як қатор мамлакатҳо гардид ва боиси пайдоиши зиннаи нави тақсимоти байналхалқии географии меҳнат шуд, ки ин шакл интегратсияи иқтисодии байналхалқӣ ном гирифтааст. Вай ҷараёни объективии тараққиёти устувори алоқаи тарафайни гурӯҳи мамлакатҳо буда, ба гузаронидани сиёсати бо ҳамдигар мувофиқ асос ёфтааст.

Ҷараёни интегратсияи иқтисодии пурра ташкилёфта панҷ зинаи тараққиётро аз сар мегузаронад: ташкили минтақаи озоди савдо, иттиҳоди гумрукӣ, бозори умумӣ, иттиҳоди асъорӣ ва фазои ягонаи иқтисодӣ.

Дар хоҷагии ҷаҳони имрӯза якчанд гурӯҳҳои иқтисодии ноҳиявӣ ва соҳавӣ ташкил ёфтаанд. Муҳимтарин гурӯҳҳои интегратсияи ноҳиявӣ Иттиҳоди Аврупоӣ, Ассосиатсияи Шимоли Америкоии савдои озод (НЕФТА), Ассотсиатсияи давлатҳои ҷанубу шарқии Осиё (АСЕАН), Бозори Умумии мамлакатҳои конуси Ҷанубӣ (МЕРКОСУР) ва гурӯҳҳои соҳавӣ – Ташкилоти мамлакатҳои содиркунандаи нефт (ОПЕК) ва ғайраҳо мебошанд.

Дар шароити имрӯза интегратсия яке аз шаклҳои муҳимми муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мебошад. Интегратсия нахустин бор соли 1957 дар Аврупои Ғарбӣ оғоз ёфта, зинаҳои зиёдеро тай намуд ва ҳоло пурра ташкил ёфтаасту ба худ номи "Иттиҳоди Аврупо"-ро гирифтааст ва ба ҳайати он 15 мамлакати Аврупои Ғарбӣ шомиланд. Шумораи умумии аҳолии иттиҳод беш аз 350 млн нафар аст. Чанде пеш иттиҳоди мазкур иттиҳоди иқтисодию асъори ягона ва иттиҳоди сиёсиро эълон намуд. 1 январи соли 1999 пули ягона "Евро" ба муомилот бароварда шуд.

Савол ва супориш

1. Омил ва шароитҳои пайдоиши хоҷагии ҷаҳонӣ кадоманд? Онҳоро шарҳ диҳед.
2. Шароитҳои табиӣ-географӣ ба тахассуси хоҷагӣ чӣ гуна таъсир мерасонанд?

3. Оё мафҳуми "тақсимоти ҷамъиятии меҳнат" аз мафҳуми "тақсимоти географии меҳнат" фарқ дорад?
4. Тахассуси хоҷагӣ ба мамлакат чӣ фоида меорад?
5. Тахассуси хоҷагии мамлакати худро муайян карда, шароиту омилҳои онро шарҳ диҳед. Асоси интегратсияи иқтисодии байналхалқӣ чист?
6. Шароиту вазъи иштироки мамлакати худро ба гурӯҳи интегратсионӣ шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Асоси хоҷагии ҷаҳонро чӣ ташкил медиҳад?
2. Миқёси иштироки мамлакат дар тақсимоти байналхалқии меҳнат ба чӣ вобастааст?
3. Хоҷагиҳоро кадом омилҳо ба организми ягона пайваст кардааст?
4. Оё боигариҳои табиӣ боиси тахассуси хоҷагӣ шуда метавонанд?
5. Тахассуси байналхалқии мамлакатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ аз якдигар фарқ дорад ё на? Агар фарқ бошад, сабабаш чист?

Ба фикри шумо

Ибораҳои таркиби соҳавӣ, таркиби иҷтимоӣ, таркиби минтақавии хоҷагии ҷаҳон ҳаммонанд мебошанд ё гуногунмаъно?

Чаро хоҷагии ҷаҳонро мо як системаи том (ягона) меномем, ҳол он ки ба он мамлакатҳои ба сохтори гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ мансуббуда шомиланд?

Мамлакати шумо дар хоҷагии ҷаҳонӣ иштирок дорад? Чӣ гуна?

ХОҶАГИИ ҶАҲОН ДАР ДАВРАИ ИНҚИЛОБИ ИЛМИЮ ТЕХНИКӢ

Инқилоби илмӣ-техникӣ чӣ маънӣ дорад? Вай ба сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ таъсир мерасонад?

Мафҳуми инқилоби илмию-техникӣ (ИИТ). Тамоми тараққиёти тамаддуни инсониятро бе пешрафти илму техника тасаввур кардан ғайри имкон аст.

Инқилоби илмию-техникӣ давраеро меноманд, ки дар тӯли он дар тараққиёти илму техника ҷаҳиши сифатӣ ба амал омада, ин ҷаҳиш қувваҳои истеҳсолкунандаро ба куллӣ нав месозад, илм ба қувваи бевоситаи истеҳсолӣ табдил меёбад. ИИТ аз миёнаи асри XX оғоз ёфта, минбаъд васеъ шудан гирифт. Аломатҳои он хеле

мухталифанду ба тамоми қисмҳои таркибиаш (илм, техникаю технология, истеҳсолот, иҷоракунӣ) мансубият доранд.

Дар давраи ҳозира дар инқилоби илму техника чор хусусияти асосиро ҷудо кардаанд.

1. ИИТ ҳодисаи универсалӣ буда, тамоми соҳаҳо, симои меҳнат, маишат, маданият ва рӯҳии одамонро дигар месозад. Ҷиҳати географии он дар паҳншавиаш (дар ин ё он дараҷа) дар тамоми дунё, сатҳи географии замин ва фазои кайҳонӣ зоҳир мегардад.

2. Тезшавии азнавсозиҳои беҳадди илмию-техникӣ. Ҳоло фосилаи кашфиётҳои илмию техникӣ ва дар амалия ҷорикунии онҳо хеле кӯтоҳ шуда, азнавкунии маҳсулот босуръат ва доимӣ гардидааст. Имрӯзҳо номгӯи маҳсулотҳои баъзе соҳаҳо дар давоми 15–20 сол пурра нав карда мешаванд.

3. Мавқеи инсон дар ҷараёни истеҳсолот ба куллӣ дигар шудааст. Инсон ҳоло на ҳамчун "узви иловаи мошин", балки ҳамчун омили фаъолу асосии истеҳсолот гардида аст. Талабот ба дараҷаи касбии он низ зиёд шудааст.

4. Хусусияти муҳимми ИИТ дар солҳои Ҷангӣ дуввуми ҷаҳон ҳамчун инқилоби ҳарбӣ-техникӣ пайдо шудани он аст. Таркиши гулӯлаи атомӣ соли 1945 дар шаҳри Хиросимаи Ҷопон ибтидои пайдоиши он буд.

ИИТ имрӯза ҳодисаи хеле мураккаб буда, ҳамаи қисмҳои таркибиаш (илм, техника, истеҳсолоту идоракунӣ) бо якдигар таъсир расонанд.

Илми ҳозиразамон ба маҷмӯи мураккаби дониш табдил ёфтааст. Дар дунё беш аз 8 млн нафар коркунони илмӣ амал мекунанд. Имрӯз истеҳсолотро бе илм тасаввур кардан амри муҳол аст, ки он дар илмталабии истеҳсолот зоҳир мегардад. Дар олами мутараққӣ 2–3% даромади солона дар соҳаи илм харҷ карда мешавад. Маҳсулоти илмталаб (маҳсулоти саноати дастгоҳсозӣ, мошинсозии электротехникӣ, саноати кайҳонӣ ва ғайра) дар савдои берунаи ИМА, Ҷопон, Олмон, Англия, Фаронсаю Италия мавқеи муҳимм пайдо кардааст. Техникаю технологияи ҳозира бо ду роҳ инкишоф меёбанд: эволютсионӣ ва револютсионӣ (инқилобӣ). Роҳи якум дар такмили минбаъдаи техникаю технологияи амалкунанда (зиёдшавии иқтидори истеҳсолии мошину дастгоҳҳо ва борбардории воситаҳои нақлиётӣ) падидор мегардад. Зиёдшавии иқтидори истеҳсолии печкаи домнагӣ дар Ҷопону Россия (5,5 млн тонна), борбардории киштиҳо дар Ҷопону Фаронса (500–550 ҳазор тонна) мисоли равшананд.

Роҳи инқилобӣ техникаю технологияро ба таври куллӣ нав месозад. Пайдоиши истеҳсолоти техникаи электронӣ мисоли он аст. Беҳуда нест, ки ҳоло дар хусуси "асри электронӣ" сухан меронанд.

Роҳи асосии ҳозираи тараққиёти илму техника роҳи инқилобӣ аст ва ҳоло он бо шаш самти асосӣ тараққӣ меёбад.

Самти аввал электронии истеҳсолот буда, тамоми фаъолияти инсон бо техникаи электронӣ – ҳисоббарорӣ (МЭҲ) мусаллаҳ карда шудааст. Ҷараёнҳои технологии истеҳсолот такмил ёфтаанд. Таҷҳизоти электрониро дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва хизмати маишии аҳолӣ ба даври васеъ истифода мебаранд. Шумораи мошинҳои электронии ҳисоббарор ба даҳҳо млн расида, истеҳсоли роботҳо, манипуляторҳо хеле зиёд шудааст ва онҳоро дар истеҳсолоти меҳнатталабу зарарнок васеъ истифода менамоянд. ИМА, Ҷопону Олмон анбори калони (МЭҲ) доранд.

Солҳои 50-уми асри XX автоматикунонии маҷмӯӣ оғоз ёфта, ин самт барои истифода дар аксари соҳаҳои истеҳсолию ғайри истеҳсолӣ "роҳхат" гирифт.

Самти сеюм азнавсозии хоҷагии энергетикӣ буда, ба қувва таъминкунӣ, васеътар истифодабарии сарчашмаҳои нави қувва (атом, қувваи Офтобу обҳои геотермалӣ ва ғайра) нигаронида шудааст.

Самти чорум истеҳсоли зиёди намудҳои мухталифи масолеҳи нав (нимноқилҳо, нахи оптикӣ, масолеҳи сафолӣ ва истифодаи васеи металлҳои нодиру камёфт)-ро дар назар дорад.

Самти панҷум тезшавии суръати биотехнологӣ аст, ки он дар соҳаи истихроҷи металлҳо, нобудкунии хашаротҳои зараровари хоҷагии қишлоқ, ҳосилкунии энергия аз партови истеҳсолии соҳаҳои гуногун истифода мешавад ва яке аз самтҳои ояндаи калон дошта аст. Ин самт ҳам дар ИМА, Ҷопону Олмон, Фаронсаю Россия дар инкишоф аст.

Самти шашумро самти кайҳонӣ мегӯянду тараққии он соҳаи саноати нав – аэрокайҳониро ба дунё овард. Истеҳсоли аксари мошинҳо, дастгоҳҳо, хӯллаҳои нав маҳсулоти ин соҳа буда, кайҳоншиносӣ боиси пайдоиши технологияи кайҳонӣ ва заминшиносии кайҳонӣ гардид.

Дар замони ҳозира аҳамияти иқтисодии истифодабарии ҳамсафарони телевизионӣ ва навигатсионро кӣ намедонад? Дар индустрияи кайҳонӣ имкониятҳои зиёди ҳалли проблемаҳои ахборӣ, энергетикӣ ва тиббӣ маҳфузанд.

Идоракунии истеҳсолот дар замони ИИТ аҳамияти хоса пайдо кардааст. Зеро мураккабшавии истеҳсолотро ба усули кӯҳна идора кардан амри муҳол аст. Тайёрии махсуси касбӣ зарур аст.

Пайдоиши илми махсус – кибернетика талаби замонавии соҳаи идоракунӣ ва илми ахборӣ аст. Ҳаҷми донишҳои илмӣ ва миқдори сарчашмаҳои ахборотӣ то рафт зиёд гардида, аз ахбори оддии коғазӣ

ба ахбори мошинӣ гузаштанро тақозо намуд. Тавассути он истеҳсоли техникаи мухталифи компютерӣ тавлид ёфт. Барои идоракунии он мутахассисони барнома ва операторони махсус тайёр карда мешаванд.

Автоматикунонӣ то рафт на танҳо соҳаи меҳнати ҷисмонӣ, балки инчунин соҳаҳои фаъолияти фикрию интеллектуалӣ, илм, маориф, молия, хизматрасонӣ, маиширо фаро гирифтааст ва ташкили системаи идоракуниҳои автоматикӣ ифодаи он мебошад. Ин системаҳо ҳаҷми зиёди ахборҳои мухталифро ҷамъ карда, кор карда мебароянд.

Пайдоиши системаи идоракунии автоматикӣ дар кори ҷойгиркунии истеҳсолот низ бетаъсир намондааст. Аксари соҳаҳои истеҳсолии илмталабро шаҳрҳои калону агломератсияҳои шаҳрӣ ба худ кашидаанд. Зеро онҳо марказҳои асосии ташкили сарчашмаи ахборанд.

Ҳамин тариқ, ИТТ дар сохтори соҳавӣ ва ҷойгиркунии соҳаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ таъсири назаррас расонидааст. Ҳолати пастшавии мавқеи баъзе соҳаҳое, ки муддати тӯлонӣ иқтидори бузурги мамлакатҳо буданд, паст шуда, болоравии соҳаҳои баландтехнологияи маҳсулоти илмталаб истеҳсолкунанда ба амал омадааст. Муттаҳидкунии соҳаҳои гуногуну пайдоиши маҷмӯаҳои байни соҳавӣ рух додааст.

Таносуби байни соҳаҳои истеҳсолию ғайриистеҳсолӣ ба куллӣ тағйир ёфтааст. Электриконию автоматикунонии истеҳсолот, зиёдшавии талабот ба молҳои истеъмолӣ, афзоиши коркунони соҳаи такмили интеллектуалии ҷамъият (мактаб, системаи маълумоти олӣ, фаъолияти нашриёт, радио, телевизион ва ғайра) боиси афзоиши мавқеи соҳаҳои ғайри истеҳсолӣ гардиданд.

Таъсири ИИТ-ро дар таркиби қаламравии хоҷагӣ дар тағйирёбии характери таъсири омилҳои ҷойгиркунии қадима, мазмуни нав пайдокунии онҳо, пайдоиши омилҳои нав (экологӣ, илмталабӣ ва ғайра) мебинем.

1. Омили худуд – яке аз қисмҳои муҳимми муҳити географӣ буда, чӣ қадаре ки ҳаҷми он калон бошад, захираҳои табиии он ҳамон қадар зиёду мухталифанд ва роҳҳо (вариант)-ҳои гуногуни ҷойгиркунии истеҳсолоту аҳолиро тақозо доранд.

2. Омили мавқеи иқтисодӣ-географӣ, ки аломатҳои гуногун (мавқеи марказӣ, дохилӣ, ҳамсоягӣ, назди баҳрӣ) дорад. Мавқеи дохилӣ боиси тараққиёти суст ва мавқеи назди баҳрӣ боиси тараққиёти суръатнок шуда метавонанд.

3. Омили захираҳои табиӣ, ки дар аввалҳо соҳаҳои истеҳсолот дар ноҳияҳои ашёи хом (мисли саноати металлургӣ, сӯзишворӣ-энер-

гетикӣ ва ғайра) ҷойгир карда мешуданд. Дар даврони ИИТ чунин ҷалбкунӣ суст гардид. Ин бештар ба соҳаҳои навтарини илмталаб хос аст.

Вале барои соҳаҳои саноати истихроҷ омили захираҳои табиӣ то ҳол чизи асосӣ аст. Он чизро низ қайд кардан лозим аст, ки қисми зиёди захираҳои ҳавзаҳо ва конҳои ҷаҳон тамом шудаанду саноати истихроҷ ба ноҳияҳои нави мушкилгузару зериобӣ майл дорад ва ин ҳам тавассути ИИТ ба амал омад.

4. Омили нақлиётӣ то замони ИИТ дар ҷойгиркунӣ қариб мавқеи ҳалкунандаро мебозид. Такмили нақлиёт хароҷоти боркашониро кам карда, барои фурӯши маҳсулотҳои корхонаҳои тахассусӣ ба масофаҳои хеле дур ва ҳаракатнокии зиёди аҳолӣ, барои ҳаракати истеҳсолот ба ноҳияҳои назди баҳрӣ ва ташкилёбии ноҳияҳои нави азхудкунӣ имконият ба вуҷуд овард. Аз ин нигоҳ омили нақлиётӣ дар даврони ИИТ ҳам ба ҷойгиркунии истеҳсолот, махсусан дар масоҳатҳои бузург таъсири калон дорад.

5. Омили захираҳои меҳнатӣ. Ба шумо аён аст, ки ин омил ҳамеша дар ҷойгиркунии истеҳсолот таъсир дошт ва дорад. Зеро мавҷудияти қувваи кории озод фаъолияти хоҷагиро ба худ "мекашад"-у набуданаш "тела" медиҳад. Ин ҳолат аз ҳама беш ба соҳаҳои меҳнатталаб хос аст.

6. Омили мутамарказонии қаламравӣ, ки таъсири онро мо дар калоншавии ҳаҷми корхона, зиёдшавии самаранокии он, ҷамъшавии аҳолӣ дар марказҳои калони саноатӣ, гиреҳаҳои нақлиётӣ ва агломеротсияҳои шаҳрӣ мебинем. Ин марказу гиреҳаҳо ва ноҳияҳои ҷамъиятии истеҳсолоту аҳолӣ маркази ба худ хоси тамоми ҳаёти хоҷагии ин ё он мамлакатро ба вуҷуд овардаанд. Масалан, дар ноҳияи саноатии Рури Олмон ҳазорҳо заводу шахтаҳо, истгоҳҳои барқӣ ва дигар муассисаҳо ҷамъ оварда шудаанд. Вале набояд фаромӯш кард, ки дар замони ҳозира акси консентратсия, яъне ҳолати пароканда (ҷудо-ҷудо)-гии истеҳсолот ба расми анъана даромадааст, яъне сохтани корхонаҳои ҳаҷман хурду миёна шиори замонавӣ шудааст. Зеро ин амалиёт барои иқтисодиёт фоидаовар, воситаи ҳифзи муҳити атроф ва урбанизатсияи оқилона аст.

7. Омили илмталабӣ дар замони ИИТ омили муҳимми ҷойгиркунии истеҳсолот гардидааст. Соҳаҳои нави илмталаб дар марказҳои калони илмию шаҳрҳои калон ва агломератсияҳои шаҳрӣ ҷойгир карда шудаанд ва шаҳрҳои махсуси илмию техникӣ ташкил ёфтаанд. Дар Фаронса нисфи кормандони илмию техникӣ дар Париж, дар Ҷопон – дар Токио ҷамъ омадаанд. Дар тамоми ҷаҳон интегратсияи илм бо истеҳсолот пайдо шудаасту натиҷаи он ташкилёбии маҷмӯҳои илмию истеҳсолӣ (паркҳои илмию тадқиқотӣ, технополисҳо) мебо-

шанд ва шиори онҳо "аз идеяи илмию техникӣ то маҳсулоти тайёр" аст. Мисоли аввалин ва равшани он водии Силикони ИМА мебошад.

8. Омили экологӣ дар замони ИИТ аҳамияти махсус пайдо кардааст, ки зуҳуроти он норасогиҳои қаламрави оби нӯшокӣ, зиёдшавии харочотҳо барои тозакунии обу партовҳои саноатӣ, бадшавии вазъи муҳити атроф ва пайдоиши дигар масъалаҳоанд.

Ҳамин тавр, ИИТ ба тамоми ҷабҳаҳои ҳастии имрӯзаи башарият ва худи инсону муҳити зиндагии он таъсир мерасонад. Хоҷагии ҷаҳонӣ ба организми ягона табдил ёфтаасту берун аз он ҳеҷ ягон давлати ҷаҳон мӯътадилона инкишоф карда наметавонад.

Савол ва супориш

1. Тафовути мафҳумҳои "инкишофи илмӣ-техникӣ" ва "инқилоби илмӣ-техникӣ"-ро шарҳ диҳед.
2. Ба қувваи бевоситаи истеҳсолӣ табдил ёфтани илм чӣ маъно дорад?
3. Чаро нақши омилҳои ҷойгиркунии истеҳсолот тағйир ёфтааст?
4. Вазъи ИИТ-ро дар мамлакати худ таҳлил намуда, аз таъсири он ба ҷойгиркунии соҳаҳои истеҳсолот мисолҳо оред.

Худатонро санҷед

1. Таъсири ИИТ дар пешравии таркиби истеҳсолот дар чӣ зоҳир гаштааст?
2. Дар шароити ИИТ кадом соҳаҳо бо суръати баланд тараққӣ меёбанд?
3. Чаро дар давраи ИИТ нақши захираҳои табиӣ дар ҷойгиркунии соҳаҳои хоҷагӣ паст шудааст?
4. Чаро соҳаҳои навтаринро дар марказҳои илму маориф ҷойгир мекунанд?

Ба ақидаи шумо

Музди кори одамони баландихтисосу пастихтисос фарқ дорад ё не? Агар ҳа, сабабашро гӯед?

Оё тафовут байни табаддулоти саноатии асри 18 ва инқилоби илмӣ-техникии ҳозира вучуд дорад?

СОҲАҲОИ ХОҶАГИИ ҶАҲОН

Дар сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ кадом соҳаҳои саноатӣ бештар инкишоф ёфтаанд? Саҳми соҳаи сӯзишворӣ-энергетикӣ чӣ гуна аст? Тараққиёти дигар соҳаҳои саноатӣ дар кадом мавқеъ мебошад?

Омӯзиши хоҷагии ҷаҳон бо омилу шароитҳои ташкилу ташаккулёбиаш ба дуруст фарқ намудани сохтори он заминаи устувор медиҳад. Дар ин қисм шумо соҳаҳои асосии хоҷагии ҷаҳон – саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёту алоқаро ба таври мунтазам омӯхта, ба вазъи ҳар кадоми онҳо дар миқёси ҷаҳон ва зерсистемаҳои он ошно мешавед.

ГЕОГРАФИЯИ СОҲАҲОИ САНОАТ

Саноат соҳаи асосии истеҳсолоти моддӣ буда, дар он беш аз 350 млн нафар одамон шуғл доранд. Дар таркиби соҳавии саноат 9/10 қисмаш ба саноати коркардабарӣ (маснуотӣ) рост меояд. Дар давраи ИИТ се соҳаи он ("авангарди сегона" номида шудаанд): мошинсозӣ, химия ва электроэнергетика бо суръат аз ҳама боло инкишоф ёфта истодаанд. Ба ҳисоби миёна дар ҷаҳон ба ҳиссаи ин сегона 50%, дар мамлакатҳои аз ҳама тараққикарда – 55–60% тамоми маҳсулоти умумии саноатӣ рост меояд.

Соҳаҳои навтарини илмталаб – микроэлектроника, техникаи ҳисоббарор, роботсозӣ, индустрияи ахборотӣ, истеҳсолоти атомию аэрокайҳонӣ, химияи синтези органикӣ ва саноати микробиологӣ дар сафи пеш баромадаанду ба онҳо "катализаторҳои" ИИТ ном ниҳодаанд.

Ҳиссаи саноати истихроҷ то рафт кам шуда истодааст, ки сабабҳои асосиаш доимо камшавии қувва ва масолеҳталабии он, ивазкунии ашёи хоми табиӣ бо масолеҳи синтетикӣ мебошад. Бо вуҷуди он соҳаҳои истихроҷ ҳам дар замони ИИТ ба тағйиротҳо дучор шудаанду ин тағйиротҳоро мо дар васеъшавии усулҳои кушоди истихроҷкунии канданиҳои фоиданоки хушкию баҳрӣ ва ғайра мебинем.

САНОАТИ СӮЗИШВОРӢ-ЭНЕРГЕТИКӢ

Тамоми тамаддуни инсоният ба азхудкунии намудҳои мухталифи сӯзишворӣ ва энергия алоқаманд аст. Ҳоло ҳам онҳо асоси хоҷагии ҷаҳонӣ, тамоми ҷараёнҳои пешқадами иқтисодиёт мебошанд. Дар замони ИИТ истифодаи энергия хеле афзуд. Танҳо дар асри XX истифодаи он 15 баробар афзудааст. Истеҳсолу истеъмоли ҷаҳонии захираҳои аввалини энергетикӣ аз 1 трлн тонна сӯзишвории шартӣ (сш)-и соли 1900 дар соли 1990 то ба 10–11 трлн тонна ва дар охири солҳои 1990 қариб ба 15 трлн тонна расидааст. Истеъмолу истеҳсоли он дар мамлакатҳои тараққикардаю рӯ ба инкишоф фарқ дорад. Агар таносуби истеҳсол 1:1 бошад, пас таносуби истеъмол 5:1-ро ташкил медиҳад. Ин чунин маъно дорад, ки қисми зиёди қуввои барқ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф истеҳсолшударо олами тараққикарда аз худ менамояд. Ба ҳиссаи мамлакатҳои тараққикарда

16% тамоми аҳолии дунё ва 60% истеъмоли ҷаҳонии захираҳои энергия рост меояд.

Дар тӯли тамоми асри XIX ва нимаи аввали асри XX истеъмоли ангишт бартарӣ дошт (9/10 қисми қувваи барқ). Афзоиши иқтисодиёти ҷаҳонро дар солҳои баъди ҷангӣ ба истифодаи газу нефт алоқаманд медонанд, ки ин ба самарнокии истифодаи онҳо вобаста аст.

Конҳои калонтарини нефти дар Шарқи Наздик бударо монополияҳои калон пурра дар ихтиёри худ доштанду ба нефт нархи арзони монополӣ ҷорӣ менамуданд. Нархи нефт дар бозори ҷаҳонӣ нисбат ба нархи ангишт пасттар буд.

Соли 1960 Ташкилоти мамлакатҳои содиркунондаи нефт (ОПЕК) таъсис дода шуду аъзоёни он тадриҷан истихроҷи нефтро ба ихтиёри худ гирифтанд. Ба монополияҳо лозим омад, ки ба нархи дар бозори ҷаҳон муқаррар кардаи мамлакатҳои ин ташкилот розӣ шуда, пули зиёд диҳанд. Ин ҳолат онҳоро ба ҷустуҷӯй ва ҷорикунии технологияи қувваи сарфакунанда водор намуд.

Солҳои 70 асри XX дар тараққиёти саноати сӯзишворӣ-энергетикии ҷаҳон тағйирот ба амал омад, ки он ба номусоидиҳои шароитҳои кӯҳӣ – геологӣ, ба ноҳияҳои шароиташон мураккаб рӯ овардани истихроҷи сӯзишвориҳо, зиёдшавии талаботҳои экологӣ ва ғайраҳо вобаста аст.

Пайваста ба ин дар ин давра зиддиятҳои хоҷагии ҷаҳони капиталистӣ тезу тунд гардида, муборизаи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф баҳри захираҳои худ афзуду ин ба боз ҳам зиёдшавии нархи нефт (15–20%) оварда. Муаммои бо энергия таъминкунии хоҷагии ҷаҳон ба яке аз масъалаҳои муҳимми рӯз табдил ёфт.

САНОАТИ НЕФТ

Нефтро 90 мамлакати ҷаҳон истихроҷ мекунанд. Хосияти географии ин соҳа мамлакатҳои асосии дорои захираи истихроҷкунандаи нефтро муайян мекунад. Барои аксари ин мамлакатҳо саноати нефт соҳаи муҳимми тахассуси хоҷагӣ аст. Мамлакатҳои асосии истихроҷи нефт Россия, ИМА ва Арабистони Саудӣ мебошанд.

1/3 қисми нефти истихроҷшуда ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад. Содиротчиёни асосӣ мамлакатҳои аъзои ОПЕК мебошанду дар байни онҳо мамлакатҳои халиҷи Форс бартарӣ доранд. Дар ин ноҳия беш аз 2/3 қисми захираҳо ва 1/3 қисми истихроҷи нефти ҷаҳонӣ ҷойгиранд.

Умуман дар саноати нефт номувофиқатии байни ноҳияҳои истихроҷу истеъмол мавҷуд аст, ки ин ҳолат боиси ба масофаҳои хеле дароз кашонидани он гардидааст.

Кашонидани нефт аз бандарҳои калони нефтии халиҷи Форс сар шуда, ба Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон мераванд. Танкерҳои калон масофаи гирди Африка, танкерҳои хурд Канали Суэтсро тай менамоянд. Аз мамлакатҳои Америкои марказӣ (Венесуэла, Мексика) нефт ба ИМА ва Аврупои ғарбӣ, аз Аляска ба ИМА кашонида мешавад.

САНОАТИ ГАЗ

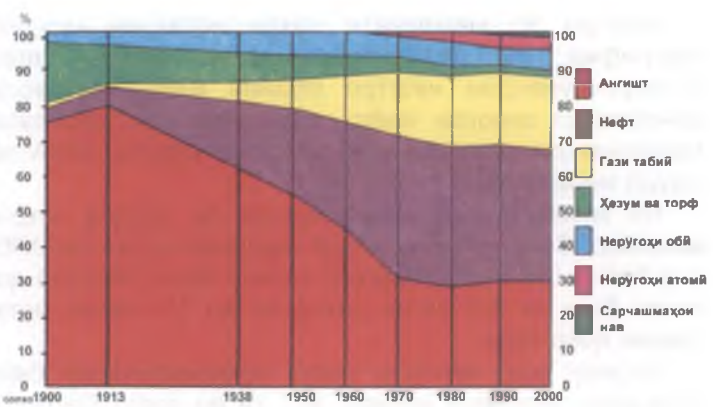
Истихроҷи гази табиӣ танҳо дар нимаи дуюми асри XX инкишоф ёфт. Истихроҷкунандагони асосӣ Россия, ИМА, Канада, Нидерландҳо мебошанд. Солҳои охир истихроҷи газ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф зиёд шудааст. Самтҳои асосии газгузаронӣ дар ИМА аз ҷануб ба шимолу шарқ, аз Нидерландҳо ба дигар давлатҳои Аврупо буда, ба воситаи қубурҳои зери об аз баҳри Шимолӣ ба Англия, Норвегия, Дания, Олмон, аз Алҷазоир ба ҷазираи Ситсилияи Италия фиристода мешавад.

Содиркунандагони асосии газ Россия, Нидерландҳо, Канада ва Норвегия, воридкунандаи асосӣ Ҷопон мебошанд.

Қариб 85% газро худи мамлакатҳои истихроҷкунанда истеъмол мекунанд.

САНОАТИ АНГИШТ

Дар даврaҳои истеъмоли нефти арзон ин соҳа қафо монда, баъдтар бо суръати тез тараққӣ кард. Ангиштро беш аз 60 мамлакати ҷаҳон истихроҷ мекунанд. Вале аломати географияи ин соҳа мамлакатҳои пешсафро муайян менамояду барои онҳо саноати ангишт

Расм 17. Истеъмоли ҷаҳонии захираҳои аввалин энергия

соҳаи муҳимми тахассуси байналхалқӣ аст. Захираҳои бузурги ангишт низ дар ҳамин мамлакатҳо ҷойгиранд (Чин, ИМА, Россия, Лаҳистон).

Дар Чин қисми зиёди истихроҷи ангишт дар ноҳияҳои шарқи мамлакат, дар ИМА – дар ҳавзаи Аппалач (бо усули кушод), дар Россия – ноҳияҳои шарқ ҷойгиранд.

Содиркунандагони ангишт мамлакатҳое мебошанд, ки дар онҳо истихроҷи он арзон аст (Австралия, ИМА, ҶАҶ). Воридкунандагони асосии ангишт Ҷопон ва мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо буда, истихроҷкунандаи асосии ангишти сиёҳтоб Олмон аст.

Хусусияти асосии географияи саноати ангишт: қисми зиёди истихроҷи он ба ҳиссаи мамлакатҳои тараққикарда меафтад, вале онҳо 9/10 ҳиссаи захираҳои ангиштро доранд. Дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишоф Ҳиндустон зиёдтар ангишт истихроҷ менамояд.

Аз даҳ як ҳиссаи ангишти истихроҷшуда ба бозори ҷаҳонӣ асосан бо роҳи баҳрӣ бароварда мешавад.

Қувваи энергетика. Ин соҳаро яке аз қисмҳои асосии "авангарди сегона" меноманд. Энергияи барқиро дар истгоҳҳои олавӣ, обӣ ва атомӣ истеҳсол мекунанд. Қисми асосии истеҳсолаш ба ҳиссаи истгоҳҳои олавӣ рост меояд. Ҳиссаи истгоҳҳои обӣ низ назаррас аст, алалхусус дар олами рӯ ба инкишоф, ки қувваи обии онҳо 65% қувваи обии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Вале ин захираҳо ҳоло кам истифода шудаанд (дар Африка 5%, дар Америкаи Ҷанубӣ 10%). Дар истифодаи қувваи обӣ ИМА, Норвегия ва Россия аз ҷиҳати истеҳсоли он ба ҳар сар аҳолӣ дар ҷаҳон дар ҷои аввалланд.

Расм 18. Ноҳияҳои асосии истихроҷи нефт

Ба ҳиссаи энергетикаи атомӣ қариб 1/6 ҳиссаи истеҳсолии ҷаҳонии қувваи барқӣ рост меояд. Истгоҳҳои барқии атомӣ дар 30 мамлакати дунё амал мекунанд. Аз рӯи миқёси мутлақи истеҳсоли қувва дар истгоҳҳои атомӣ ИМА, Фаронса, Ҷопон, Олмон, Россия пешсаф буда, солҳои охир энергетикаи атомӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ пайдо шуда, инкишоф меёбад.

Афзудани талабот бо қувваи барқӣ дар замони ИИТ боиси ба истифодабарӣ ҷалбкунии сарчашмаҳои ғайри анъанавӣ (алтернативӣ) гардид. Инҳо қувваи офтоб, шамол, мадду ҷазр, гармии дохили замин ва ғайраҳо буда, истгоҳҳои қувваи офтоб (гелиостансия) дар ИМА, Фаронса, Россия; геотермалӣ дар ИМА, Россия, Филиппинҳо, Италия, мадду ҷазрӣ дар Фаронса, Канада, Чин; шамолӣ – дар ИМА, Дания амал мекунанд.

Географияи қувваи барқӣ фарқиятнок аст. Ба 20% аҳолии мамлакатҳои тараққикарда беш аз 75% тамоми қувваи истеҳсолшуда рост меояд.

Энергетика соҳаи ҳаётан муҳимми хоҷагии ҷаҳон буда, дараҷаи тараққиёти он ба ИИТ, сифати ҳаёти одамони мамлакату қаламравҳои гуногун вобаста аст.

Савол ва супориш

1. Чаро дар давраи ИИТ истеҳсолу истеъмоли энергия зиёд гардид?
2. Сабабҳои дар нимаи дуюми асри XX пастшавии ҳаҷми истеъмоли ангишт ва охири ин аср боз зиёдшавии он дар чист?
3. Соҳаҳои асосии истеҳсолию ғайриистеҳсолии истеъмоли энергия кадомҳоанд?
4. Оё мамлакати Шумо дар айни ҳол ба истифодаи захираҳои ғайри анъанавии энергия эҳтиёҷ дорад? Агар не, пас чаро?

Ба фикри шумо

Кадом соҳаҳои истеҳсолию ғайриистеҳсолӣ аз ҳама беш энергияталабанд ва чаро?

Дар Тоҷикистон имконияту воситаҳои аз энергияи офтобу бод истифодабарӣ вуҷуд доранд?

Мисоли мушаххас оред ва бигӯед, ки чаро мо ба он намудҳои барқ эҳтиёҷ дорем.

САНОАТИ МАСНУОТБАРОРӢ

Соҳаҳои саноати маснуотбарорӣ металлургия, мошинсозӣ, химия, саноати чӯбкоркунӣ, сементбарорӣ, саноати сабук, хӯрокворӣ ва бисёр дигарон мебошанд.

САНОАТИ МЕТАЛЛУРГИЯ

Металлургия хоҷагии ҷаҳонро ба металлҳои сиёҳу ранга таъмин менамоянд. Муддати тӯлонӣ ҳаҷми гудозиши металлҳо иқтидори иқтисодии мамлакатро муайян менамуд. Вале суръати афзоиши металлургия дар солҳои 70 асри XX суст гардид, зеро пластмасса дар истеҳсолот ҷой гирифта, металлро иваз намуд. Бо вуҷуди ин намуди металлҳо ҳоло ҳам масолеҳи беҳтарини иқтисодиёти ҷаҳон ба ҳисоб мераванд.

Истеҳсоли солонаи пӯлод аз 300 млн тонна гузаштааст 80% он ба ҳиссаи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд. Истеҳсолчиёни асосии пӯлод Ҷопон, ИМА, Чин, Олмон буда, аксари мамлакатҳои рӯ ба тараққикарда маъдани оҳанро аз хориҷа меоранд. 50% маъдани оҳани истихроҷшударо ба бозори ҷаҳон мебароранд.

Ҷойгиршавии металлургияи сиёҳ дар бисёр мамлакатҳо ба ноҳияҳои соҳилӣ ҳаракат дорад (дар аксари мамлакатҳои Аврупои Ғарбию Ҷопон). Танҳо дар ИМА ва Олмон марказҳои дохилии ин соҳа бартарӣ доранд. Дар ИМА онҳо дар атрофи кулҳои Бузург (Чикаго, Детройт), дар Олмон ноҳияи саноатии Рур ва Саара ҷойгиранд.

Пайдоишу тараққии корхонаҳои металлургияи сиёҳ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дар солҳои 80 асри XX (дар беш аз 30 мамлакат) дар географияи ин соҳа тағйирот ба амал овард. Ҳоло Бразилия аз рӯи истеҳсоли пӯлод аз Англия ва Фаронса, Ҳиндустон бошад аз Белгияю Нидерландҳо пеш гузаштаанд.

Металлургияи рангаи ҷаҳон ҳар сол беш аз 40 млн тонна металлҳои гуногун истеҳсол менамояд, ки дар байни онҳо алюминий мавқеи асосӣ дорад. Ин металл дар соҳаҳои авиатсия, ракетасозӣ, автомобилсозӣ ва истеҳсоли масолеҳи сабуки конструксионӣ васеъ истифода бурда мешавад. Мамлакатҳои асосии истихроҷи боксит (ашёи хоми алюминий) Австралия, Гвинея, Ямайка, Бразилия; истеҳсолкунандаи металли алюминий ИМА, Россия, Ҷопон, Канада, Олмон мебошанд. Дар ҳамаи ин мамлакатҳо истеҳсоли металл дар ноҳияҳои истгоҳи калони баркӣ дошта ҷойгир аст.

Маркази калони саноати мис дар ҷаҳон Африкаи Марказӣ (Зоир, Замбия) мебошад. ИМА, Ҷопону Олмон низ мис зиёд истеҳсол мекунанд.

Аз дигар металлҳои ранга зиёдтар сурбу руҳ истеҳсол карда мешаванд. Истихроҷкунандагони асосии маъдани ин металлҳо Австралия, ИМА, Канада, Перу, Мексика буда, истеҳсоли ин металлҳо дар ИМА ва мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ беш аст.

МОШИНСОЗӢ

Аз рӯи таркиби худ ин соҳа аз ҳама мураккабу сершохатарини саноати ҷаҳон аст. Аз ин сабаб дар ин соҳа 80 млн нафар коргарони фаъол шуғл доранду (ҷои якум) аз ҷиҳати нархи маҳсулот дар байни тамоми соҳаҳои саноати ҷаҳон дар ҷои якум меистад. Вобаста ба маҳсулоти истеҳсол мекардагиаш мошинсозии энергетикӣ, нақлиётӣ, кишоварзӣ, дастгоҳсозӣ ва истеҳсоли таҷҳизотҳо (барои дигар соҳаҳои саноат)-ро фарқ мекунанд.

Мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон, инчунин Россияю Чин қариб тамоми намудҳои мошинсозиро доранд. Мамлакатҳои Аврупои Ғарбию Шарқӣ ва баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф (Бразилия, Сингапур, Корея, Ҳиндустон ва дигарон) одатан ба истеҳсоли ин ё он намуди маҳсулоти мошинсозӣ махсус гардонида шудаанд. Дар аксари мамлакатҳои ҷаҳони 3-юм мошинсозӣ дар маънои ҳақиқӣ вуҷуд надошта, корхонаҳои металлкоркунӣ (устохонаҳои таъмирӣ) амал мекунанду онҳо хизматрасони нақлиёт, саноати кӯҳӣ, хоҷагии қишлоқ ва ғайра мебошанд.

Корхонаҳои металлталаби ин соҳа дар назди саноати химия, металлургияи сиёҳ, энергетика (шимолу шарқи ИМА, Рури Олмон, Донбасси Украина, Силезияи Болои Лаҳистон), соҳаҳои дастгоҳсозӣ, радиоэлектроника, асбобҳои дақиқ дар ноҳияҳои захираҳои меҳнатии

Расми 19. Бо нақлиёти баҳри кашидани маъдани оҳан

баландихтисос, корхонаҳои истеҳсоли мошину асбобҳои маишӣ бошанд, дар ноҳияҳои серхаридор ҷойгир карда мешаванд. Мамлакатҳои тараққикарда 9/10 қисми маҳсулоти ин соҳаро истеҳсол менамоянду дар ҳудуди онҳо се ореали мошинсозӣ ҷойгир аст: ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон.

Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф аз даҳ як ҳиссаи маҳсулоти саноати мошинсозиро истеҳсол менамоянд. Дар байни онҳо Ҳиндустон, Бразилия, Аргентина, Мексика, Кореяи Ҷанубӣ пешсафанд. Аксари заводҳои ин мамлакатҳо ба сармояи хориҷӣ вобастаанд.

Яке аз соҳаҳои асосии саноати мошинсозӣ автомобилсозӣ аст. Ҳар сол дар ҷаҳон қариб 50 млн мошинҳои боркашу сабукрав истеҳсол карда мешаванд, ки дар ин ҷода ИМА ва Ҷопон дар ҷои аввалин буда, ҳар кадоме 10 млн автомобил истеҳсол мекунанд. Ширкатҳои калонтарини дунё "Ҷенерал моторс", "Форд", "Крайслер" (ИМА), "Тоёта", "Хондо", "Нисан" (Ҷопон), "Фолксваген" (Олмон), "Фиат" (Италия) ва дигаронанд.

Дар истеҳсоли ҷаҳонии киштҳои калонҳаҷм Фаронса, Ҷопон, Корея, Британия, Олмон ва Чин мавқеи пешсафӣ доранд.

САНОАТИ ХИМИЯ

Дар замони мо ин соҳаест, ки дараҷаи азнавсозиҳои иқтисодии ҳама гуна мамлакатро нишон медиҳад. Аврупои Шарқӣ, ИМА ва Чин 1/5 қисми маҳсулоти химияро истеҳсол мекунанд. Дар ин мамлакатҳо коркарди ашёи хоми гуногуни минералӣ ва, нефту химиявӣ инкишоф ёфтааст. Дар мамлакатҳои тараққикарда химияи илмталаб полимерҳо, истеҳсоли нуриҳои минералӣ инкишоф кардаанд. Дар

Расми 20. Ноҳияҳои асосии гудохтани пӯлот

мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дар ибтидо саноати кӯҳӣ-химиявӣ, ки маҳсулоташ содиротӣ буд, инкишоф ёфта буд. Аз ибтидои солҳои 70 асри XX сар карда онҳо соҳаҳои нурибарор, полимерҳо, химияи нефтиро инкишоф медиҳанд. Дар Арабистони Саудӣ, Кувайт, Ирон, Индонезия, Алҷазоир, Мексика, Венесуэла, Бразилия маҷмӯи калони нефту химия ба кор даромадаанд.

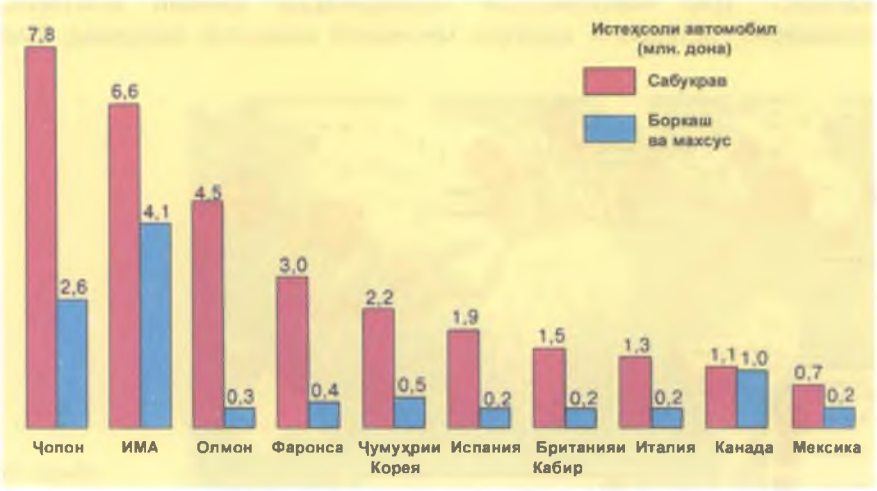
САНОАТИ САБУК

Соҳаи қадима буда, дигаргуниҳои географиро бештар дар соҳаи пешсафи он – саноати бофандагӣ мебинем. Ҳоло дар ҷаҳон беш аз 100 млрд м^2 газвор истеҳсол карда мешавад, ки қариб нисфи он ба ҳиссаи Чин ва мамлакатҳои Аврупои шарқӣ рост меояд. Аз мамлакатҳои тараққикарда дар ин ҷода ИМА ва Ҷопон пешсаф мебошад.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф истеҳсоли газвор торафт меафзояд (Шарқ ва Ҷанубу Шарқии Осиё, Америкаи Лотинӣ). Ба ин меҳнатталабии ин соҳа сабаб шудааст. Дар мағозаҳои ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон газворҳои арзони Кореяи Ҷанубӣ, Гонконг, Ҳиндустон, Колумбияро хеле зиёд мефурӯшанд.

САНОАТ ВА МУҲИТИ АТРОФ

Фаъолияти саноатии инсон ба муҳити атроф зич алоқаманд аст. Зеро саноат истеъмолкунандаи асосии захираҳои табиӣ, ба вуҷуд

Расми 21. Истеҳсол ва содир кунандагони асосии автомобилҳо

оварандаи ландшафтҳои антропогенӣ (саноати маъдани кӯҳӣ, шаҳрӣ) буда, дар баробари ин афзоиши саноат бисёр масъалаҳои истифодаи табиатро мураккаб гардонида аст. Дар ин бора истеҳсолоти бо ном "ифлос" ҳиссаи зиёд дорад.

Иншоотҳои асосии ифлоскунандаи муҳити атроф саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ, истгоҳҳои барқии сӯзишворӣ, металлургия, химия, нақлиёт, муассисаҳои коммуналӣ ва ғайраҳо мебошанд. Инкишофи саноати истихроҷ манзараҳои табииро вайрон мекунаду азнавбарқароркунии онҳо маблағи зиёдро металабад. Истгоҳҳои барқӣ, корхонаҳои саноати химия, нақлиёт, металлургия ба ҳавои атмосферӣ моддаҳои заҳрнокро дар намуди газ, чангу ғубор мебароранд, обҳои саноатию коммуналӣ дар таркибашон унсурҳои зиёновар доранду обҳои равони рӯизаминӣ хокро заҳролуд мегардонанд. Нерӯгоҳҳои барқии обӣ майдони калони заминҳои коршоямро ишғол мекунанд.

Оқилона истифодабарии сарватҳои табиӣ масъалаҳои экологии саноат ба вуҷуд овардаро ба таври мусбӣ ҳал мегардонад. Се роҳи асосии ҳалли масъалаи ҳифзи муҳити атроф мавҷуд аст: ба вуҷуд овардани иншоотҳои тозакунанда, ҷорикунии технологияи кампартову бепартов, оқилона ҷойгиркунии истеҳсолоти "ифлос".

Савол ва супориш

1. Моҳияти мафҳумҳои "меҳнатталаб", "масолеҳталаб", "илмталаб"-ро кушоед. Ба ҳар кадоми онҳо аз маҳсулотҳои гуногуни саноатӣ мисол оред.
2. Мамлакатҳои асосии захираҳои маъдани оҳан, ангишт, металлҳои ранга ва истеъмолкунандагони онҳоро номбар кунед.
3. Сабабҳои номувофиқии ноҳияҳои ашёи хом ва истеҳсолу истеъмоли металлҳо дар чист?
4. Аз рӯи атлас ҷойгиркунонии саноати химия, нуриҳои минералӣ ва самтҳои асосии нефткашонии ҷаҳонро таҳлил намоед.
5. Оид ба вазъи муҳити атрофи мамлакати худ чиҳо медонед? Ҳиссаи шумо, хонандагон, дар ҳифзи муҳити атроф аз чӣ иборат аст?

Худатонро санҷед

1. Оё соҳаҳои мошинсозӣ кооператсияро металабанд?
2. Дар нимаи дуввуми асри XX бисёре аз соҳаҳои саноати вазнини мамлакатҳои тараққикарда дар ноҳияҳои наздисоҳилӣ ҷойгир карда шудаанд. Сабаб чист?
3. Чаро дар харитаи ҷаҳонии мошинсозӣ ва химия қисмати мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ қариб тамоман бе аломат аст?

Ба ақидаи шумо

Афзоиши соҳаҳои металлургияи сиёҳу ранга, химия ва коркарди нафт дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ аз чӣ шаҳодат медиҳад?

Оё расми ҳозираи географии соҳаҳои саноат дар оянда дигаргун мешавад? Чаро?

Оё чунин гуфтаҳо дурустанд, ки қисми зиёди нефти истихроҷшуда дар ҷаҳон истифода бурда мешавад; дар ҷаҳони тараққикарда Ҷопон калонтарин истеҳсолкунандаи пӯлод аст; дарозии умумии роҳҳои азими ҷаҳонӣ бо суръат меафзояд.

КИШОВАРЗӢ

Саҳми соҳаи кишоварзӣ дар истеҳсолоти моддӣ чӣ гуна аст? Тараққиёти соҳаҳои зироаткорӣ ва чорводорӣ ба кадом омилҳо вобаста мебошад?

Хоҷагии қишлоқ соҳаи муҳимми иқтисодиёт аст. Дар дунё мамлакате нест, ки аҳолии он дар хоҷагии қишлоқ машғул набошад. Айни ҳол қариб нисфи аҳолии қобили меҳнати ҷаҳон дар соҳаи хоҷагии қишлоқ машғули кор аст. Вале ин рақам барои тамоми мамлакатҳои дунё як хел нест. Дар мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоби миёна 9%, дар ИМА – 7,0%, дар Канада – 6%, дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил – қариб 20% аҳолии қобили меҳнат шуғл дорад. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ин нишондиҳанда 70–80% ва аз ин ҳам зиёдтар аст. Ин ҳолат қабл аз

Расми 22. Масоҳати кишти биринҷ ва сорго

ҳама ба дараҷаи механиконии хоҷагии қишлоқ, инчунин тахассуси он ва шароитҳои табиӣ вобастааст. Яке аз хусусиятҳои хоси ин соҳа бештар ба табиат вобаста будани он аст ва ин вобастагӣ дар замони ИИТ низ боқӣ мемонад.

Хоҷагии қишлоқ аз ду соҳаи калони (растанипарварӣ ва чорводорӣ) бо ҳам алоқаманд иборат буда, таносуби онҳо аз мамлакат ба мамлакат (вобаста ба меҳнатталабию маблағталабӣ, характери шароитҳои табиию маҳаллӣ), тағйир меёбад. Дар мамлакатҳои тараққикарда, ки комёбиҳои нави илму агротехникаро васеъ истифода мебаранд, маҳсулоти чорводорӣ нисбат ба маҳсулоти растанипарварӣ бартарӣ дорад. Чунин ҳолатҳо дар баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ мушоҳида карда мешавад (баъзе мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна), вале сабаби ин норасогии замин (камқувватии хок, иқлими хушк) ва маҳдуд будани зироатчигӣ аст.

Чорводорию зироатчигии замони ҳозира ба соҳаҳои саноати ба онҳо техникадиҳанда ва маҳсулоташонро кор карда бароянда алоқаи устувору мухталиф доранд. Ин ҳолати алоқамандӣ боиси ташкилёбии маҷмӯаҳои агросаноатии гуногуниқтидор гардида, онҳо дар мамлакатҳои мутараққӣ амал мекунанд. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, ин маҷмӯаҳо дар ҳолати ташкилёбианд. Дар ин мамлакатҳо тараққии ИИТ ба пайдоиши "инқилоби сабз" оварда. Моҳияти он чунин аст, ки тавассути ҷорикуниҳои кишти навъҳои баландмаҳсули зироатҳо, ҳолатҳои механикониюэлектриконӣ, химиконӣ, мелиоратсияи замин ва истифодаи биотехнология ҳосилнокии зироатҳо баланд бардошта мешавад. Вале "инқилоби сабз" танҳо дар баъзеи ин давлатҳо (Мексика, Ҳиндустону Покистон, Филиппинҳо) ва заминҳои сарватмандони калону ширкатҳои хориҷӣ ҷорӣ карда шуд.

ИИТ дар соҳаи чорводорӣ боиси гузаронидани баъзе намудҳои истеҳсолот (фабрикаҳои парандапарварию фермаҳои чорвои калони шохдор) ба технологияи индустриявӣ гардид. Дар ин соҳаҳо механикониюавтоматикунонӣ ба амал омадааст.

ЗИРОАТЧИГӢ

Дар ин соҳа қариб нисфи майдони кишти ҷаҳонӣ банд буда, паҳншавии он ба ҷойгиршавии аҳолӣ қариб пурра мувофиқ меояд.

Дар ин соҳа ғалладонаҳо (гандум, шолӣ, ҷуворимакка) мавқеи асосӣ доранд.

Гандум барои нисфи инсоният хӯроки асосӣ аст. Вай растании даштӣ буда, ноҳияҳои асосии кишти он Шимоли Америко, Пампаи Аргентина, Австралия мебошанд. Ҷамъоварии солонаи ҳосили гандум дар ҷаҳон аз 500 млн тонна гузаштааст.

Шолӣ низ барои қариб нисфи аҳолии ҷаҳон нони асосӣ буда, майдони кишти он нисбат ба майдони кишти гандум ду баробар кам асту миқдори ҳосилаш қариб як хел. Сабаб он аст, ки дар бисёр мамлакатҳои шоликор (Чин, Ҷопон, Индонезия, Миср ва дигар) ҳар сол ду маротиба ҳосил мегиранд. 9/10 ҳисса ҳосили ҷаҳонии шолиро мамлакатҳои Осиё медиҳанд.

Ҷуворимакка аз сабаби зироати хӯроки инсону ҳайвонот буданаш географияи васеъ дораду дар ИМА, Аргентина ва мамлакатҳои Аврупоӣ бештар ба сифати хӯроки чорво ва дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ба сифати хӯроки инсон парвариш карда мешавад. Ноҳияи асосии ҷуворимаккапарварӣ минтақаи ҷуворимаккаи ИМА (махсусан Иёлоти Айова) мебошад.

10–15% ғалладонаҳои истеҳсолшуда ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд (асосан гандуму ҷуворӣ). Содиротчиёни асосӣ ИМА, Канада, Австралия, Фаронса ва Аргентина буда, Канадаю Австралия то 80% ҳосили солонаи гандум, Аргентина – ҷуворимаккаашонро содир мекунанд. Воридкунандагони асосии гандум – мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, ҷуворимаккаи хӯроки чорво – мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ мебошанд.

Ғайри ғалладонаҳо баҳри таъмини одамон бо хӯрок, растаниҳои техникӣ, бехмевагӣ, қанддеҳ, сабзавоту мева парвариш карда мешаванд.

Минтақаи асосии растаниҳои техникӣ (офтобпараст, арахис, лӯбиёи равғандеҳ, кунҷит) минтақаҳои мӯътадил ва тропикӣ буда, онҳо асосан манбаи истеҳсоли равған буда, аз 2/3 қисми равғани истеъмолӣ ба ҳиссаашон рост меояд. Аз рӯи ҳосили офтобпараст Россия, лӯбиёи равғандеҳ – ИМА, арахис – Ҳиндустон, зайтун –

Расми 23. Чорводории мамлакатҳои ҷаҳон

Итолиё дар ҷои аввалаид. Аз рӯи ҷамъоварии картошка (ватанаш Америкои Лотинӣ) Чин, Лаҳистон ва Россия пешсафанд.

Истеҳсоли солонаи ҷаҳонии қанд тақрибан 100 млн тонна буда, 60% онро аз найшакар, 40%-ро аз лаблабуи қанд истеҳсол менамоянд. Аҷоибот он аст, ки ҳар дуи ин растанӣ як хел маҳсулот медиҳанду макони парваришашон минтақаҳои гуногуни иқлимӣ (найшакар – минтақаи тропикӣ, лаблабу – минтақаи мӯътадил) аст.

Чой, қаҳва, какао растаниҳои рӯҳафзо буда, паҳншавии нисбатан маҳдуд доранд. 4/5 ҳиссаи ҷамъоварии чой ба мамлакатҳои Осиё (Ҳиндустону Чин, Шри-Ланка), 2/3 қисми қаҳва ба ҳиссаи Америкаи Лотинӣ (Бразилия ва Колумбия), ҳамин миқдор какао ба ҳиссаи мамлакатҳои Африка (ва дигарон) рост меояд.

Содиркунандагони асосии растаниҳои рӯҳафзо давлатҳои рӯ ба инкишоф, воридотчӣ мамлакатҳои тараққикарда мебошанд.

РАСТАНИҲОИ ҒАЙРИХӮРОКА

Дар байни онҳо пахта аҳамияти махсус дорад (аз чигити он равғану кунҷора ҳам мегиранд). Истеҳсоли солонаи нахи пахта 15–16 млн тонна буда, аз ҷиҳати ҳосилғундорӣ дар ҷои аввал мамлакатҳои Осиё, дар ҷои дуввум Америко, дар ҷои севум Африка меистанд.

Майдони кишти зағири нахдеҳ нисбатан маҳдуд буда, 3/4 ҳиссаи ҳосили ҷаҳонии зағирро Россия, каучуки табииро (85%) мамлакатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё медиҳанд. Ин растаниҳо моли муҳимми бозори ҷаҳонианд.

ЧОРВОДОРӢ

Ин соҳаи муҳимму пешсафи аксар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон аст (мамлакатҳои Аврупо, Америкои Шимолӣ, Австралия, Зеландияи Нав ва баъзеи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ). Дар ин мамлакатҳо чорводории интенсивӣ ривоҷ ёфтааст. Қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии гӯшту шир ба мамлакатҳои тараққикарда, 1/5 ҳиссааш ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд.

Чорводорӣ имрӯз аз парвариши чорвои калони шохдор, бузу гӯсфанд, аспу маркаб, қутосу говмеш, паранда, занбӯри асал, моҳӣ ва ғайраҳо иборат аст.

Географияи ин соҳаро ҷойгиркунии саршумори он, ки ҳоло ба 4 млрд сар расидааст, муайян мекунад. Соҳаи парвариши чорвои калони шохдор нисбатан ҷойгиршавии баробар дошта, вале саршумори зиёдаш дар мамлакатҳои Осиё ва Америко ҷойгир асту 1/3 қисми маҳсулоти гӯштӣ ва шири ҷаҳониро медиҳад. Шумораи ин чорво қариб 1,5 млрд сар аст. Вилояти Пампаи Аргентинаро

"фарбикаи гӯшт" меноманд. Ин ҷо ба ҳар 100 га замини хоҷагии қишлоқ 50–100 сар чорво рост меояд. Чунин "фабрикаҳо" дар ИМА, Канадаю Австралия низ дида мешаванд.

Хукпарварӣ сарчашмаи гирифтани 2/5 қисми маҳсулоти гӯштии ҷаҳонӣ буда, шумораи онҳо қариб 1,0 млрд аст. Бештар дар маҳаллаҳои сераҳолӣ, марказҳои саноатӣ, ноҳияҳои парвариши картошка ҷойгир шудааст. Аз рӯи шумора давлатҳои Осиё (алалхусус Чин) дар ҷаҳон дар ҷои аввланд.

Парвариши бузу гӯсфанд низ аҳамияти ҷаҳонӣ дораду ин соҳа дар ноҳияҳои биёбону нимбиёбон ва кӯҳӣ ҷойгир аст. Аз рӯи шумораи гӯсфанд Австралия дар ҷаҳон дар ҷои аввал аст. Ин ҷо истгоҳҳои калони гӯсфандпарварӣ ("шипстейшнз") ташкил дода шудаанд, ки дар онҳо гӯсфандон дар тамоми сол заминаи хӯрокии табиӣ доранд.

Қисми зиёди маҳсулоти чорво ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад, ки соҳиби он мамлакатҳои тараққикардаанд. Моҳидорӣ яке аз шуғлҳои қадимаи инсон асту имрӯз беш аз 15 млн (дар як сол) нафар одам дар ин соҳа шуғл дорад. Моҳидорию истихроҷи дигар ҳайвонҳои обӣ ба 100–110 млн (дар як сол) расидааст. Ин соҳа талаботи инсонро бо сафеда қонеъ мегардонад ва ҷойгиршавии он ҳамаҷоя буда, нисфи моҳидории ҷаҳонӣ ба ҳиссаи Ҷопон, Чин, ИМА, Чили, Перу ва Россия рост меояд.

ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА МУҲИТИ АТРОФ

Фаъолияти хоҷагии инсон дар соҳаи ҳоҷагии қишлоқ чун дар саноат ба вазъи муҳити атроф бе таъсир намондааст. Зуҳуроти он пайдоиши манзараҳои антропогении саҳроӣ ва чарогоҳӣ аст, ки онҳо дар минтақаҳои гуногуни табиӣ масоҳатҳои калонро ишғол кардаанд. Таъсири хоҷагии қишлоқ ба табиат дар аввалҳо ба воситаи шудгори замину ҷангалбурӣ мегузашт ва ҳоло ҳам ин роҳ дар аксари мамлакатҳои Осиё, Африка ва Америкои Лотинӣ вуҷуд дорад. Дар мамлакатҳои тараққиёти интенсивӣ роҳи асосии таъсир ба муҳит химиконии хоҷагии қишлоқ аст. Кишоварзии ҷаҳон ҳоло қариб 100 ҳазор номгӯй маҳсулотҳои химиявӣ, 100 млн тонна нурӣ ва 2–3 млн тонна моддаҳои заҳрноки зидди ҳашаротҳои зараррасониро истифода мебарад.

Ба аҳамияти иқтисодӣ доштани химиконии хоҷагии қишлоқ шубҳае нест. Вале ба таври аз ҳад зиёду беназоратона истифодабарии нуриҳо ва моддаҳои заҳрноки химиявӣ ба олами набототу ҳайвонот ва инсон зарарноканд. Зеро инсон ба воситаи обу ҳаво ва аз тарафи дигар маҳсулоти набототию ҳайвонотиро истеъмол менамояд.

Имрӯзҳо истифодаи моддаҳои химиявӣ дар аксари мамлакатҳо маҳдуд ва усулҳои нави муборизаи зидди зараррасонандагони хоҷагии қишлоқ истифода бурда мешаванд.

Савол ва супориш

1. Маҳмӯаи агросаноатӣ кадом соҳаҳоро дар бар мегирад?
2. Роҳҳои тараққиёти интенсивию экстенсивӣ чӣ тафовуте доранд?
3. Шаклу самтҳои истифодабарии Замин ба чиҳо вобастагӣ дорад?
4. Оё дар мамлакати шумо қисмҳои таркибии маҳмӯаи агросаноатӣ пурра инкишоф ёфтаанд? КАС мамлакати худро ба яке аз мамлакатҳои тараққикарда муқоиса кунед.

Худатонро санҷед

1. Дар хусуси нақши бузурги соҳаи кишоварзӣ кадом нишондиҳандаҳо гувоҳанд?
2. Дар олами тараққикарда нақши растанипарварӣ зиёд аст ё чорводорӣ?
3. Чаро дар баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ҳам нақши чорводорӣ зиёд аст?
4. Таносуби байни чорводорию зироаткорӣ ба кадом омилҳо вобастааст?
5. Кадоме аз ин мамлакатҳо аз рӯи саршумори гӯсфанд дар ҷойи авваланд: Муғулистон, Австралия, Зеландияи Нав?

Ба фикри шумо

Оё сохти релеф ба ҷойгиркунии соҳаи чорводорӣ таъсир мерасонад? Онро шарҳ диҳед.

Растаниҳои тропикиро дар минтақаҳои иқлими мӯътадил парвариш кардан мумкин аст?

НАҚЛИЁТ ВА РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА

ИИТ ба инкишофи нақлиёт чӣ таъсир мерасонад? Аз чӣ сабаб нақлиёти баҳрӣ дар кашонидани бор мавқеи асосиро ишғол мекунад?

Нақлиёт асоси тақсимоти географии меҳнат, образнок карда гӯем, сохтори "гардиши хуни" организми хоҷагии ҷаҳон аст. Аз рӯи нишондиҳандаҳои ҳаҷму таркиби боркашонӣ дараҷаю таркиби иқтисодиёт ва аз рӯи географияи шабакаи нақлиёти ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунандаро муайян кардан мумкин аст. Нақлиёт ба ҷойгиркунӣ таъсир расонида, ба махсусгардонию кооператсия-

кунонии корхонаҳо, соҳаҳо, ноҳияю мамлакатҳо таъсир мерасонад. Аз ин ҷиҳат нақлиётро давоми ҳама гуна ҷараёни истеҳсолот меноманд.

Ҳамаи роҳҳои нақлиётӣ, муассисаҳои нақлиётӣ ва воситаҳои нақлиёт дар якҷоягӣ шабакаи нақлиётии ҷаҳониро ташкил медиҳанду ҳаҷми он бузург аст.

Дар нақлиёти ҷаҳонӣ беш аз 100 млн нафар одамон шуғл доранд. Дарозии умумии шабакаи нақлиётии ҷаҳон аз 36 млн километр зиёд буда, ҳар сол тамоми намудҳои нақлиёт беш аз 100 млрд тонна бор ва қариб 1 трлн одам мекашонанд.

Мисли дигар соҳаҳо ИИТ ба нақлиёт таъсири назаррас расонидааст, ки мо онро дар якбора зиёдшавии суръати ҳаракат, борбардорӣ, мураккабшавии таркиби боркашонӣ мебинем. Имрӯз роҳҳои ҳавоӣ аз Қутби Шимолӣ мегузаранд, тунеллҳои зериобӣ ҷазираҳои ҷудогонаи Ҷопонро бо ҳам пайвастаанд, қубурҳои газу нефткашон, симҳои телефонӣ аз қаъри уқёнусу баҳрҳо мегузаранд, суръати ҳаракати қатораҳо дар як соат ба 200 километр расидааст, киштии баҳрии мусофиркашон уқёнуси Атлантикро дар 3,5–4 шабонарӯз тай мекунад, танкер (киштиҳои бузург)-ҳо ба ҷои 40–50 ҳазор тонна ҳоло 200–500 ҳазор тонна борро мекашонанд, самолёт (тайёра), аэробусҳо 300–500 одамро меғунҷонанд.

Хусусияти хоси нақлиёти мамлакатҳои алоҳида ба ҳаҷм ва азхудкунии қаламрав, дараҷаи камолоти иқтисодӣ ва дохилшавӣ ба тақсимоти байналхалқии меҳнат вобаста аст. Нақлиёти мамлакатҳои тараққикардаю рӯ ба инкишоф тафовутдор мебошанд. Нақлиёти мамлакатҳои тараққикарда сохтори мураккаб дошта, тамоми намудҳои ҳозира (обӣ, хушкӣ, ҳавоӣ, канатӣ, қубурӣ)-ро дорад. Ин мамлакатҳо аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои кори нақлиётӣ низ пешсафанд. Дараҷаи аз ҳама болои нақлиётро ИМА, Ҷопон, Олмон, Фаронсаю Британиё, Италия ва Канада доро мебошанд.

Нақлиёти мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва ИДМ аз рӯи зичии роҳҳо, сифатнокӣ ва боркашонӣ нисбатан суст тараққӣ кардааст.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф системаи нақлиётӣ акнун дар ҳолати ба шаклдароӣ аст. Дараҷаи таҷҳизонии техникии нақлиёт паст буда, дар баъзеи онҳо (Афғонистон, Непал, баъзе мамлакатҳои Шарқи Наздик, давлатҳои ҷазиравии Океания ва баҳри Кариб) роҳи оҳан мавҷуд нест.

Дар байни тамоми намудҳои нақлиёти имрӯза аз рӯи боркашонӣ нақлиёти баҳрӣ дар ҷои аввал аст. Ҳисоби миёнаи масофаи боркашонӣ аз ҳама зиёд (8–10 ҳазор километр) аст.

НАҚЛИЁТИ ХУШКИГАРД

Асоси ин намудро нақлиётҳои роҳи оҳан, автомобилӣ ва қубурӣ ташкил медиҳанд.

Нақлиёти роҳи оҳан дар беш аз 140 мамлакат сохта шуда, нисфи он ба ҳиссаи дах мамлакат: ИМА, ИДМ, Канада, Ҳиндустон, Чин, Австралия, Аргентина, Фаронса, Олмон ва Бразилия рост меояд. Аз рӯи зичии роҳ ба ҳар км^2 мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пешсафанд.

Нақлиёти автомобилӣ аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ ба нақлиёти роҳи оҳан шабоҳат дорад. Нисфи дарозии роҳҳои рӯйпӯш ба ҳиссаи ИМА, ИДМ, Ҷопон рост меояд. Зичии ин роҳҳо дар Аврупо ва Ҷопон зиёд буда, аз рӯи дарозӣ роҳҳои магистралӣ фарқ доранд.

Нақлиёти қубурӣ дар мамлакатҳои истихроҷу истеъмолкунандаи нефту газ инкишоф кардааст. Аз рӯи дарозии умумии қубурҳо дар ҷои аввал ИМА, баъд ИДМ, аз рӯи боркашонӣ бошад, ИДМ дар ҷои авваланд.

НАҚЛИЁТИ ОБӢ

Нақлиёти баҳрӣ 80% боркашонии байнидавлатиро иҷро намуда, дар тақсимоти географии меҳнат ва пешрафти хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи асосиро бозидааст.

ДАРОЗИИ РОҲҲОИ ОҲАНУ НАҚЛИЁТ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН

(ҳазор километр)

Мамлакатҳо	Роҳҳои оҳан	Роҳҳои автомобилӣ (рӯйпӯши сахт)
ИМА	245	5640
ИДМ	146	1196
Ҳиндустон	61	832
Чин	53	840
Фаронса	35	717
Олмон	31	426
Ҷопон	27	1127

Дар боркашонии баҳрӣ Ҷопону ИМА бартарӣ доранд. Гардиши боркашонии ин намуди нақлиётро флоти баҳрӣ идора мекунад. Ҳаҷми умумии боркашонии он 450 млн тонна аст. Киштиҳои баҳрӣ зери байрақи 160 мамлакат шино мекунанд. Рақобати байни мамлакатҳо ва кӯшиши онҳо баҳри кам кардани хароҷоту зиёдкунии фоида боиси гузаронидани садҳо киштиҳои калон зери байрақи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф гардида, ин байраққо номи байрақи "арзон" ё "муфид"-ро гирифтаанд. Барои он арзон, ки дар ин киштиҳо имтиёзҳои андозӣ, қувваи кории арзон, набудани қонуни ҷиддии меҳнат ва бехатарии киштӣ амал мекунанд. Аз ҳамин сабаб ҳоло давлатҳои Либерия, Панама ва Юнон ба қатори пешсафони флоти баҳрӣ дохиланд. Ҷопон, Англия, Норвегия, ИМА низ флоти калони баҳрӣ доранд.

Шумораи умумии бандарҳои баҳрии ҷаҳон аз 2,5 ҳазор зиёд буда, роҳҳои асосӣ аз Уқёнусҳои Атлантик, Ором ва Ҳинд мегузаранд. Нисфи боркашонии баҳрӣ ба ҳиссаи Атлантик рост меояд. Дар ҳар ду соҳили он бандарҳои калонтарини дунё – Роттердам (Голландия), Ню-Орлеан (ИМА), Марсел (Фаронса), Гамбург (Олмон) ҷойгиранд.

Аз рӯи боркашонии баҳрӣ дар ҷои дуюм Уқёнуси Ором буда, бандарҳои калони он Кобе, Нагоя, Иокогама (Ҷопон), Сингапур мебошанд.

Уқёнуси Ҳинд аз ҷиҳати боркашонӣ ҳиссаи нисбатан маҳдуд дошта, боркашонӣ бештар ба соҳили халиҷи Форс рост меояд.

Каналҳои ҷаҳонии баҳрӣ низ дар боркашонии баҳрӣ мавқеи назаррас доранду асосторини онҳо каналҳои Суэтс ва Панама мебошанд. Онҳо роҳҳои байни бандарҳои Аврупою Осиёро 2–3 баробар кӯтоҳ мегардонанд. Гулӯгоҳҳои Ламанш, Гибралтар, Ормуз, Малак, Зунд ва ғайра низ роҳи обии боркашонианд. Аз ин ҷойҳо дар як шабонарӯз киштиҳои зиёде (Ламанш – 500 киштӣ, Гибралтар – 140, Зунд – 175) мегузаранд.

Қадимтарин намуди нақлиёт роҳҳои обии дохилӣ – дарёӣ мебошанд, ки асосан талаботи боркашонии дохилиро қонеъ мегардонанд. Калонтарин дарёҳои киштигарди дунё Рейн, Дунай, Одер, Элба (дар Аврупо), системаи Миссисипи – кӯлҳои Бузург (ИМА) буда, 5% боркашонии обии дохилии ҷаҳонӣ ба ҳиссаи обҳои дохилӣ рост меояд.

Борҳои асосии нақлиёти обӣ нефт, ангишт, маъдан, ғалла, фосфоритҳо ва ғайраҳо мебошанд.

НАҚЛИЁТИ ҲАВОӢ

Соҳаи ҷавону тезтараққиёбандаи нақлиёт аст. Дар дунёи имрӯза мамлакате нест, ки ин соҳа хизмат нарасонад. Агар соли 1948 ба воситаи нақлиёти ҳавоӣ дар тамоми олам қариб 20 млн нафар

одам кашонида шуда бошад, пас ин рақам ҳоло аз 1 млрд гузашта аст. Нуқтаҳои такягоҳи ин нақлиёт 25 ҳазор фурудгоҳҳои калони ҳавоӣ (аэропорт) буда, калонтарини онҳо ҳар сол даҳҳо млн. нафар мусофиронро мегузаронанд. Дар фазои Атлантик дар як вақт на кам аз 100 тайёра парвоз мекунад. Тайёраҳои тамғаи "Боинг-474" (ИМА), "Ил-86" (Россия), "Аэробус" (Олмон–Фаронса–Англия), ғунҷоиши то 500 нафарӣ одам доранд. Барои баъзе ноҳияҳои дунё нақлиёти ҳавоӣ ивазнашаванда аст. Давлатҳои калонтарини ин нақлиёт ИМА, Ҷопон, Англия, Фаронса, Канада, Россия буда, дар бисёр мамлакатҳои рӯ ба инкишоф вай намуди муҳимми нақлиёт гаштааст.

НАҚЛИЁТ ВА МУҲИТИ АТРОФ

Нақлиёт ҳам аз бисёр ҷиҳатҳо ба шароитҳои табиӣ вобастагӣ дорад. Баробари тараққии ИИТ ин вобастагӣ тақозои нав пайдо кардааст. Барои тараққиёти нақлиёти хушкигард ҳоло кӯҳу дарёҳо, биёбону ҷангалҳои тропикӣ, ҳатто гулӯгоҳҳои баҳрӣ монеа буда наметавонанд. Иншоотҳои калони сунъӣ ба тараққии нақлиёти обӣ мусоидат мекунанд.

Дар баробари ин таъсири нохуши нақлиёт ба вазъи муҳити атроф зиёд шудааст. Ифлоскунандаи зиёди табиат нақлиёти автомобилист (парки ҷаҳонии автомобилӣ беш аз 500 млн мошин дорад). Нақлиёти ҳавоӣ ва роҳи оҳан низ бо воситаи дуду газ ҳаворо ифлос

Расми 24. Нақлиёт ҷаҳонӣ

мегардонанд. Обҳои ҷаҳониро ифлос намудани киштиҳои калони нефткашон, заминҳои коршоямро ишғол намудани нақлиёти хушкӣ ба кӣ маълум нест?!

Имрӯзҳо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон баҳри ҳифзи муҳити атроф аз ифлосшавиҳои нақлиётӣ чораҳои ҷиддӣ андешида истодаанд, ки тавассути онҳо миқдори сурб дар сӯзишвории автомобилӣ кам мегардад. Истифодаи электромобилу сӯзишвориҳои газӣ ва ҳидрогенӣ оғоз ёфтааст, дар Уқёнуси ҷаҳонӣ "минтақаҳои санитарӣ"-и махсус таъсис дода мешаванд.

Савол ва супориш

1. Барои хусусиятҳои хоси нақлиёти ноҳияҳои алоҳида мисолҳо оред.
2. Хусусиятҳои хоси нақлиёти мамлакати худро шарҳ диҳед.
3. Сабабҳои тараққиёти нақлиёти мамлакатҳои тараққикардатарин дар чист?
4. Ҳисоб кунед, ки ба ҳар 100 км² майдони давлатҳои ИМА, ИДМ, Ҷопон, Ҳиндустону Чин чанд километр роҳи оҳану автомобилӣ рост меояд.
5. Моҳияти мафҳуми "байрақи арзон" дар чист? Бартарию норасоии ҳар кадом намуди нақлиёт кадомҳоанд?
6. Вобастагии байни дараҷаи тараққиёти мамлакат ва хусусияти системаи нақлиёти он дар чӣ зоҳир мегардад? Дар мисоли давлати муайян шарҳ диҳед.
7. Ба ақидаи шумо кадоме аз намудҳои нақлиёт ба ташкилёбии хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи бештарро бозидааст?

Ба фикри шумо

Тараққиёти имрӯзаи нақлиёт ба ИИТ алоқамандӣ дорад?

Чаро дар боркашонии ҷаҳонӣ нақлиёти бахрӣ пешсаф аст?

Чаро дар мамлакатҳои собиқ мустамлика нақлиёти хушкигард дар ноҳияҳои соҳилӣ мушоҳида карда мешавад?

Тараққиёти ин ё он намуди нақлиёт ба соҳаи релефу мавқеи географӣ вобастагӣ дорад ё не?

АЛОҚАҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Алоқаҳои иқтисодии байни мамлакатҳои ҷаҳон яке аз омилҳои асосии инкишофи иқтисодию мадании онҳо мебошад. Бо боварии том шумо гуфта метавонед, ки имрӯз ҳеҷ ягон мамлакати дунё, ҳатто тараққикардатарини онҳо ҳам барои истеҳсоли самараноки ҳамаи намуди маҳсулотҳо қодир нест. Ва худи шумо шоҳиди онед, ки қатъи

назар аз нооромию оромиҳои замона, алоқаҳои иқтисодӣ беш аз пеш ривоҷ меёбанду на танҳо боиси камолоти иқтисодӣ, балки инчунин боиси мустаҳкамшавии сулҳу амонӣ мегарданд.

Шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ хеле зиёданду муҳимтаринашон инҳоанд:

1. Савдои байналхалқӣ, ки таърихи аз ҳама қадима дорад. ИИТ ба вай такони нав дод. Ҳоло суръати афзоиши он аз суръати афзоиши истеҳсолоти ҷаҳонӣ пеш асту ба ҳиссаи он 80% тамоми муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ рост меояд. Ин ҳолат аз васеъшавии тақсимоти географии меҳнат дарак медиҳад. Зери таъсири ИИТ дар таркиби молии савдои байналхалқӣ дигаргуниҳо ба амал омадаасту зиёдшавии ҳиссаи молҳои илмталаб яке аз зуҳуроти он аст.

2. Сармоябарорӣ (ҳаракати сармоя). Моҳияти он аз он иборат аст, ки сармоя аз мамлакате, ки соҳиби он сокин аст, ба мамлакати дигар барои гирифтани даромад бароварда мешавад. Мамлакатҳои асосии сармоябарори имрӯза ИМА, Ҷопон, Англия, Фаронса ва дигаронанд. Хусусияти хоси сармоябарории имрӯза он аст, ки мамлакатҳои сармоябарор низ капитал ворид мекунанд.

3. Муносибатҳои қарзию молиявӣ, ки аз додани қарз иборатанд.

4. Ҳамкориҳои илмию техникӣ, ки онҳо ба ҷорикунии комёбиҳои илму техника, оқилона истифодабарии боигариҳои табиат, савдои ахбор (патентӣ, литсензия)-и илмию техникӣ мусоидат мекунанд.

5. Пешниҳоди намудҳои гуногуни хизматрасонӣ, ки онҳоро "содироти ноаён" ҳам меноманд. Хизматрасониҳои сохтмонӣ, молиявӣ, нақлиётӣ (хизмат ба киштиҳои ба бандари мамлакат дохилшуда) аз қабили онҳо мебошанд.

6. Сайёҳии байналхалқӣ (туризм). Шакли аз ҳама серҳаракат буда, солҳои 1950–1990 шумораи сайёҳони хориҷӣ аз 25 то ба 360 млн нафар расидааст. Сабабҳои асосии ин ҳолат тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда, такмили воситаҳои нақлиёт, зиёдшавии урбанизатсия, болоравии сатҳи зиндагию фархангии аҳолӣ аст, ки чунин ҳолатҳо дар одамон ҳиссиёти донистани дигар халқҳоро бедор кардаанд. Дар баробари ин имрӯзҳо "индустрия туризм" ("индустрияи меҳмоннавозӣ") – шабакаи меҳмонхонаҳо, мотелу фирмаҳои сайёҳӣ, ташкилотҳои нақлиётӣ, хизматҳои ахборотию намоишӣ, муассисаҳои истеҳсоли молҳои савдо (тӯҳфа) – низ бо суръат инкишоф меёбанд. Ноҳияи асосии туризм Аврупо асту вай сарчашмаи хеле муҳимми даромади як қатор мамлакатҳо мебошад. Ин ҳолат барои баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф аҳамиятноктар асту сайёҳӣ барояшон соҳаи асосии тахассуси байналхалқӣ гардидааст.

Савол ва супориш

1. Кадоме аз шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ қадимааанду кадомашон нав?
2. Сармоябарорӣ ба кадом мамлакатҳо бештар хос аст?
3. Сабаби афзоиши тези муносибатҳои хизматрасонию сайёҳӣ дар чист?
4. Вазъи ин соҳаҳо дар мамлакати шумо чӣ гуна аст?
5. Аҳамияти иқтисодии соҳаи туризмро барои мамлакати худ шарҳ диҳед.

Ба фикри шумо

Алоқаҳои иқтисодии байналхалқиро мизони (барометри) иқтисодиёт номидан чӣ маъно дорад?

Чаро савдои байналхалқиро "системаи гардиши хун"-и хоҷагии ҷаҳон меноманд?

Чаро намудҳои хизматрасониро "содироти ноаён" номидаанд?

Дар мамлакати шумо дар давраи бозсозии механизми хоҷагӣ кадом шакли муносибати иқтисодии байналхалқиро бештар тараққӣ додан зарур аст?

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИҶАҲОНИИ ИНСОНИЯТ

Аз чӣ сабаб марҳалаи ҳозираро марҳалаи масъалаҳои глобалӣ меноманд? Кадом масъалаҳо инсониятро имрӯз ба ташвиш овардааст? Яроқпартоӣ ба инсоният чӣ гуна нафъи иқтисодӣ меовард?

Мафҳуми масъалаҳои умумиҷаҳонӣ. Охирҳои асри XX дар назди аҳли башар масъалаҳое пайдо гардиданд, ки ҳалли онҳо на ба як ё гурӯҳи алоҳидаи мамлакатҳои ҷаҳон, балки ба тамоми аҳли башар, қатъи назар аз гуногунии дин, миллат, шакли ҳокимиятдорию хоҷагидорӣ дахл дорад. Аз ин ҷиҳат ин масъалаҳо номи умумиҷаҳонӣ (глобалӣ) гирифтаанд.

Масъалаҳои умумиҷаҳонӣ (глобалӣ) ҳамон масъалаҳое номида мешаванд, ки тамоми оламро фаро гирифта, онҳо имрӯзу фардои инсоният хатарнок аст. Ин муттаҳид намудани қувва ва амалиёти якҷояи ҳама давлатҳоро талаб менамояд.

Тамоми масъалаҳои умумиҷаҳонӣ бо таъсири муттақобилаи худ як секунҷаи томро ба вуҷуд меоранд: аҳолӣ, иқтисодиёт ва муҳити атроф.

Аз рӯи хусусияти худ масъалаҳои умумиҷаҳонӣ мухталифанд, муҳимтарини онҳо чунинанд: 1) яроқпартоӣ ва муҳофизати сулҳ; 2) масъалаи экологии муҳити табиӣ; 3) масъалаи демографӣ; 4) масъалаи хӯрокворӣ; 5) масъалаҳои ашёи хом ва энергетика; 6) барҳам додани қафомонӣ; 7) масъалаи Уқёнуси Ҷаҳонӣ.

1. Яроқпартоӣ ва муҳофизати сулҳ. Аз рӯи ҳисоботҳои олимон дар дунё 15 ҳазор ҷанг шуда гузаштаасту вале ҳеҷ гоҳ мисли имрӯза чунин миқдор яроқи қатли ом ҷамъ нашудааст. Ҳоло ба ҳар сар аҳолии дунё ҳамон қадар моддаи тарканда рост меояд, ки ба воситаи онҳо мавҷудоти зиндаро якчанд маротиба нобуд кардан мумкин аст. Ҷанги имрӯза ҷанги ядроист. Оқибати вай пайдо шудани "зимистони ядроӣ" буда, иқлими кураи арз тағйир меёбад. Дар он иқлим ягон мавҷудоти зинда ҳаёт ба сар бурда наметавонад. Дар арафаи асри XXI масъалаи яроқи кайҳонӣ ба миён омад ва он "ҷанги ахтарӣ" ном гирифтааст.

Яроқпартоӣ инчунин барои инсон зарур аст, ки хароҷоти соҳаи ҳарбӣ дар як сол аз 1 трлн доллар зиёд аст. Дар қӯшунҳои ҳарбӣ беш аз 30 млн. нафар аҳолии дунё ва дар тамоми соҳаҳои ба ҳарбӣ тааллуқ дошта қариб 100 млн аҳолӣ банд аст. Тасаввур кардан душвор нест, ки агар ин миқдор воситаю захираҳо ба соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ равона карда мешуданд, тамаддуни имрӯза то ба кадом дараҷа мерасид. Ҳамаи ин яроқпартоии умумиро талаб менамояд.

Барои он ки ба ин мақсад ноил шавем, бояд сиёсати ҳамзиштии осоиштаро пеш гирифт.

2. Масъалаҳои экологӣ. Асоси ин масъаларо муносибати инсон ба табиат ва муҳофизати муҳити атроф ташкил менамояд. Ҳанӯз академик В.И. Вернадский гуфта буд, ки таъсири фаъолияти хоҷагидории инсон ба муҳити географӣ нисбат ба таъсири ҳодисаҳои геологии дар кураи арз рухдиҳанда афзалият пайдо намудааст, Аз ҷумла "Мубодилаи модда"-ҳо байни табиату инсон хеле афзуда, хусусияти глобалӣ пайдо кардааст. Инсон соҳиби техникаю технологияи пуриқтидор гардида, ба табиат чунон зиён овард, ки мувозинати табиатро халалдор намуд. Аз нимаи дуюми асри XX сар карда, дар муносибати мутақобилаи инсону табиат ҷаҳиши наве ба вуҷуд омад. Зиёдшавии аҳолӣ, индустриякунонию урбанизатсияи босуръат қобилияти худтозакунии системаҳои экологиро суст намуданд. Тавассути ин давргардии табиии моддаҳо дар биосфера тағйир ёфт, саломатии насли имрӯзию ояндаи насли инсонро зери хатар гузоштааст. Уқёнусшиноси намоёни фаронсавӣ Жак де Кусто гуфтааст, ки пеш табиат инсонро ба воҳима меандохту ҳоло бошад инсон табиатро. Ин гуфтаҳо асос доранд. Дар баъзе мамлакату ноҳияҳо вазъи экологӣ ҳатто ба дараҷаи "бӯҳрони экологӣ"

Расми 25. Масъалаҳои экологии ҷаҳон

расидааст. Аз ин ифлосшавии муҳити атроф гувоҳӣ медиҳад. Имрӯзҳо зиёни он ба миллиардҳо доллар баробар аст.

Самтҳои асосии бадшавии сифати муҳити атроф кадомҳоянд? Қабл аз ҳама нобудкунии бешазор, биёбоншавии заминҳо, ифлосшавии об, атмосфера ва дигарҳо мебошанд. Ҳар сол бештар аз 11 млн га ҷангалҳои тропикӣ бурида шуда, қариб 6 млн га заминҳои хоҷагии қишлоқ аз маҳсулдиҳӣ баромаданд. Аксар мамлакатҳои дунё аз норасогии обҳои нӯшокӣ танқисӣ мекашанд. Дарёҳои Дунай, Рейн, Сена, Миссисипи, Волга, Днепр, кӯлҳои Ладога, Балхаш ва ғайра хеле ифлос шудаанд. Миқдори партовҳо ва моддаҳои заҳрноки ба муҳити атроф зиёнрасон зиёда аз 40 млрд тоннаро ташкил медиҳад. Ифлосшавӣ бо гази дуокиси сулфур боиси "боронҳои кислотагӣ" шуда, хок, обанбор, олами набототро заҳролуд мегардонанд. Чунин боронҳо дар ИМА ва Аврупои Ғарбӣ қариб ба 30 млн га дар майдони ҷангалзор сироят кардааст.

Хатари дигари табиӣ пайдоиши "эффекти парникӣ" вайроншавии қабати озонии стратосфера мебошад. Сабаби асосиаш зиёд истеҳсолкунию истифодабарии фреонҳо (моддаҳои фтор, хлору углерод) буда, онҳо қабати озониро сӯрох менамоянд, ки тавассути он нурҳои ултрабунафш зиёдтар ба сатҳи Замин расида, ба организмҳои зинда зарар мерасонанд. Конфронси байналхалқӣ дар шаҳри Вена (соли 1985) ва Рио-де-Жанейро (соли 1992) мамлакатҳои ҷаҳонро ба камтар истеҳсол ва истифодабарии моддаҳои химиявии ба ҳаёт

зиёновар даъват намуд. Созмони Милали Муттаҳид низ оид ба масъалаҳои экологӣ ҳуҷҷатҳои мувофиқ тартиб додааст, ки муҳимтарини он "Стратегияи умумиҷаҳонии ҳифзи табиат" мебошад. Ин ҳуҷҷат барномаи амалиёти ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳонро оид ба ҳифзи табиат ифода намудааст.

3. Масъалаи демографӣ. Пайдоиши ин масъала ба афзоиши зиёди аҳолии кураи Замин ва ба масъалаи таъмин намудани он ба воситаи зиндагӣ вобаста аст.

Роберт Малтус дар охири асри XVIII назарияи барзиёднуфусии аҳолиро пешниҳод карда буд. Мувофиқи он афзоиши аҳолӣ нисбат ба воситаҳои зиндагӣ бештар меафзояд, ки ин сабаби паст шудани сатҳи зиндагӣ ва қашшоқии одамон мегардад.

Аз ин вазъияти демографию кунунии норасогии воситаҳои зиндагии аҳолии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф гувоҳӣ медиҳад.

Воҳимаи барзиёднуфусиро ба худи афзоиши демографӣ не, балки шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳозира (қабл аз ҳама дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ) ба миён овардаанд. Бо мақсади ҳалли масъалаи демографӣ СММ "Нақшаи умумиҷаҳонии соҳаи нуфуснокӣ"-ро қабул намудааст. Чунин барномаҳо барои ба танзим овардан ва мӯътадил гардонидани афзоиши аҳолӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ мусоидат мекунад.

4. Масъалаи хӯрокворӣ. Ҳоло дар сайёраи мо беш аз 1 млрд одамон аз гуруснагию нимсерӣ азият мекашад. Аз ин сабаб масъалаи бо хӯрок таъминкунии аҳолӣ яке аз масъалаҳои муҳимми глобалӣ мебошад.

Аз он ҷумла вазъияти хӯрокворӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Африка, Ҷанубу Шарқии Осиё ва Америкои Лотинӣ мураккаб аст.

Аҳолии мамлакатҳое, ки гуруснагию нимгуруснагиро аз сар мегузаронанд, ҳамаги 1/3 ҳиссаи ғалладонагиҳо ва танҳо 15% истеҳсоли гӯшту шир ва тухми ҷаҳонро истеҳсол менамоянд.

Моҳияти масъалаи хӯрокворӣ на дар он аст, ки дар дунё озуқаворӣ нокифом аст, балки дар он аст, ки географияи истеҳсолу истеъмоли хӯрокворӣ бо ҳам мувофиқ нестанд.

Аз он ҷумла ИМА, Канада, Австрия, Россия Аврупои Ғарбӣ аз талаботи худ хеле зиёд хӯрокворӣ истеҳсол менамоянд. Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, аз норасоии он душворӣ мекашанд.

Сабаби он дар муддати тӯлонӣ зери мустамлика қарор ёфтани қисми мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мебошад, ки он ба тарзи хоҷагидории онҳо таъсири калон расонидааст.

Ин дар норасогии нуриҳои менералӣ, техника ва усули хоҷагидории мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мушоҳида карда мешавад. Дар ҷаҳон инчунин усулҳои пешқадами растанипарварӣ ва чорводорӣ вуҷуд дорад, ки низ барои давлатҳои рӯ ба инкишоф дастрас нестанд.

Аз ин ҷо барои ҳалли ин масъала истифодаи усулҳои пешқадами истеҳсолот зарур аст. Пеш аз ҳама агротехникаи пешқадам ва селексияи ҳозиразамонро истифода бояд бурд.

5. Масъалаҳои энергетикӣ ва ашёи хом. Ин масъалаҳо ба маҳдудияти сарватҳои менералӣ алоқаманд буда, оқилона истифода бурдани онро талаб менамояд. Дар акси ҳол дар муддати начандон тӯлонӣ инсоният ба камшавӣ ва норасогии ашёи хом ва сарватҳои энергетикӣ дучор мегардад. Барои аз ин вазъият баромадан сарватҳои минералиро бояд бо технологияи бепартов истифода бурд. Инкишофи энергетикаро барои истифода бурдани сарватҳои энергетикии тамомнашаванда равон намуд. Аз ин нигоҳ ҳоло дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон баҳри сарфаю сариштаи энергия ва ашёи хом чорабиниҳои зиёдеро мегузаронанд. Ҳоло 1/3 ҳиссаи металлҳои истифодашаванда, ба монанди алюминий, мис, сурб ва қалъагӣ аз партовҳо ва ашёи хом такроран истеҳсол карда мешаванд.

Дар баъзе давлатҳо ба истифода бурдани энергияи офтоб, шамол, мадду ҷазр, обҳои гарми геотермалӣ асос гузоштанд.

6. Барҳамдиҳии қафомонии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф. Миқёси қафомонии мамлакатҳои ҷаҳони сеюм хеле бузург аст. Барои муайянкунии дараҷаи қафомонӣ асосан нишондиҳандаи даромад ба ҳар сар аҳолиро истифода мебаранд. Мисол, таносуби ин нишондиҳанда байни ИМА ва Ҳабашистон 100:1 баробар аст. Аҳолии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошанд, нисбат ба мамлакатҳои тараққикарда 3 баробар зиёд аст, вале онҳо 6 баробар кам маҳсулоти саноатӣ истеҳсол мекунанд. Ин ба ҳисоби ҳар сар аҳолӣ аз давлатҳои мутараққӣ 15–16 баробар кам аст. Чаду Камбоҷа бошад аз Норвегия ҳазорҳо маротиба қувваи барқ кам истифода мебаранд. Дарозумрӣ дар ҷаҳони тараққикарда 70–75 сол, дар олами рӯ ба инкишоф: дар Ҳабашистон – 42, дар Сомалӣ – 44, дар Ҳиндустон – 55, дар Сера Леоне – 32 солро ташкил медиҳад.

Қафомонии мамлакатҳои рӯ ба инкишофро масъалаи қарзи берунии онҳо афзунтар намудааст, ки он ҳоло аз 1 трлн доллар зиёд аст.

Қафомониҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳои рӯ ба инкишофан бори гаронест, ки барҳам додани он маблағгузории зиёдро талаб менамоянд, ки он барои мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ниҳоят мушкил аст. Ин аз он мамлакатҳо гузаронидани бозсозиҳои иҷтимоию иқтисодиро талаб менамояд.

Шарти дигари барҳам додани қафомонии давлатҳои рӯ ба инкишоф ин дар ҷаҳон ба миён овардани тартиботи нави муносибатҳои одилонаи иқтисодӣ байни мамлакатҳо, кам кардани хароҷотҳои соҳаи ҳарбӣ ва истифодаи онҳо барои пешрафти иқтисодиёти мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мебошад.

7. Масъалаи истифода бурдани Уқёнси ҷаҳонӣ. Уқёнуси ҷаҳонӣ ҳамеша барои инсоният аҳамияти бузург дошт. Алалхусус дар алоқаи мамлакатҳо ва халқҳои сайёра воситаи муҳимме ба ҳисоб меравад. То миёнаҳои асри XX Уқёнус фақат 1–2% даромади умумии хоҷагидории инсониятро медод. Баробари тараққиёти инқилоби илмӣ-техникӣ тадқиқот ва азхудкунии Уқёнуси Ҷаҳон тамоили дигарро гирифт.

Аз ҷумла тезу тундшавии талаботи ҷаҳонӣ ба энергияю ашёи хом боиси пайдоиши истихроҷи маъдани кӯҳӣ, коркарди химиявии маҳсулоти баҳрӣ ва истеҳсоли энергияи он гардид. Пешравиҳои ИИТ боиси боз ҳам зиёдшавии истихроҷи нефту газ, оҳан ва дигар ашёҳои минералӣ мегардад. Инчунин барои сохти иншоотҳои бузурги баркӣ (мадду ҷазрӣ), истифодаи қувваи ҷараёнҳои баҳрӣ ва ширинкунии оби баҳрӣ имконият медиҳад. Дар қатори ин аз Уқёнуси ҷаҳон инсоният тақрибан 12–15% сафедаи ҳайвонотро мегирад. Доираи ба хоҷагӣ ҷалбкунии сарватҳои уқёнусӣ васеъ гардида, истифодаи он хусусияти глобалӣ пайдо намуд. Ин ба то рафт ифлосшавии оби сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ ва паст гардидани ҳаҷми истеҳсоли ашёи хоми биологӣ гардида истодааст.

Солҳои охир ҳаҷми боркашонии баҳрӣ ниҳоят зиёд гардида, борғунҷонии киштиҳо то ба 200–500 ҳазор тонна расид. Ин ба зиёд гардидани хоҷагии баҳрӣ мусоидат намуд. Дар як вақт барои бештар ифлосшавии қисми соҳилии уқёнуси ҷаҳон замина гардид.

Ба замми ин солҳои охир дар ҷойҳои хушманзари баҳру уқёнус сохтани муассисаҳои рекреатсионӣ (истироҳатию табобатӣ) хеле авҷ гирифт, ки ин ҳам сабаби бештар гардидани ифлосшавии обҳои қисми соҳилӣ гардид. Хусусан ҳодисаҳои ифлосшавӣ бештар дар баҳрҳои канорӣ: баҳрҳои Шимолӣ, Балтика, Миёназамин, халиҷи Форс ва ғайраҳо хеле ба чашм мерасад.

Пешгӯӣ ва ба низом овардани ин ҳодисаҳо ҳамкории мамлакатҳои баҳриро талаб менамояд. Барои ба амал баровардани ин ғоя конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид (соли 1982), ки ҳамчун "Хартияи баҳрҳо" эътироф шудааст, аҳамияти калон дорад.

8. Азхудкунии кайҳон. Кайҳон ҳамчун муҳити глобалии умуминсонӣ барои ҳамаи мамлакатҳо дастрас дониста шудааст. Азхудкунии он кори на чандон осон аст. Ин ҳамкории техникӣ, иқтисодӣ, ақлии бисёр мамлакатҳои ҷаҳонро тақозо менамояд. Аз ин нигоҳ азхудкунии кайҳон яке аз масъалаҳои муҳимми умумиҷаҳонӣ гардидааст.

Ин аз давлатҳои ҷаҳон истифодаи осоиштаи кайҳонро талаб менамояд, яъне фазои кайҳонӣ бояд аз ҳама гуна яроқ ва озмоишҳои он соқит бошад.

Ғайр аз масъалаҳои дар боло номбар гардида дар назди инсоният ҳифзи саломатӣ ва зарурияти фаҳмиши боҳамалоқамандии масъалаҳои глобалӣ истодааст.

Савол ва супориш

1. Моҳияти масъалаҳои умумиҷаҳонӣ ва рӯзмарра будани онҳо дар чист?
2. Чаро ҳалли масъалаи ҷанг ва муҳофизати сулҳ вазифаи аввалиндараҷа аст?
3. Чаро ифлосшавии муҳити атроф дар нимаи дуюми асри XX пурзӯр гардид ва роҳҳои асосии ҳалли он кадомҳоянд?
4. Вазъи экологии мамлакати худро баён намоед.
5. Модоме, ки масъалаи демографӣ мансуби мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, пас мамлакатҳои мутараққӣ ба он чӣ муносибате доранд? Роҳҳои ҳалли ин масъала чӣ гунаанд?
6. Бартарии захираҳои нави энергетикӣ дар чист?
7. Сабабҳои зиёдшавии фарқияти қафомонии иҷтимоию иқтисодии байни мамлакатҳои тараққикардаю рӯ ба инкишоф дар чист?
8. Таъсири ИИТ дар азхудкунии Уқёнуси ҷаҳонӣ дар чӣ зоҳир меёбад?
9. Чаро азхудкунии кайҳон ба масъалаи умумиҷаҳонӣ табдил ёфтааст?

Худатонро санҷед

1. Чаро давраи ҳозираро замони проблемаҳои глобалӣ номидаанд?
2. Ҳал нашудани масъалаҳои глобалӣ барои инсоният чӣ гуна душвориҳоро ба миён меорад?
3. Оё назарияи Малтус дуруст аст?
4. Саҳми илм дар ҳалли масъалаҳои хӯрокворӣ чӣ гуна зоҳир мегардад?
5. Самтҳои асосии истифодабарии имрӯзаи Уқёнуси ҷаҳонӣ кадомҳоянд?

Ба фикри шумо

Аз масъалаҳои глобалии инсоният кадоми онҳо бештар ташвишоваранд?

Ба Укёнуси ҷаҳонӣ кадом хаворхои экологӣ таҳдид менамояд?

Тезу тундшавии масъалаи демографӣ ба чӣ оварда мерасонад?

Зухуротҳои табии ҷаҳон талаботи ояндаи инкишофи ҷамъиятро таъмин карда метавонад?

Барқарор кардани муносибатҳои боадолатӣ иқтисодӣ барои давлатҳои ру ба инкишоф чӣ аҳамият дорад?

ФАСЛИ II
ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН. АВРУПО

Тамоми сайёраи имрӯзаро мо дар намуди ноҳия (регион)-ҳои калони таърихию географӣ тасаввур карда метавонем. Инҳо қисматҳои қаламраве мебошанд, ки мо онҳоро дар алоҳидагӣ омӯхта, бо ҳамин донишу тасаввуроти худро дар бораи олами ягона васеъ пурра менамоем.

Ноҳияҳои таърихию географии Африка, Америкои Лотинӣ, Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздикро аз географияи материкҳо ва уқёнусҳо шумо бохабаред.

Ин ноҳияҳо аз нигоҳи мавқеи географӣ, шароити таърихӣ, ҷойгиршавии аҳолӣ ва ташаккулёфтани соҳаҳои хоҷагии халқ фарқ мекунад.

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР ХАРИТАИ ҶАҲОН

Мавқеи давлатҳои Аврупо дар хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст? Кадом соҳаҳои саноат саҳми асосӣ дорад? Кадом давлатҳои Аврупо дар минтақа мавқеи мустаҳками иқтисодӣ доранд?

Аврупо яке аз марказҳои инкишофёфтаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар қаламрави он зиёда аз 40 мамлакати хурду калон воқеъ гардидаанд, ки онҳо аз ҳамдигар бо хусусиятҳои хоси таърихӣ, табиӣ, этникӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва маданиашон тафовут доранд.

Дар нимаи аввали асри XX Аврупо давраи вазнини таърихиро аз сар гузаронд. Дар қаламрави он ҷангҳои якуму дуюми ҷаҳон сар шуд, ки ба талафоти зиёди одамон ва харобшавии иқтисодиёт оварда расонид. Дар натиҷа мавқеи пешсафи худро дар инкишофи хоҷагии ҷаҳонӣ аз даст дод. Пешсафӣ насиби ИМА гардид. Қатъи назар аз ин имрӯз ҳам қитъаи Аврупо яке аз марказҳои тавоноии иқтисодии ҷаҳон мебошад. Ба ин мавқеи географию иқтисодии он мусоидат менамояд. Ба он хотир, ки роҳҳои тиҷоратии баҳрӣ ва ҳавоии байналхалқии онро ба тамоми гӯшаю канори дуньё пайваст мекунад. Чунин мавқеи географӣ боиси пешрафти ҳама соҳаҳои иқтисодиёти Аврупо гардид.

Мамлакатҳои Аврупо бо шароит ва сарватҳои табиии худ аз якдигар фарқ мекунанд. Ин дар гуногунии релеф, иқлим инъикос ёфтааст. Аз канданиҳои фоиданок бошад, нисбатан камбағал аст. Ба

Расми 26. Харитаи сиёсии Аврупо

ин нигоҳ накарда дар мамлакатҳои алоҳида захираҳои на чандон калони нефту газ, ангишт, маъдани оҳан, маъданҳои металлҳои ранга, намак ва ғайра вомехӯрад, ки дар натиҷаи ба таври тӯлонӣ истифода бурдан захираи онҳо хеле кам шудаанд. Дар баъзе мамлакатҳои Аврупо манбаъҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ кифоя нест. Масалан, истифодаи умумии манбаъҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ аз истеҳсоли онҳо дар Дания, Швейтсария ва Финляндия 10 баробар, Италия ва Шветсия – 5, Фаронса – 2 баробар зиёд аст. Манбаъҳои оби нӯшокӣ дар қаламрави Аврупо ба таври кофӣ мавҷуданд, вале нобаробар ҷойгир шудааст. Аз оби нӯшокӣ беҳтар қисматҳои шимолу ғарб ва шарқи он таъмин мебошанд. Дарёҳои калони Аврупо – Дунай, Рейн, Луара, Тахо, Элба ва ғайра мебошанд, ки ба мақсадҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Дарёҳои кӯҳии Скандинавия, Алп ва Пиреней гарчанде хурд бошанд ҳам дорои захираи зиёди барқӣ мебошад. Масалан, Норвегия қисми зиёди қувваи барқро аз истгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол мекунад. Хоки ин ҷо хеле гуногун аст, дар ҳолати истифодаи нуриҳои менералӣ ҳосил баланд медиҳанд. Қаламрави Аврупо пурра аз худ карда шудааст. Бинобар ин, дар он ландшафтҳои табиӣ кам дучор мешаванд. Онҳоро ландшафтҳои антропогенӣ иваз кардаанд. Майдони ҷангалҳо фақат 30% қаламрави онро ишғол намудааст. Бешазори онро дарахтони паҳнбарг ва сӯзанбарг ташкил менамояд.

Аз сарватҳои рекреатсионӣ давлатҳои Испания, Италия, Фаронса, Юнон, Швейтсария бой мебошанд.

Аз сабаби муддати зиёд ва васеъ истифодабарии сарватҳои табиӣ вазъияти экологии Аврупо нисбатан ноустувор гардидааст. Аз ин нобудшавии ҷангалзор, ифлосшафии оби дарёҳо, қабати ҳосилхези хок, ба охиррасии захираҳои баъзе намуди канданиҳои фоиданок гувоҳӣ медиҳад.

Айни замон вобаста ба ин барои ҳифзи табиат диққати ҷиддӣ дода мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо ба ин мақсад ҳизбу ҳаракатҳои гуногун таъсис ёфтаанд. Масалан "Хизби сабз" дар Олмон бо барномаи ҳифзи табиат баромад мекунад.

АҲОЛӢ

Шумораи умумии аҳолии мамлакатҳои Аврупо қариб 500 млн нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳолии он ба оилаи ҳинду-аврупоӣ мансуб аст. Дар Аврупои Марказӣ ва Шимолӣ халқҳои гурӯҳи забони олмонӣ ва дар Аврупои шарқӣ бошад, халқҳои славянӣ паҳн гардидаанд. Инҳо асосан мардумони олмонӣ, австриягӣ, голландӣ, шведӣ, шотландию англисӣ, романӣ, албанӣ, маҷорӣ ва ғайра мебошанд.

Барои аҳолии Аврупо ҳодисаи "пиршавӣ"-и аҳолӣ хос буда, сабабаш камшавии афзоиши табиии аҳолӣ мебошад. Ад дигар тараф "пиршавӣ" ин сабаби кам шудани захираҳои меҳнатӣ ва дарозумрии миёнаи аҳолӣ гардидааст. Норасогии захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби мигратсияи бурунмарзӣ ҳал карда мешавад. Инчунин дар байни мамлакатҳои худи Аврупо шартномаҳо баста шудаанд, ки мувофиқи он аз давлатҳои захираҳои меҳнатӣ изофадошта ба мамлакатҳое, ки захираҳои меҳнатӣ намерасанд, коргар фиристода мешаванд. Масалан, Югославия, Албания ва Лаҳистон ба давлатҳои тараққиёфтаи Аврупо қувваи коргар мӯҳоҷират менамоянд.

Қисми аксари аҳолии Аврупо дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Ҳиссаи аҳолии шаҳр дар баъзе мамлакатҳои Аврупо ба монанди Белгия, Олмон, Нидерландия, Чехия ва ғайра аз 80% зиёд аст. Аз ҳамин сабаб Аврупоро қитъаи аз ҳама бештар урбанизатсияшудаи ҷаҳон медонанд. Аввалин шакли агломератсияҳои шаҳрӣ маҳз дар ҳамин ҷо ба миён омадааст. Аз ҷумла агломератсияи Париж ва Лондон яке аз калонтарин агломератсияҳои ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Ҳайати миллии аҳолии Аврупо гуногун аст. Ин дар ҳайати миллии аҳолии давлатҳои Фаронса, Англия, Лаҳистону Венгрия, Албания ва дигарон инъикос ёфтааст.

Дар қитъаи Аврупо дини паҳншудатарин насронӣ буда, он аз шохаҳои динҳои католикӣ, православянӣ ва протестантӣ иборат аст. Шохаи охирин дар Юнон паҳн гардидааст. Шохаҳои дини насронии дар ин ё он мамлакат паҳнгардида баъзан

Расми 27. Харитаи иқтисодии Аврупо

боиси шиддатнокии вазъияти сиёсии ҳамон мамлакатҳо мегарданд. Масалан, дар Ирландияи шимолӣ муддатҳои тӯлонист, ки байни эътиқодчиёни дини католикӣ ва протестантӣ ошӯбҳо ба амал меояд.

ХОҶАГӢ

Қитъаи Аврупои имрӯзаро яке аз марказҳои калону пуриқтидори хоҷагии ҷаҳонӣ мешуморанд. Мамлакатҳои Аврупо беш аз 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳанд. Аврупо маркази калонтарини савдои ҷаҳон буда, ба он нисфи муомилоти берунаи ҷаҳон рост меояд. Дар баробари маркази калони тиҷоратии ҷаҳонӣ буданаш дар содироти молҳои саноатии илмталаб мавқеи хосро ишғол кардааст.

Аз нигоҳи дараҷаи камолоти қувваҳои истеҳсолкунанда дар байни ноҳияҳои алоҳидаи Аврупо тафовутҳо вуҷуд доранд. Аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ ин мамлакатҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: "Ҳафтгонаи бузург" ва мамлакатҳои хурди Аврупо.

Сатҳи аз ҳама пасти хоҷагӣ дар Аврупои шарқӣ мушоҳида карда мешавад. Ин мамлакатҳо камтар аз 11% маҳсулоти саноати ҷаҳонро истеҳсол менамоянд.

Дар назди ин мамлакатҳо зарурияти бозсозии иқтисодӣ ба миён омадааст. Сохтори хоҷагии Аврупоро қабл аз ҳама тараққиёти саноаташ муайян мекунад.

Хоҷагии энергетикии ин мамлакатҳо ба захираҳои дохилӣ ва ба воридшуда такя мекунад. Дар мамлакатҳои Аврупои шимолӣ ва ҷанубӣ қувваи барқ дар неругоҳҳои барқии обӣ ва атомӣ истеҳсол карда мешавад.

Дар сохтори таркиби саноат мавқеи асосиро соҳаҳои металлургия, мошинсозӣ, химия ишғол мекунад.

Металлургияи сиёҳ дар Британия, Олмон, Фаронса, Белгия, Лаҳистон ва Чехия инкишоф ёфтааст.

Металлургияи ранга нисбат ба металлургияи сиёҳ камтар тағйир меёбад. Ин соҳа дар заминаи ашёи хоми аз хориҷ воридшаванда кор мекунад. Баъзе мамлакатҳо ба монанди собиқ Югославия, Венгрия, Лаҳистон дорои заминаи нисбатан мустаҳками ашёи хоми алюминий, мис, сурбу руҳ мебошад.

Хусусияти индустриявии Аврупоро соҳаи саноати мошинсозӣ муайян менамояд. Ин соҳа бештар дастгоҳҳои металлкоркунӣ, асбобҳои дақиқу оптикӣ, воситаҳои нақлиётӣ, алоқа, техникаи саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ мебарорад. Ба ин соҳа 1/3 ҳиссаи коргарон ва арзиши маҳсулоти саноатӣ рост меояд. Аврупо калон-

тарин дар ҷаҳон истеҳсолкунанда ва содиркунандаи мошину дастгоҳҳо ба ҳисоб меравад.

Географияи мошинсозӣ хеле мураккаб аст. Қисми асосии маҳсулоти ин соҳаро Олмон, Англия, Фаронса истеҳсол менамоянд. Дар баробари мошинсозӣ дар Аврупо саноати химия низ хуб тараққӣ кардааст.

Ин соҳаи саноат тахассуси аниқ дорад. Маҳсулотҳои рангубор, пластмасса, каучуки синтетикӣ, нуриҳои химиёвӣ, сода, дорусозӣ, химияи ҷангал шӯҳрати ҷаҳонӣ доранд. Марказҳои асосии саноати химия дар Олмон, Фаронса, Белгия, Шветсия, Норвегия, Швейтсария, Венгрия ва Булғория воқеъ гардидаанд.

Саноатҳои сабуку хӯрокворӣ мавқеи хоси таърихӣ дорад. Саноати сабук айни замон рӯ ба таназул дорад. Зеро аксари бозорҳои фурӯши ашёи хомро дар олами рӯ ба инкишоф аз даст додааст. Бо вуҷуди он аз ҷиҳати сифати баланди маҳсулот саноати бофандагию пойафзолдӯзӣ ҳоло ҳам шӯҳрати ҷаҳонии худро аз даст надодаанд. Саноати сабуку хӯрокворӣ, ки аз даврaҳои қадим ташаккул ёфта буданд, географияи худро то имрӯз кам тағйир додаанд.

КИШОВАРЗӢ

Аврупо дорои маҳсулнокии баланди кишоварзӣ аст. Вай талаботи мардумро бо маҳсулоти асосии хӯрока қариб пурра таъмин менамояд. Дар таркиби кишоварзӣ мавқеи ноҳияҳои алоҳида гуногун аст. Дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ соҳаи чорводорӣ, дар Аврупои Шарқӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Баъзе мамлакатҳо (Дания, Нидерландҳо) бо маҳсулоти чорвои худ дар ҷаҳон шӯҳрат доранд. Дар чорводории Аврупо ҳиссаи чорвои тамоили гӯшту ширдеҳ бартарӣ дорад.

Ғалладона (гандум) асосан дар Дания, Олмон, Фаронса, растаниҳои субтропикӣ дар соҳилҳои баҳри Миёназамин парвариш меёбанд. Сабзавоту меваҳо асосан дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, Марказӣ, соҳили баҳри Миёназамин паҳн шудааст. Аз рӯи истеҳсоли ангуру равғани зайтун мамлакатҳои Ҷануби Аврупо дар ҷаҳон дар ҷои аввал меистад.

Мавқеи мамлакатҳои Аврупо дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла ғалладонаҳо (гандум, ҷуворимакка, шолӣ) як хел нест. Ба гурӯҳи дағ мамлакати ҷаҳонии истеҳсолкунандаи гандум – Фаронса, Олмон, ҷуворимакка – Фаронса, Италия дохил мешаванд.

Умуман ҳиссаи кишоварзӣ дар таркиби истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ тамоили майли пастравӣ дорад. Вале ин нишонаи қафомонӣ

ва бӯҳрон нест. Зеро истифодаи комёбиҳои илмию-техникӣ ба мамлакатҳои Аврупо имконият дадааст, ки маҳмӯи агросаноатиро инкишоф диҳанд. Дар мамлакатҳои пешқадам вай то рафт шакли агробизнесро гирифтааст, ки ин васеъшавии назорати сармоя болои кишоварзӣ мебошад. Агробизнеси мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо дар баробари истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин коркарди маҳсулот, нигоҳдорӣ, кашонидан, фурӯш, истеҳсоли техникаи кишоварзӣ, нуриҳои минералиро дар бар мегирад. Кишоварзӣ дар Аврупо торафт хусусияти индустриявӣ гирифтааст.

НАҚЛИЁТ

Аврупо нақлиёти тараққиёфта дорад, дар он тамоми намудҳои нақлиёти ҳозиразамон амал мекунанд.

Дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии Аврупо нақлиёти автомобилӣ саҳми калон дорад. Аз рӯи дарозии роҳҳои автомобилгард Фаронса (0,9 млн километр), Олмон (0,65 млн километр) ба қатори даҳ мамлакати тараққишуда дохиланд. Дар ин ҷо хусусан инкишофи нақлиёти автомобилӣ назаррас аст. Аз ҷумла Олмон – 42 млн, Италия – 31 млн, Фаронса – 28 млн, Англия – 24 млн, Испания – 16 млн автомобил дида мешавад. Дар Аврупо роҳҳои автомобилии аҳамияти байналхалқӣ дошта зарур аст. Масалан, роҳи байналхалқии Лондон–Франкфурт–Вена–Белград–Истамбул.

Дар ҳаёти халқҳои назди соҳилии Аврупо нақлиёти обӣ аз қадим боз мавқеи муҳимм дорад. Дар Фаронса, Нидерландҳо, Ирландия, Англия, Норвегия, Дания аз 4/5 то 9/10 ҳиссаи боркашонӣ ба ин намуди нақлиёт рост меояд. Дар Аврупо калонтарин бандарҳои ҷаҳон (Роттердам, Марсел, Гавр, Антверпен, Гамбург, Шветсия ва ғайраҳо) ҷойгир шудаанд. Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ (ғайр аз Венгрияю Чехия) аз роҳи обии баҳрӣ дуранд. Роҳи обии Дунай аҳамияти муҳимм дорад.

Нақлиёти роҳи оҳан дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳои Аврупо ҳоло ҳам аҳамияти калон дорад. Аз рӯи электриконии роҳҳои оҳан мамлакатҳои Олмон, Фаронса, Италия, Лаҳистон дар ҷаҳон баъди Россия ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Аз нигоҳи зичии роҳи оҳан ба ҳар 1000 км^2 масоҳат Швейтсария ва Олмон дар ҷои аввал меистад, Чехия, Белгия, Венгрия, Лаҳистон ва Словакия, Нидерландия бошад шабакайи зичи роҳи оҳан дошта дохил мешавад.

Дар таркиби боркашонӣ ҳиссаи нақлиётҳои ҳавоӣ ва қубурӣ торафт меафзояд. Марказҳои калонтарини боркашонии ҳавоӣ Лондон, Париж ва Франкфурти лаби Майн мебошанд.

АЛОҚАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА

Қариб тамоми гуногуниҳои алоқаҳои иқтисодии беруна ба мамлакатҳои Аврупо хос буда, қадимтарин ва паҳншудатарину серҳаракаттарини онҳо савдои берунаи молу хизмат мебошанд. Суръати афзоиши тиҷорати берунаи ин мамлакатҳо, аз суръати афзоиши истеҳсолоташон пеш аст. Қитъаи Аврупо маркази калонтарини тиҷорати хориҷӣ буда, ба ҳиссаи он беш аз 40% тиҷорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Қисми асосии тиҷорати мамлакатҳои Аврупо аҳамияти дохили қитъавӣ дорад ва хусусияти хоси он баланд будани ҳиссаи маҳсулотҳои тайёри саноатӣ мебошад. Дар содироти мамлакатҳои мутараққии қитъа (Олмон, Фаронса, Англия) маҳсулотҳои тайёр 1/3 ташкил менамоянд. Тиҷорати байни мамлакатҳои Шарқи Аврупо ва Аврупои Ғарбӣ солҳои охир тамоили дигар гирифтааст. Ҳиссаи мамлакатҳои мутарраққӣ дар содироти ҷаҳонӣ чунин аст: Олмон – 9,4%, Фаронса – 6,3%, Италия – 5,4%, Англия – 5,0%. Олмон дар қитъаи Аврупо мамлакати асосии содиркунандаи молҳои технологияи баланд мебошад. Мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо асосан ашёи хоми саноатӣ ворид намуда, маҳсулотҳои тайёри саноатӣ, қабл аз ҳама, маҳсулотҳои мухталифи саноати мошинсозӣ содир менамоянд. Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ бошанд, бештар маҳсулоти мошинсозӣ ворид намуда, ашёи хому маҳсулоти нимтайёр содир мекунанд.

Ҳиссаи мамлакатҳои алоҳидаи Аврупои Ғарбӣ дар саноати истеҳсолии муштарак (бо%)

зиёда аз 20
аз 10 то 20
аз 5 то 10
аз 1 то 5
камтар аз 1

Бо рақам ифода шудаанд:
1. Дания
2. Нидерландия
3. Белгия
4. Люксембург
5. Швейтсария
6. Австрия

Расми 28. Ҳиссаи мамлакатҳои алоҳидаи Аврупои Ғарбӣ дар истеҳсолоти саноатӣ

Дар алоқаҳои берунаи мамлакатҳои Аврупо солҳои охир ҳамкориҳои илмию техникӣ, сармоягузорӣ ва муносибатҳои пулию қарзӣ мавқеи назаррасро ишғол менамояд.

Солҳои охир тиҷорати тарафайни мамлакатҳои Аврупо бо мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон суръатнок гардида, бо мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, андаке суст шудааст.

МАМЛАКАТҲОИ МУТАРАҚҚИИ АВРУПОИ ҒАРБӢ

Мавқеи географӣ. Дар қаламрави ин ноҳия гурӯҳи мамлакатҳое ҷудо шуда меистанд, ки ҳоло ҳам дар хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи назаррас доранд.

Аз нигоҳи географӣ ва хусусиятҳои хоси таърихӣ, табиӣ, хоҷагӣ дар Аврупои Ғарбӣ се зерноҳияро ҷудо кардаанд: Марказӣ, Шимолӣ ва Ҷанубӣ, ки онҳо аз рӯи масоҳат қариб баробар буда, аз рӯи шумораю зичии аҳолӣ аз ҳамдигар фарқ доранд. Мамлакатҳои ин ноҳия якҷоя қаламрави яклухтро ташкил дода, қаламрави онҳо аз соҳилҳои баҳри Норвегия то баҳри Миёназамин (аз шимол ба ҷануб – 5 ҳазор километр) кашол ёфтааст. Масоҳати умумии ноҳия 3,7 млн км^2 (2,5% майдони хушкӣ) буда, дар он 24 давлати мустақил ҷойгир шудаанд ва ин давлатҳоро умумияти таърихӣ, муносибатҳои сиёсию иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд кардааст. Аз нигоҳи ҳудудӣ ин мамлакатҳо он қадар калон нестанд. Як қатори онҳо бо ном давлатҳои "пакана" (микродавлат)-ро ташкил менамоянд (Андора, Ватикан, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино). Аз ҳама хурдтарини онҳо Ватикан – дар миқёси ҷаҳон вазни хос дорад. Дар мавқеи географӣ-иқтисодии мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ се аломатро баръало ҳис кардан мумкин аст: 1) нисбатан яклухт будани қаламраву бо ҳам ҳамсоягии наздик; 2) мавқеи назди баҳрӣ доштан ва наздикӣ ба роҳҳои баҳрии серҳаракат; 3) мавҷудияти ҳуқуқи васеи баҳрӣ бо мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, ки барои тараққии ҳамкориҳои умумӣ мусоидат мекунад.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ҷиҳати сохти давлатӣ якхела набуда, онҳо давлатҳои буржуазии ҷумҳуриявӣ, монархия, конститутсионӣ, унитарӣ ва федеративӣ мебошанд.

Аҳолӣ. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Ғарбӣ аз 360 млн нафар зиёд буда, афзоиши он суст аст. Вазъияти демографии ноҳия нисбатан номусоид аст. Дар баъзеи мамлакатҳо ҳолати депопулятсия (камшавии аҳолӣ) мушоҳида карда мешавад. Тавлидшавӣ фақат дар қисми ҷанубии ноҳия (махсусан дар Испаниё) зиёдтар аст, онро ба таъсири зиёди дини насронӣ алоқаманд менамоянд.

Ҳиссаи ноҳия дар системаи ҷаҳонии мигратсияи берунаи аҳолӣ тағйир ёфтааст, яъне Аврупои Ғарбӣ дар гузашта (даврањои кашфиётҳои бузурги географӣ) сарчашмаи мигратсия буда, айни замон ба маркази асосии эмигратсия табдил ёфтааст. Ҳоло дар ин ҷо шумораи коргарони хориҷӣ аз 14 млн нафар беш аст, онҳо ҳуқуқи шаҳрвандӣ надоранд, коргарон меҳмон ("гастарбайтерҳо") ҳисоб меёбанд.

Аҳолии ноҳия аз нигоҳи ҳайати миллӣ нисбатан якхела аст, бо вуҷуди ин аз ҷиҳати этникӣ ҳархела мебошад Ин ҳолат дар давлатҳои

ду ва бисёрмиллата дар муноқишаҳои миллӣ зоҳир мегардад. Чунин нооромиҳои миллӣю этникиро дар Британия, Белгия ва Испания мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба ноҳияи Аврупои Ғарбиро ҷойгиршавии нисбатан зичи аҳолӣ хос аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ 1000 нафар буда, дар миқёси дунё ҷои якумро ишғол менамояд. Вале дар қисматҳои ҷудогонаи ноҳия (байни шимолу марказ) зичии аҳолӣ фарқ мекунад.

Аз ҳамин сабаб ба ин ноҳия дараҷаи баланди урбанизатсия хос мебошад. Аз се ду ҳиссаи аҳолӣ (дар баъзе мамлакатҳояш 4/5) дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад. Шумораи умумии шаҳрҳо чандин ҳазор буда, пайдоиши онҳо аз замонҳои Империяи Рими қадим ва асрҳои миёна сарчашма мегирад.

Хусусияти хоси агломератсияи шаҳрӣ дар шаҳрҳои калон аз ҳад зиёд ҷамъ омадани аҳолӣ мебошад. Шаҳрҳои Лондон, Париж, Рейн, Рур аз қабили чунин шаҳрҳои калон мебошанд, ки ҳар яки онҳо зиёда аз як млн аҳолӣ доранд.

Агломератсияи Рур яке аз калонтаринҳои дунё буда, дорои 9 ҳазор километри мураббаъ майдон мебошад. Он қариб 12 млн нафар аҳолӣ, қариб 100 шаҳр, аз ҷумла 25 шаҳри калонтаринро дар бар мегирад. Дар баъзе қисмҳои ин агломератсия зичии аҳолӣ дар 1 километри мураббаъ то ба 5 ҳазор нафар расидааст.

Солҳои 70–80 асри XX, баъди афзоиши хеле зиёди шаҳрҳои калон дар Аврупои Ғарбӣ ҳам зерурбанизатсия оғоз ёфт, вай на танҳо шаҳрҳои бо ҳам наздик, балки шаҳрҳои нисбатан дур ва ҳатто деҳотро муттаҳид намуд. Пайваста ба ин васеъшавии агломератсияҳои мегаполисӣ ба миён омадаанд, ки онҳо дорои 30–35 млн нафарӣ аҳолӣ мебошанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Аксар мамлакатҳои ноҳияи Аврупои Ғарбӣ ба гурӯҳи давлатҳои баландтараққӣ карда мансубанд. Тавассути инқилоби саноатӣ дар Аврупои Ғарбӣ он пешсафи капитализми ҷаҳонӣ гардид ва ҳоло ҳам аз ҷиҳати иқтидори иқтисодӣ яке аз пурқувваттарин ноҳияҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Симои хоҷагии Аврупои Ғарбиро дар бозори ҷаҳонӣ маҳсулоти саноат муайян мекунад. То Ҷанги якуми ҷаҳон Аврупои Ғарбӣ ба истеҳсоли маҳсулотҳои босифати аз ҳад мураккаб машҳур буд, ҳоло ба истеҳсоли маҳсулотҳои начандон мураккаббуда, ба монанди: автомобил, дастгоҳу киштиҳои баҳрӣ, таҷҳизоти идоравӣ, маҳсулотҳои электротехникӣ машғул мебошад. Ҳоло баъзе соҳаҳои технологияи мураккаб низ тараққӣ карда истодаанд.

Географияи саноати Аврупои Ғарбӣ зери таъсири географияи сарватҳои табиӣ шароитҳои табиӣ шакл гирифтааст. Дар қисми

Шимолии он мавҷуд будани канданиҳои фоиданоки металлӣ, сӯзишворӣ, дар Ҷануб бештар ҷойгир шудани захираи металлҳо ба саноати вазнин ва географияи он асос гузоштанд.

Саноати сӯзишворию энергетикӣ дар ибтидо пурра ба манбаҳои ангишти маҳаллӣ такя мекард. Дар миёнаҳои асри XX истихроҷу истеъмоли ангишт кам шуда, ҷои онро нефту газ ва атом гирифтанд. Макони бузурги истихроҷи нефт акваторияи баҳри Шимолӣ мебошад, ки аз он ҷо зиёда аз 180 млн тонна нефт ва 100 млрд м^3 гази табиӣ истихроҷ карда мешаванд. Дар ин ҷо бештар аз 250 кон кашф карда шудаанд, ки бузургтаринаш Статфорд мебошад.

Яке аз конҳои калонтарини гази ҷаҳонӣ Слохтеран дар Нидерландия воқеъ гардидааст.

Аврупои Ғарбӣ талаботи худро бо нефт 1/3 ҳисса, бо газ 2/3 ҳисса қонеъ мегардонад. Боқимондаашонро аз хориҷа (аз мамлакатҳои рӯ ба инкишоф) мегирад. Вобаста ба воридкунии нефт корхонаҳои нефткоркунӣ асосан дар шаҳрҳои бандарӣ ва қисман дар шаҳрҳои дохилӣ сохта шудаанд.

Географияи истеҳсоли энергияи барқӣ ба географияи ҳавзаҳои ангишт, шаҳрҳои калону бандарҳо мувофиқ буда, нерӯгоҳҳои барқии олавӣ бартарӣ доранд. Иншоотҳои атомӣ аз 70 зиёданд. Дар аксари мамлакатҳои ноҳия (ғайр аз Норвегия ва Швейтсария) истгоҳҳои барқии обӣ аҳамияти дувумдараҷа доранд. Дар Италияву Исландия аз энергияи гидротермалӣ (обҳои гарми зеризаминӣ) низ истифода мебаранд.

Расми 29. Кишоварзии мамлакатҳои Аврупой

Саноати металлургияи Аврупои Ғарбӣ ҳанӯз аз оғози ИИТ пеш пайдо шуда, ба ашёи хоми дохилӣ такя мекард. Металлургияи сиёҳ дар Англия, Олмон, Фаронса, Испания, Белгия, Шветсия ва Люксембург тараққӣ кардааст. Баъди Ҷанги якуми ҷаҳон марказҳои калони ин соҳа дар шаҳрҳои бандарӣ сохта ва васеъ карда шуданд. (Сабабашро шарҳ диҳед.)

Ноҳияи калонтарини металлургияи сиёҳи Аврупои Ғарбӣ ҳавзаи Рур буда, дар он ҷо ҳар сол 25 млн тонна пӯлод гудохта мешавад.

Калонтарин комбинати металлургия он дар ш. Дойсбург ҷойгир буда, дар як сол 10 млн тонна пӯлод истеҳсол менамояд.

Дигар комбинати калону ҳозиразамон дар ш. Тарантои Италия ҷойгир гардидааст, ки он 10 млн тонна иқтидори истеҳсолӣ дорад.

Саноати металлургияи ранга асосан дар мамлакатҳое ҷойгир шуданд, ки ашёи хом ва энергияи барқии зиёд доранд. Соҳаи муҳимтарину инкишофёфтаи он саноати алюминий мебошад.

Мошинсозӣ. Географияи ин соҳаи авангард ба географияи шаҳрҳои калон ва агломератсияҳои онҳо мувофиқ меояд. Дигаргуниҳо дар географияи мошинсозӣ дар солҳои охир хусусияти нави ҷойгиркунӣ пайдо кард ва ин хусусият дар ҳамаҷоя гардидани он зоҳир мегардад (дар шаҳрҳои хурду миёна ҷойгиркунии соҳаҳои илмталаби мошинсозӣ). Дар ҷойгиркунии он хусусиятҳои хоси ҳар як зерсоҳа ба ҳисоб гирифта мешаванд. Масалан, дар Англия соҳаҳои электротехникию электроника, дастгоҳсозӣ, ракетию кайҳонӣ асосан дар ш. Лондон, автомобилсозӣ дар Бирменгем, таҷҳизоти бофандагӣ дар Манчестер, киштисозӣ дар Глазго ҷойгир карда шудаанд.

Саноати химия. Географияи ин соҳаро то Ҷанги якуми ҷаҳон ҷойгиршавии ҳавзаҳои ангишт муайян мекард. Баъди ба яке аз ашёҳои хоми муҳимми саноати химия табдил ёфтани нефт ва гази табиӣ корхонаҳои онро дар соҳили баҳр ва дарёҳо, дар шаҳрҳои бандарӣ месохтагӣ шуданд. Марказҳои калони саноати химия дар соҳилҳои Темза, Сена, Рейн, Элба ва Рона пайдо шудаанд.

Саноати ҷангал. Хусусияти хоси ин соҳа дар заминаи ашёи хом ҷойгир намудани корхонаҳо мебошад. Бинобар он дар Швеция ва Финляндия корхонаҳои чӯбкоркунӣ дар мавзеъҳои серҷангал сохта шуданд. Ин мамлакатҳо аз қадим боз макони асосии истеҳсолу содироти селлюлозаю коғаз мебошанд.

Саноати сабук. Яке аз шартҳои ҷойгиркунии корхонаҳои ин соҳа дар маҳалҳои серкоргар ва ноҳияҳои истеъмолӣ ҷойгиркунонии он онҳо мебошанд. Барои ҳамин корхонаҳои ин соҳа дар тамоми мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн шудааст. Солҳои охир корхонаҳои соҳаҳои саноати

Расми 30. Роҳҳои наклиётии мамлакатҳои Аврупо

сабук бештар дар ноҳияҳои қувваи кории арзондоштаи Ҷанубии Аврупо (Португалия) сохта шудаанд.

Ноҳияҳои саноатӣ. Дар Аврупои Ғарбӣ то ҳол бартарӣ доштани ноҳияҳои кӯҳнаи саноатӣ мушоҳида карда мешавад. Масалан, ноҳияи саноатии Рур ба ноҳияи кӯҳнатарин буданаш нигоҳ накарда, ҳоло ҳам яке аз ноҳияҳои калонтаринни ин ноҳия саноатии Аврупо ба ҳисоб меравод.

Кишоварзӣ. Шароити табиии Аврупои Ғарбӣ барои тараққиёти кишоварзӣ нисбатан мусоид мебошад. Қатъи назар аз ин ноҳияҳои алоҳидаи он ба шароити хоси худ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар қисми марказиии Аврупо зироатҳои минтақаи мӯътадил, дар ҷануби он зироатҳо ва дарахтони мевадиҳандаи субтропикӣ парвариш мекунанд.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ дар Аврупои Ғарбӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ мебошанд. Чорводорӣ дар аксари мамлакатҳо соҳаи тахассусёфта ба ҳисоб меравад.

Соҳаи чорводорӣ бештар дар Дания бо дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст ва он соҳаи тахассуси байналхалқии мамлакат ҳисобида мешавад. Дания дар миқёси ҷаҳон яке аз макони асосии истеҳсол ва содироти равғану шир, паниру тухм ва гӯшти хук ба ҳисоб меравад.

Соҳаи зироаткорӣ талаботи аҳолиро пурра таъмин менамояд ва дар як вақт заминаи мустаҳками хӯроки чорво ба ҳисоб меравад.

Ҳоло дар зери таъсири зиёди шароити табиию таърихӣ дар ин ҷо се намуди асосии кишоварзӣ ташаккул ёфтааст: 1) намуди шимоли Аврупоӣ; 2) намуди миёнаи Аврупоӣ ва 3) намуди ҷануби Аврупоӣ. Барои ду намуди аввал дараҷаи баланди махсусгардонӣ ва барои намуди сеюм бартарӣ доштани зироаткорӣ ва боқимондаи заминдории феодалӣ хосанд.

Соҳаи моҳидорӣ чун пештара дар иқтисодиёти Норвегия, Дания, Исландия нақши назаррас дорад.

Дар ноҳияҳои кӯҳӣ чорводории чарогоҳӣ тараққӣ ёфтааст.

Дар тараққи ёфтани кишоварзии Аврупо шароити табиии мусоид, дараҷаи бадланди молии маҳсулот, шабакаи зичи нақлиёт ва истифодаи комёбоҳои илму техника мусоидат намудааст.

НАҚЛИЁТ

Дар Аврупои Ғарбӣ тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунанд. Шабакаи географии нақлиёти ин ҷо хеле мураккаб аст, асоси онро шоҳроҳҳои самти арзию тӯлӣ дошта ташкил медиҳанд ва онҳо дорои аҳамияти байналхалқӣ мебошанд.

Роҳҳои обӣ низ самти тӯлию (Рейн) арзӣ (Дунай) доранд. Боркашонии солонаи дарёи Рейн 250–300 млн тоннаро ташкил медиҳад. Бандари баҳрии калонтарини дунё Роттердам дар

резишгоҳи ҳамин дарё воқеъ гардидааст. Бандари калонтарини дарёии дунё Дуйсбург дар соҳили миёнашон ҷойгир шудааст. Шоҳроҳи обии Рейн–Майн–Дунай сохта шудааст.

Дар ҷои пайвастшавии роҳҳои обии дохилӣ ва хушк гиреҳҳои калони нақлиётӣ пайдо шудаанд. Бандарҳои баҳрӣ ҳам ҳамин гуна гиреҳҳоро ба хотир меоранд ва вазифаи боркашонии байналхалқиро иҷро мекунанд. Асосан бандарҳои баҳрӣ (Лондон, Гамбург, Антверпен, Роттердам, Гавр, Марсел) дар резишгоҳи дарёҳо ҷойгир буда, ба оби баҳрҳо партовҳои гуногунро ворид месозад. Ҳоло бандарҳо ба маҷмӯаҳои бандарию саноатӣ табдил ёфтаанд. Тахассуси хоҷагии ин маҷмӯаҳоро соҳаҳои хоҷагии баҳрӣ, махсусан "саноати бандари"-ро аз ашёи кашонда муайян мекунад.

Тараққиёти илму техникаи ҳама монеаҳои табииро бартараф намуд. Роҳҳои оҳану автомобилгард, қубурҳои аз Алп гузаронида-шуда, паромҳои соҳилҳои Балтика баҳри Шимолро алоқаманд-кунанда туннели зериобии Ла-Манш аз он гувоҳӣ медиҳад.

Аврупои Ғарбӣ ноҳияи асосии сайёҳати ҷаҳонӣ буда, дар он мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназаминӣ мавқеи назаррас доранд. Ин мамлакатҳо ҳар сол қариб 150–200 млн нафар истироҳатгарон ва сайёҳонро қабул менамоянд. Испанияро аз рӯйи миқдори сайёҳоне, ки ба ин мамлакат ташриф меоваранд, "рекордсмени ҷаҳон" номидаанд. Зеро шумораи сайёҳони ҳар сол ба ин ҷо ташрифоваранда бештар аз 150 млн нафарро ташкил менамояд (аз миқдори аҳолии мамлакат зиёд аст). Фаронса, Италия, Швейтсария, Австрия ва Англия низ макони муҳимми сайёҳӣ мебошанд. Сайёҳӣ асоси иқтисодиёти баъзе мамлакатҳои хурди Аврупои Ғарбӣ ба ҳисоб меравад.

Дар қаламрави Аврупои Ғарбӣ се намуди ноҳияҳои сайёҳию рекреатсиониро ҷудо кардаанд: наздибаҳрӣ, кӯҳӣ ва наздикулӣ. Дар баробари ёдгориҳои табиӣ дар ин ноҳия ёдгориҳои антропогенӣ (ёдгориҳои шаҳрҳо) низ зиёданд. Шаҳрҳои Париж, Рим, Мадрид, Лондон, Афина, Амстердам, Венетсия, Неапол, Венаро "макони сайёҳӣ" меноманд.

Ҳифзи табиат ва проблемаҳои экологӣ. Зичии ниҳоят зиёди аҳолӣ, азхудкуниҳои саноатию кишоварзии бармаҳали қаламравҳо, тараққии нақлиёт, дар Аврупои Ғарбӣ сабаби тезу тундшавии масъалаҳои экологӣ гаштаанд. Инкишофи босуръати саноат дар Англия ва Олмон сабаби пайдоиш ва паҳншавии боронҳои кислотагӣ гардидаанд. Он майдони васеи ҷангалҳо сироят расонид, миқдори зиёди моҳиҳо ва дигар организмҳои кӯлу баҳрҳоро (махсусан дар Шотландияю Норвегия, Шветсия) маҳв кард. Дарёи ифлостарини дунё Рейн мебошад, ки дар соҳилҳои он 25 млн нафар аҳолӣ зиндагӣ менамояд, дар ин ҷо аз 2/3 ҳиссаи иқтидори истеҳсолии саноати химия ва силсилаи неруғоҳҳои барқии атомӣ сохта шудаанд. Онҳо ба

берун миқдори зиёди оби партовӣ (ифлосшуда) мебароранд, ки ҳаво, об ва заминро ифлос менамояд. Қатъи назар аз чорабиниҳои бисёри ҳифзи муҳити атроф, ки солҳои охир аксари мамлакатҳои ноҳия ба амал мебароранд, вазъи экологии ин ҷо ҳоло ҳам мураккаб аст.

Давлатҳои Аврупоии Ғарбӣ аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ аз якдигар кам фарқ мекунанд. Вале дар байни онҳо давлатҳое хастанд, ки на танҳо дар вазъи иқтисодию сиёсии Аврупои Ғарбӣ, балки дар ҳалли масъалаҳои сиёсию иктисодии ҷаҳон таъсири калон доранд. Инҳо Олмон, Фаронса, Англия ва Италия мебошанд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харитаи сиёсии Аврупои Ғарбӣ ва маълумотҳои рақамӣ масоҳату аҳолӣ, таркиби сиёсию географии ноҳияро тавсиф диҳед. Мамлакатҳои аз нигоҳи майдон, шумораи аҳолӣ, сохти идоракунӣ бо ҳам монанду фарқиятдорро ҷудо кунед.
2. Чаро ҳиссаи Аврупои Ғарбӣ дар шумораи умумии аҳолии ҷаҳон кам шудааст?
3. Сабабҳои дигаргуниҳо дар ҷойгиршавии соҳаҳои саноати Аврупои Ғарбӣ баамаломада дар чист?
4. Сабабҳои асосии мураккабшавии масъалаҳои экологӣ – чӣ?
5. Оид ба ландшафтҳои антропогенӣ ва ёдгориҳои таърихии Аврупои Ғарбӣ чиҳо медонед?
6. Тафовутҳои ноҳиявӣ ва сиёсати ноҳиявии давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар чӣ зоҳир мегарданд?

Худатонро санҷед

1. Чаро мамлакатҳои Аврупо дар асри XX пешсафии худро аз даст доданд?
2. Симои хоҷагии мамлакатҳои тараққикардаи Аврупоро кадом соҳаҳо муайян мекунанд?
3. Ба тараққиёти интенсивонаи нақлиёти автомобилии мамлакатҳои мутараққии Аврупо кадом омилҳо боис шудаанд?
4. Чаро мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ҳама зичаҳолианду вале ҳиссаашон дар аҳолии ҷаҳон то рафт паст мешавад.

Ба фикри шумо

Дар Аврупои Ғарбӣ пешравиҳои назарраси баъзе соҳаҳои саноати аз дохил ба сохил ҳаракаткунанда ба чӣ вобаста аст?

Оё норасогии ашёи хоми сӯзишворию энергетикӣ ба мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ (мисли бӯҳрони с. 70 асри XX) таҳдид мекунад?

Кадом соҳаҳои хоҷагии Аврупо дар оянда пурра мӯҳтоҷи ашёи хоми беруна шуданашон мумкин аст? Оё чунин ҳолат рӯй доданаш мумкин аст?

Чаро мамлакатҳои хурди тараққикардаи Аврупо зиёдтар алоқаҳои иқтисодии беруна доранд?

ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН

Масоҳаташ – 356,9 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – зиёда аз 81,3 млн нафар.
Пойтахташ – Бонн.
Забони давлатӣ – олмонӣ.
Вохиди пулӣ – маркаи олмонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Олмон давлати як миллата буда, мувофиқи Конститутсия (Сарқонун) давлати федеративӣ мебошад. Он таърихан аз якчанд заминҳо ташаккул ёфта аст. Заминҳо конститутсия, парлумон ва ҳукумати худро доранд ва ҳуқуқи муайяни худмухториро низ соҳибанд. Дар як вақт тамоми ҳукумат ва парлумони заминҳо ба ҳукумати федератсия итоат менамоянд.

Мавқеи иқтисодию географии Олмон дар маркази Аврупо симои онро ҳамчун чорроҳаи роҳҳои оҳану автомобил ва ҳавоӣ ифода кардааст. Муҳимтарини онҳо роҳи самти арзидошта буда, вай роҳи кӯтоҳтарин аз Аврупои Ғарбӣ ба тарафи Шарқ аст. Баромади бевоситаи Олмон ба баҳри Шимолӣ нақши махсусро мебозад, зеро дар соҳили ин баҳр бандарҳои аҳамияти ҷаҳонӣ дошта ҷойгир шудаанд. Аз бандари Роттердами Нидерландҳо низ истифода мебарад. Дарёҳои Рейн ва Рона воситаи муҳимми боркашонӣ аз баҳр ба дохили мамлакат ва баръакс мебошад.

Ҳама давлатҳои ҳамсояи Олмон давлатҳои тараққикарда мебошанд.

Аҳолӣ. Аз рӯи шумораи аҳолӣ Олмон дар Аврупои Ғарбӣ яке аз пешсафҳо буда, вале афзоиши табиии аҳолӣ нисбатан паст аст.

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар натиҷаи аз дигар давлатҳо, аз ҷумла аз Аврупои Шарқӣ баргаштани немисҳо, миқдори аҳолӣ афзуд.

Ҷойгиршавии аҳолӣ, таркиби шуғл ва ҳайати синфии он симои индустриявӣ доштани мамлакатро ифода менамоянд. Зичии миёнаи аҳолӣ ба ҳар як километри мураббаъ бештар аз 233 нафар буда, дар ноҳияҳои саноатӣ (махсусан дар ноҳияи Рур) ин нишондиҳанда ба 1000–3000 нафар мерасад. Аз рӯи дараҷаи урбанизатсия Олмон дар миқёси ҷаҳон яке аз аввалин ҷойҳо (бештар аз 80%)-ро ишғол менамояд. Агломератсияи шаҳрии ҳавзаи Рур аз калонтаринҳо буда, дар гирду атрофи Эссен, Дортмунд ва дигар марказҳои калон даҳҳо шаҳру маҳалҳои коргарнишин бо ҳам якҷоя шудаанд. Онҳо агломератсияи хеле бузургро ташкил намудаанд, ки даҳҳо километр кашол ёфта, бештар аз 5 млн нафар аҳолӣ дорад. Мавҷудияти корхонаҳои зиёди калони саноатӣ ва аҳолии зиёд масъалаҳои мураккаби экологиро ба миён оварда. Махсусан ҳаво ва обҳои дарёҳои Рейну Рур ифлос шудаанд.

Таркиби шуғли аҳолӣ бо он фарқ мекунад, ки аз панҷ ду ҳиссаи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар саноат, сохтмон ва косибӣ машғули коранд. Ин нисбат ба соҳаи кишоварзӣ қариб 8 баробар зиёд аст. Солҳои охир ҳиссаи аҳолии дар соҳаи хизмат шуғлдошта бо суръати хеле баланд меафзояд.

Коргарону хизматчиён ва аҳолии музди ками меҳнатгиранда, оммаи деҳқонону косибон 95% аҳолиро ташкил мекунанд. Амлокдорони калон, ки ба онҳо 5% аҳолӣ рост меояд, бештар аз чор се ҳиссаи даромади миллиро соҳибанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Олмон давлати саноатии баланд мутараққӣ буда, аз рӯи ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ, истеҳсолоти саноатӣ ва дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ дар миқёси ҷаҳон ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Дар ҳаҷми умумии маҳсулоти умумии ҷаҳонӣ ҳиссаи Олмон ба 6,5 % баробар аст. Ба он 23,7% маҳсулоти умумии дохилии Аврупои Ғарбӣ рост меояд. Ҳоло нархи умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 13446 трлн (ба ҳар сари аҳолӣ 16580) долларро ташкил менамояд.

Болоравӣ ва инкишофи иқтисоди баъдиҷангии Олмон ба васеъ намудани бозори дохилии он хеле вобаста мебошад.

Ҳоло аз рӯи дараҷаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ИМА қафо буда, қариб баробари Ҷопон ва дар якҷоягӣ нисбат ба Англия, Италия, Белгия бештар маҳсулот истеҳсол менамояд. Иқтидори иқтисодии он ба инкишофи соҳаи саноат вобаста мебошад ва дар он монополияҳои калон (ширкатҳои транснатсионалӣ – ШТН) мавқеи асосӣ доранд. Афзоиши бо суръати баъдиҷангии мамлакат ба чунин омилҳо вобаста мебошад: монополистон сармояи солҳои ҷанг

андӯхтаашонро ба кор андохта, ба замми он аз монополияҳои ИМА зайёмҳои калон гирифтанд ва аз бекорон ва олмониҳои аз хориҷи кишвар омада самаранок истифода намуданд. Пайваста ба ин, солҳои баъдиҷангӣ дар дохили мамлакат талабот ба молҳои гуногун зиёд шуд, сармоядоронро ба овардани таҷҳизот, ашёи хом, сӯзишворӣ, молҳои истеъмолӣ барои аҳолӣ водор намуд. Омили дигар ҳарбикунонии мамлакат (баъди ба блоки ҳарбии НАТО дохилшавии мамлакат) буд.

Мулкдорони Олмон аз ҷараёни ҳамгирокунии хоҷагӣ фоидаи зиёд мегиранд. Онҳо комёбиҳои илму техникаро ба таври васеъ истифода менамоянд ва натиҷаи он ҳамин аст, ки дар таркиби саноат торафт соҳаҳои навтарин меафзояд. Солҳои охир хароҷоти давлатӣ дар соҳаи илм зиёд карда шудааст. Ҳукуматҳои заминҳо ва федералӣ бештар аз 37% ин хароҷотро медиҳанд (ҳукумати федералӣ – 24%). Вале ин хароҷотҳо нисбат ба ИМА чор баробар, нисбат ба Ҷопон ду баробар аст.

Дар ҷойгиркунии хоҷагии Олмон дар солҳои баъдиҷангӣ пешравии калон мушоҳида карда мешавад. Дар тамоми заминҳои он дар таркиби хоҷагӣ саноат бартарӣ пайдо кард.

Саноат. Бештар аз сад сол қабл аз ин захираҳои табиии Олмон ба монанди ангишт, намакҳои калий, ошӣ, маъдани оҳан ба тараққиёти соҳаҳои энергетикаю химия, саноати металлургия ва мошинсозӣ асос гузошта буданд.

Энергетикаи он то миёнаи солҳои 60 асри XX асосан ба ангиштсанг такя мекард, барои он ки захираи ангишти он хеле калон аст. Ҳоло 3/4 ҳиссаи истихроҷи он ба ҳавзаи Рур рост меояд. Дар ноҳияи Кёлн ангишти сиёҳтоб бо усули кушод истихроҷ карда мешавад. Он ашёи хоми саноати химия ва сӯзишворӣ ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди нерӯгоҳҳои барқии олавӣ дар ҳавзаҳои ангишт ҷойгиранд. Вале дар шароити ИИТ истихроҷи ангишт якбора кам шуда, ҳиссаи нефту газ дар баланси энергетикӣ афзуд. Дар айни замон он 60% ташкил менамояд. Дар Олмон нерӯгоҳҳои барқии атомӣ (дар заминаи маъдани урани маҳаллӣ) амал мекунанд.

Металлургияи сиёҳ асосан дар заминаи маъдани оҳани аз хориҷ кашондашудаи (воридотӣ) амал мекунад. Қисми зиёди истеҳсоли чӯяну пӯлод ва кироя ба заводҳои Рур, Айзенхюттенштадт ва ҳавзаи Саара рост меояд. Ин корхонаҳо сикли пурраи истеҳсолӣ доранд. Аз солҳои 60 асри XX инҷониб ин соҳа ба бандарҳо майл пайдо намудааст. Аз соҳаҳои металлургияи ранга саноати алюминий, мис фарқ карда меистанд ва онҳо асосан ба ашёи хоми воридотӣ кор мекунанд. Ҷойгиркунии корхонаҳои ин соҳаҳо ба географияи нерӯгоҳҳои барқӣ (Кёлн, Рур) мувофиқат менамоянд.

Мошинсозӣ соҳаи инкишофёфтаи саноат буда, аз рӯи истеҳсоли мошинҳо Олмон танҳо аз ИМА қафо меистад, аммо аз рӯи содирот дар миқёси ҷаҳон ҷои якумро ишғол мекунад.

Аксари ширкатҳои мошинсозӣ аз доираи мамлакат берун фаъолият менамоянд. Масалан, ширкати "Фолксваген", ки яке аз калонтарин ширкатҳои мошинсозӣ ба ҳисоб меравад, дар як қатор мамлакатҳо корхонаи муштарак дорад ва зиёда ба сад мамлакат автомобил мефурӯшад. Маҳсулоти мошинсозии вазнин, муҳаррикҳо, локомотиву таҷҳизотҳо дар Рур; дастгоҳу таҷҳизотҳо ва техникаи нави ҳарбӣ дар Ҷанубу Ғарб, Ҷануб истеҳсол карда мешавад. Марказҳои асосии мошинсозӣ дар Дюсселдорф, Кёлн, Штутгарт, Мюнхен, Дрезден, Карл-Маркс-штадт вокеъ гардидаанд. Макони асосии киштисозӣ ш. Гамбург мебошад.

Саноати химия яке аз тараққиёфтатарин соҳаи саноат буда, аз рӯи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти он Олмон баъди ИМА ва Ҷопон дар ҷои сеюм ва аз рӯи содироти он дар миқёси ҷаҳон дар ҷои аввал меистад. Ноҳияҳои калони саноати химия Рур, Галле, Гамбург, Бавария мебошанд. Маҳсулоти асосии он рангубор, нуриҳо, дорувор, маҳсулоти нефту химия мебошанд.

Кишоварзӣ. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ин соҳа Олмон аз Фаронса ва Италия қафо меистад, аз рӯи суръатнокӣ ва маҳсулнокӣ вале аз дараҷаи миёнаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пеш меистад. Олмон аз рӯи дараҷаи таъминоти мошинҳои кишоварзӣ ва истифодаи химикатҳо яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд.

Расми 31. Ноҳияҳои саноатии Олмон

Иқлими Олмон аз иқлими уқёнусӣ ба континенталӣ гузаранда буда, вай имконият медиҳад, ки дар мамлакат тамоми зироатҳои минтақа мӯътадил парвариш карда шаванд. Хокаш дорои ҳосилхезии миёна мебошад. Дар заминҳои кишт аз нуриҳои химиявӣ васеъ истифода мебаранд.

Дар заминдории Олмон шакли иҷораи сармоядорӣ (пулӣ) ва заминдории сармоядорӣ хос аст. Заминдо-

рони калон низ ҳастанд. Дар натиҷаи рақобат хоҷагиҳои калону миёна хоҷагиҳои хурди деҳқониро танг намуда, барҳам медиҳанд.

Дар таркиби кишоварзии Олмон соҳаи чорводорӣ афзалиятнокӣ дорад. Аз панҷ чор ҳиссаи арзиши маҳсулоти кишоварзӣ ба чорводорӣ рост меояд. Саршумори хук ва чорвои калони шохдор зиёд буда, хоҷагиҳои ширҷӯш даромади зиёд мегиранд. Дар тамоми ноҳияҳо чорводорӣ бо зироаткорӣ омезиш ёфта аст, зироаткорӣ ба чорводорӣ хизмат мекунад. Шудгор 1/3 заминҳои киштро ташкил менамояд. Зироатҳои асосӣ гандум, рож, ҷав, сулӣ буда, гандуму рож ҳамчун хӯрока, ҷав барои истеҳсоли пива, сулӣ барои хӯроки чорво истифода мешаванд. Картошка ва лаблабупарварӣ дар аксари ноҳияҳо паҳн гардидаанд.

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз панҷ чор қисми талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад, аз ҷумла бо гандум, қанд, гӯшти гов, панир ва равғани маска аҳолӣ пурра таъмин мебошад.

Нақлиёт. Қаламрави Олмонро шабакаи зичи роҳҳои нақлиётӣ фаро гирифтааст. Махсусан ноҳияи саноатии Рур бо шабакаи зичи роҳҳо фарқ мекунад.

Аз рӯи боркашонии роҳи оҳан Олмон аз Фаронса қафо, аз Англия ду баробар, аз Италия чор баробар пеш аст. Боркашонии аз ҳама зиёд дар ноҳияи Рур ба назар мерасад.

Нақлиёти автомобилӣ ҳоло нисбат ба нақлиёти роҳи оҳан бештар бору мусофир мекашонад. Нақлиёти обӣ ҳам дар ҳаёти хоҷагии Олмон аҳамияти калон дорад.

Аз панҷ як ҳиссаи борҳои дохилӣ ба воситаи дарё ва каналҳо кашонида мешаванд. Гиреҳаҳои асосии нақлиётӣ Гамбург, Мюнхен, Кёлн мебошанд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Солҳои охир тавассути якҷоякунии ду давлати немисӣ нобаробариҳои қаламравии тараққиёт мушоҳида карда мешаванд. Мутобиқшавии хоҷагии заминҳои шарқӣ ба шароити ғарбӣ сабаби дар шарқ камшавии истеҳсолоти саноатӣ гардид. Қисми ғарбии мамлакат нисбатан тараққиёфта мебошад. Дар он ноҳияҳои ғарб, ҷануб ва шимолу шарқ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Қисми ғарб аз ҳама тараққикарда буда, ноҳияи саноатии Рур дар ҳамин ҷо ҷойгир аст. Вай 1/25 қисми масоҳати мамлакатро дар бар гирифта, дар он 1/5 ҳиссаи аҳолӣ истиқомат мекунад ва 1/3 қисми корхонаҳои саноати мамлакат ҷойгир карда шудааст. Шаҳрҳои калони он Эссен, Дуйсбург, Дюсселдорф мебошанд.

Дар қисми ҷануб соҳаҳои электротехника, мошинасозии дақиқ, дастгоҳсозии электронӣ, саноати химия, бофандагӣ, хӯрокворӣ тараққӣ кардаанд. Шаҳри аз ҳама калонтаринаш Мюнхен аст. Шимолу шарқи қисми ғарби мамлакатро ноҳияи кишоварзӣ номидан мумкин аст. Дар ҳамвории Олмони Шимолӣ чорводории тамоили ширӣ ва

қисман ғӯштӣ парвариш карда мешаванд. Аксари майдонро чарогоҳу марғзор, алафдарав, кишти зироатҳои хӯроки чорво ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо инчунин истихроҷи ашёи хоми минералӣ низ вуҷуд дорад. Шаҳрҳои калонаш Гамбург, Волфсбург буда, ба воситаи онҳо тиҷорати берунии Олмон ба амал бароварда мешавад. Заводҳои калони "Фолксваген" дар ҳамин ҷо мебошанд. Қисми Шарқи Олмон (собиқ Олмони демократӣ) низ ноҳияҳои тафовутнок дорад. Дар қисми ҷанубу ғарб ва ҷануб маҷмӯаи мураккаби хоҷагӣ ташкил ёфтааст. Дар ин ҷо саноат бартарӣ дошта, кишоварзии интенсивӣ тараққӣ кардааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ дар атрофи Лейптсиг, Галле, Дрезден ба вуҷуд омадаанд. Дар қисми марказ ва шарқ истихроҷи ангишт, истеҳсоли қувваи барқ, металлҳои сиёҳ, истеҳсоли маҳсулоти электронию радиотехникӣ, химиявӣ, дастгоҳсозӣ, полиграфӣ, дӯзандагӣ тараққӣ кардаанд. Пойтахти Олмон ш. Берлин дар ҳамин ҷост. Округҳои шимоли ин ҷо "дарвозаи баҳрӣ" ба ҳисоб мераванд.

Алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ. Олмон қариб бо тамоми мамлакатҳо алоқаи тиҷоратӣ дорад. Аз рӯи содирот дар ҷаҳон дар ҷои дуюм меистад. Бештар аз 55% содироташ ба ҳиссаи автомобилсозӣ, мошинсозии умумӣ, молҳои химиявӣ ва электротехникӣ рост меояд. Аз рӯи содироти маҳсулоти бофандагӣ дар ҷаҳон пешсаф буда (12% содироти ҷаҳонӣ), аз рӯи содироти либоси тайёр баъди Чину Италия дар ҷои сеюм, аз рӯи маҳсулоти кишоварзӣ баъди ИМА, Фаронса, Голландия дар ҷои чорум меистад. Олмон мамлакати воридотчии калони дунё аст. Шарикони калони тиҷоратии Олмон Фаронса, Италия, Англия, ИМА, Австрия, Голландия, Дания, Белгия ва Люксембург мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи иқтисодию географии Олмон баҳо диҳед.
2. Таркиби шуғли аҳолии Олмонро ба яке аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ муқоиса намоед.
3. Тафовуташ дар чист?
4. Ноҳияҳои зичаҳолӣ ва агломератсияҳои калони шаҳриро ҷудо кунед.
5. Ноҳияҳои асосии металлургия, мошинсозӣ, химияро муайян намоед. Хусусияти ҷойгиркунии ин соҳаҳо дар чист?
6. Ҳиссаи Олмонро дар истеҳсолоти саноати "Ҳафтгона" муқоиса намоед.
7. Соҳаҳои асосии саноати ҳавзаи Рур ва шаҳрҳои атрофи он кадомҳоянд?
8. Тафовутҳои иқтисодию географии қисмҳои мамлакатро номбар кунед. Сабаби ин тафовутҳо дар чист?
9. Рӯйхати молҳои содиротию воридотии Олмонро тартиб диҳед ва онро шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Мавқеи Олмонро дар ҷаҳони имрӯза чӣ муайян менамояд?
2. Мавқеи он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ гуна аст?

Аз нигоҳи шумо

Чаро Олмони баъди ҷанги харобиовар бо тезӣ ба қатори мамлакатҳои ҳафтгона дохил гардид? Сабабашро шарҳ диҳед.

Оё дар оянда мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбии Олмон тағйир меёбад ё не?

АНГЛИЯ

Масоҳаташ – 244,1 ҳазор км².
Аҳолиаш – 58,3 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Лондон.
Забони давлатӣ – англисӣ.
Воҳиди пулӣ – фунт-стерлинг.

Ҳайати қаламрав ва мавқеи иқтисодию географӣ. Англия дар ҷазираҳои Британӣ ҷойгир буда, ба ҳайати он Англия, Шотландия, Уэлс ва Ирландияи Шимолӣ дохиланд. Номи Британияи Кабир аз номи ҷазираи калонтарини он ва Англия аз ҳисоби таърихи давлат гирифта шудааст.

Мавқеи ҷазиравии он ва ҳамдигарро бурида гузаштани роҳҳои байналхалқии обию ҳавоӣ барои мамлакат шароити мусоид ба миён оварданд. Хусусан роҳҳои баҳрӣ ба Англия имконият медиҳад, ки бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон равобити иқтисодӣ дошта бошад. Алоқаҳои бисёртарафаи берунаро муҳайё кардаанд.

Аҳолӣ. Шумораи аҳолии Англия то асри XX босуръат меафзуд. Солҳои охир пастшавии суръати афзоиши аҳолӣ ба назар мерасад. Мегӯянд, ки дар Англия ҳолати пиршавии миллат фаро расидааст. Сабаби он камшавии таваллуди табиӣ ва афзоиши ҳиссаи аҳолии калонсол аст.

Барои Англия дараҷаи хеле баланди урбанизатсия хос аст. Аз панҷ чор ҳиссаи аҳолӣ сокини шаҳр буда, аз нисф зиёди он дар шаҳрҳои калону агломератсияҳои шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Калонтарини онро Лондони Калон ба вуҷуд овардааст, ки шумораи аҳолии он зиёда аз 11,0 млн нафар аст. Вобаста ба зиёдшавии урбанизатсия вазъи экологӣ тезу тунд гардидааст.

Шакли асосии сокиншавии деҳот маҳалҳои ҷудогонаи фермерӣ мебошанд.

Ҳайати синфии аҳолӣ бо ҳиссаи хеле баланди коргарони кироя фарқ мекунад. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол аз 90% бештар аст. Аз ин камтар аз як фоиз ба кишоварзӣ рост меояд. Дар байни зиёиён шумораи коркунони соҳаи бонкӣ ва идоравӣ зиёд буда, онҳоро клеркҳо, ё "гиребонсафед"-ҳо меноманд. Табақаи буржуазия ва фермерҳо каманд, зиёда аз 3 фоизи аҳолии мамлакатро буржуазияи калон ва лендлордҳо ташкил додаанд, ки ҳокимияти сиёсӣ ва нисфи даромади миллӣ дар ихтиёри онҳо мебошад.

Англия нисбатан мамлакати якмиллата мабошад, 4/5 қисми аҳолиро англисҳо, боқимондаро шотландҳо, ирландҳо, уэлсҳо ташкил менамоянд. Ин халқиятҳо урфу одат, маданияти қаблии худро нигоҳ доштаанд. Онҳо дину мазҳабҳои гуногунро парастиш (ирландиҳо асосан католикӣ, шотландҳо протестантӣ, англисҳо пайрави калисои англичанӣ) мекунанд. Ғайр аз халқҳои муқимӣ, инчунин 1800 ҳазор коргарони хориҷӣ – ҳиндиҳо, покистониҳо, арабҳо, чиниҳо ва африкоиҳо зиндагӣ менамоянд.

Сохти давлатии Англия монархияи конститутсионӣ буда, сардори давлат шоҳ мебошаду аммо дар амалан ҳокимият дар дасти сарвазир мебошад, ки онро интихоб менамоянд. Англия роҳбари бо ном "Иттиҳодия"-и собиқ доминианҳо ва мустамликаҳо мебошад, ки ҳоло мустақил гардидаанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҷанги дуюми ҷаҳон ба хоҷагии Англия бе таъсир намонд. Як қатор шаҳрҳои саноатӣ вайрон шуда, алоқаҳои тиҷоратии берунӣ канда шуданд. Тӯли солҳои баъдиҷангӣ вай аз тамоми мустамликаҳояш маҳрум гардид. Мӯҳтоҷии иқтисодию молиявиаш аз ИМА афзуд. Ҳоло Англия мамлакати мутараққии дунявӣ буда, дар таркиби хоҷагиашон саноат бартарӣ дорад. Дар истеҳсоли маҳсулоти саноати ҷаҳон мавқеи муҳиммро ишғол менамояд. Аз се ду ҳиссаи тамоми маҳсулоти саноатии он ба саноати вазнин рост меояд. Дар солҳои охир соҳаҳои анъанавии саноат – истеҳсоли ангишт, бофандагӣ, киштисозӣ тамоили пастравӣ пайдо кардаанд. Суръати таҷҳизонии корхонаҳо бо техникаи нав суст гардид, ки ин сабаби пастшавии суръати афзоиши саноат гардид.

Соҳаҳое, ки пешрафти онҳо ба ИИТ алоқаманданд бо суръати нисбатан тез тараққӣ мекунанд. Ба ин соҳаҳо саноати атомӣ, электронию электротехникӣ ва нефтохимиявӣ дохил мешаванд.

Хусусияти хоси тараққии иқтисодиёти баъдиҷангии Англия дар зери таъсири давлатӣ-монополистӣ гузаштани он аст. Давлат дар ширкатҳои калон иштирок намуда, шахтаҳои ангишт, нақлиёт, нерӯгоҳҳои барқии калонро дар ихтиёри худ доштааст. Хароҷотҳои давлатӣ дар соҳаи ҳарбӣ зиёданд. Ҳиссаи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар соҳаи кишоварзӣ аз ҳама кам аст, вале ин соҳа симои интенсивӣ дошта, нисфи талаботи мамлакатро бо хӯрока таъмин менамояд.

Хусусияти дигари иқтисодиёти Англия ба содирот вобаста будани он мебошад. Саноати мамлакат асосан ба ашёи хоми воридотӣ такя мекунад, вале қисми зиёди маҳсулоти тайёр содир карда мешаванд.

Саноат. Заминаи табиии саноати мамлакат мустаҳкам нест (ғайр аз захираи ангишт). Солҳои охир дар баҳри Шимолӣ захираи калони нефту газ кашф карда шуда, ба истифода дода шуданд ва мамлакат дар ин ҷода дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷои аввал меистад. Захираҳои намак, каолин низ зиёданд. Захираҳои маъдани оҳан талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад. Захираҳои обӣ аҳамияти энергетикӣ надорад. Манбаи асосии энергия ангишт, нафту газ мебошад, як қисми онҳо аз Алҷазоир оварда мешавад. Ҳиссаи энергияи атомӣ низ назаррас аст. Англия дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҷиҳати истеҳсоли қувваи барқ (12%) мавқеи калонро ишғол менамояд, фақат аз ИМА ва Ҷопон қафо мемонад.

Металлургияи сиёҳи Англия дар заминаи ангишти коксдиҳандаи маҳаллӣ ва маъдани оҳани воридотӣ (аз Канада, Либерия, Шветсия) кор мекунад. Марганетс ва дигар металлҳои лозимию оҳанпараро низ аз хориҷа меоварад. Марказҳои асосии металлургия ноҳияҳои истихроҷи ангишту маъдани оҳан (маркази Англия) ноҳияҳои наздисоҳилӣ (Уэлси Ҷанубӣ, Шимолу Шарқ) мебошанд.

Металлургияи ранга бештар ҷойгиршавии наздисоҳилӣ дорад.

Дар таркиби саноати Англия машинасозӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд. Хусусан соҳаҳои ба содирот нигаронида шуда хеле тараққӣ кардаанд. Ба ин дастгоҳсозӣ, истеҳсоли таҷҳизоти электроникаю электротехникӣ, автомобил, тракторҳо дохил мешаванд. Барои содирот солҳои охир моделҳои нави мошинҳои сабукрав истеҳсол карда мешаванд. Дар ин ҷода Ҷопон рақобатчии пурзӯри Англия мебошад. Дар мошинсозии мамлакат мавқеи сармояи ИМА пурзӯр аст. Аз панҷ як ҳиссаи дастгоҳсозиро фирмаҳои

америкоӣ дар ихтиёри худ медоранд. Солҳои охир ҳиссаи сармояи Ҷопон ва мамлакатҳои Араб зиёд шудааст.

Саноати химия дар заминаи коркарди нефт бештар нахи синтетикӣ истеҳсол менамояд. Маҷмӯаҳои нефту энергохимиявӣ дар шаҳрҳои бандарӣ – Лондон, Ливерпул, Шотландия, Шимолу Шарқ ҷойгир карда шудаанд.

Саноати сабуку (бофандагӣ) хӯрокворӣ дар ҳаёти иқтисодии мамлакат низ нақши назаррас доранд.

Кишоварзӣ. Шароити табиии Англия бештар барои чорвопарварӣ мусоидат мекунад. Иқлими баҳрии мӯътадил на дар ҳама ҷо имконияти парвариши гандумро мусоидат менамояд. Дар маҳалҳои аз 600 м аз сатҳи баҳр баландбуда ва ғарбии Англия аз сабаби зиёд будани намнокӣ гандум пухта намерасад. Вале марғзорҳои табиӣ қариб дар ҳама ҷо дар тӯли тамоми сол ҳамеша сабзанд.

Дар кишоварзӣ заминдории калони помешикӣ бартарӣ дорад. Лендлордҳо, баъзе саноатчиёни бой ва савдогарон қисми зиёди заминҳоро, ки қисман барои шикор, паркҳо ва майдонҳои варзишӣ истифода мешаванд, дар ихтиёри худ доранд. Помешикон Аслан дар соҳаи кишоварзӣ меҳнат накарда, заминро ба иҷора медиҳанд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро хоҷагиҳои калони фермерию иҷоравӣ, ки онҳо қисми зиёди саршумори чорворо низ соҳибанд, истеҳсол менамоянд.

Соҳаи асосии кишоварзӣ чорводорӣ буда, заминаи мустаҳками хӯрока дорад. Ба чарогоҳҳо нуриҳои минералӣ дода, алаф медараванд, ба чорво хӯрокҳои омехта, бехмеваҳо дода, фақат дар мавсими кӯтоҳи зимистон дар оғил нигоҳ медоранд. Хоҷагиҳои ба истеҳсоли ширӣ махсус гардонидашуда бартарӣ доранд.

Ҳадафи асосии зироатчигию чорводорӣ аҳолиро бо хӯрока таъмин кардан аст. Аз 2/3 қисми майдони киштро зироатҳои хӯроки чорво ишғол менамоянд.

Аз ғалладоначиҳо – ҷав, гандум, сулӣ, аз растаниҳои техникӣ лаблабуи қанд кишт

Расми 32. Харитаи иқтисодии Англия

менамоянд. Талаботи аҳолии шаҳр сабаби тараққӣ ёфтани сабзавоткорию боғдорӣ гардидааст.

Моҳипарварӣ ҳам дар хоҷагии Англия аҳамияти калон дорад. Бандарҳои асосии моҳидорӣ дар соҳили шарқии мамлакат ҷойгиранд. Истихроҷи нефт дар баҳри Шимолӣ обро ифлос намуда, ба захираҳои мавҷудоти биологии баҳр, аз ҷумла ба моҳиён зиёни калон оварда аст.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи нақлиёти автомобилӣ зиёд буда, тавассути рақобати он қисми роҳҳои оҳан бекор мемонанд. Шоҳроҳҳои асосии нақлиётӣ дар Лондон, Бирменгем, Манчестер пайваст мешаванд. Англия соҳиби флоти калони баҳрии тиҷоратӣ ва мусофиркашон аст. Флоти баҳрӣ ҳаракати каботажӣ низ дорад. Нақлиёти ҳавоӣ низ хеле тараққӣ кардааст.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тафовути иқтисодӣ қаламрави Англияро ба чор ноҳияи калон тақсим кардаанд.

1. Ҷанубу шарқӣ, ки онро Англияи Сабз ҳам номидаанд. Дар ин ҷо нури Офтоб бештар меафтад ва миқдори боришот кам аст. Ин имконият додааст, ки барои ба ноҳияи асосии кишти зироатҳои техникӣ ва ғалладонагиҳо табдил ёфтани он мусоидат намудааст. Дар мавзеъҳои ба Лондон наздик боғу обчакорӣ, дар назди Ла-Манш чорводорӣ бартарӣ доранд. Ин ҷо чорво қисман дар таҳти назорати "электрочӯпон" чаронида мешавад (симҳои қувваи ками ҷараёндошта барои ба дигар тараф гузаштани чорво монеа мешаванд). Солҳои охир дар ин ҷо корхонаҳои саноатӣ қомат рост кардаанд. Дар соҳил заминаҳои ҳарбӣ, бандарҳо, курортҳо ҷойгиранд. Калонтарин бандари одамкашонӣ Саутгемитон низ дар ҳамин ҷо воқеъ гардида аст.

2. Қисми марказӣ. Дар ин ҷо аввалин бор дар ҷаҳон саноати ангишт ва фабрикаю заводҳои металлургӣ, металлкоркунӣ, бофандагӣ пайдо шуда буданд. Имрӯз ҳам дорои соҳаҳои кӯҳнаю нави саноатӣ мебошад. Шаҳри Бирменгем ва шаҳрҳои гирду атрофи он бо гуногун будани мошинсозии худ фарқ мекунанд. Соҳаи бофандагӣ то имрӯз тахассуси асосии Манчестер, истеҳсоли пӯлоди хушсифат тахассуси Шеффолд ба ҳисоб мераванд. Киштисозӣ низ тараққӣ кардааст. Шаҳри Ливерпул баъди Лондон бандари дуюми боркашонии Англия ба ҳисоб меравад.

3. Уэлс. Дар қисми кӯҳии он заминҳои нокорам мавҷуд буда, домана афканданд ва дар ҷануби он бошад, ноҳияҳои саноатӣ ташаккул ёфтанд. Дар ин ҷо соҳаҳои кӯҳнаи саноатӣ бартарӣ дошта, гирифтори таназзул мебошад.

Шаҳри Глазго нисфи киштиҳои Британияро истеҳсол менамояд.

Дар қисми кӯҳии он гӯсфандпарварӣ, дар назди соҳил – чорвои ширдеҳ парвариш мекунанд. Солҳои охир аз тунукобаи баҳри шимолӣ нефту газ истеҳсол мекунанд. Шаҳри калони ин қисм Эдинбург мебошад.

4. Олстер қисми аз ҳама сусттараққикардаи Англия аст. Асоси иқтисодиёташ соҳаи кишоварзӣ буда, заминҳо дар ихтиёри англисҳо мебошанд.

Маркази асосии маъмурӣ, саноатӣ ва мадании ин қисм бандари Белфаст мебошад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Англия баъди солҳои 80 асри XX ба мамлакати баланси савдои фаъолдошта табдил ёфт. Нисфи воридоти онро ашёи хоми саноатӣ ва хӯрокворӣ ташкил медиҳанд. Содироташ аз молҳои тайёр ва нимтайёр иборат буда, 40% он ба мошину таҷҳизотҳо рост меояд. Шарикони асосии тиҷоратии он мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, мамлакатҳои "Иттиҳод" мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географии Англия баҳо диҳед.
2. Аз рӯи харитаи аҳолӣ зичии он ва ҳафт агломератсияи шаҳрии онро муайян кунед.
3. Кадом соҳаҳои саноатро анъанавии англисӣ номидаанд ва чаро? Чаро онҳо дар ҳолати карахтӣ мондаанд?
4. Ҷойгиркунии ноҳияҳои асосии саноатиро бо ҷойгиршавии агломератсияҳои шаҳрӣ муқоиса намоед.
5. Иқтисодиёти қисматҳои ҷанубу марказро муқоиса намуда, омилҳои ба тараққии онҳо таъсиррасонро шарҳ диҳед.
6. Сабабҳои қафомондагии Уэлс, Шотландия ва Олстер кадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Ҳайати аҳолии Англия бо чӣ фарқ мекунад?
2. Чаро шуғли аҳолии қобили меҳнат дар кишоварзӣ кам аст?
3. Таъсири Ҷанги дуюми ҷаҳон бо Англия дар чӣ зоҳир гардид?
4. Хусусияти хоси тараққиёти иқтисодии баъдиҷангии Англияро дар чӣ мебинед?
5. Мавқеи Англия дар Иттиҳоди Аврупоӣ чӣ гуна аст?

Ба ақидаи шумо

"Иттиҳоди" дӯстие, ки Англия сарварӣ мекунад, чӣ аҳамияти сиёсӣ ва иқтисодӣ дорад?

Чаро шароити табиии Англия бештар ба инкишофи чорводорӣ мусоидат мекунад?

Захираҳои сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят кам аст, дар оянда саноати инкишофёбандаи худро аз аз ашёи хом ба кадом роҳ таъмин мекунад?

Ин ҳолат ба пешрафти ояндаи саноати Англия таъсир мерасонад ё не?

ФАРОНСА

Масоҳаташ – 551,0 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 57,1 млн нафар.
Пойтахташ – Париж.
Забони давлатӣ – фаронсавӣ.
Вохиди пулӣ – франки фаронсавӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро ду омили асосӣ муайян мекунанд. Омили якум аз он бар меояд, ки Фаронса ба мамлакатҳои иттиҳоди Аврупо бевосита ҳамсарҳад мебошад ва дар наздикии сарҳади он ноҳияҳои саноатии тараққикардаи он мамлакатҳо ҷойгир шудаанд. Фаронсаро аз Англия гулӯгоҳи танги Паде-Кале ҷудо менамояд. Хусусияти дуюм аз он иборат аст, ки соҳилҳои мамлакатро баҳрҳои уқёнуси Атлантика аз шимол ва ҷануб иҳота кардаанд. Ин имконият медиҳад, ки Фаронса дар алоқаи тиҷоратии берунӣ бо мамлакатҳои ноҳияҳои гуногуни ҷаҳон ва Аврупои Ғарбӣ нақлиёти баҳрии арзонро истифода барад.

Аҳолӣ. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон афзоиши табиии аҳолӣ дар Фаронса хеле паст буд. Сабаби ин тавассути ҷанг баланд гардонидани дараҷаи фавт, паст гардидани дараҷаи афзоиши табиӣ мебошад. Солҳои минбаъда беҳбудиҳои иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин сиёсати демографии давлатӣ, ки мақсади он баланд намудани дараҷаи афзоиши табиии аҳолӣ равона карда шуда буд. Ба ин нигоҳ накарда ҳоло дар Фаронса дараҷаи афзоиши табии аҳолӣ хеле паст аст.

Иммигратсия воситаи муҳимми зиёдшавии захираҳои меҳнатӣ гардид. Бештари иммигрантҳоро коргарон ва деҳқонони камбағали Африкаи шимолӣ, италиянӣ, испанию португалӣ ташкил медоданд, ки онҳо дар шароити вазнину музди кори паст кор мекарданд. Солҳои баъдиҷангӣ ба шумораи аҳолӣ ҳолати реэмигратсия (эмигрантҳои ба ватан бозгашта) низ таъсир расонид. Онҳо аҳолии фаронсавиҳои аз мустамликаҳо баргашта буданд. Салдои миграсияи беруна (зиёд будани эмигратсия нисбат ба эмигратсия) дар мамлакат мусбӣ мебошад.

Дар ҷойгиршавии аҳолӣ миграсияи дохилӣ (аз деҳот ба шаҳр) таъсир расонида аст. Қатъи назар аз афзоиши доимии урбанизатсия

шумораи шаҳрҳои калони Фаронса нисбат ба Англия ва Олмон ду баробар кам мебошанд. Хусусияти асосии ҷойгиршавии аҳолӣ консентратсияи хеле зиёди аҳолии агломератсияи Париж (1/4 қисми тамоми шаҳриён) мебошад. Берун аз Париж дар се агломератсияи дигарӣ (Лион, Марсел, Лилл) як млн. аҳолӣ зиндагӣ мекунад. Дар қисмҳои боқимондаи мамлакат миқдори зиёди шаҳрҳои хурду миёна, пойтахтҳои музофотҳо (шаҳрҳои калони ноҳияҳои иқтисодӣ)-ро ҷудо кардаанд, ки онҳо шаҳрҳои гуногунвазифаанд.

Дар таркиби синфии аҳолии Фаронса ҳиссаи аҳолии миёнаҳол (байни буржуазияи калону коргарони кироя) зиёд, ки ба ин гурӯҳ деҳқонони соҳибмулки каме замину корхонаи хурд дошта, соҳибкорони майдаю тоҷирон шомиланд. Аксари онҳо дар рақобат шикаст хӯрда, гурӯҳи коргарони кирояро зиёд мекунанд.

Фаронса ҷумҳурии буржуазӣ мебошад. Сардори давлат президент буда, ваколати зиёд дорад. Аз ҷиҳати маъмурӣ мамлакат ба департаментҳо тақсим мешавад, дар як вақт номи қисмҳои қадимии он (Лотарингия, Элзас, Бретан, Нормандия) то ҳол васеъ истифода бурда мешаванд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро фашизми Олмон забт карда буд, ки ин ба хоҷагии мамлакат зиёни калон расонид. Баъди ҷанг Фаронса на фақат харобиҳои хоҷагиро аз нав барқарор намуд, балки инчунин ҳаҷми истеҳсолоти саноатию кишоварзиро аз дараҷаи то ҷангӣ баланд бардошт. Қариб дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ҷоннокшавии заминаи кӯҳнаи техникӣ ба назар мерасид. Баъди ҷанг соҳаҳои навтарин, ба монанди соҳаи саноати радио-электроника, нефту химия, аэрокайҳонӣ тараққӣ карданд.

Дар соҳаи саноат ширкатҳои миллию трансмиллӣ ҳукмронӣ менамоянд. Дар як қатор соҳаҳо монополияҳои ИМА мавқеи пурзӯр доранд. Барои иқтисодиёти Фаронса сармоядории давлатӣ-монополистӣ хос аст. Давлат ба саноати ҳарбӣ ва ба бисёр ширкатҳои хусусӣ маблағи зиёд мегузорад. Саноати ангишт, нерӯгоҳҳои барқӣ, роҳи оҳан, заводи калонтарини автомобилсозии "Рено" миллӣ кунонида шудаанд. Давлат барномаҳои тараққиёти истеҳсолотро тартиб дода, сиёсати ноҳиявӣ мегузаронад, аммо барои ҳал намудани масъалаҳои мураккаб қудрат надорад.

Аз рӯи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ Фаронса дар миқёси ҷаҳон дар ҷои панҷум меистад, аз ҷиҳати мутамарказони минтақавию истеҳсолӣ, дараҷаи мусаллаҳонии техникӣ ва ҳосилнокии меҳнат аз баъзе давлатҳои мутараққӣ ақиб меистад. Қисми бисёри маҳсулотро корхонаҳои хурду миёна истеҳсол менамоянд. Саноати сабуку

хӯрокворӣ ҳамчун соҳаҳои анъанавӣ ҳоло ҳам аҳамияти худро гум накарданд.

Дар даромади миллӣ ҳиссаи кишоварзӣ он қадар калон нест. Вай аз 1/10 ҳиссаи даромади миллии мамлакатро медиҳад.

Саноат. Саноати энергетика қисман ба захираҳои дохилӣ такия менамояд. Истеҳсоли ангишт кам буда, истихроҷи он душвор аст. Ба қадри на чандон зиёд дар Фаронса нефт ва газ истеҳсол карда мешавад. Қисми зиёди онҳоро аз дигар мамлакатҳое, аз ҷумла Нидерландия, Алҷазоир ворид менамоянд. Аз нерӯи оби дарёҳо ва атом низ васеъ истифода бурда мешавад. Заминаи металлургияи сиёҳ ҳавзаи кони оҳани Лотарингия мебошад. Маъданро тавассути шахтаҳо истихроҷ менамоянд. Ҳоло ду маркази қадимаи металлургияи сиёҳ амал мекунанд: Лотарингия ва Шимолии Фаронса. Заводҳои металлургияи Лотарингия дар заминаи маъдани маҳаллӣ, аз они Шимол бошад, дар заминаи маъдан ва оҳанпораи воридотӣ кор мекунад. Дар заминаи маъдани оҳану кокси воридотӣ дар соҳил ду комбинати нави металлургӣ – Марсел ва Дюнкерка кор меунанд. Дар доираи иттиҳоди Аврупо Фаронса бештар прокат истеҳсол менамояд.

Металлургияи ранга ба захираҳои калони боксити маҳаллӣ такия менамояд, ки кони он дар соҳили баҳри Миёназамин воқеъ гардидааст. Заводҳои алюминий дар назди нерӯгоҳҳои барқии Алпу Пиреней амал мекунанд.

Мошинсозӣ дар иқтисодиёти мамлакат мақоми хоса дошта, дар он қисми зиёди коргарони соҳаи саноат машғуланд. Ба он 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми асосии содироти мамлакат рост меояд. Заводҳои истеҳсоли дастгоҳҳои электронӣ, автомобил, тайёрасозӣ ба дараҷаи баланди техникӣ таҷҳизонида шудаанд. Соҳаҳои мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ тараққӣ кардаанд. Маркази асосии мошинсозии мамлакат Париж ба ҳисоб меравад.

Саноати химия яке аз соҳаҳои бо суръат тараққикунанда буда, дар бисьёр ноҳияҳо ҷойгир шудааст. Заводҳо дар назди сарчашмаҳои ашёи хом (конҳои ангишт, газ, намаки калий), бандарҳо (маҷмӯаҳои нефту химия), наздикии нерӯгоҳҳои барқӣ (электрохимия дар Алп) ва шаҳрҳои калон (Париж, Леон) сохта шудаанд.

Саноати бофандагӣ (пахтагӣ ва пашмӣ) мавқеи худро аз даст додааст. Аммо ба ин нигоҳ накарда баъзе маҳсулоти он ба монанди чахҳои синтетикӣ дар бозори ҷаҳон талаботи калон дорад.

Кишоварзӣ. Шароити табиии Фаронса барои равнақи кишоварзӣ мусоид мебошад. Релефи ҳамвор сабаби зиёд будани замини шудгоршаванда гардидааст. Гуногунии иқлим ба тахассуси кишоварзӣ мусоид гардида, ба мӯҳлати вегетатсияи зироатҳо таъсир расо-

нидааст. Масалан, дар Шимол гандумро нисбат ба ҷануб як моҳ дертар ҷамъоварӣ мекунанд.

Барои сохтори аграрии Фаронса ду намуди асосии хоҷагидорӣ хос аст. Қариб нисфи маҳсулоти хоҷагии қишлоқро хоҷагиҳои калони хуб механикунонидаи махсус ғардонида ва коргарони киро̄яро васеъ истифодабаранда, медиҳанд. Хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ зироатҳои гуногун: ғалладона, сабзавоту ангур парвариш мекунанд. Ҳар сол ҳазорон хоҷагиҳои деҳқонӣ касод мешаванду деҳотро тарк намуда, ба шаҳр рӯ меоваранд, замини онҳоро хоҷагиҳои калон аз худ мекунанд.

Дар хоҷагиҳои калон истифодабарии васеи замин сабаби ташкилёбии маҷмӯаҳои агросаноатӣ гардидааст. Кишоварзии Фаронса бисёрсоҳа аст. Аз рӯи истеҳсоли гӯшт, шир, ҷамъоварии гандум, лаблабуи қанд Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷои аввал меистад. Аз рӯи истеҳсоли винои ангурӣ ва миқдори навъҳои панир (бештар аз 300 навъ) бошад, дар ҷаҳон ҷои якумро мегирад. Аз уқёнуси Атлантик садафак (як навъи молиюск) мегиранд.

Чорводорӣ аз се ду ҳиссаи маҳсулоти молии кишоварзиро медиҳад. Соҳаи асосии он парвариши чорвои калони шохдор буда, хели паҳн шудааст. Аксари деҳқонон хук, паранда, харгӯш, кабӯтар ҳам парвариш мекунанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ аз рӯи майдони кишт ва ҷамъоварӣ гандум дар ҷои аввал меистад. Гандумро қариб дар ҳама ҷо, алалхусус дар Шимоли мамлакат зиёдтар парвариш мекунанд. Ҷуворимаккаро дар қисми ҷанубу ғарб мекоранд.

Дар заминҳои обёришаванда ва резишгоҳи дарёи Рона шолӣ парвариш мекунанд. Растании асосии техникӣ лаблабуи қанд мебошад.

Аз рӯи ҷамъоварии ангур баъди Италия дар ҷои дуюм меистад. Ҳамвории қад-қади соҳили баҳри Миёназаминро пурра майдони ангур ишғол намудааст. Масоҳати калони он дар водии Шампан воқеъ гардида аст. Дар хандақҳои зеризаминӣ винои шампаниро нигоҳ медоранд. Коняку

Расми 33. Харитаи иқтисодии Фаронса

виноҳо (кагор)-и фаронсавӣ дар ҷаҳон машҳуранд. Дар бисёр ҷойҳои мамлакат ноҳияҳои маҳсусгардонидашудаи боғу обчакорӣ мавҷуданд. Дар ҷануб, дар ноҳияи Нитс гулпарварӣ тараққӣ ёфтааст, онро дар саноати атторӣ истифода мебаранд.

Нақлиёт. Боркашонии дохилӣ бештар ба нақлиёти роҳи оҳан рост меояд. Қисми зиёди роҳҳо электронида шудаанд. Бо роҳи оҳан нақлиёти автомобилӣ рақобати сахт дорад. Аз шабакаи васеи дарё ва кӯлҳо ба таври пурра истифода бурда намешавад. Зеро аксари онҳо ба талаботи имрӯзаи киштигардӣ пурра ҷавоб дода наметавонанд. Газу нефтро бо нақлиёти қубурӣ мекашонанд. Шабакаи нақлиётии Фаронса намуди радиалӣ дорад. Тавассути нақлиёти обӣ асосан содирот ва воридот ба амал бароварда мешавад.

Нақлиёти ҳавоӣ (одамкашонии байналхалқӣ) низ тараққӣ кардааст, танҳо се фурӯдгоҳ: Париж – Орли, Бурже, Шарл-де-Голл ҳар сол зиёда 25 млн мусофир мекашонанд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Фаронсаро ба се қисмати калон ҷудо кардаанд: қисми шимолӣ, ҷанубу шарқӣ ва ғарбӣ. Дар шимол ва ҷанубу шарқи мамлакат қариб тамоми саноат ва шаҳрҳои калон ҷойгир шудааст. Дар қисми ғарбии он асосан иқтисодиётро кишоварзӣ ташкил медиҳад.

Қисми шимолӣ ноҳияи тараққикарда мебошад. Дар ин ҷо пойтахти мамлакат – шаҳри Париж воқеъ гардида аст. Вай нисбат ба дигар шаҳрҳо бартарӣ дорад, зеро ки дар онҷо корхонаҳои калони саноатӣ, бонкҳо воқеъ гардидаанд. Зиёд будани коргарони баландихтисос ва зиёиёни илмию техникӣ онро ба маркази асосии радиоэлектроника, атом ва дигар соҳаҳои нави саноатӣ гардонидааст. Либосдӯзӣ, пойафзол, чарчинворӣ низ тараққӣ кардаанд. Париж ба тақсимоти географии байниноҳиявии меҳнат таъсири калон расонида, бозори калони истеъмоли ашёи хом, хӯрокворӣ ва маҳсулоти тайёр аст.

Фурӯдгоҳи баҳрии ш. Париж – ш. Гавр аст, ки дар он саноати мухталиф тараққӣ ёфтааст.

Дар шимоли Фаронса ноҳияи калони саноати вазнину сабук ташкил ёфтаанд. Дар Лотарингия маҷмӯаи саноатии тамоили саноати кӯҳӣ ва металлургӣ дошта ташаккул ёфтааст. Дар ҷануби Лотарингия ва Элзас саноати бофандагӣ тараққӣ кардааст.

Ҷанубу шарқи Фаронса ноҳияи саноати бисёрсоҳа мебошад. Марказҳои калони саноатии он шаҳрҳои Лион ва Марсел мебошад. Лион бо истеҳсолоти қадимаи газвори шоҳӣ машҳур аст. Марсел ҳамчун шаҳри бандарӣ тараққи ёфтааст. Дар ин ҷо дар заминаи ашёи хоми воридгардида металлургия ва нефту химия инкишоф ёфтаанд.

Ғарби Фаронса ноҳияи асосии кишоварзӣ мебошад. Дар инҷо ду шаҳри калони саноатӣ: Тулуза ва Бодҳо ҷойгир шудааст. Баробари аз шимол ба ҷануб ҳаракат кардан тахассуси хоҷагии қишлоқ тағйир меёбад. Нормандия ва Бретан ба парвариши чорвои калони шохдор тахассус пайдо кардаанд. Ҷанубтар аз ин музофотҳои тамоку, ҷуворимакка ва ангур парвариш мекунанд.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Таркиби воридоти Фаронса аз ашёи хому сӯзишворӣ, молҳои тайёру нимтайёр иборат аст. Аз 3/4 қисми содироташро молҳои тайёр ва маҳсулотҳои кишоварзӣ ташкил медиҳанд. Тиҷорати хориҷӣ асосан дар доираи Иттиҳоди Аврупоӣ мегузарад. Берун аз Аврупо шарики калони тиҷорати беруни Фаронса ИМА мебошад.

Савол ва супориш

1. Хусусиятҳои хоси мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро муайян намоед.
2. Аз рӯи харитаи аҳолӣ агломератсияҳои асосиро ҷудо кунед.
3. Ноҳияҳои асосии истеҳсоли энергияи обии барқиро ҷудо намуда, таркиби энергобаланси Фаронсаро бо Англия муқоиса намоед.
4. Ноҳияҳои асосии саноати вазнин ва сабукро номбар кунед.
5. Кадом соҳаҳои саноат Марселро ҳамчун бандар муайян кардаанд?
6. Саноати Фаронса аз ҷиҳати таъминот бо ашёи хом ва ҳаҷми истеҳсолот аз саноати Англия ва Олмон бо чӣ фарқ мекунад?
7. Ноҳияҳои асосии кишоварзии Фаронсаро муайян намоед. Соҳаи кишоварзии Шимол ва Ҷанубро муқоиса кунед.
8. Хусусиятҳои хоси шабақаи нақлиётии Фаронса кадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Аз кадом сабаб захираҳои меҳнатии Фаронса меафзояд?
2. Сабаби нисбат ба Англия ва Олмон гуногун будани самтҳои кишоварзии Фаронса дар чист?
3. Сабабҳои дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли винои ангурӣ ва шумори навъҳои панир ҷои якум гирифтани Фаронса дар чист?
4. Чаро ноҳияи Шимоли Фаронса аз дигар қисмҳои он бештар тараққӣ кардааст?

Ба фикри шумо

Барои чӣ дар шаҳри бандарӣ Марсел саноати металлургӣ ва нефту химия инкишоф ёфтааст?

Мавқеи Фаронса дар оянда нисбат ба Иттиҳоди Аврупоӣ тағйир меёбад ё не?

ИТАЛИЯ

Масоҳаташ – 301,0 ҳазор км².
Аҳолиаш – 58,3 млн нафар.
Пойтахташ – Рим.
Забони давлатӣ – итолиявӣ.
Воҳиди пулӣ – лири итолиявӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Италия дар қисми Ҷанубии Аврупо ҷойгир буда, онро мувофиқи шароити табиию таърихӣ, инкишофи хоҷагӣ ба се қисм ҷудо кардаанд: қисми материкӣ, қисми нимҷазиравӣ ва қисми ҷазиравӣ. Сарҳади обиаш аз сарҳади хушкиаш чор маротиба зиёд аст. Ноҳияҳои дохили хушкӣ аз баҳр 200–300 километр дур вокеъ гардиданд.

Баҳри Миёназамин Италияро бо Шарқи Наздик, шимоли Африка ва мамлакатҳои Ҷанубии Аврупо пайваст менамояд. Ин ба тараққиёти хоҷагии Италия мусоидат мекунад. Роҳҳои ҳавоии трансконтиненталӣ аз фазои Италия мегузаранд.

Аҳолӣ. Аз рӯи шумораи аҳолӣ Италия дар Аврупои Ғарбӣ баъди Олмон дар ҷои дуюм меистад. Барои мамлакат эмигратсияи доимӣ хос аст. Сабабҳои асосии ин ҳолат шароити вазнини зиндагии деҳқонон, бекорӣ ва дараҷаи пасти музди кори коргарон мебошад. Дар Италия нисбат ба Аврупои Ғарбӣ дида пасттарин дараҷаи зиндагии меҳнаткашон мушоҳида карда мешавад. Солҳои охир эмигратсия ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупоӣ зиёд гардид. Дар ҷойгиршавии аҳолӣ урбанизатсия таъсири калон расонидааст. Қисми зиёди аҳолии шаҳр дар шимоли мамлакат сокин шудааст. Аксари шаҳрҳои Италия дорои таърихи қадима мебошанд. Онҳо ҳамчун осорхонаҳои таърихии аз ёдгориҳои бой мебошанд. Дар байни онҳо шаҳрҳои Рим, Флоренсия, Венетсия, Милан, Генуя, Болония бо ёдгориҳо ва санъати тасвирии худ фарқ мекунанд.

Ҳайати миллии аҳолии Италия якхела, 98 фоизи онро италянҳо ташкил менамоянд. Дини онҳо католикӣ мебошад. Он ба ҳаёти сиёсӣ фаъолона иштирок мекунад ва ба доираи васеи аҳолӣ таъсири зиёде мерасонад. Дар қисми ғарбии Рим давлати Ватикан (монархияи теократӣ) ҷойгир аст. Сардори давлат папаи Рим буда, вай дини католикиро сарварӣ менамояд.

Ҳайати синфии аҳолии Италия аз пролетариати шаҳру қишлоқ, деҳқонони камбағал, косибон ва ҳунармандон иборат аст. Буржуазия синфи ҳукмрон мебошад. Сохти давлатии Италия ҷумҳурии парлумонӣ буда, президент сарвари мамлакат мебошад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. То Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ Италия мамлакати аграрӣ буд. Саноати нисбат ба давлатҳои мутараққӣ суст тараққикарда дошт. Сабаби он суст будани заминаи ашёи хом ва нотавонии бозори дохилӣ буд. Ҷоннокшавии истеҳсолоти саноатӣ аз миёнаҳои солҳои 50 асри XX оғоз ёфт. Дар ин муддат Италия аз мамлакати кишоварзию саноатӣ ба мамлакати саноатию кишоварзӣ табдил ёфт. Дар ин давра дахолати давлат ба иқтисодиёт нақши ҳалкунанда бозид. Солҳои баъдиҷангӣ роҳи оҳан, воситаҳои алоқа, қисми зиёди заводҳои металлургӣ ва бисёр дигар корхонаҳо миллӣ кунонида шудаанд. Давлат ба ширкатҳои саноатии хусусӣ имтиёзҳо ва қарз медод.

Монополистони Италия бо роҳи якҷояшавӣ ва барқароркунии алоқа ба ширкатҳои транснатсионалӣ мавқеи худро пурзӯр мекарданд. Сармояи ИМА, Олмон, Швейтсарияро дар саноати Италия ба таври васеъ истифода мебурданд. Дар асоси истифодаи техникаи нав корхонаҳои мошинсозӣ, химия ва як қатор дигар соҳаҳо аз нав ба ҳаракат омада, заводҳои нави ҳозиразамон сохта шуданд. Дар баробари корхонаҳои калони ҳозира корхонаҳои хурди дараҷаи пасти технологӣ низ амал мекунанд.

Дар Италия қафомонии кишоварзӣ нисбат ба дигар мамлакатҳои тараққикарда зиёдтар ҳис карда мешавад. Сабаби асосии ин дар системаи заминдорию истифодаи замин нигоҳ дошта шудани боқимондаҳои муносибатҳои феодалӣ мебошад. Ҳанӯз ҳам ҳиссаи зиёди истеҳсолоти кишоварзӣ ба хоҷагиҳои майдаю парокандаи деҳқонӣ рост меояд, ки дар онҳо агротехникаи қафомонда амал мекунад.

Хусусияти хоси ҷойгиркунии хоҷагии Италия нобаробарии қаламравии байни Шимолу Ҷануб аст. То якҷоякунии сиёсии мамлакат солҳои 70 асри XIX дар шимолии Италия марказҳои истеҳсолӣ ва фабрикаю корхонаҳои хурди ҳунармандӣ амал мекарданд. Ҳоло шимоли Италия аз рӯи дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ аз мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо фарқ надорад. Ҷануби Италия бошад, ба чунин давлатҳои суст тараққикарда – мисли Юнону Португалия наздик аст. Сиёсати ноҳиявии ҳукумат ин нобаробариро барҳам дода натавонист.

Саноат. Италия бо захираҳои ҳама намуд канданиҳои фоиданок хуб таъмин нест. Дар қаламрави он захираи гази табиӣ, боксит, полиметаллҳо, симоб, сулфур, мармар муайян карда шуданд. Дар

байни мамлакатҳои Аврупо Италия аз рӯи захираҳои обӣ ва геотермалӣ фарқ мекунад. Саноати ҳозираи Италия ба воридоти ашёи хом вобастагӣ дорад.

Энергетикаи мамлакат ба нефт, кокс, ангишти воридотӣ ва гази табиию зехираҳои обии ватанӣ такя мекунад. Аз рӯи иқтидори заводҳои нефткоркунӣ Италия аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пеш аст. Қатъи назар аз он, ки дар истеҳсоли энергияи барқӣ ҷои аввалро ТЭС-ҳо гирифтаанд, вале аҳамияти ГЭС-ҳои дар дарёҳои кӯҳӣ сохташуда дар хоҷагии халқи мамлакат калон аст. Дар Маркази Италия нерӯгоҳҳои барқии геотермалӣ кор мекунанд. Вобаста ба тараққии истеҳсолоти энергияталаб истеҳсоли энергияи барқӣ мунтазам зиёд шуда истодааст.

Мошинсозӣ. Дар иқтисодиёти мамлакат мошинсозӣ аҳамияти калон дорад. Дар он мошинсозии нақлиётӣ хеле тараққӣ кардааст. Италия ба миқдори зиёд мотороллер, велосипед ва киштию автомобил истеҳсол мекунад. Аз 3/4 ҳиссаи мошинсозӣ дар шимоли Италия ҷойгир карда шудааст.

Тараққиёти мошинсозӣ сабаби афзоиши истеҳсоли металлҳои сиёҳ ва ранга гардид. Металлургияи сиёҳ дар зиминаи ашёи хоми воридотӣ (оҳанпора, чӯян, кокс, маъдани оҳану металлҳои дигар) инкишоф меёбад. Корхонаҳои калони металлургия сиёҳ дар Торонто, Генуя, Неапол ҷойгир шудаанд. Дар Милан ва Турин заводҳои металлургии азнавкоркунӣ амал мекунанд. Дар назди ГЭС-ҳои кӯҳӣ соҳаи электрометаллургия (гудозиши пӯлод ва алюминий) инкишоф ёфтааст.

Саноати химия ба ашёи хоми воридотӣ (хориҷӣ) (нефт ва фосфоритҳо) ва маҳаллӣ (гази табиӣ, сулфур ва ғайраҳо) такя мекунад. Асоси онро маҷмӯи нефту химия ташкил менамояд. Дар он ҳиссаи пластмасс ва нахи синтетикӣ зиёд аст. Қисми зиёди заводҳои химиявӣ дар шимоли Италия ҷойгир шудаанд, корхонаҳои маҷмӯи нефту химия бошад дар бандарҳои ҷанубии мамлакат амал мекунад.

Саноати бофандагӣ асосан аз нахҳои пахта ва синтетикӣ истифода мебарад. Корхонаҳои бофандагӣ дар ш. Милан ва гирду атрофи он ҷойгир шудаанд. Бӯҳронҳои иқтисодии солҳои 70 ва 80 асри XX ба соҳаҳои киштисозию мошинсозӣ ва бофандагӣ таъсири зиёд расонидаанд. Дар айни замон соҳаҳои муҳимми саноатро автомобилсозӣ (дар ҷаҳон ҷои 5-ум) химия, металлургӣ, пӯлодгудозӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ ташкил мекунанд.

Кишоварзӣ. Омилҳои табиӣ барои пешрафти ин соҳа хеле мусоид аст ва барои парвариши зироатҳои минтақаи иқлими мӯътадилу субтропикӣ имконият фароҳам оварданд. Дар шимоли Италия, ки дар

он ҷо ҳамвории Падан ҷойгир аст, хоки ҳосилхези аллювиалӣ дорад. Ин ҳамворӣ макони асосии зироаткорӣ мебошад. Дар ин ҷо зироатчигӣ дар асоси обёрии сунъӣ инкишоф ёфтааст. Дарёи калонтарини Италия дарёи По мебошад. Як қисми оби онро барои обёрӣ истифода мебаранд. Италия мамлакати кӯҳӣ мебошад. Ҳамвориҳо асосан дар назди соҳил домана паҳн кардаанд. Иқлими ин ҷо баҳримиёназаминӣ буда тобистонаш хушку гарм ва зимистонаш мӯътадил мебошад. Бинобар он дар ин мавзеъҳо растаниҳои ситрусӣ, зайтун бодом, ангур парвариш карда мешавад.

Барои сохти аграрии Италия се намуди асосии хоҷагӣ хосанд: сармоядорӣ, помешикӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ. Хоҷагиҳои сармоядорӣ қисми асосии даромади кишоварзиро медиҳад. Чунин хоҷагиҳо асосан дар шимоли Италия воқеъ гардиданд. Онҳо бо истифодаи усулҳои пешқадами агротехникӣ, механиконӣ, ҳосилнокии баланд ва истифодаи қувваи кории кироя фарқ мекунанд. Шакли пулии иҷора бартарӣ дорад. Дар ҷанубӣ Италия хоҷагиҳои калони помешикӣ бо хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ якҷоя амал мекунанд.

Кишоварзӣ дар Италия мисли Фаронса гуногунсоҳа буда, вале аз рӯи ҳосилнокӣ ва тараққиёт аз хоҷагии қишлоқи Фаронса қафо меистад. Асоси кишоварзиро зироаткорӣ ташкил медиҳад. Аз рӯи ҷамъоварии ҳосили ангур дар миқёси ҷаҳон ҷои аввалро ва аз рӯи ҷамъоварии меваҳои ситрусӣ ва истеҳсоли равғани растанӣ дар Аврупо ҷои дуюмро ишғол менамояд. Токпарварӣ дар нишебиҳои доманакӯҳу адирҳои шимол ва нимҷазираи Апеннин паҳн гардида аст. Дар қисми соҳили Ситсилия лимону афлесун парвариш мекунад. Аз ғалладонагиҳо – гандум, ҷуворимакка, шолӣ, аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, канаб кишт мекунанд.

Расми 34. Харитаи иқтисодии Италия

Чорводорӣ нисбатан суст тараққӣ кардааст. Дар хоҷагиҳои калони Шимол чорвои калони шохдор, дар ноҳияҳои кӯҳии камалафи Апеннин, Ситсилия, Сардиния деҳқонон гӯсфанду буз парвариш меку-

нанд. Дар мавзеъҳои соҳили баҳрӣ аҳолӣ ба моҳидорӣ ва ғун намудани дигар маҳсулотҳои биологӣ машғуланд.

Нақлиёт. Вазифаи асосии бору мусофиркашонии дохилиро нақлиёти автомобилӣ иҷро менамояд. Нақлиёти роҳи оҳан дар ҷои дуюм меистад. Аз нигоҳи электриконии роҳи оҳан Италия дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Шимоли мамлакат шабакаи зичи нақлиётӣ дорад. Дар алоқаҳои берунаи Италия нақлиёти баҳрӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Тавофутҳои иқтисодию географӣ. Дар байни шимолу ҷануби Италия аз рӯи дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ тафовути зиёд дида мешавад.

Дар қисми Шимолӣ зайтун, ангурпарварӣ (калонтарин истеҳсолкунанда дар ҷаҳон), боғдорӣ ва кишти сабзавот, картошка, лаблабуи қанд, соя паҳн гардидааст.

Дар ин ҷо инчунин ноҳияи калони саноатӣ ташкил ёфтааст, ки онро секунҷаи Милан, Турин, Генуя мегӯянд.

Шаҳри Миланро пойтахти корӣ номидаанд. Зеро вай маркази тиҷорат, саноат, молия буда, шаҳрҳои атроф ба вай хизмат мерасонанд. Шаҳри Турин бо заводи автомобилсозии ширкати "Фиат" машҳур мебошад. Корхонаҳои истеҳсоли қисмҳои автомобил ба он хизмат мерасонанд. Генуя шаҳри бандарӣ аст. Дар шаҳр ва гирду атрофи он корхонаҳои зиёде қомат рост кардаанд. Дар он муассисаҳои истироҳатии мақоми ҷаҳонӣ дошта ҷойгир шуданд. Соҳили халиҷи Генуя аҳамияти курортӣ дорад. Қисми шарқии музофоти шимолӣ суст тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо шаҳри Венетсия бо ёдгориҳои таърихию-меъмории худ машҳур аст.

Рим маркази маъмурӣ, сиёсӣ ва мадании Италия буда, дорои саноати ҳарбӣ, химия ва дигар соҳаҳо мебошад. Вай бо ёдгориҳои таърихию меъмории худ овозаи ҷаҳонӣ пайдо кардааст.

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон дар ҷануб комбинати калони металлургӣ, нерӯгоҳи барқии атомӣ, комбинатҳои нефту химия сохта шудаанд. Маркази маданию саноатӣ ва бандарии ҷануб ш. Неапол мебошад. Дар ин ҷо инчунин муассисаҳои табобатию истироҳатӣ қомат рост кардаанд.

Кишоварзии Ҷануб дорои агротехникаи қафомонда мебошад. Қисми заминҳо бекор хобидаанд, ё ҳамчун чарогоҳ истифода мешаванд. Ҷануб макони асосии эмигратсия мебошад. Заминҷунбии соли 1980 мавқеи иқтисодии ҷанубро боз сусттар гардонид.

Алоқаҳои тиҷоратии беруна. Италия сӯзишворӣ (нефт, ангишт, кокс) ва ашёи хоми саноатӣ (оҳанпора), пахта, хӯрокворӣ, мошин ворид намуда, маҳсулотҳои тайёр (мошинҳо, дастгоҳу газвор), мева

(апелсин, лиму) содир мекунад. Қисми асосии тиҷорати он ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, Швейтсария ва ИМА рост меояд.

Нобаробарии баланси тиҷорати берунаро Италия қисман аз ҳисоби пули коргарони дар хориҷа коркунанда ва даромад аз туризм баробар менамояд. Аз ҷиҳати тараққиёти туризм мамлакат дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Хизматрасонии сайёҳон яке аз соҳаҳои муҳимми иқтисодиёти Италия мебошад. Ҳар сол ба Италия бештар аз 30 млн нафар сайёҳон меоянд.

Савол ва супориш

1. Ноҳияҳои сераҳолӣ ва камаҳолӣ ва шаҳрҳои аз ҳама калони Италияро ёбед. Омилҳои ба чунин ҷойгиршавии сабаб гардида кадомҳоянд?
2. Аз рӯи харитаи канданиҳои фоиданок географияи сарчашмаҳои энергия ва ҷойгиршавии онҳоро омӯхта, бандарҳои воридоти нефт ва заводҳои нефткоркуниро муайян намоед.
3. Мавқеи Италияро дар истеҳсолоти саноатии ҷаҳон ва "Ҳафтгона" муайян намоед.
4. Чаро ҷойгиркунии соҳаҳои металлургияи сиёҳу рангаи Италия аз Фаронсаю Олмон фарқ мекунад?
5. Қафомонии Италия дар соҳаи кишоварзӣ дар чӣ ифода ёфтааст?
6. Системаи нақлиёти Италияро бо Англия муқоиса намуда, тафовути онҳоро бигӯед. Оё вазъи нақлиёти ба хоҷагии он мамлакатҳо таъсир расонидааст?
7. Омилҳои асосии тараққиёти туризм дар Италия кадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Чаро ба Италия эмиграцияи доимӣ хос аст?
2. Омили муҳимтарини аз давлати аграрӣ ба саноатӣ аграрӣ табдилёбии Италия чист?
3. Аломати нобаробарии тараққиёти муносибатҳои сармоядорӣ дар Италия дар чӣ зоҳир гаштааст?
4. Бо кадом хусусияти худ иқтисодиёти Италия аз Англия, Олмон ва Фаронса фарқ менамояд?

Пешгӯии шумо

Ба кадом роҳҳо тараққиёти қисми ҷанубро ба қисми шимол наздик ва баробар кардан мумкин аст?

Имконияти мисли мамлакатҳои пешқадами Аврупо дар Италия инкишоф додани чорводорӣ вуҷуд дорад ё не?

МАМЛАКАТҲОИ ХУРДИ АВРУПО

Дар Аврупо, дар қатори мамлакатҳои мутараққӣ, мамлакатҳои хурд низ мавҷуданд. Ба ин мамлакатҳо Австрия, Белгия, Дания, Ирландия, Исландия, Испания, Люксембург, Нидерланд, Норвегия, Португалия, Финляндия, Швейтсария, Шветсия, Юнон ва мамлакатҳои пакана (Лихтейнштейн, Андора, Манако, Сан-Марино, Ватикан, Малта) дохил мешаванд.

Мавқеи иқтисодию сиёсӣ ва географии онҳо гуногун аст. Давлатҳои Аврупои Марказӣ (Белгия, Нидерландҳо, Люксембургу Австрия ва Швейтсария) дар байни давлатҳои мутараққӣ ҷойгир буда, бо ҳам хеле наздиканд. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ ба хоҷагии давлатҳои мутараққии Аврупо (Англия ва Олмон) зич алоқаманд буда, бо воситаи роҳи обии Атлантик ба ИМА ва Канада алоқа доранд. Мамлакатҳои хурди Аврупои Ҷанубӣ асосан дар соҳили баҳри Миёназамин, дар нимҷазираҳои Балкану Пиреней воқеъ гаштаанд. Ин давлатҳо аз рӯи ҳаҷми масоҳати қаламрав аз якдигар фарқ мекунанд.

Сохти давлатии онҳо низ гуногун мебошад. Масалан, Австрияю Финляндия ҷумҳурии буржуазӣ, Белгияю Шветсия давлати монархистӣ мебошанд. Австрия ва Финляндия сиёсати бетарафиро пеш гирифтанд, қисми дигарашон ба блоки ҳарбии НАТО дохил шуданд.

Аҳолӣ. Ҳайати миллии аҳолии аксари ин мамлакатҳо якхела буда, танҳо Белгия думиллата ва Испания бисёрмиллата мебошад. Зичии миёнаи аҳолӣ ва дараҷаи урбанизатсия дар мамлакатҳои Аврупои Миёна ва баъзе давлатҳои пакана зиёд аст. Аврупои Ҷанубӣ аз рӯи ин нишондиҳандаҳо дар ҷои дуюм меистад. Дар Аврупои шимолӣ шумораи шаҳрҳо кам, вале ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст. Қисми асосии аҳолии шаҳр дар пойтахтҳо ҷамъ омадааст.

Хоҷагӣ. Мамлакатҳои хурди Аврупо аз рӯи дараҷаи тараққиёти хоҷагӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар байни онҳо давлатҳои дараҷаи хеле баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ дошта (Шветсия, Швейтсария, Белгия, Дания, Нидерланд) ва давлатҳои акнун ба давраи индустриякунонӣ воридшуда (Испания, Португалия, Исландия) мавҷуданд.

Қатъи назар аз он, ки ин мамлакатҳо дар хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи калон надоранд, дар якҷоягӣ онҳоро дар хоҷагии ҷаҳонӣ қувваи тавоно шуморидан мумкин аст. Ҳиссаи он дар истеҳсолоти саноати Аврупои Ғарбӣ 30%, дар тиҷорати беруна бошад, ба 40% рост меояд. Аксари ин мамлакатҳо аъзои Иттиҳоди Аврупоӣ буда, дар онҳо саноат ва кишоварзӣ ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст.

Саноати мамлакатҳои хурди Аврупо бо захираҳои табиӣ якхел таъмин нест. Ин ҳолат ва гуногунии шароиту сарватҳои табиию мавқеи географӣ сабаби гуногунии тахассуси соҳаи саноат ва кишоварзии он мамлакатҳо гардидааст. Симои хоҷагии онҳоро дар миқёси ҷаҳон истеҳсоли таҷҳизот, дастгоҳ, киштӣ, электротехника ва маҳсулоти химиявӣ, селлюлозаю коғаз муайян мекунад. Иқтисодиёти онҳо бештар ба бозори беруна нигаронида шудааст. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз захираҳои минералӣ бой набуда, энергияи зиёди обӣ доранд. Қисми зиёди энергияро бо нерӯи об истеҳсол мекунанд. Дар заминаи энергияи барқии обӣ дар Норвегия, Шветсия истеҳсолоти металлургӣ ва электрохимиявӣ тараққӣ кардааст. Норвегия алюминий (аз ашёи хоми воридотӣ), Шветсия дар заминаи маъдани оҳани хушсифати худ металли сиёҳ ва мошинҳои гуногун истеҳсол мекунанд. Мамлакатҳои Шимол бо баҳр алоқаи зич дошта, верфҳои калони киштисозӣ доранд. Норвегия, Финляндия, Шветсияро "устохонаи ҷангалии" ҷаҳон меноманд. Мамлакатҳои Шимол (ғайр аз Норвегия) нефту газро аз дигар мамлакатҳои ҷаҳон ворид мекунанд.

Энергетикаи мамлакатҳои Аврупои Марказӣ асосан ба нефти воридотӣ ва қисман ба захираҳои худ такя мекунад. Белгия захираҳои калони ангишт, Швейтсарияю Австрия энергияи бои дарёҳои кӯҳиро истифода мебаранд. Солҳои охир кашфу истифодаи захираҳои газу нефти баҳри Шимолӣ ва истифодаи энергияи атом вазъи энергетикаи он мамлакатҳоро тағйир доданд. Белгия истеҳсолкунандаи калони чӯяну пӯлод, мису қалъагӣ, мошинсозии вазнин; Люксембург истеҳсолкунандаи пӯлод, Нидерландҳо ва Швейтсария бошанд, бо мошинсозии дақиқ, электротехника ва соатсозӣ баромад мекунанд.

Дар байни мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ Испания бо дараҷаи баланди тараққиёти иқтисоди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо дар заминаи тараққиёти саноати металлургияи сиёҳ, ранга, мошинсозии металлталаб ва химия тараққӣ кардаанд.

Бо вуҷуди ин саноати ин мамлакатҳо ба давлатҳои мутараққии Аврупо вобастагӣ дорад.

Барои соҳаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ дараҷаи баланди тараққиёт хос аст. Махсусан хоҷагиҳои Нидерланд ва Дания. Чорводорӣ тамоили ширию гӯштӣ дорад. Дар зироаткорӣ кишти гандум бартарӣ дорад. Ғайр аз ин рож, ҷав, лаблабуи қанд, картошка, зағир, алафҳои хӯрока низ парвариш карда мешаванд. Қариб ҳамаи мамлакатҳо ғалла ва хӯрокаи гӯштиро аз дигар давлатҳо ворид мекунанд. Дар Исландия хоҷагии гармхонагӣ вуҷуд дорад. Дар Норвегия ва Исландия хоҷагиҳои моҳидорӣ тараққӣ кардааст, ки маҳсулоти онро ба содирот мебароранд.

Кишоварзии Аврупои Ҷанубӣ нисбат ба Аврупои Шимолӣ ва Марказӣ суст тараққӣ кардааст.

Дар ин ҷо асосан шолӣ, пахта, тамоку, зайтун, ангур, ситрусҳо, меваю сабзавот парвариш мекунад. Чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ дорад.

Нақлиёт. Барои алоқаҳои берунаи аксари мамлакатҳои хурди Аврупо нақлиёти баҳрӣ нақши калонро мебозад. Шаҳрҳои калону марказҳои саноатӣ (ғайри Мадрид) дар назди соҳил ҷойгир шудаанд, ҳаёти онҳо ба баҳр вобастагии калон дорад. Флотҳои баҳрии Норвегияву Юнон кайҳо боз боркашонии баҳриро иҷро мекунанд. Нақлиёти роҳи оҳану автомобилӣ дар Аврупои Миёна васеъ истифода мешаванд.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Мамлакатҳои хурди Аврупо дар савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи назаррас доранд. Дар мубодилаи савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи Нидерланд аз ҳиссаи тамоми мамлакатҳои Африка (ғайри ҶАҶ) зиёд ва ҳиссаи Шветсария ба ҳиссаи Бразилияю Аргентина (дар якҷоягӣ) баробар аст. Мамлакатҳои хурди Аврупо асосан бо давлатҳои мутараққии Аврупо, ИМА, Канада ва бо мамлакатҳои Аврупои Шарқию Россия тиҷорат мекунанд.

Содироти ин мамлакатҳоро мошинҳо, таҷҳизот, киштиҳои баҳрӣ, маҳсулоти ҷӯбкоркунӣ ва ғайраҳо ташкил менамояд. Нидерландия аз рӯи содироти маҳсулоти ширӣ, Дания аз рӯи гӯшту тухм дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунанд. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ ба бозори ҷаҳонӣ асосан ашёи хоми кишоварзию минералӣ содир мекунанд.

Воридоти давлатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ аз ашёи хоми саноатӣ, молҳои нимтайёр ва хӯрокворӣ иборат аст. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ асосан мошин, молҳои нимтайёр ва ашёи хом (асосан нефт) ворид мекунанд.

Дар мамлакатҳои хурди Аврупо соҳаи туризм ба шакли анъана даромадааст, ки аз ин ҳисоб даромади баланд мегиранд. Дар ин соҳа Испания пешсаф аст. Миқдори солонаи сайёҳони ба Австрия, Швейтсария, Люксембург ва ба мамлакатҳои Шимол меомадагӣ аз аҳолии ин мамлакатҳо зиёд аст. Барои баъзеи он мамлакатҳо туризм яке аз манбаъҳои асосии даромад ба ҳисоб меравад.

Савол ва супориш

1. Омилҳои асосии ба қисмҳо тақсимкунии мамлакатҳои хурди Аврупоро ном бурда, онҳоро шарҳ диҳед.
2. Тахассуси байналхалқии хоҷагии ин мамлакатҳо бештар ба кадом омилҳо вобаста аст?
3. Чаро флоти баҳрии Норвегия ва Юнон дар зери "байрақи муфид" ҳаракат мекунанд?

Худатонро санҷед

1. Чаро мамлакатҳои хурди Аврупоро ба гурӯҳи мамлакатҳои тараққикарда дохил кардаанд?
2. Сабаби васеъ будани алоқаи иқтисоди берунии мамлакатҳои хурди Аврупоро дар чӣ мебинед?
3. Чаро давлатҳои хурди Аврупоро мамлакатҳои туристӣ номидаанд?
4. Кадом мамлакатҳои хурди Аврупо сиёсати бетарафиро пеша кардаанд?

Ба фикри шумо

Сабаби пешравии иқтисодиёти мамлакатҳои хурди Аврупо дар чист?

Чаро иқтисодиёти мамлакатҳои хурди Аврупо ба бозори берунӣ нигаронида шудааст?

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ

Мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ. Аврупои Шарқӣ ноҳияи калони таърихию географӣ буда, дар қаламрави он Лаҳистон, Чехияю Словакия, Венгрия, Руминия, Булғористон, Албания ва собиқ ҷумҳуриҳои Югославия ҷойгиранд.

Баъзан ин мамлакатҳоро ба Аврупои Марказӣ ё Аврупои Миёна мансуб медонанд. Вале мафҳуми таърихии устувор, ки онро Созмони Милали Муттаҳид низ қабул кардааст, Аврупои Шарқӣ аст. Мамлакатҳои ин ноҳия масоҳати яклухтро ташкил додаанд, ки он аз баҳри Балтик то баҳрҳои Сиёҳу Адриатик кашол ёфтааст. Ин мамлакатҳо дар роҳи тараққиёти таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодиашон умумиятҳои зиёде доранд.

Аз қаламрави панҷ мамлакат дарёи Дунай ҷорӣ мешавад ва бо воситаи роҳҳои оҳану автомобилгард ва хатти қувваи барқ бо ҳам пайваст мебошанд. Ҳамаи ин ба васеъшавии тақсимоти байналхалқии меҳнат мусоидат менамояд.

Хусусияти дигари муҳимми мавқеи географии ин мамлакатҳо ба мамлакатҳои тараққикардаи Ғарб наздик будан аст. Аз қаламрави онҳо гузаштани роҳҳои нақлиётии байналхалқӣ ба васеъшавии ҳамкориҳои байналхалқӣ мусоидат менамояд.

Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ аз рӯи миқдори боигариҳои табиӣ ва ҷойгиршавӣ фарқ мекунанд. Танҳо захираҳои заминиашон нисбатан баробар тақсим шудаанд.

Захираи асосии ангиштсанг дар Лаҳистону Чехия, нефту газ дар Руминия, захираҳои энергияи обӣ дар мамлакатҳои Балкан дида мешаанд. Металлҳои ранга дар Лаҳистон, Руминия, Булғория (мис, сулфур, намаки калий), маъдани оҳан дар Чехия, Руминия, Хорватия воқеъ гардадаанд. Қисми ғарбии собиқ Шӯравӣ, аз ҷумла Украина ва қисми Аврупоии Россия аз сарватҳои табиӣ низ бой мебошанд.

Дар ин замина иқтисодиёти ин мамлакатҳо инкишоф ёфтааст.

Аҳолӣ. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Шарқӣ беш аз 221,0 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳайати этникии аҳолии ин ноҳия халқҳои славянӣ бартарӣ доранд. Халқҳои руминӣ, албанӣ ва венгриягӣ нисбатан камшуморанд. Пайдоиши халқҳои Аврупои Шарқӣ мухталиф аст. Қабилаҳои славянӣ тақрибан 1500 сол қабл аз ин ба ин ҷо омадаанд. Полякҳо, чехҳо, словакҳо, заминҳои шимолу марказ, булғору сербҳо, хорватҳо, словениҳо ва дигарон дар заминҳои ҷанубии Аврупои шарқӣ маскун шуданд. Номи давлати собиқ Югославия "Замини славянҳои ҷанубӣ"-ро ифода мекунад. Аксари олимон ақида доранд, ки венгриягиҳои имрӯзаи ҳамвории назди Дунай қариб ҳазор сол қабл аз назди Урал омада буданд. Руминиҳо насли қабилаҳои фракии бо романиҳо омехташуда мебошанд.

Афзоиши табиии аз ҳама зиёд дар Албания дида мешавад, аммо дар дигар мамлакатҳо афзоиши табиӣ чандон зиёд нест. Сабаби дараҷаи пасти афзоиши табиии аҳолӣ Ҷанги дуюми ҷаҳон мебошад, ки таркиби мӯътадили синну солӣ ва ҷинсии аҳолиро халалдор намудааст. Ба мамлакати дараҷаи баланди урбанизатсия доштаи ноҳияи Аврупои Шарқӣ Чехия (3/4 ҳиссаи аҳолӣ) дохил мешавад. Дар дигар мамлакатҳо дараҷаи урбанизатсия паст мебошад.

Ҳайати миллии аҳолӣ дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ якхела нест. Дар дохили онҳо Лаҳистону Венгрия нисбатан давлатҳои якмиллата ба ҳисоб мераванд.

Ҷойгиршавии аҳолӣ дар ноҳия нисбатан баробар аст. Он фақат бо дараҷаи урбанизатсия фарқ мекунад.

Шаҳрҳо. Мувофиқи маълумотҳо шумораи умумии шаҳрҳои Аврупои Шарқӣ аз 2,5 ҳазор зиёд аст. Дар ҷараёни сокиншавии ҳамаи мамлакатҳо шаҳрҳои калонтарин нақши асосиро мебозанд ва шумораи онҳо аз 100 бештар аст. Дар байни онҳо шаҳрҳои пойтахтӣ ҷудо шуда меистанд. Калонтарини онҳо Будапешт ва Бухарест мебошанд. Дар баъзе мамлакатҳо урбанизатсия сабаби пайдоиши агломератсияҳои шаҳрӣ гардидааст. Ин бештар дар Лаҳистон назаррас аст. Калонтарин агломератсияҳои шаҳрӣ Силезияи Болоӣ ва Катовитсе мебошанд.

Дар деҳот маскуншавии қишлоқӣ ва хуторӣ бартарӣ дорад.

Хоҷагӣ. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ роҳи сохтмони сотсиалистиро гирифтанд. Даҳсолаҳои баъдиҷангӣ дар бисёри ин мамлакатҳо индустриякунонӣ ва кооперативонии кишоварзӣ ба амал бароварда шуданд. Дар ҷумҳуриҳои ба ҳайати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ шомилбуда бошад, азнавбарқароркунии баъдиҷангӣ гузаронида мешуданд. Мамлакатҳои қисми ғарбии ноҳия 10% маҳсулоти саноати ҷаҳонро истеҳсол менамояд. Вале усулҳои маъмурию фармондиҳии идоракунии хоҷагӣ, дар истеҳсолот суст ҷорикунии комёбиҳои нави илму техника сабаби сустшавии суръати афзоиши иқтисодӣ ва ҳосилнокии меҳнат гардид. Оқибати ин қафомониҳои пешрафти техникӣ ба рақобат тоб наовардани маҳсулотҳои тайёр дар бозори ҷаҳонӣ гардид. Ҳамаи ин сабаби пастшавии қурби пул ва накӯаҳволии халқ гардид.

Тағйиротҳои сиёсию иқтисодие, ки дар солҳои 90-ум дар ин мамлакатҳо рух дод, ба дигаргуншавии кулии тарзи хоҷагидори оварда расонид. Ҳоло ин мамлакатҳоро аз рӯи усули ташкили хоҷагӣ гурӯҳи давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда меноманд.

Тафовути шароити табиию таърихӣ ва дараҷаи камолоти иҷтимоию иқтисодӣ ба географияи ҳозираи хоҷагии онҳо таъсир расонида аст. Дар ин қаламрав мусовотҳои индустрия ба монанди Слезияи Боло дар Лаҳистон, ҳавзаи Острова-Карвин дар Чехия ташаккул ёфтаанд, ки аҳамияти умуми аврупои дорад. Ҳар кадом мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба худ равияи хоси кишоварзӣ доранд. Ҳеҷ ягон мамлакат ба монанди Руминия майдони кишти ҷуворимакка, мисли Лаҳистон майдони рож, картошка, Булғория боғу ток, Венгрия майдони киштшаванда надорад.

Баъди солҳои 50 асри XX дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо тағйиротҳои куллӣ ба миён омадаанд. Аз соҳаҳои саноати вазнин, асосан, соҳаҳои тараққии пешрафти илмию техникиро муайянкунанда (электротехника, мошинсозӣ, химия) инкишоф ёфтанд.

Географияи саноати мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои мухталифи ҷойгиркунии истҳсолот шакл гирифтааст. Вале дар тӯли солҳои зиёд шароити табиию захираи сарватҳои табиӣ бештар таъсир доштаанд. Аврупои Шарқӣ барои тараққиёти саноат ба таври кофӣ захираи сарватҳои зеризаминӣ дорад. Аммо ҳаҷм ва таркиби сарватҳои табиӣ аз ҷумлаи сарватҳои зеризаминӣ дар ҳар як ноҳия ва мамлакат як хел намебошад, ки ин ба сохти геологии қаламрави онҳо вобаста мебошад.

Дар қисми шимолӣ қариб ҳамаи захираҳои ангишт, мис, сулфур, намакҳои ошӣ ва калигӣ, дар қисми ҷануб бошад, асосан канданиҳои фоиданоки металлӣ бештар вомехӯранд.

Асоси маҷмӯи сӯзишворию энергетикии Аврупои Шарқиро саноати ангишт ва нефту газ ташкил менамояд. Истихроҷи ангишти сиёҳтоб ва лигнит бартарӣ дорад. Истихроҷи онҳо дар ин ноҳия 1/3 истихроҷи ҷаҳониро ташкил менамояд. Дар дунё ноҳияе нест, ки дар он ангишти сиёҳтоб мисли Аврупои Шарқӣ чунин аҳамияти калони сӯзишворию энергетикӣ дошта бошад. Ин намуди ангишт бо усули кушод истихроҷ карда шуда, аксар ҳамчун сӯзишворӣ барои нерӯгоҳҳои барқӣ истифода бурда мешавад. Ангиштсанг бештар дар Лаҳистону Чехия, Украина ва ғарбии Россия ҷойгир шудааст.

Аз ҷиҳати ҳаҷми истихроҷи ангишти сиёҳтоб ҳавзаҳои шимоли Чехия ва Белхатув фарқ карда меистанд. Иқтидори истихроҷи солонаи ҳар кадоми онҳо қариб 40 млн тоннаро ташкил менамояд. Ангиште, ки дар ҳавзаи Силезияи Боло истеҳсол карда мешавад аз миқдори ангиште, ки дар як сол Олмону Англия дар якҷоягӣ истеҳсол мекунанд бештар аст.

Саноати нефту газ дар Руминия аз ҳама бештар тараққӣ ёфтааст. Нефт дар ҳавзаи Наздикарпат (ш. Плоешти) истихроҷ карда мешавад.

Ҷойгиркунии саноатҳои нефту газро дар дигар мамлакатҳои ноҳия мавқеи иқтисодию географии онҳо муайян мекунад.

Дар ин мамлаатҳо заводҳои нефткоркунӣ дар роҳҳои қубурҳои нефтгузаронанда ва бандарҳои баҳрӣ ҷойгир карда шудаанд.

Асоси электроэнергетикаи Аврупои Шарқиро нерӯгоҳҳои барқии олавӣ ташкил мекунанд. Онҳо дар назди ҳавзаҳои калони ангишт ва коркарди нефту газ сохта шуданд.

Нерӯгоҳҳои барқии атомӣ дар ғарбии Россия, Украина ва дар даҳсолаҳои охир дар Чехия, Венгрияю Булғория, дар дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ нерӯгоҳҳои барқии атомӣ сохта шудаанд. Калонтарин истгоҳи барқии атомӣ дар ин ноҳия "Козлодуи" (дар Булғория) дар соҳили Дунай сохта шудааст, иқтидори он қариб 4 млн кВт аст.

Иқтидори захиравии обию электрикии Аврупои Шарқӣ ҳоло ба таври бояду шояд аз худ карда нашудааст. Бинобар он, ояндаи ин соҳа хеле хуб аст. Ҳоло дар шохобҳои Дунай Вага, Драва, Олта, Искир ва ғайра нерӯгоҳҳои барқии обӣ амал мекунанд. Калонтарин нерӯгоҳи барқии обӣ дар Дунай солҳои 70 бо якҷоягии Руминия ва Югославия (дар Дарвозаи Оҳанин) сохта шудааст, ки иқтидори он 2,1 млн кВт буда, ҳар сол 11 млрд кВт/с энергия истеҳсол менамояд. Дар дарёи Волга ҳам нерӯгоҳҳои барқии обии калон сохта шуданд.

Дар ин музофот ба истифодаи намудҳои ғайри анъанавии энергия низ оғоз намудаанд. Масалан, Венгрия дорои захираҳои калони гидротермалӣ буда, онро барои гармкунии биноҳои истиқоматӣ, объектҳои коммуналию саноатӣ, табобатгоҳҳои обӣ ва ҳавзҳои шиноварӣ истифода мебаранд. Дар ин ҷода мамлакат дар миқёси ҷаҳон мавқеи хосро ишғол менамояд.

Металлургия. Маҳмӯи металлургӣ аз истеҳсолу истихроҷи металлҳои сиёҳу ранга иборат буда, заминаи табиию захиравии тараққиёташ дар ҳама қисматҳои ноҳия як хел нестанд.

Металлургияи сиёҳ дар аксари мамлакатҳо (ғайр аз Украина ва ғарбии Россия) заминаи сӯзишворию ашёи хоми кофӣ надорад. Алалхусус захираи маъдани оҳан хеле кам ва ё тамоман вуҷуд надоранд. Бо захираи ангиштсанг танҳо Лаҳистону Чехия таъмин мебошанд. Бо вуҷуди ин дар солҳои ҳокимияти сотсиалистӣ қариб дар ҳамаи ин мамлакатҳо комбинатҳои калони металлургии сикли пурра сохта шуданд.

Ибтидои солҳои 90 дар ноҳия якчанд марказҳои калони металлургияи сиёҳ пайдо шуданд. Баъзеи онҳо дар заминаи ҳавзаҳои ангишти коксдиҳанда, дигарашон дар мавзеъҳои мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ дошта ташкил ёфтаанд. Масалан, ноҳияи аз ҳама калони металлургӣ дар ҷанубии Лаҳистон дар заминаи ҳавзаи калони ангиштсанги Силезияи Боло, комбинати калони металлургӣ дар шаҳри Галатси Руминия дар поёноби Дунай дар заминаи маъдани оҳани воридотӣ ташкил ёфтаанд.

Металлургияи ранга дар аксари мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ҳамчун соҳаи муҳимми тахассуси байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Заводҳои металлгудозии металлҳои ранга дар назди конҳои истеҳсоли алюминий бошад, дар назди неруғоҳҳои барқӣ сохта шудаанд. Масалан, калонтарин дар Аврупои Шарқӣ маркази истеҳсоли мис дар ҷанубу ғарбии Лаҳистон дар заминаи ҳавзаи миси маҳаллӣ ташаккул ёфтааст.

Мавзеи аз ҳама калони истеҳсоли маъдани алюминий паҳнкӯҳи Динор мебошад. Заводҳое, ки дар ин ҷо вуҷуд доранд дар заминаи захираҳои бокситу энергияи электрикӣ маҳаллӣ сохта шудаанд. Металлургияи ранга дар Булғория, Руминия ва Венгрия низ тараққӣ кардааст.

Маҳмӯаи мошинсозӣ аз рӯи нархи маҳсулот ва шумораи коргарон дар Аврупои Шарқӣ соҳаи асосии саноат ба ҳисоб меравад. Ҷойгиршавии он ба географияи захираҳои меҳнатӣ, мутахассисони баландихтисос ва мавкеи географӣ вобаста мебошанд. Дар аксари мамлакатҳо корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои калонтарину агломератсияҳои шаҳрӣ ва гиреҳҳои мошинсозиро ба вуҷуд овардаанд. Дар Чехия корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои хурду миёна низ сохта шудаанд.

Маҳмӯи химия дар гузашта асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ такя менамуд (ангишт, намаки калий, намаки ош). Руминия бештар нефту газро истифода менамуд. Баробари васеъ истифода бурдани маҳсулотҳои химияи органикӣ ва масолеҳи полимерҳо ин мамлакатҳо соҳаи нефтухимияро инкишоф додаанд.

Ноҳия ва марказҳои калони саноати нефту химия дар поёноби дарёи Вислаи Лаҳистон (шаҳрҳои Бидгош, Торум, Плотск), Руминия ва шаҳрҳои бандар ташкил ёфтаанд.

Саноати чӯбкоркунии ноҳияи Аврупои Шарқӣ асосан дар заминаи истифодаи ҷангали маҳалӣ ташаккул ёфтааст. Аммо на ҳамаи мамлакатҳо бо захираи чӯб пурра таъминанд. Булғористон Венгрия воридкунандагони анъанавии маҳсулоти ҷангалӣ мебошанд. Дар Чехия, Руминия, Албания истифодаи ҷангал маҳдуд карда шудааст. Зеро ҷангалҳоро ба сифати муҳофизаткунандаи об, хок, инкишофи рекреатсия ва туризм истифода мебаранд.

Саноати сабук дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ хеле тараққӣ кардааст. Ин пеш аз ҳама саноати бофандагиро дар назар дорад. Он ҳанӯз асрҳои XVIII–XIX дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ (пашму зағир) пайдо шуда, баъдтар ба истеҳсоли газвори пахтагин гузаштааст. Ин соҳа ҳам дар шаҳрҳои калон ва ҳам дар шаҳрҳои хурду миёна инкишоф ёфтааст. Масалан, Лодз калонтарин маркази саноати бофандагӣ (дар Лаҳистон) дар Аврупои Шарқӣ буда, дар ин соҳа бештар аз 120 ҳазор одам шуғл дорад. Дар гирду атрофи Лодз шаҳрҳои ҳамсафир бисёр пайдо шуданд. Онҳо тахассуси маҳдуди истеҳсолӣ доранд. Аз дигар соҳаҳои саноати сабук чарму пойафзол тараққӣ кардаанд. Дар аксари ин мамлакатҳо анъанаҳои миллии истеҳсоли мебел, асбобҳои мусиқӣ, бозичаҳо нигоҳ дошта шудаанд.

Ноҳияҳои саноатӣ. Географияи хоҷагии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро пеш аз ҳама мавҷудияти қариб 30 ноҳия, 170 гиреҳҳои

Расми 35. Харитаи иқтисодии Аврупои Шарқи

саноатӣ муайян мекунад. Онҳоро ба се намуди асосии ноҳияю гирехҳои саноатӣ ҷудо кардаанд: 1) ноҳия ва гирехҳои дар заминаи ҳавзаҳои ангишт ташкилёфта; 2) ноҳия ва гирехҳои дар заминаи захираҳои меҳнатӣ ва истеъмоли маҳсулот ташаккулёфта; 3) ноҳия ва гирехҳои дар заминаи мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ва шоҳроҳҳои бандарӣ пайдо шуда.

Аз ҳама калонтарин дар Аврупои Шарқӣ ноҳияи саноатии Силезияи Боло дар Лаҳистон буда, дар ин ҷо қариб се ҳазор корхона амал мекунанду шумораи коргарон бештар аз 1 млн нафарро ташкил менамоянд.

Дар Лаҳистону Чехия, Венгрияву Руминия, қисми ғарбии Россия, Украина ва Белоруссия марказҳои саноатиро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар онҳо ноҳияҳо ва гирехаҳои калони саноатии ин мамлакатҳо ҷойгир шудаанд.

Кишоварзӣ. Географияи ҳозираи кишоварзии Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои табиӣ шакл гирифтааст. Хусусан ба ҷойгиршавии он захираҳои заминӣ таъсири калон расонидааст. Дар таркиби фонди замини Аврупои шарқи майдони шудгор 2/5 ҳиссаи майдони онро ташкил менамояд. Ҳоло имконияти васеъкунии майдони кишт қариб вуҷуд надорад.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ буда, барои инкишоф додани малакаҳои меҳнатии аҳолӣ кӯмак мерасонад. Ҳар дуи ин соҳа дар ҳама қисмҳои ноҳия паҳн гардидаанд. Вобаста ба таносуби инкишофи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳия се намуди тахассуси кишоварзиро фарқ намудаанд.

1. Намуди Аврупои миёнагӣ, ки ба он кишоварзии Лаҳистону Чехия, як қисми ғарбии собиқ Шӯравӣ ва Словакия мансубанд. Дар таркиби кишоварзии ин мамлакатҳо чорводорӣ бартарӣ дорад.

2. Намуди балканӣ, ки он хоҷагиҳои Руминия, Булғористон, ҷумҳуриҳои собиқ Югославияву Албанияро дар бар мегирад. Дар инҷо зироаткорӣ аз чорводорӣ афзалият дорад. Ба ин намуд қисми ғарбии Россия ва Украинаву Молдавия дохил мешаванд.

3. Намуди баҳри Миёназаминӣ. Ба ин намуд кишоварзӣ наздибаҳрии Албания ва собиқ Югославия дохил мешавад. Дар ин ҷо растаниҳои мевагии гармидӯст (анҷир, зайтун, ситрусҳо) парвариш карда мешаванд. Таркиби Маҷмӯи агросаноатии (МАС) ин мамлакатҳо гуногун аст. Онҳо ҳамдигарро пурра мекунанд, ки ин ба беҳтаршавии тақсимоти географии меҳнат ва мубодилаи маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Нақлиёт. Низоми нақлиёти Аврупои Шарқӣ таърихи дуру дароз дорад. Маълумотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки намуди қадиматарини нақлиёт роҳи обӣ мебошад. Бандарҳои баҳрӣ ҳам

пайдоиши қадима доранд. Бандари Гданск садсола шудааст. Бандари Констансаи Руминия ҳанӯз дар давраи Рими Қадим маълум будааст. Аммо шабакаи нақлиётии имрӯзаи Аврупои Шарқӣ дар асри XIX ва нимаи аввали асри XX ташкил ёфтааст.

Мавқеи дар шоҳроҳҳои транзитии самти арзӣ дошта ва дар байни баҳрҳои Сиёҳ, Балтик, Адриатик, ҳавзаи дарёи Дунай, Леба, Одра, Висла ва мавҷуд будани системаи кӯҳҳои Карпату Балкан ба системаи нақлиётии он таъсири калон расониданд.

Барои Аврупои Шарқи нақлиёти роҳи оҳан аҳамияти калон дорад. Солҳои баъдиҷангӣ дар қисми шимолии Аврупои Шарқи роҳҳо таъмир карда шуданд ва дар қисми ҷанубии он роҳҳои нав бунёд гардиданд.

Барои тараққии нақлиёти обӣ бандарҳои баҳрӣ аҳамияти ниҳоят калон доранд ва воситаи асосии савдои байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёи Одра, Дунай, Волга аз ҳама бештар аҳамияти киштигардӣ доранд. Сохтани иншооти обӣ дар Дарвозаи Оҳанин шароити киштигардии дарёи Дунайро хеле беҳтар намуда, канали нави Дунаю баҳри Сиёҳ дар Руминия (дарозиаш 64 километр) роҳро аз дарё то баҳр 400 километр кӯтоҳ намуд.

Ноҳияҳои туризм. Ба географияи истироҳат ва туризм аз ҳама бештар мавҷудияти захираҳои табию рекреатсионӣ, иқтисодию географӣ, бо инфраструктура таъмин будан, бой будан аз ёдгориҳои таърихию маданӣ мусоидат намудаанд.

Ҳар кадом мамлакати Аврупои Шарқӣ мавзеъҳои сайёҳонию рекреатсионӣ дорад, ки дар ин ҷойҳо истироҳат ва туризм соҳаи муҳимми тахассус ба ҳисоб меравад. Тафовути захираҳои табиию рекреатсионӣ сабаби пайдоиши се намуди мавзеъҳои саёҳию истироҳатӣ гардад: 1) наздибаҳрӣ; 2) наздакӯлӣ ва; 3) кӯҳӣ.

Дар Аврупои Шарқӣ калонтарин мавзеи туризму рекреатсионӣ намуди якум соҳили баҳри Адриатикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он ҷо шумораи курортҳо аз 50 зиёд аст, дар онҳо якбора 700 ҳазор кас истироҳат ва табобат гирифта метавонад. Мавзеи асосии туризми кӯҳӣ паҳнкӯҳи Татрҳои Басанд дар ҳудуди Лаҳистону Чехия мебошад. Дар нишебиҳои шимоли он шаҳри Закопанеи Лаҳистон ҷойгир аст, ки онро "пойтахти зимистона" номиданд. Роҳҳои асосии туризм аз он ҷо сар мешаванд.

Курортҳои табобаткунӣ, кӯҳию иқлимӣ дар Аврупои Шарқӣ бисёранд. Ин мамлакатҳо аз ёдгориҳои маданию таърихӣ ғанӣ буда, онҳо чӣ дар шаҳрҳои калону пойтахтҳо ва чӣ дар шаҳрҳои хурду миёна вуҷуд доранд. Ин шаҳрҳоро шаҳр-осорхона ва шаҳр-мамнӯъгоҳ эълон намудаанд. Аз ҳама беҳтарини онҳо Прага ва Будапешт мебошанд.

Вазъияти экологӣ. Шароитҳои экологӣ дар Аврупои Шарқӣ чун дар тамоми ҷаҳон ноустувор мебошад. Бо мақсади беҳтаркунии

вазъи экологӣ ҳар кадом мамлакат чораҳои алоҳида ва барномаҳои маҷмӯӣ тартиб дода, онҳоро ба амал мебароранд. Сохторҳои махсуси ҳифзи табиат ташкил карда шудаанд. Ҳаракатҳои "сабз" аз қабили чунин сохторҳо мебошанд.

Дар Лаҳистон бештар аз 13 парки миллӣ, 650 мамнӯъгоҳ ташкил ёфтаанд, ки дар онҳо ландшафтҳои муҳимми мамлакат нигоҳ дошта мешаванд.

Бо вуҷуди ин ҳоло ҳам муаммоҳои мураккаби экологӣ вуҷуд доранду онҳо ба истихроҷи усули кушод, сӯхтану коркарди химиявии ангишти сиёҳтоб вобаста мебошанд. Пайваста ба ин аксари агломератсияҳои шаҳрӣ маҳз дар ҳавзаҳои ангишт ба вуҷуд омадаанд ва дар он ҷо то ҳол истеҳсолотҳои гуногуни "ифлос" вуҷуд доранд. Ҷойгиркунии як қатор агломератсияҳои шаҳрӣ, заводҳои металлургӣ, нефткоркунӣ, нефту химия дар соҳилҳои Дунай, Висла, Волга, Дон, Днепр ва дигар дарёҳо ба тозагии оби онҳо таъсири манфӣ расонидаанд. Вазъияти экологӣ дар ноҳияҳои саноатии қисми ҷанубӣ Лаҳистон, қисми ғарбӣ Чехия, Дони Украина ва ғайраҳо, ки ин ҷойҳо як қатор мавзеъҳои хатарноки экологӣ доранд, хеле мураккаб аст.

Савол ва супориш

1. Хусусиятҳои хоси мавқеи иқтисодию географии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро тавсиф намоед.
2. Аз китоби дарсӣ ва харитаҳои атлас истифода намуда, ба захираҳои табиии мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ онҳо баҳо диҳед. Норасогии он мамлакатҳоро бо ашёи хоми минералӣ муайян намуда, роҳҳои бартараф намудани онро нишон диҳед.
3. Хусусиятҳои маҷмӯи хоҷагии халқи шимол, ҷануб ва шарқии Аврупои Шарқӣ дар чӣ ифода ёфтаанд?
4. Харитаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро таҳлил намуда, гӯед, ки тафовутҳои асосии тахассуси онҳо дар чист?
5. Бо ёрии атлас хусусиятҳои хоси шабакаи роҳҳои оҳани мамлакатҳои Аврупои Шарқиро нишон диҳед.
6. Ба ду мамлакат (интихобан) тавсифи географӣ диҳед.
7. Номгӯи ҳавзаҳои калонтарини ангишт, заводҳои металлургӣ, нефткоркунӣ, неругоҳҳои барқиро дар дафтаратон нависед.
8. Ба фикри шумо дар кадом ноҳия ва марказҳо мошинсозии металлталаб, дар кадомаш мошинсозии нави илмталаб афзалият доранд?
9. Оид ба ёдгориҳои маданӣ-таърихии мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ маълумотнома тайёр намоед.
10. Ба фикри шумо роҳҳои асосию муҳимми пешгирӣ намудани ифлосшавии муҳити атроф кадомҳоянд? Дар ҳалли ин масъала хонандагон иштирок мекунанд ё не?

Худатонро санҷед

1. Аломатҳои хосу фарқкунандаи мамлакатҳои Аврупоии Шарқӣ кадомҳоянд?
2. Хоҷагии Аврупои Шарқӣ дар давраи баъди ҷангӣ чӣ тавр тағйир ёфт?
3. Дар асоси кадом омилҳои тахассуси кишоварзӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқиро ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд?

Ба фикри шумо

Ба бозсозии иҷтимоию иқтисодии ин мамлакатҳо чӣ сабаб шудааст?

Бигӯед, ки роҳҳои асосии аз захираҳои минералӣ таъмин намудани ин мамлакатҳо кадомҳоанд?

Дар оянда ҳамкориҳои минбаъдаи давлатҳои Аврупои шарқӣ ва ИДМ чӣ гуна бояд буд?

Барои мамлакатҳои Аврупоии Шарқӣ ба Иттиҳоди Аврупоӣ дохил шудан бештар аст ё ташкили Иттиҳоди иқтисодии байниҳамдигарӣ?

Тавсифи мухтасари мамлакатҳои алоҳида

РОССИЯ

Масоҳаташ –17,1 млн км².
Аҳолиаш – бештар аз 150 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Москва.
Забони давлатӣ – русӣ.
Воҳиди пулӣ – рубл.

Россия яке аз мамлакатҳои бузурги ҷаҳон дар қитъаи Аврупо ва Осиё буда, қариб 1/3 масоҳаташ дар Аврупо ва 2/3 дар Осиё ҷойгир аст. Қисми шимоли онро баҳрҳои Уқёнуси Яхбастаи шимолӣ, қисми шимолу шарқиашро обҳои Уқёнуси Ором иҳота намуда, дар ҷануб ва шимолу ғарб ба баҳрҳои Уқёнуси Атлантик: баҳрҳои Сиёҳ, Азов ва Балтик баромад дорад. Бандарҳои ин баҳрҳо Россияро бо мамлакатҳои хориҷа ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил алоқаманд мекунанд. Вай нисбати давлатҳои мустақил мавқеи марказӣ дорад ва қариб ҳамаи ин давлатҳо ба воситаи Россия байни ҳамдигар алоқа мекунанд.

Дар Россия се қаламрави фарох – Аврупоӣ Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ ва паҳнкӯҳи Сибири Миёна ҷудо шуда меистанд. Ҳамвории Аврупоӣ Шарқиро аз Сибири Ғарбӣ кӯҳҳои Урал, ки аз шимол ба ҷануб дар масофаи 2,4 ҳазор километр кашол ёфтаанд, ҷудо кардаанд.

Иқлими Россия хеле гуногун буда, минтақаҳои иқлимиаш аз шимол ба ҷануб чунин иваз мешаванд: минтақаи иқлими арктикӣ, субарктикӣ, мӯътадил ва субтропикӣ. Муддати сол дар тамоми қаламравии он ҳавои континенталии арзҳои мӯътадил ҳукмрон буда, зимистони дар зери таъсири ҳавои артикӣ, атлантикӣ ва антисиклони Сибири Шарқӣ мебошад.

Тобистон сатҳи Россия гарм, фишор паст ва массаҳои ҳавоии аз уқёнус ба хушкӣ ҳаракаткунанда ҳукмронӣ мекунанд. Боришот дар фаслҳои баҳору тобистон борон ва тирамоҳу зимистон барф мебошад. Дар тамоми сатҳи он боришоти фасли гарм нисбат ба фасли хунук зиёд аст. Дар қаламрави Россия миқдори зиёди дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки онҳо аҳамияти энергетикӣ, обёрӣ, киштигардӣ, моҳигирӣ доранд. Калонтарини онҳо Лена, Об, Иртиш,

Волга, Енисей буда, дарозии ҳар кадоми онҳо аз 3500 то 4416 километр мерасад.

Россияро кишвари ҷангалзори ҷаҳон меноманд. Ҷангалҳо бештар аз 60% масоҳати онро ташкил додааст.

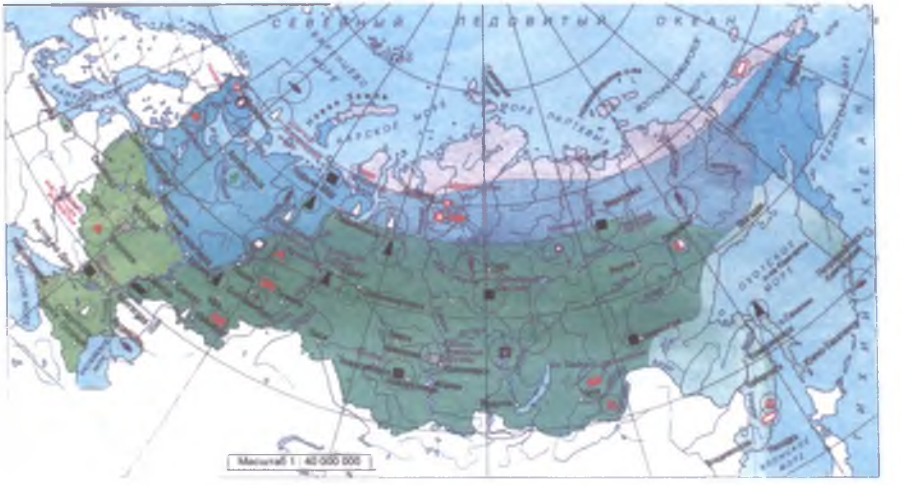
Захираҳои табиӣ ва истифодаи онҳо. Захираҳои табиии Россия хеле зиёд ва гуногун буда, онҳо барои тараққиёти бисёр соҳаҳои хоҷагӣ мусоидат менамоянд. Захираҳои зеризаминии вай соҳаҳои муҳимми саноатро бо ашёи хому сӯзишворӣ таъмин менамоянд.

Захираҳои минералӣ. Аз рӯи захира ва истихроҷи маъдани оҳан ва маъдани баъзе металлҳои ранга, инчунин тилло Россия дар байни дигар давлатҳо мавқеи пешсафро ишғол менамояд.

Россия аз захираҳои ғайри маъданӣ газу нефт, ангишт, намакҳои ошу калий алмос, графит, асбест низ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Вай талаботи худро бо нефту газ таъмин намуда, миқдори зиёди онҳоро ба бозори ҷаҳонӣ мебарорад. Бисёр нерӯгоҳҳои барқиаш дар заминаи ангишти сиёҳтоб ва ангиштсанг кор мекунанд. Заминаи ашёи хоми табиии саноати химия хеле мустаҳкам аст. Қариб дар тамоми ноҳияҳои Россия дар заминаи ашёи хоми минералӣ корхонаҳои масолеҳи бинокорӣ вуҷуд доранд.

Бо ҳам мувофиқ омадани захираҳои гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ дар як қатор ноҳияҳои мамлакат боиси пайдоиши ноҳияҳо ва гиреҳаҳои калони саноатӣ гардидаанд.

Захираҳои обӣ. Захираҳои оби Россия дар таъмингардонии талаботи аҳолӣ ва инкишофи хоҷагии халқ нақши бузург мебозад. Захираҳои обию энергетикии мамлакат беҳамто мебошанд. Вале

Расми 36. Шароит ва сарватҳои табиии Россия

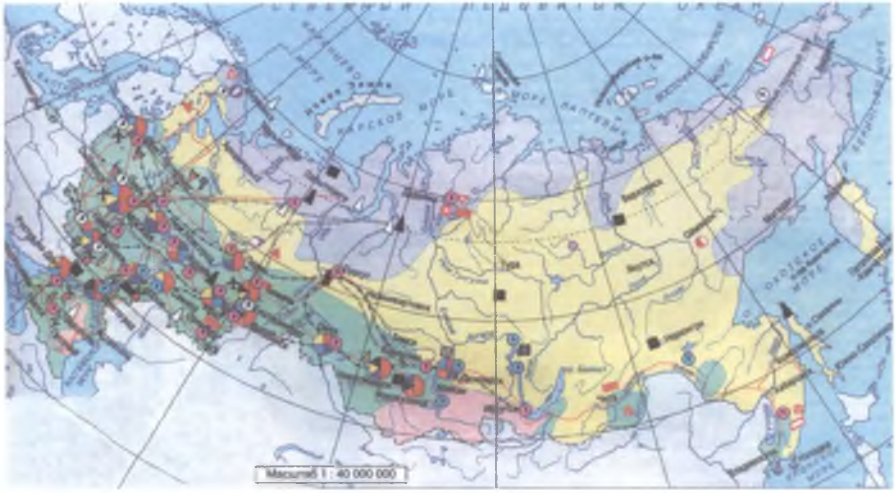
онҳо дар қаламрави мамлакат нобаробар ҷойгир шуданд. Минтақаи ҷангалӣ аз дарёҳо ва обҳои зеризаминӣ ғанӣ буда, қисми зиёди майдонашро ботлоқҳо фаро гирифтаанд. Дарёҳои калону серобе, ки асосан дар минтақаи тундра ва ҷангал ташккул ёфтаанд, минтақаи даштиро бурида мегузаранд. Дар минтақаи дашт обҳои зеризаминӣ хеле чуқур ҷойгир шудаанд ва баъзан ниҳоят шӯранд. Дар ин минтақаҳо дарёҳо сарчашмаи асосии обёрӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёҳои Россия аз захираҳои обии энергетикӣ бой мебошанд ва аксари онҳоро барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд.

Захираҳои заминӣ. Россия аз захираи замин низ бой аст. Он ба ҳисоби миёна ба ҳар сар аҳолӣ 11,5 га рост меояд. Заминҳои ҳосилдеҳи кишоварзӣ 13% майдони умумии заминро ташкил менамоянд. Аз ин заминҳои шудгоршаванда 133,5 млн га ё 8% майдони умумии заминро ташкил медиҳад.

Заминҳои шудгор асосан дар ҳамвории Аврупоӣ шарқӣ, Сибири Ғарбӣ, дар минтақаи дашту бешадашт ва ҷануби минтақаи ҷангал ҷой гирифтаанд.

Шароити агроиқлимии Россия барои парвариши зироатҳои гуногун мусоид мебошанд.

Аз захираҳои биологӣ ҷангалу, ҳайвоноти шикорӣ ва моҳидорӣ хеле васеъ паҳн гардиданд. Ҷангалзор 766,6 млн га масоҳатро ишғол менамоянд, ки захираи чӯби онҳо 82 млрд м^3-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи Россия дар тайёркунии чӯб дар миқёси ИДМ 92%, дар истеҳсоли коғаз – 82%-ро ташкил медиҳанд. Қисми асосии захираҳои

Расми 37. Хочагидории Россия

ҷангал дар Сибир ва Шарқи Дур ҷойгир шудаанд. Ҷангалҳои Россия аз занбурӯғ, чормағз, донамеваҳо, набототи доруӣ ғанӣ мебошанд. Минтақаҳои тундра ва тайга аз ҳайвонотҳои шикории мӯинадор хеле бой аст.

Барои ташкили истироҳат ва табобати одамон захираҳои рекреатсионии табиӣ аҳамияти бузург доранд. Ба он чашмаҳои минералӣ, лойқаҳои табобатӣ, шароити иқлимӣ, истироҳатгоҳҳои соҳилӣ дохил мешаванд.

Аҳолӣ. Таркиби аҳолии Россия гуногун буда, аз чор се ҳиссаи онро русҳо зиёда ташкил медиҳанд. Шумораи умумии русҳо аз 120 млн нафар буда, бештар аа 81% аҳолии мамлакатро ташкил менамоянд. Аз дигар халқу миллатҳо ба тоторҳо – 4, украинҳо – 3, чувашҳо – 1, бошқирдҳо – 1 фоизи аҳолии он рост меояд.

Халқҳои сокини Россия ба гурӯҳи забонҳои гуногун мансубанд ва аз ҳама сершумортаринашон гурӯҳи забонҳои славянӣ (русу украинҳо, белорусу лаҳистониҳо), туркӣ (тотору бошқирҳо, чувашу тувинҳо, хакасу олтоиҳо, ёқутҳо, балкарҳо, карчевҳо, озариҳо), финӣ (карелҳо, удмурдту мордовҳо, комиҳо, ненетсҳо) мебошанд. Ғайр аз ин осетинҳо, эвенкҳо, корякҳо, чукчиҳо бо забони хоси худ гап мезананд.

Дини аз ҳама паҳншудатарин дар Россия православӣ ва мусулмонӣ мебошанд. Афзоиши табиии аҳолӣ дар Россия баланд нест. Ба ҳар 1000 нафар аҳолӣ 12,64 нафар тавлидшудагон рост меояд, ба ибораи дигар ҳар сол тақрибан 2,1 млн нафар тавлид мешавад. Ба ҳар 1000 нафар аҳолӣ 11,6 нафар фавт рост меояд.

Шумораи марду занҳо дар миқдори умумии аҳолӣ нобаробар аст (мардҳо – 47%, занҳо – 53%). Дарозумрии мардҳо 64 сол, занҳо – 74 солро дар бар мегиранд.

Аҳолии қобили меҳнат дар мамлакат 57% шумораи умумии аҳолиро ташкил медихад. Дар соҳаҳои хоҷагии халқ 48% аҳолӣ шуғл дорад.

Ҷойгиршавии аҳолӣ дар қаламрави мамлакат нобаробар буда, ҳисоби миёнаи он дар 1 километри мураббаъ – 8,5 нафар аст, аз ҷумла дар деҳот – 2,2 нафар. Дар қисми Аврупоии Россия зичии аҳолӣ дар 1 километри мураббаъ 27,1 нафар, дар қисми Осиёӣ – ҳамагӣ 2,5 нафарро ташкил медиҳад. Мавзеи аз ҳама зичи аҳолӣ Маркази Аврупоии Россия буда, аз он ҷо ба самти шимол, ҷануб ва шарқ зичии аҳолӣ кам мешавад.

Нуқтаҳои аҳолинишини Россияро ба шаҳр, шаҳракҳои коргарӣ, курортӣ ва деҳот таксим мекунанд. Маҳалҳои 12 ҳазор ва аз ин зиёд аҳолӣ доштаро 85% аҳолиашонро коргарону зиёиён дар бар мегиранд.

Шумораи умумии шаҳрҳо аз 1000 зиёд аст. Ҳиссаи аҳолии шаҳр 74%, аҳолии деҳот 26% миқдори умумии аҳолии мамлакатро ташкил медиҳад. Шаҳрҳои миллионер 13 ва аз 500 ҳазор то 1 млн нафар аҳолидошта ба 20-то мерасад. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ ба монанди Москва, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Екатеринбург, Самара, Новосибирск ба миён омадаанд.

Хоҷагӣ. Россияи имрӯза дорои қариб тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҳозиразамон аст. Аз ин ҷумла дар саноат мувофиқи маълумоти соли 2003 – 26% маҳсулоти он ба комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, 25% ба саноати сабук, 16% мошинсозӣ, 14% саноати хӯрокворӣ ва 13% ба саноати металлургия рост меояд.

Дар хоҷагии ҷаҳон Россия ҳамчун истеҳсолкунандаи калони ашёи хоми минералӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла ба он 28% истихроҷи ҷаҳонии газ, 14% – ангишт, 11% – нефт рост меояд. Ғайр аз ин дар ин ҷо ба миқдори зиёд алмос, алюминий тилло, платина, энергияи барқӣ, металлҳои сиёҳ, чӯб, газвори пахтагӣ, ғалла, нуриҳои минералӣ, мошину таҷҳизот истеҳсол менамоянд.

Маҷмӯи сӯзишворию энергетикии он аз электроэнергетика ва тамоми соҳаҳои сӯзишворӣ иборат буда, системаи асосии энергетикаи он ноҳияҳои Марказӣ, Шимолу Ғарбӣ, Волга, Урал, Сибир мебошанд. Россия талаботи худро пурра бо сӯзишворӣ таъмин намуда, газу нефтро содир мекунад.

Дар мамлакат соҳаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст, ки заминаи инкишофи соҳаи мошинсозӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои калони металлургияи сиёҳу ранга дар Урал, Сибири Ғарбӣ ва аномалияи Курск воқеъ гардид.

Дар қаламрави мамлакат корхонаҳои мошинсозӣ қариб дар тамоми шаҳрҳои калону миёнаи мамлакат ҷойгир шудааст. Ҳамаи мошинҳои барои хоҷагии халқ зарур бударо истеҳсол мекунанд. Аз ҷиҳати тараққиёти саноати чӯбкоркунӣ Россия яке аз давлатҳои асосии коркарди чӯб ба ҳисоб меравад.

Айни замон вазифа гузошта шудааст, ки аксари маҳсулотҳои истеъмолиро, ки норасоиашон ҳис карда мешавад, бо роҳи ташкилии корхонаҳои хурд, кооперативҳо, фаъолияти алоҳидаи меҳнатӣ зиёд карда шаванд. Миқдори асосии молҳои истеъмолро корхонаҳои калони саноати сабук ба монанди бофандагӣ, чарм, пойафзол, атриёт медиҳанд. Ғайр аз газворҳои пахтагину зағирӣ аз рӯи дигар маҳсулотҳои саноати сабук Россия аз мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба ҳисоби ҳар сар аҳолӣ қафо меистад. Чунин вазъиятро ғайр аз соҳаи моҳидорӣ дар соҳаи саноати хӯрокворӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар соҳаи кишоварзии мамлакат 13% аҳолии қобили меҳнат шуғл дорад. Қисми зиёди онҳо ба зироаткарӣ машғуланд. Дар зироатчигӣ мавқеи асосиро ғаладона ташкил медиҳад. 55% заминҳои корам ба ҳиссаи ғалладонагиҳо гандум, ҷавдор, ҷав, сулӣ, арзан, ҷуворӣ рост меояд. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, зағир, офтобпараст кишт карда мешавад, ки он 5% замини киштро дар бар мегирад. Кишти картошка, сабзавоту полиз 3,5%, растаниҳои хӯроки чорво аз 1/3 майдони киштро ташкил медиҳанд.

Қисми зиёди маҳсулотҳои кишоварзиро минтақаҳои дашт ва бешадашти қисми Аврупоии мамлакат истеҳсол менамоянд.

Дар Россия қариб тамоми намудҳои маҳсулоти чорво истеҳсол карда мешаванд.

Дар қаламрави Россия ҳамаи намудҳои нақлиёт амал мекунанд. Дар байни онҳо нақлиёти роҳи оҳан афзалият доранд. Вай алоқаи қисми аврупою осиёии мамлакатро, бо дигар мамлакатҳои хориҷи дуру наздик таъмин менамояд. Ба нақлиёти роҳи оҳан 60% боркашонӣ ва 50% мусофиркашонӣ рост меояд.

Нақлиёти дарёӣ дар ҳаёти мамлакат нақши бузург дорад. Тавассути он ноҳияҳои шимолӣ ва ҷанубӣ алоқаманд мешаванд. Роҳи асосии обии қисми Аврупоӣ Волгаю Балтика мебошад. Бо воситаи он Россия ба баҳри Балтика баромад дорад.

Ба воситаи баҳрҳои шимол роҳи баҳрии Шимолӣ мегузарад, ки вай ба ноҳияҳои Шимол бор мекашонад. Асосан нақлиёти баҳрӣ вазифаи боркашонии берунаро иҷро мекунад. Бандарҳои калони баҳрӣ Санкт-Петербург, Калининград, Архангелск, Мурманск, Владивосток, Находка, Магадан, Петропавловск-Камчатка мебошанд.

Нақлиёти қубурӣ тараққӣ кардааст. Қисман бо воситаи ин намуди нақлиёт нефту газ ба хориҷа бароварда мешавад. Дар боркашонӣ, мусофиркашонии дохилӣ ва қисман берунии мамлакат нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ аҳамияти калон дорад. Дар айни замон арзиши умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 721,2 млрд (ба ҳар сари аҳоли 82,0) долларро ташкил менамояд.

Шарикони асосии савдои берунии Россия собиқ давлатҳои Иттифоқи Шӯравӣ, Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Чин, Ҳиндустон мебошад.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географӣ ва шароиту захираҳои табиии Россия баҳо диҳед.
2. Афзоиши табиии аҳолии, Россия бо кадом хусусияти худ фарқ мекунад?
3. Бо кадом хусусиятҳо географияи Россия фарқ мекунад?
4. Соҳаҳои асосии хоҷагии халқи Россия кадомҳоянд?
5. Бо кадом давлатҳо Россия муносибаҳои иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Ба афзоиши табии Россия чӣ хос аст?
2. Ба ақидаи шумо Россия мавқеи пештараи худро барқарор карда метавонад, ё не?
3. Кадом ҷиҳатҳои Россия аз мамлакати тараққикарда будани он гувоҳӣ медиҳад.

Пешгӯии шумо

Оё имконияти аз нав мустаҳкамшавии алоқаҳои иқтисодӣ, илмию техникӣ ва фарҳангии Россия бо дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ вуҷуд доранд? Солҳои минбаъда маҳсулоти саноат ва кишоварзии Россия ба рақобати бозори ҷаҳонӣ тоб оварда метавонад ё не? Пешомадҳои инкишофи васеъшавии алоқаҳои хоҷагии Тоҷикистон бо Россия чӣ гунаанд?

УКРАИНА

Масоҳаташ – 603,7 ҳазор км².
Аҳолиаш – 52,8 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Киев.
Забони давлатӣ – украинӣ.
Воҳиди пулӣ – гривна.

Дар қисми ҷанубу ғарбии Россия ҷойгир буда, яке аз мамлакатҳои тараққикардаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аст.

Шароиту сарватҳои табииаш барои тараққиёти соҳаҳои хоҷагӣ мусоидат мекунанд. Мамлакат дорои захираҳои калони маъдани оҳан (ҳавзаи Кривой Рог), марганетс ва захираи ангишт (ҳавзаи Донетск) аст. Мавҷудияти ин захираҳо имконият додаанд, ки Украина ба яке аз мамлакати калони истеҳсолкунандаи металлҳои сиёҳ табдил ёбад. Дар соли 2003 соҳаи металлургия 30% маҳсулоти умумии саноатро истеҳсол намуд. Ҷои дуюмро саноати сӯзишворӣ-энергетика: сеюмро хӯрокворӣ ва чорумро мошинсозӣ ишғол намудаанд. Дар ин замина мақмӯаи пуриқтидори саноати металлургӣ ташаккул ёфтааст. Онҳо чӯян, пӯлод, прокат, хӯллаҳо васеъ истеҳсол менамоянд.

Мавҷудияти заминаи калони металлургӣ ва шабакаи зичи роҳи оҳан имконият додаанд, ки дар Украина маҷмӯи калони мошинсозӣ бунёд карда шавад. Маҳсулоти ин маҷмӯаи металлталабро таҷҳизотҳо барои заводҳои металлургӣ, конҳои истихроҷи маъдан, мошинсозии нақлиётӣ, мошинсозии кишоварзӣ, дастгоҳсозӣ, саноати электронӣ ташкил додаанд. Марказҳои калони мошинсозӣ: Харков, Киев, Днепропетровск, Запороже, Донетск ва Одесса ба ҳисоб мераванд.

Украина заминаи калони энергетикӣ дорад. Қисми зиёди энергияи барқиро нерӯгоҳҳои олавӣ истеҳсол менамоянд ва онҳо қариб дар тамоми қаламрави мамлакат ҷойгиранд. Занҷираи нерӯгоҳҳои барқии дарёи Днепр дар хоҷагии мамлакат аҳамияти калон дорад.

Маҷмӯи агросаноатии Украина, дар истеҳсоли маҳсулоти умумии дохилии мамлакат яке аз ҷойҳои муҳиммро ишғол мекунад. Кишоварзӣ асосан ба парвариши ғалладона, зироатҳои техникӣ, лаблабуи қанд, офтобпараст, зағири нахдиҳанда ва чорводорӣ махсус гардонида шудааст.

Зироаткорӣ нисфи майдони киштро ишғол кардааст. Растании асосии техникӣ лаблабуи қанд аст. Вай дар минтақаи бешадашти мамлакат паҳн шудааст. Офтобпараст низ мавқеи намоён дорад ва мавзеи кишти он минтақаи дашт аст. Дар Полесе асосан кишти зағиру канаб, дар Қрим растаниҳои равғани эфирдиҳанда паҳн шудаанд. Дар тамоми қаламрави Украина боғу сабзавот ва чорводорӣ дида мешаванд. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ миқдори зиёди корхонаҳои гуногуни саноати хӯрокворӣ кор мекунанд.

Дар Украина аз муассисаҳои тандурустӣ васеъ истифода мебаранд. Махсусан курортҳои Ялта, Евпатория ва ғайраҳо аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Обҳои минералии Трусковес на ин ки дар Украина,

Расми 38. Харитаи иқтисодии Украина

балки берун аз он шӯҳрат дорад. Дар мамлакат ҳамаи намуди нақлиёт инкишоф ёфтааст. Арзиши маҳсулоти дохилии он 189,2 млрд (ба ҳар сари аҳолӣ 3650 доллар) доллярро ташкил менамояд. Шарикони тиҷорати берунаи Украина: Россия, Белоруссия, Гурҷистон, давлатҳои Аврупои шарқӣ ва ғарбӣ ба ҳисоб меравад.

Қаламрави Украинаро аз рӯи нишондодҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба ячанд ноҳияҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Дар ноҳияи Донетск-Наздиднепр маҷмӯаи пуриқтидори саноати вазнин ташкил ёфтааст, ки асоси онро ашёи хоми маҳаллӣ, ангишт, маъдани оҳан, ашёи хоми саноати химия ташкил медиҳанд. Саноати вазнин дар ин ноҳия бо консентратсияи баланди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо маркази калони саноати ангишт, металлургияи сиёҳ, химия, мошинсозии вазнин ташкил ёфтааст.

Дар шаҳри Донбасс аввалин заводи металлургии Украина сохта шудааст. Дар ин ҷо корхонаҳои мошинсозӣ, газвори пахтагин, фабрикаи бозичаборӣ кор мекунанд. Ғайр аз ин дар ин ноҳия шаҳрҳои саноатии Запороже ва Днепропетровск ҷойгиранд.

Ноҳияи Ҷанубӣ ба он фарқ мекунад, ки дар ин ҷо асосан соҳаҳои ба баҳр алоқаманд зиёданд. Он ноҳияи асосии киштисозӣ (дар шаҳрҳои Николаев, Херсон, Керч) буда, танкерҳои калонҳаҷм, киштиҳои калони маҳсулоткашонӣ, моҳидорӣ, таҷҳизотҳои бандарӣ истеҳсол мекунад. Шаҳри Одесса маркази калони киштитаъмиркунӣ аст.

Ноҳияи Ҷанубии Украина дорои майдони фарохи заминҳои кишт буда, дар он ҷо гандум, ҷуворимакка, сабзавот, полиз, офтобпараст, растаниҳои равғани эфирдор, ангур, мева парвариш карда мешаванд. Маҷмӯи агросаноатии ноҳия тараққикарда буда, дар он мошинсозии кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ мавқеи асосӣ доранд. Соҳаи санаторию курортӣ низ тараққӣ кардааст.

Шаҳри калони ноҳияи Ҷануб – Одесса бандари бузурги аҳамияти байналхалқӣ дошта мебошад.

Ноҳияи дигари мамлакат Ҷанубу Ғарб буда, соҳаи асосии он кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти он мебошад.

Пойтахти Украина – ш. Киев дар ҳамин ҷо воқеъ гардида, беш аз 1500 сол таърих дорад. Маркази қадимаи тиҷорат ва муддати дароз пойтахти Руси киевӣ буд. Ҳоло маркази маъмурию сиёсӣ, иқтисодию маданӣ буда, соҳаҳои калони мошинсозӣ, иттиҳодияҳои илмию истеҳсолӣ дорад.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои тахассуси хоҷагии Украина кадомҳоянд?
2. Фарқияти онҳоро аз соҳаҳои тахассусии Россия баён кунед.

3. Саноати ангишт, химия ва металлургияи Украина чӣ гуна инкишоф ёфта истодааст?
4. Вобастагии тараққиёти Украина бо мамлакатҳои ҳамсоя чӣ гуна аст?

Худатонро санҷед

1. Мавқеи географии Украина дар тараққиёти хоҷагиаш чӣ аҳамият дорад?
2. Сабаби дар Украина ташаккулёбии марказҳои калони металлургию мошинсозӣ дар чист?
3. Чаро дар соҳаи энергетикаи Украина истгоҳҳои барқии олавӣ афзалият доранд?
4. Сабаби камшавии ҳиссаи ғалладона дар таркиби соҳаи растанипарварӣ дар чист?

Ба фикри шумо

Алоқаҳои иқтисодии Украина минбаъд ба давлатҳои ғарб зиёдтар мешавад ё не? Вобаста ба мустақилияти Украина тахассуси хоҷагиаш дигаргун мешавад ё не?

Пешгӯиҳои шумо оид ба суръати тараққиёти минбаъдаи Украина чӣ гунаанд? Ба далелҳо асоснок намоед.

БЕЛОРУССИЯ

Масоҳаташ – 207,6 ҳазор км².
Аҳолиаш – 10,3 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Минск.
Забони давлатӣ – белорусӣ.
Воҳиди пулӣ – рубл.

Мамлакати аз ҳама ғарби Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил буда, бо Лаҳистон ҳамсарҳад аст. Аз қаламрави он роҳҳои муҳимми оҳану автомобилӣ, қубурҳои газу нефт мегузаранд.

Белоруссия дараҷаи баланди зичии аҳолӣ дошта, бо захираҳои меҳнатӣ хуб таъмин аст. Белорусия мамлакати саноатию кишоварзӣ

мебошад. Дар таркиби он саноат мавқеи хос дорад. Дар байни соҳаҳои саноат соҳаи саноати хӯрокворӣ 25%, сӯзишворию энергетикӣ 23%, мошинсозӣ 22% ва нефту химия 12% маҳсулоти умумии саноатро медиҳад (соли 2002). Аксари соҳаҳои саноати он меҳнатталаб буда, ба кадрҳои баландихтисос майл доранд. Асосгарини ин соҳаҳо мошинсозӣ буда, вай тахассуси хоҷагии мамлакат ба ҳисоб меравад. Саноати автомобилсозӣ, тракторсозӣ, мошинсозии кишоварзӣ тараққӣ карданд.

Мошинҳои боркаши "БелАз", тракторҳои тамғаи "Белорус" маҳсулоти заводҳои Белоруссия мебошанд. Шаҳрҳои Минск, Гомел марказҳои асосии мошинсозианд. Соҳаҳои саноати радиотехника, электронӣ, техникаи ҳисоббарор низ кор мекунанд. Тараққии мошинсозиро заводи металлургии Желобин мусоидат кардааст.

Саноати химия, ки асосан ба заминаи ашёи хоми маҳаллӣ такя мекунад, намаки калий (кони Старобин), намаки ошии "Электра" (кони Мозирск), маҳсулотҳои нефту химия (комбинатҳои Новополотск, Мозирск) истеҳсол менамояд. Дар саноати сабук истеҳсоли газвори зағирӣ ва пашми сунъӣ мавқеи намоён доранд. Саноати коркарди чӯб низ тараққӣ ёфтааст. Саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ заминаи мустаҳками дохилӣ надорад. Захираҳои маҳаллии сӯзишвориро торфу нефт ташкил медиҳанд.

Қаламрави Белоруссия хеле хуб аз худ карда шудааст. Фазои васеи ҳамвории Полесе ботлоқзор буда, гузаронидани корҳои мелиоративиро талаб менамояд. Ҳоло ҳар чор гектар замини кишоварзӣ мелиоратсия карда шудааст. Қаламрави Белоруссия аз

Расми 39. Харитаи иқтисодии Белоруссия

фалокати неруғоҳи барқию атомии Чернобил азияти зиёд кашидааст. Аз ин сабаб ҳоло дар мамлакат барномаи барҳам додани оқибатҳои садама ва азнавбарқароркунии вазъи экологӣ ба амал бароварда мешавад. Маҳмӯи агросаноатии мамлакат асосан ба парвариши ғалладонаҳо, картошка, сабзавот ва истеҳсоли ширу гӯшт тахассус пайдо кардааст. Гӯшту консерваҳои ширӣ, картошка ва маҳсулоти коркарди он (крахмал) истеҳсол намуда, онҳоро содир мекунад. Даромади миллии Белоруссия 53,4 млрд доллярро ташкил менамояд. Он ба ҳар сари аҳолӣ ба 5130 доллар рост меояд.

Шаҳри Минск, ки дар наздикии роҳи ҳавзаи баҳрҳои Сиёҳу Балтикаро пайвасткунанда ҷойгир аст, аҳамияти махсус дорад. Баъди итмоми роҳи оҳани ноҳияҳои маркази Россияро бо Балтика ва мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пайвасткунанда аҳамияти он афзуд. Ҳоло Минск маркази саноатии мамлакат буда, дар ин ҷо заводҳои трактору автомобилсозӣ, хатҳои автоматӣ, техникаҳои электронию ҳисоббарор, вагонсозӣ ва ғайра ҷойгир мебошад. Минск маркази калони нақлиётӣ аст. Шарикони савдои берунии Белоруссия Россия, собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ, Чин, Аврупои шарқӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои тахассуси хоҷагии Белоруссия кадомҳоянд?
2. Кадом соҳаҳои онҳо дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд?
3. Нақлиёт дар махсусгардонии соҳаҳои хоҷагии халқ чӣ аҳамият дорад?
4. Кадом намуди растанӣ барои саноати бофандагӣ ашёи хом ба ҳисоб меравад?

Худатонро санҷед

Кадом омилҳо сабаби пастшавии соҳаи кишоварзӣ мегардад?

Ба ақидаи шумо

Роҳҳои баланд бардоштани маҳсулнокии кишоварзӣ кадомҳоянд?

Дар байни Белоруссия ва Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодӣ, илмию техникӣ вуҷуд доранд ё не?

МОЛДОВА

Масоҳаташ – 33,7 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 4,5 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Кишинёв.
Забони давлатӣ – молдованӣ.
Воҳиди пулӣ – лей.

Дар ҳудуди қисми ҷанубу ғарбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷойгир буда, дар хоҷагии халқи он маҷмӯи агросаноатӣ мавқеи асосӣ дорад. Қаламрави мамлакат бо дараҷаи баланди азхудкунии кишоварзиаш фарқ мекунад. 80% масоҳаташро заминҳои хоҷагии қишлоқ ташкил додаанду дар он майдони кишт мақоми асосӣ дорад. Молдоваро мамлакати боғу токпарварӣ меноманд. Ба ҳиссаи онҳо 10% заминҳои кишоварзӣ рост меоянд, ки ин нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ зиёд аст. Дар мамлакат бештар аз 50 навъи ангур парвариш карда мешаванд, ки сифату ҳосилнокии баланд доранд. Масоҳати майдонҳои ангур дар Украинаю Молдова баробаранд.

Дарахтони мевадиҳанда қариб дар ҳама ҷо паҳн шудаанд. Себҳои гуногуннавъу нок, олу, олуча, гелос, зардолу ва шафтолу парвариш карда мешаванд. Дар мамлакат навъҳои гармидӯсти сабзавот (помидор, боимҷон, қаламфур), офтобпараст, лаблабӯи қанд, растаниҳои равғани эфирдиҳанда хуб парвариш меёбанд.

Расми 40. Харитаи иқтисодии Молдова

Чорводорӣ дар Молдова самти гӯштӣ дорад. Намуди асосӣ чорвои калони шохдор, гӯсфанд, хук мебошанд. Дар асоси кишоварзии серсоҳа саноати хӯрокворӣ тараққӣ ёфтааст. Консервакунии меваю сабзавот дар тамоми шаҳрҳо ва бисёр деҳаҳои калон мавҷуд аст.

Маҷмӯи агросаноатии Молдова ба намудҳои гуногуни мошинҳо ва таҷҳизотҳо ниёзманд аст. Бинобар он заводҳои мошинсозӣ ба истеҳсоли трактор, мошинҳои саноати сабук, яхдонҳои меваю сабзавотро

нигоҳдоранда махсус гардонида шудаанд. Истеҳсоли муҳаррикҳои ҳаракатдиҳанда, трансформатор, асбобҳои электронӣ, мошинҳои ҳисоббарор дар шаҳрҳои Кишинёв ва Тираспол мавҷуданд.

Дар Молдова унсурҳои ёрирасони МАС хуб ташкил карда шудааст, аз ҷумла анборҳои нигаҳдории сабзавоту мева, яхдонҳо, соҳаҳои махсусгардонидашуда.

Дар Кишинёв нисфи маҳсулоти соҳаи мошинсозӣ истеҳсол карда мешавад. Дар ин ҷо маркази калони тадқиқоти соҳаҳои кишоварзӣ воқеъ гардидааст.

Даромади миллии Молдавия 11,9 млрд доллар ташкил менамояд. Он ба сари ҳар як нафар аҳолӣ 2670 доллар баробар аст.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои тахассуси хоҷагии Молдова кадомҳоянд?
2. Соҳаи боғпарварии Молдова аз ҳамин соҳаи Украина бо чӣ фарқ мекунад?
3. Сабаби аз ҳад зиёд аз худ кардани захираи заминии Молдова дар чист?

Ба ақидаи шумо

Кадом омилҳои табиӣ ба тараққиёти маҷмӯи агросаноатӣ сабаб шудаанд? Сабаби дар таркиби захираи заминии Молдова зиёд будани майдони киштро дар чӣ мебинед?

ЭСТОНИЯ

Масоҳаташ – 45 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 1,6 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Таллин.
Забони давлатӣ – эстонӣ.
Воҳиди пулӣ – кронаи эстонӣ.

Дар қисмати ғарбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷойгир уда, соҳилҳояшро оби баҳри Балтик иҳота кардааст. Боигарии сосии табиии Эстония сланетсҳои сӯзанда буда, захираи калон доанд ва ба рӯи Замин наздиканду бо усули кушод истихроҷ карда ешаванд. Сланетсҳо сарчашмаи асосии истеҳсоли энергияи арқӣ мебошанд. Хокистари аз сланетс ҳосилшударо дар заминҳо а ҳамчун масолеҳи бинокорӣ истифода мебаранд. Қисми

Расми 41. Харитаи иқтисодии Ҷумҳуриҳои назди балтика

дигари сланетсро дар корхонаҳои химиявӣ истифода мекунанд.

Соҳаҳои саноати Эстония масолеҳталаб набуда, ба гурӯҳи илмталаб мансубанд. Инҳо соҳаҳои электротехникӣ, дастгоҳсозӣ ва радиотехника мебошанд. Асоси саноати сабукро комбинатҳои газвори пахтагӣ (ш. Нарва, Таллин) ташкил додааст, ки онҳо аз қадим боз дар асоси пахтаи воридотӣ кор мекунанд.

Соҳаи кишоварзӣ ба истеҳсоли маҳсулотҳои ширӣ ва гӯшт тахассус пайдо кардааст. Эстония, ки мавқеи наздибаҳрӣ дорад, соҳаҳои моҳидорию киштисозӣ низ ривоҷ ёфтаанд.

Соҳаҳои саноати киштисозӣ, заводҳои металлкоркунӣ, як қатор корхонаҳои бофандагӣ, саноати чубкоркунӣ кор мекунанд.

Таллини имрӯза шаҳри тараққикардаи саноатӣ буда, соҳаи асосиаш мошинсозӣ аст. Моторҳои электронӣ, дастгоҳҳои электрикӣ, таҷҳизотҳо барои саноати нефту химия, экскаваторҳо барои корҳои мелиоративӣ истеҳсол карда мешавад.

Таллин бандари муҳимми савдоии байналхалқӣ мебошад.

ЛАТВИЯ

Масоҳаташ – 69 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 2,8 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Рига.
Забони давлатӣ – латишӣ.
Воҳиди пулӣ – лат.

Дар соҳили халиҷи Рига ҷойгир асту таъсири баҳр ба иқлими он зиёд аст. Дарёи Даугаваи Латвия чуқуробу нақлиётгард аст. Боигариҳои табииашро ҷангал, масолеҳи бинокорӣ, торф, захираҳои

обӣ ташкил медиҳанд ва барои қонеъгардонии талаботи мамлакат кифоя нест. Аммо мавқеи хуби географӣ барои аз хориҷа овардани ашёи хоми зарурӣ ва инкишофи саноат мусоидат менамояд. Дар саноат ҳиссаи мошинсозию химия зиёд буда, соҳаҳои электротехника, радиотехника, асбобсозӣ, микроэлектроника низ тараққӣ ёфтааст. Мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ барпо намудаанд. Аз ҷумла киштӣ, трамвай, троллейбус, микроавтобус истеҳсол карда мешаванд. Саноати химия ба ашёи хоми воридотӣ такя намуда, резин, лак, ранг, пластмасс, нахи химиявӣ, дору, воситаҳои ҳифзи растанӣ истеҳсол менамояд. Соҳаҳои саноати консерваи моҳӣ, маҳсулоти ширию гӯштӣ тахассуси муҳимми мамлакат мебошанд.

Шаҳри Рига имрӯз ба маркази калони мошинсозии мураккаб, химия ва саноати сабук табдил ёфта.

Занҷираи шаҳракҳои курортӣ дар соҳили халиҷи Рига ба масофаи 33 км тӯл кашидаанд. Онҳо аҳамияти байналхалқӣ доранд.

ЛИТВА

Масоҳаташ – 65 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 3,8 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Вилнюс.
Забони давлатӣ – литвагӣ.
Воҳиди пулӣ – лит.

Нисбат ба Латвияю Эстония масоҳати калон дошта, дар қадим мамлакати аграрӣ буд. Ҳоло дар мамлакат соҳаҳои саноати ҳозиразамон ташаккул ёфтаанд.

Соҳаҳои дастгоҳсозӣ, киштисозӣ, электротехникӣ, таҷҳизотсозӣ, электронӣ, химия тахассуси мамлакат гардидаанд. Мошинсозию химия дар шаҳрҳои Вилнюс ва Каунас ҷойгир буда, асосан ба ашёи хоми воридотӣ нигаронида шудааст. Соҳаҳои дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ коркунанда, хӯрокворӣ, масолеҳи бинокорӣ, чӯбкоркунӣ, бофандагӣ дар қисмҳои гуногуни мамлакат ҷойгиранд. Дар мамлакат нерӯгоҳҳои барқии олавӣ, обию атомӣ сохта шудаанд. Флоти моҳидории Литва асосан дар Уқёнуси Атлантик фаъолият дошта, коркарди моҳӣ ва таъмири киштиҳо дар бандаршаҳри Клайпедо ба

роҳ монда шудаанд. Дар мавзеъҳои назди соҳилӣ қаҳрабо ҷамъ меоваранд, ки вай дар тайёр намудани асбобу анҷомҳои бадеӣ истифода бурда мешавад.

Шароитҳои хоку иқлимии Литва барои кишоварзӣ мусоид буда, маҷмӯи агросаноатиаш нисбатан пурқувват аст.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географӣ ва шароиту боигариҳои табиии Эстония, Латвия, Литва баҳо дода, тафовути онҳоро ошкор намоед.
2. Соҳаҳои тахассусии ҳар кадом мамлакат кадомҳоянд?
3. Ба ташкилу ташаккули соҳаҳои хоҷагии ин мамлакатҳо Россия чӣ гуна таъсир расонидааст?
4. Умумияту фарқияти соҳаҳои тахассуси ин мамлакатҳоро ошкор намоед. Тахассуси кишоварзии давлатҳои Наздибалтика кадомҳоянд?
5. Саҳми захираҳои рекреатсионии ин давлатҳоро дар иқтисодиёташон шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Хусусияти хоси соҳаҳои саноати мамлакатҳои Наздибалтика аз чи иборатаст?
2. Сабаби тараққии соҳаи моҳигирӣ чист?
3. Соҳаҳои дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ ва воридотӣ коркунандаи ин мамлакатҳо кадомҳоянд?

Ба ақидаи шумо

Дар барқарору васеъкунии корхонаҳои саноатии мамлакатҳои Наздибалтика кадом давлатҳои ҷаҳон кӯмак мерасонад? Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ дар географияи соҳаҳои хоҷагии мамлакатҳои Наздибалтика тағйирот ба амал омаданаш мумкин аст ё не?

ФАСЛИ III

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН. ОСИЁ

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

Захираҳои табиӣ ба пешрафти иқтисодии давлатҳои Осиё чӣ гуна таъсир расонид? Кадом соҳаҳои кишоварзӣ бештар тараққӣ ёфтаанд? Кадом ноҳия ва мамлакатҳои алоҳидаи Осиё ба суръати баланди инкишофи иқтисодӣ фарқ мекунанд?

Мавқеи географӣ, андоза ва ҳайати қаламрав. Осиё қитъаи калонтарини олам ва яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни ҷаҳон мебошад. Номи Осиё аз мавқеи географии он бар меояд. Ҳоло географҳои Юнони Қадим қаламравҳое, ки дар ғарб ва шимолии Юнон воқеъ гардиданд, ба Аврупо (аз калимаи юнонии *эреб* – ғарб) ва он қаламравҳое, ки дар шарқии он ҷойгир шудаанд, ба Осиё (аз калимаи юнонии *асу* – шарқ) мансуб медоданд. Мавқеи иқтисодию географии Осиёро, пеш аз ҳама дар байни қитъаҳои олам мавқеи мобайниро ишғол намуданд ва дар сари роҳҳои ҷаҳонии баҳрии тиҷоратии аз Аврупо ба сӯи Уқёнуси Ҳинд ва Ором раванда, ҷойгир шудани он муайян менамояд.

Мавқеи беҳамтои иқтисодию географии Осиё, сарватҳои табиӣ, моддӣ, маданӣ, мавҷуд будани қувваи корӣ арзон ва аз нигоҳи судмандии ҳарбию стратегӣ дар байни қитъаҳои Аврупо, Африка, Австралия ҷойгир будани он ба худ диққати бисёр мамлакатҳои аҷнабиро ҷалб менамуд. Ҳоло аз охири асри XV ва ибтидои асри XVI манфиати тиҷорат аврупоиҳоро водор намуд, ки ба Осиё роҳи баҳриро ҷустуҷӯ намоянд. Бо ин мақсад баҳрнаварди португалӣ Васко да Гама соли 1497 соҳилҳои ғарбии Африкаро давр зада, бо соҳилҳои ҷанубу шарқии он ҳаракат намуда, ба Уқёнуси Ҳинд ворид шуд. Аз он ҷо бо роҳбаладии олим ва баҳрнаварди араб Аҳмад ибни Маҷид ба самти шимолу шарқ ҳаракат намуда, соли 1498 ба соҳилҳои ҷанубу ғарбии Ҳиндустон расид. Баъди кашфиёти роҳи баҳрии Ҳиндустон аврупоиҳо, аз ҷумла тоҷирон то Ҷопон рафтанд. Ҳамин тавр тавассути кашф шудани роҳи баҳрии Ҳиндустон Аврупоиҳо дар бораи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ тасаввуроти амиқ пайдо намуданд. Баъди дар гарданаи Суэс канали Суэс-ро бунёд намудан (асри XIX) мамлакатҳои Америкои Шимолӣ, Аврупо, ҳавзаи баҳри Миёназамин имконият ёфтанд, ки бо роҳи баҳрии нисбатан наздик бо мамлакатҳои Осиё тиҷорат намоянд. Мамлакатҳои Осиё на фақат ба Уқёнуси Ором ва Ҳинд, балки ба

Уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ баромад доранд. Роҳи баҳрии Шимолӣ роҳи баҳрии Уқёнуси Оромро бо роҳи баҳрии Уқёнуси Атлантика пайваст менамояд. Чунин мавқеи хоси иқтисодию географӣ ба раванди таркиби соҳавии хоҷагӣ ва пешрафтии он ба хусусиятҳои хоси аҳолӣ ва инкишоф ёфтани алоқаи тиҷоратӣ бо мамлакатҳои ҷаҳон таъсири калон расонида аст. Бояд қайд намуд, ки ин мавқеи мусоиди иқтисодию географиро аз сабаби дар дохили Осиё ҷойгир шудан (мисол, Муғулистон, Непал, Афғонистон, Бутан) ва нобаробар тараққӣ кардани мамлакатҳои соҳилӣ як хел истифода бурда наметавонанд. Барои он ки на ҳама мамлакатҳое, ки ба баҳр баромад доранд, флоти баҳрии пурқувват доранд. Як қисми он мамлакатҳо барои ба хориҷа бор баровардан ва аз он ҷо бор овардан аз киштиҳои дигар мамлакатҳо истифода мебаранд.

Масоҳати Осиё 44 млн километри мураббаъро ташкил менамояд. Дар он тақрибан 40 давлат воқеъ гардида аст. Дар ин қаламрави фарох, ки бо гуногунии табиат, фаровонии сарвартҳои табиӣ ва хусусияти хоси хоҷагию ҳайати аҳолӣ фарқ мекунад, тамаддун ва маданияти қадим бо дастовардҳои илмию техникии муосир бо ҳам омезиш ёфтанд. Мувофиқи тадқиқоти олимон аз чор тамаддуне, ки ташаккул ёфтани онҳо ба дарёҳои бузург вобаста мебошаду дар илм номи тамаддуни

Расми 42. Харитаи сиёсии мамлакатҳои Осиё

"дарё"-ҳои азимро гирифтанд, се тои он дар водии дарёҳои калонтарини Чин, Ҳиндустон ва Месопотамия ба миён омаданд. Тамаддуни водии дарёҳои Чин ва Ҳиндустон ба аз худ намудани заминҳои ҳосилхез, обёрии сунъӣ ва инкишоф ёфтани шолипарварӣ асос ёфта буд. Аз ҳамин сабаб онро тамаддуни "шолӣ" мегӯянд. Шолипарварӣ соҳаи меҳнатталаб ва серҳосил мебошад. Вай метавонад миқдори зиёди аҳолиро аз биринҷ (ғизои асосии чиниҳо) таъмин намояд. Аз ин ҷост, ки дар водии дарёҳои калони Чину Ҳиндустон аҳолӣ зич ҷойгир шудааст. Чунин вобастагӣ ба як қатор мамлакатҳои ҷанубу шарқӣ ва Шарқи Осиё низ хос мебошад. Табиати Осиё ниҳоят мухталиф мебошад. Дар қаламрави беканори он на ҳама ноҳияҳо шароити мусоиди табиӣ доранд. Барои он ки масоҳати зиёди онро системаи қаторкӯҳҳои баландтарини ҷаҳон, биёбонҳои беоб, ҷангалзорҳои фарох ва ғайра ташкил додаанд, ки аз худ намудани онҳо бартараф намудани душвориҳои зиёдро талаб менамояд. Аз ин ҷо мубориза барои ҳаёт ва таҷрибаи бартараф намудани душвориҳои гуногуни табиӣ ва мутобиқ гардидан ба он яке аз муҳимтарин мероси тамадуни қадими халқҳои Осиё мебошад. Осори онро мо дар аз худ намудани заминҳои минтақаҳои кӯҳӣ ва обёрӣ намудани заминҳои обёришаванда мушоҳида менамоем. Халқҳои ин сарзамини куҳан барои истифодаи заминҳои доманакӯҳҳо аз усули суфагӣ ва суфабардорӣ истифода мебаранд, ки ҳоло ҳам дар мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ васеъ паҳн гардида аст. Дар асоси ин усул дар Тоҷикистон боғу токдорӣ ва дар Кавказ чой ва ситруспарварӣ инкишоф ёфтааст. Иқлими хушку гарм дар бисёр мамлакатҳои Осиё сабаби инкишоф ёфтани обёрӣ гардид. Аммо обёрӣ ҳам ба худ хусусияти хос дошт. Барои обёрӣ ғайр аз каналҳо (наҳрҳо), инчунин аз корезҳо (наҳрҳое, ки бо зери замин гузаронида шуданд) истифода мебурданд. Дар Тоҷикистон пеш аз инқилоб обёрии корезиро дар ноҳияи Панҷакент муҳандиси худомӯз эшони Халифа Ҳасан истифода бурд. Ин шахс бо ин усул дуто наҳр гузаронида, заминҳоро обшор намуда аст.

Минтақаҳои биёбон бо шароити табиии номусоиди худ фарқ мекунад. Дар он ҷо тобистон гарм, боришот кам, набототи ниҳоят гуногун месабзад. Вобаста ба ин аз замонҳои қадим дар ин ҷо шакли хоси хоҷагидорӣ-чорводории кӯчманчигӣ амал менамояд. Дар минтақаҳои баландкӯҳи Тибет ва Помир одамон ба қутоспарварӣ машғуланд. Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубу Шарқӣ бо иқлими муссони (мавсимии) худ фарқ менамояд.

Дар ин ҷо тобистон гарм, сербориш, тирамоҳу баҳор бебориш мебошад. Чунин вазъият аз давраҳои қадим аҳолии ин ноҳияҳоро водор намуда аст, ки бо роҳҳои гуногун бар зидди серборишӣ ва хушкӣ чораҳои зарурӣ дида, ҳаёт ва фаъолияти хоҷагиро ба он

мутобиқ намоянд. Дар мавсими сербориш барои пешгирӣ намудани обхезӣ аҳолӣ дар соҳили дарёҳо садда, дарғот ва дигар иншоотҳо месохт. Барои захира намудани об ва дар мавсими камбориш, истифода бурдани он ҳавзҳо сохта, оби боронро захира менамуданд. Дар мавзеъҳои селгир барои аз шусташавӣ нақлот додани хок зироатҳои намидӯст – буттаи чой, найшакар, ҷут парвариш мекарданд. Ба шароити табиӣ мувофиқ хонаҳои сабуку шамолдорро месохтанд. Ҳамин тавр, дар мубориза бар зидди номусоидиҳои табиат барои халқҳои Осиё ҳаётан меҳнатдӯстӣ ба дараҷаи баланд такмил меёфт. Меҳнатдӯстӣ, пуртоқатӣ, дар лаҳзаҳои душвор ба якдигар ёрдам расонӣ, садоқат доштан ба ҳама он чизе, ки бо меҳнат бунёд шудааст ҷиҳати хоси маънавии он халқҳо мебошад. Маҳз ҳамин унсурҳои умдаи инсонӣ ба халқҳои Осиё имконият дод, ки дар заминаи мероси тамаддуни қадим дастовардҳои илмию техникии муосир, истифодаи мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ва шароиту сарватҳои табии мухталифро истифода бурда, хоҷагии бисёрсоҳавии ҳозиразамонро ташаккул намоянд. Аз ин ҷо Осиё дар худ на фақат таърих ва тамаддуни қадим, балки симои ба худ хос, ташаккул ва инкишофи иқтисодиёти муосирро таҷассум менамояд.

САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН

Ҳудуди Осиё бо аз ҳад бой ва ниҳоят гуногун будани сарватҳои табиӣ фарқ мекунад. Ин пеш аз ҳама ба фарохии қаламрав, сохти геологӣ, гуногунии релеф, намудҳои иқлим вобаста мебошад. Баҳои иқтисодӣ ба сарватҳои табиии Осиё аз нигоҳи ин омилҳои табиӣ нишон медиҳад, ки ба бой ва гуногунии сарватҳои табиӣ нигоҳ накарда, дар ин ҷо шароит барои ташкил ва инкишофи соҳаҳои хоҷагӣ як хел нест. Ин ба таркиби гуногуни сарватҳои табиӣ ва имконияти истифодабарии онҳо вобаста мебошад. Таҳлили он нишон медиҳад, ки Осиё барои ҳаматарафа тараққӣ додани саноат имконияти фаровон дорад. Хусусан сатҳи он аз ашёи хоми минералӣ ниҳоят бой мебошад.

Аммо онҳо бо сабабҳои гуногун дар бисёр мамлакатҳои Осиё аз ҷиҳати геологӣ хуб омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, Осиё дар арсаи байналхалқӣ бо захираи татқиқшудаи як қатор сарватҳои минералӣ мавқеи муҳиммро ишғол менамояд. Дар байни онҳо захираи сарватҳои маъданӣ калон аст. Хусусан аз қалъагӣ ва волфрам бой мебошад. Агар дар дигар қитъаҳо конҳои онҳо аҳён-аҳён вохӯрад, дар қисми шарқии Осиё як минтақаи яклухтро ташкил менамоянд. Ин минтақа аз канори ҷанубии ҳамвори Бузурги Чин то ҷазираҳои Зонд тӯл кашидаанд. Ҳоло ба мамлакатҳои Осиё аз 2/3 ҳиссаи захираи татқиқгардидаи қалъагӣ ва аз 1/2 ҳиссаи волфрами ҷаҳон рост меояд. Дар қаламрави он инчунин захираи калони маъдани оҳан, манган,

хром, никел, мис, металлҳои ранга, симоб, тилло ва алмос муайян карда шудаанд. Ҳиссаи Осиё дар захираи тадқиқшудаи ҷаҳонии графит ва сурма низ калон аст. Дар қаламрави он аз 2/5 ҳиссаи графит ва 2/5 ҳисса сурмаи ҷаҳонӣ воқеъ гардидааст. Бар хилофи сарватҳои маъданӣ пайдоиши ангишт, нефт, гази табиӣ ба ҷинсҳои таҳшин вобаста мебошад. Аз ҳамин сабаб ангишт дар қабати таҳшиниҳои хамидаи наздикӯҳӣ, нефт ва газ бошад, дар фурӯхамидаҳои доманакӯҳӣ ва ҳавзаҳои байни кӯҳҳо вомехӯранд. Конҳо ва ҳавзаҳои ангишт, нефт ва газ, ки дар чунин мавзеъҳои ноҳияҳои алоҳидаи Осиё муқаррар карда шуданд, онҳо дорои захираи калон мебошанд. Конҳои нефт на фақат дар хушкӣ, инчунин дар зери таҳшиниҳои тунукобаи баҳрҳое, ки Осиёро иҳота карданд, низ муайян карда шудаанд. Аз ҷиҳати захираи тадқиқшудаи ангишт, нефт ва газ Осиё дар байни қитъаҳо ҷои аввалро ишғол менамояд. Ба он аз 3/4 ҳиссаи нефт, гази табиӣ ва 1/2 ҳиссаи ангишти тадқиқшудаи ҷаҳон рост меояд. Ҳамин тавр, захираҳои сарватҳои минералии Осиё барои тараққӣ додани саноат ва соҳаҳои мухталифи он шароити мусоид фароҳам овардааст. Барои ҳаматарафа аз худ намудани ин сарватҳо техника, технологияи ҳозиразамон ва маблағгузории калон зарур аст, ки на ҳама мамлакатҳои Осиё чунин имконият доранд.

Осиё на фақат аз сарватҳои минералӣ, инчунин аз сарватҳои обу ҷангалӣ низ бой мебошад. Захираи оби он 1/3 ҳиссаи захираи оби умумиҷаҳониро ташкил менамояд. Аз ҷиҳати таъмини оби ширин ба ҳар сар аҳолӣ дар байни қитъаҳои олам баъди Австралия ва Африка ҷои сеюмро мегирад. Дар дохили Осиё ин нишондод тафовути калон дорад. Аз ҳисоби ба ҳар сар аҳолӣ қисми Осиёии Россия ва мамлакатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё аз об бештар таъмин мебошанд. Захираи чӯби Осиё 95 млрд м^3-ро ташкил менамояд. Аз ин ҷиҳат баъди қитъаи Америка (134 млрд м^3) ҷои дуюмро ишғол мекунад.

Бояд қайд намуд, ки бар хилофи саноат дар Осиё шароит барои тараққӣ додани кишоварзӣ нисбатан маҳдуд мебошад. Қисми зиёди қаламрави онро қаторкӯҳҳо, биёбон ва заминҳои ботлоқу сернам ташкил менамояд. Аз ҳамин сабаб масоҳати замини ба соҳаи кишоварзӣ мувофиқ нисбатан кам аст. Он аз 1/6 ҳиссаи қаламрави Осиёро ташкил менамояд. Норасоии замини кишоварзӣ аҳолиро водор менамояд, ки заминҳои доманакӯҳҳоро суфа-суфа карда, истифода баранд, тавассути кандани наҳрҳои сунъӣ (каналҳо) заминҳои хушки биёбонро обёрӣ, заминҳои ботлоқро хушк намоянд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодию географии Осиёро муайян намоед.
2. Тавассути харита се маркази тамаддуни "дарё"-ҳои бузургро дар ҳудуди Осиё муайян намоед.

3. Барои чӣ тамаддуни водии дарёҳои бузурги Чин ва Ҳиндустонро тамаддуни "шолӣ" мегӯянд?
4. Шарҳ диҳед, ки барои чӣ шароити табиии Осиё барои тараққӣ додани саноат мусоид, аммо барои инкишофи кишоварзӣ он қадар мусоид нест?
5. Дар шароити маҳдуд будани заминҳои ба кишоварзӣ мувофиқи Осиё барои васеъ намудани он чӣ гуна чорабиниҳо бояд андешид?

Худатонро санҷед

1. Номи Осиё ба мавқеи географии он чӣ вобастагӣ дорад?
2. Кадом ҷиҳатҳои Осиё диққати мамлакатҳои аҷнабиро ҷалб менамуд?
3. Ташаккул ёфтани марказҳои тамаддун дар Осиё ба чӣ вобаста аст?
4. Мероси тамаддуни қадимаи халқҳои Осиёро дар чӣ мебинем?
5. Осори тамаддуни қадимиро дар қаламрави Тоҷикистон дар чӣ мебинем?

Аз нигоҳи шумо

Барои чӣ шароити табиии Осиё барои инкишофи саноат мусоидат менамояд, аммо барои кишоварзӣ маҳдуд аст?

АҲОЛӢ ВА ХОҶАГӢ

Аҳолӣ ва ҷойгиршавии он. Дар Осиё бештар аз 3,7 миллиард нафар аҳолӣ (бе аҳолии қисми шарқии Россия) ҳаёт ба сар мебарад. Афзоиши ниҳоят баланди табиии аҳолӣ сабаби бо суръат афзудани саршумори он гардидааст, ки ба як қатор омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ вобаста мебошад. Ба он омилҳо, пеш аз ҳама дараҷаи нокифояи тараққии иқтисодиёт, бартарӣ доштани соҳаи кишоварзӣ, зиёд будани бесаводӣ, паст будани маданияти нигоҳдории тандурустӣ, акди никоҳи барвақт, бисёрзанӣ ва урфу одатҳои миллӣ, ки серфарзандиро ҳимоя мекунанд, мусоидат мекунад. Афзоиши баланди табиии аҳолӣ қариб ба аксарияти мамлакатҳои Осиё хос мебошад. Ба ҳисоби миёна афзоиши табиӣ ба 1000 нафар аҳолӣ 18 касро ташкил менамояд. Дар солҳои охир барои "ба танзим даровардани оила" дар баъзе мамлакатҳои Осиё, аз ҷумла дар сераҳолитарини он Чин ва Ҳиндустон аз тарафи давлат чорабиниҳое андешида шуданд, ки ба паст намудани дараҷаи баланди афзоиши табиии аҳолӣ равона карда шудааст. Дар ҳайати ҷинсии аҳолии Осиё мардон бартарӣ доранд. Ин ба он вобаста аст, ки дар натиҷаи никоҳи бармаҳал (дар синни 13–15-солагӣ), серфарзандӣ, риоя накардани қоидаҳои тиббӣ занҳо бештар мефавтанд. Дар ҳайати синну соли аҳолӣ бошад,

миқдори ҷавонон зиёд аст. Ҷавонони то 14-сола 40, калонсолон (аз 15 то 59-сола) 54, пиронсолон 6 фоизи аҳолиро ташкил менамояд. Зиёд будани шумораи аҳолӣ дар аксари мамлакатҳои Осиё ва суст тараққӣ кардани иқтисодиёт сабаби афзудани сафи бекорон гардида аст, ки баъзан ба моҷароҳои дохилӣ оварда мерасонад. Аҳолии фаъол дар соҳаҳои мухталифи хоҷагӣ кор мекунад. Дар таркиби он шахсоне, ки ба кишоварзӣ ва соҳаҳои муҷовири он (хоҷагии ҷангал, шикорчигӣ, моҳидорӣ ва моҳипарварӣ) машғуланд, бартарӣ доранд. Ҳама қабила, халқият ва миллатҳое, ки дар Осиё зиндагӣ мекунанд, аз рӯи аломатҳои зоҳирӣ ба се нажодҳои умумиҷаҳонӣ (аврупоӣ, муғулоидӣ ва экваторӣ) мансубанд. Халқҳое, ки ба нажоди аврупоӣ дохил мешаванд дар Осиёи Пеш, Миёна, Ҳиндустони Шимолӣ ва Сибири Ҷанубӣ паҳн гардиданд. Намояндагони нажоди экваторӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Океания ва Австралия ҳаёт мегузаронанд. Халқҳои нажоди муғулоидӣ асосан Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Марказӣ, Шимолӣ ва Осиёи Миёнаю Қазоқистонро фаро гирифтаанд. Ҳама халқҳое, ки ба ин нажодҳо мансубанд, аз давраҳои қадим ин ҷониб ба ин ё он дин эътиқод доштанд. Беҳуда нест, ки маҳз дар Осиё се тамаддуни дини ҷаҳонӣ – насронӣ, ислом ва буддоӣ нақши худро гузоштаанд. Дини буддоӣ қадимтарин дин ба ҳисоб меравад. Вай дар ибтидои асрҳои VI–V то мелод дар қисми шимолии Осиёи Ҷанубӣ ба миён омада, баъд дар Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ васеъ паҳн гардид. Дар заминаи дини буддоӣ дар Ҳиндустон ва Тибет индуизм ва ламаизм ташаккул ёфтанд. Дини буддоӣ инчунин ба пайдоиши динҳои миллии Чин (даосизм, конфусӣ) ва ҷопонӣ (синтоизм) мусоидат намудааст.

Дар ҷанубу Ғарби Осиё ва Фаластин боз ду ҷараёни динӣ (иудаизм ва насронӣ) васеъ паҳн гардид. Бояд гуфт, ки бисёр фикру қоидаҳои иудаизмро дини насронӣ (христианӣ) тақлид намуда аст. Ҳоло иудаизм ва дини насрониро на фақат дар Осиё, инчунин дар дигар қисмҳои ҷаҳон парастиш менамоянд. Дар мамлакатҳои Аврупо ва Америкаи Шимолӣ шумораи бисёри одамон онро парастиш мекунанд, ки нисбат ба яҳудиёни дар Исроил иқоматкунанда ду маротиба зиёданд. Дини ислом ибтидоан дар нимҷазираи Арабистон ба вуқӯъ омада, баъд дар қаламрави Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқи Осиё ва Осиёи Миёна паҳн гардид. Мувофиқи маълумоти А.П. Кузнетсов таркиби дини аҳолии Осиё ниҳоят мухталиф буда, дар 16 мамлакат ҷараёни суннии ислом бартарӣ дорад. Дини буддоӣ бошад, дар шаш мамлакат, бо ҳам омехтагии буддоӣ, даосизм ва конфусӣ ҳам дар шаш мамлакат афзалият доранд. Дар як қатор давлатҳои Осиё ислом ҳамчун дини давлатӣ эътироф карда шудааст.

Ҷойгиршавии аҳолӣ. Вобаста ба шароити табиӣ имконияти истифодабарии сарватҳои он ва омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар

қаламрави Осиё аҳолӣ нобаробар ҷойгир шудааст. Ҳисоби миёнаи зичии аҳолӣ дар як километри мураббаъ 70 нафарро ташкил менамояд. Дар баробари ин дар Осиё мавзеъҳое ҳастанд, ки дар онҳо аҳолӣ аз ҳад зич ҷойгир шудааст. Ин мавзеъҳо чунин ҷойҳое мебошанд, ки ҳоло аз даврaҳои қадим киштӣ яке аз зироатҳои ниҳоят меҳнатталаб – шоликорӣ васеъ паҳн гардида буд. Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ аз қабили ҳамон гуна мавзеъҳо мебошанд. Зичии аҳолӣ дар ин мавзеъҳо дар як километри мураббаъ аз 200 нафар бештар мебошад. Дар баъзе маҳалҳо 1500–2000 нафарро ташкил менамояд. Дар шаҳрҳо аз ин ҳам зиёд мебошад. Чунончи, дар Сингапур 4 ҳазор ва дар Макао бештар аз 30 ҳазорро ташкил мекунад. Дар Бангладеш ва ҷазираҳои Малдив ин нишондод ба 800 нафар мерасад. Қатъи назар аз ин қисми зиёди қаламрави Осиё хеле камаҳолӣ мебошад. Аз ҷумла, зичии миёнаи ақалли аҳолӣ дар Муғулистон дар як километри мураббаъ 2, дар қисми Осиёгии Россия 3, дар Арабистон Саудӣ, Қазоқистон ва Туркманистон аз 10 нафар камтарро ташкил менамояд.

Осиёи Марказӣ, кӯҳсори Тибет, биёбони Гобӣ ва биёбонҳои нимҷазираи Арабистон қариб одам надоранд. Дар Осиёи Шимолӣ ва Помир ҳам миқдори аҳолӣ он қадар зиёд нест. Вобаста ба маскуншавӣ дар Осиё се намуди маҳалҳои аҳолинишин фарқ мекунанд: шаҳрӣ, деҳот ва бодиянишинӣ. Аҳолии онҳо бо нуфуз, ҳолати рӯҳӣ, тарзи зиндагӣ, анъана ва малакаҳои истеҳолӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аз ҷиҳати нуфуз аҳолии деҳот бартарӣ дорад.

Қариб 70 фоизи аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ мекунад. Ин аз қадимулайём дар деҳот инкишоф додани соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ ва обёрӣ вобаста мебошад. Чунин тамоил ба шаклҳои ҷойгиршавии аҳолии деҳот низ таъсир расонида аст. Дар мавзеъҳое, ки соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ зимни васеъ обёрӣ намудани заминҳо инкишоф ёфтаанд, шакли ҷойгиршавии гурӯҳи аҳолии деҳот бартарӣ дорад. Аммо дар он ноҳия ва давлатҳое, ки шароит барои инкишофи суръатнокии кишоварзӣ маҳдуд аст, аҳолии деҳот ба таври пароканда ҷойгир шудааст. Хоҷагии бодиянишинӣ асосан чорводорӣ ва шикорчигиро дар бар мегирад. Аз сабабе, ки чорводорон вобаста ба мавсими сол аз як чарогоҳ ба дигар чарогоҳ ҳаракат менамоянд, бинобар ин онҳо маҳалли сукунати доимӣ надоранд. Ин шакли ҷойгиршавии аҳолӣ барои минтақаи дашт, нимбиёбон ва биёбону тундра хос мебошад. Сокинони шаҳр тақрибан 30 фоизи аҳолии Осиёро ташкил менамояд. Ба мавҷуд будани шаҳрҳои қадим ва инкишофи минбаъдаи шаҳрҳо нигоҳ накарда, Осиё бо ифодаи образноки олимон ҳамчун "деҳаи ҷаҳонӣ" боқӣ мемонад. Қатъи назар аз ин, дар Осиё шаҳрҳое инкишоф ёфта истодаанд, ки мувофиқи ҳисобкуниҳои дурнамо дар соли 2005-ум дар ҳар яки онҳо аз 10 млн аҳолӣ бештар зиндагӣ

мекунад. Ба ин шаҳрҳои бузург – Шанхай (24 млн), Токио (24 млн), Пекин (21 млн), Бомбей (17 млн), Калкутта (16 млн), Ҷакарта (16 млн) дохил мешаванд. Зичии аҳолӣ дар ин шаҳрҳо дар як километри мураббаъ зиёда аз даҳ ҳазорро ташкил менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ХОҶАГӢ

Дар инкишофи хоҷагии мамлакатҳои Осиё сиёсати мустамликавии давлатҳои сармоядор, ки дар гузашта ҳукмфармо буд, асари худро гузоштааст. Мустамликадорон аз сарватҳои табиии мухталиф бой будани мамлакатҳои Осиё нигоҳ накарда, аз худ дар ин мамлакатҳо хоҷагии қафомондаро ба мерос гузоштанд.

Аз ҳамин сабаб барои аксарияти мамлакатҳои Осиё хоҷагии аграрӣ хос мебошад. Замини корам аз 1/6 ҳиссаи қаламрави онро ташкил менамояд. Ба ин нигоҳ накарда, мамлакатҳои Осиё дар байни давлатҳои рӯ ба инкишоф аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мавқеи муҳиммро ишғол менамоянд. Ҳоло ин мамлакатҳо 51 фоизи маҳсулоти кишоварзии мамлакатҳои рӯ ба инкишофро истеҳсол менамоянд. Дар таркиби кишоварзӣ зироатчигӣ инкишоф ёфтааст. Он асосан дар пастиҳои назди баҳр ва водии дарёҳо парвариш карда мешавад. Ба бозори ҷаҳонӣ аз ҳама бештар Таиланд ва Бирма биринҷ мебароранд. Аз дигар намуди зироатҳои хӯрокӣ арзан, лӯбиё, батат кишт карда мешаванд.

Аз растаниҳои техникӣ дар Таиланд, Шри-Ланка, Индонезия, Малайзия каучук, дар делтаи дарёи Ганг ва Брахмапутра ҷут, дар домана ва нишебии кӯҳҳои Ҳиндустон ва Шри-Ланка чой парвариш менамоянд. Ҳамаи онҳо аҳамияти содиротӣ доранд. Дар бисёр давлатҳои Осиё растаниҳои доруворӣ васеъ паҳн гардиданд. Бинобар он ин давлатҳо ба бозори ҷаҳонӣ доруҳои гуногун мебароранд. Чорводорӣ ҳамчун соҳаи дуюми кишоварзӣ дар ҳама мамлакатҳо як хел тараққӣ накардааст. Дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Малайзия ва минтақаҳои кӯҳии нимҷазираи Ҳиндустон ба хоҷагии ҷангал диққати махсус медиҳанд. Маҳсулоти он (чӯбҳои қиматбаҳо, лок, мум, моддаҳои даббоғии дар чармгарӣ истифодашаванда)-ро ба бозори ҷаҳон мебароранд, растаниҳои доругиро ҷамъ намуда, барои муолиҷаи касалиҳои гуногун истифода мебаранд.

Бар хилофи мамлакатҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ дар мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё дар кишоварзӣ баробари заминдорӣ, инчунин чорводорӣ аҳамияти калон дорад. Дар заминдорӣ парвариши растаниҳои субтропикӣ афзалият дорад. Хусусан мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназамин бештар ситрус, ангур ва меваҳои гуногун истеҳсол менамоянд. Дар заминҳои обӣ кишти сабзавот, лаблабуи

қанд, пахта васеъ паҳн гардида аст. Дар қисми ҷанубии Ироқ ва Арабистони Саудӣ хурмо, найшакар, дар ҷануби нимҷазираи Арабистон бошад, қаҳва парвариш менамоянд. Дар як қатор мамлакатҳои ноҳия ба монанди Туркия, Ироқ, Сурия ва Эрон кишти ғалладона васеъ паҳн гардида аст.

Чорводорӣ хусусияти ба худ хос дорад. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳо парвариши чорводории майда бартарӣ дорад. Аз ҷумла дар Афғонистон парвариши гӯсфандони қарокӯлӣ ва дар Туркия бузҳои ангорӣ инкишоф ёфтааст.

Дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Миёна ва Шарқӣ дар таркиби кишоварзӣ (ғайр аз Муғулистон) заминдорӣ бартарӣ дорад. Барои инкишофи чорводорӣ дар Муғулистон шароити табиӣ ва анъанаю малакаи истеҳсолии аҳолӣ мусоидат менамояд. Ин соҳа асоси иқтисодиёти онро ташкил менамояд. Дар Осиёи Миёна чорводорӣ (ғайр аз Қирғизистон) соҳаи махсусгардонида ба ҳисоб намеравад. Аз соҳаҳои растанипарварӣ дар Осиёи Миёна пахтакорӣ, боғу токпарварӣ, обчакорӣ инкишоф ёфтааст. Дар Осиёи Шарқӣ ҳам соҳаи заминдорӣ аз чорводорӣ дида бештар тараққӣ ёфтааст. Аз зироатҳои ғалладонагӣ шолӣ, гандум, ҷав, ҷавдор парвариш карда мешавад. Дар атрофи шаҳрҳо сабзаворкорӣ (Ҷопон) ва ситруспарварӣ тараққӣ кардааст. Аз зироатҳои техникӣ пахта (Чин) тамоку, чой, лаблабуи қанд, лӯбиёи чинӣ, растаниҳои равғандиҳанда кишт карда мешаванд. Чорводорӣ соҳаи дуюмдараҷа мебошад. Асосан чорвои кориро парвариш мекунанд. Дар атрофи шаҳрҳо хук ва парандапарварӣ тараққӣ кардааст. Як қисми аҳолӣ ба моҳигирӣ ва кирмакпарварӣ (Ҷопон) машғул мебошад. Бояд қайд намуд, ки он ислоҳое, ки дар солҳои охир барои беҳтар намудани ҳаёту зиндагии деҳқонон ва афзун гардонидани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шуда буданд, дар бисёр мамлакатҳои Осиё натиҷаи дилхоҳ надод. Усулҳои агротехникии коркарди ҳозиразамони хок, ки барои ба таври интенсивӣ (босуръат) тараққӣ додани кишоварзӣ зарур аст, фақат дар плантатсияҳо истифода бурда мешавад. Дар он мамлакатҳое, ки хоҷагии камзамини деҳқонӣ бартарӣ дорад, кишоварзӣ бо усулҳои ақибмондаи агротехникӣ пеш бурда мешавад, ки ба хоҷагидории экстентивӣ хос аст. Аз ҳамин сабаб дар бисёр мамлакатҳо кишоварзӣ каммаҳсул буда, талаботи аҳолиро бо хӯрокворӣ пурра таъмин карда наметавонад.

Қафомонии саноат дар бисёр мамлакатҳои Осиё аз давраи мустамликавӣ гувоҳӣ медиҳад. Яъне дар таркиби саноати аксари мамлакатҳо саноати маъданҳосилкунӣ ва коркарди ашёи хоми кишоварзӣ (саноати сабук ва хӯрокворӣ) бартарӣ дошт. Баъди истиқлолият ба даст даровардан дар таркиб ва ҷойгиркунии саноати як

қатор мамлакатҳо тағйироти назаррас ба миён омад. Пеш аз ҳама дар мамлакатҳои сотсиалистии Осиё – Чин, Кореяи Шимолӣ дигаргуниҳои калон дар таркиби соҳавӣ ва ҷойгиркунии саноат ба амал омад.

Дар байни мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ ва Ҷанубу Ғарбии Осиё саноати муосир дар Ҳиндустон, Покистон, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур, Эрон ва Туркия инкишоф ёфт. Дар як вақт корхонаҳои саноатӣ на фақат дар шаҳрҳои бандарӣ, инчунин дар ноҳияҳои дохили мамлакатҳо, дар назди манбаи ашёи хом ва сӯзишворӣ сохта шудаанд. Дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ саноати бисёрсоҳавӣ инкишоф ёфта буд, ки дар натиҷаи пош хӯрдани давлати ягона – Иттифоқи Шӯравӣ алоқаи истеҳсолию иқтисодии байни ҷумҳуриҳои со биқ соҳаҳо ва корхонаҳои саноатии онҳо суст гардид ва таназзул ёфт. Ҳоло ин алоқамандӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба душвориҳои зиёде барқарор гардида истодааст.

Хусусияти хоси ҷойгир ва инкишоф ёфтани соҳаҳои асосӣ дар хоҷагии мамлакатҳои Осиё вуҷуд доштан ва омехтагии тарзҳои гуногуни итсеҳсолот ва вуҷуд надоштани фазои ягонаи иқтисодӣ мебошад. Барои ташаккул ёфтани чунин фазои ягона шабакаи инкишоф ёфтани нақлиёти дохилӣ ва байнидавлатӣ зарур аст. Аммо аз сабаби суст тараққӣ кардани иқтисодиёт дар бисёр давлатҳои Осиё на фақат роҳҳои алоқаи байни давлатҳо, балки роҳҳои дохилии онҳо суст тараққӣ кардааст. Он давлатҳое, ки иқтисодиёти тараққикарда доранд (Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Чин, Тайван, Индонезия (Ява), Сингапур, Филиппин, Гонконг (ҳоло ба Чин таалуқ дорад), дорои нақлиёти мухталиф мебошанд. Аз давлатҳои Ҷануб ва Ҷанубу Ғарбии Осиё нақлиёт нисбатан дар Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Туркия, Ироқ, Исроил, Ливан инкишоф ёфта аст. Ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ – Тоҷикистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон, Туркманистон, Қазоқистон, Озарбойҷон, Гурҷистон ва Арманистон ҳам нақлиёти тараққикарда дошта, қаламрави онҳоро бо якдигар пайваст менамояд. Дар боқимонда давлатҳои Осиё нақлиёт суст тараққӣ кардааст. Дар

Расми 43. Хоҷагидории мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ

баъзе мамлакатҳо ба монанди Лаос, Яман роҳи оҳан вуҷуд надорад. Осиё яке аз қитъаҳое мебошад, ки инсон сарватҳои табиии онро садҳо ва ҳазорсолаҳо бо мақсадҳои гуногун, барои қонеъ гардонидани талаботи худ истифода мебарад. Ин ба вазъияти экологии он таъсири калон расонида аст. Баробари афзудани аҳолӣ ин таъсирот торафт назаррас мегардад. Дар шароити камзаминӣ аз худ кардани заминҳои нишеби кӯҳҳо, сӯхтаву решакан кардани буттаҳо, барои ба хориҷа баровардан ва тайёр намудани сӯзишворӣ (ҳезум), буридани дарахтон сабаби шусташавии хок гардида аст. Дар соҳили баҳри Миёназамин аз ҳад зиёд буридани дарахтон ба он оварда расонд, ки дар он ҷо бутазорҳо бартарӣ пайдо карданд. Дар нимҷазираи Ҳиндустон ва Ҳиндухитой маҳз бо ҳамин сабаб бешаҳои субэкваторӣ ва экватириро саванна ва патзорҳо иваз намуданд. Дар чарогоҳҳои Осиёи Миёна ва Марказӣ аз ҳад зиёд чарондани чорво боиси кам гаштани баъзе намуди растаниҳо гардид. Баробари кам шудани масоҳати ҷангалзор миқдори ҳайвонҳо ҳам кам гардид. Дар Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ офатҳои табиии обхезӣ, сунама ва тӯфонҳо сабаби обзеркунии заминҳои кишт, деҳаҳо ва ба ҳалокат расонидани одамон мегардад. Аз фаъолияти хоҷагидории инсон оби дарёҳои киштигард ва баҳрҳои соҳилӣ ифлос гардиданд. Хусусан садамаҳои киштиҳои нефткашон ва корхонаҳои нефтистеҳсолу коркунанда ба муҳити атроф (дар баҳр ва хушкӣ) зиёни калон мерасонад. Аз ҳад зиёд шикор кардани кит ва гурбаҳои баҳрӣ саршумори онҳоро кам намуд. Ҳоло шикори гурбаҳои баҳрӣ манъ ва шикори китҳо ба танзим дароварда шудааст.

Савол ва супориш

1. Дар мамлакатҳои Осиё афзоиши зиёди табиии аҳолӣ ба чӣ вобаста аст?
2. Дар мамлакатҳои Осиё барои пешгирӣ кардани афзоиши аҳолӣ чӣ гуна чорабиниҳо гузаронида шуданд?
3. Аз харитаи аҳолии Осиё ноҳияҳои сераҳолиро муайян намоед.
4. Халқҳои Осиё кадом динҳоро парастиш менамоянд?
5. Сабаби ақибмонии хоҷагии бисёр мамлакатҳои Осиё дар чист?
6. Дар Осиё ташаккул наёфтани фазои ягонаи иқтисодӣ ба чӣ вобаста аст?
7. Аз харитаи иқтисодӣ мамлакатҳои тараққикардаи Осиёро нишон диҳед.
8. Дар Осиё бадшавии вазъияти экологӣ ба чӣ вобаста аст?

Худатонро санҷед

1. Сабаби дар ҳайати аҳолии Осиё бартарӣ доштани мардон дар чист?
2. Барои чӣ Осиёро "деҳаи ҷаҳонӣ" мегӯянд?
3. Кадом динҳоро дар Чин ва Ҷопон дини миллӣ мегӯянд?

4. Дар Осиё бисёрсоҳагии кишоварзӣ ба чӣ вобаста аст?
5. Сабаб дар чист, ки ба гуногунии сарватҳои табиӣ нигоҳ накарда, саноат дар бисёр давлатҳои Осиё суст тараққӣ кардааст?

Аз нигоҳи шумо

Барои паст намудани дараҷаи афзоиши аҳолӣ чӣ гуна чорабиниҳо гузаронидан зарур аст? Ба фикри шумо барои дар Осиё фазои ягонаи иқтисодӣ ба миён овардан чӣ кор кардан даркор?

ТАФОВУТИ ДОХИЛӢ, ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФӢ

Бузургии масоҳат, тафовути дохилии табиӣ, ҷойгиршавии географии сарватҳои табиӣ, хусусияти хоси тараққиёт, махсусгардонии истеҳсолот, таркиби миллӣ ва малакаи истеҳсолии аҳолӣ аз давраҳои қадим ин ҷониб дар қаламрави Осиё ташаккул ёфтани якчанд фазоҳои иқтисодии "ҷудогонаю омехта"-ро муайян кардааст. Аз ҳамин сабаб ноҳияҳои алоҳидаи Осиё аз якдигар фарқ мекунанд. Онҳо аз ҷиҳати инкишофи иқтисодиёт ҳоло ҳам бо якдигар алоқаи зичи иқтисодӣ надоранд. Барои ҳамин ҳам дар қаламрави Осиё, ба монанди Аврупо то ҳол фазои ягонаи иқтисодӣ ташаккул наёфтааст. Ин оқибати мустамликадории мамлакатҳои сармоядор мебошад, ки алоқаи иқтисодии мамлакатҳои Осиё на барои пайваст ва мустаҳкам кардани риштаҳои иқтисодии байни давлатҳо, ноҳияҳои дохилии онҳо, балки ба манфиати мамлакатҳои мустамликадор равона карда шуда буд. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ва ба даст овардани истиқлолият ҳамаи мамлакатҳои Осиё бо тарзу усулҳои гуногун ба азнавсозии иқтисодиёти худ ва барпо намудани алоқаи иқтисоди байнидавлатӣ ва ноҳияҳои дохилӣ кӯшиш менамоянд. Дар солҳои баъдиҷангӣ хусусан алоқаи иқтисодии берунии онҳо бо давлатҳои тараққиёфтаи ҷаҳон беҳтар гардида истодааст. Аммо барои ташаккул ёфтани фазои ягонаи иқтисодӣ дар қатори сабабҳои таърихӣ, сиёсӣ, вуҷуд надоштани хатҳои ягонаи нақлиёт таъсир расонида аст, ки ба омилҳои табиӣ (қаторкӯҳҳо, биёбонҳо) вобаста мебошад. Ҳамин тавр, вобаста ба гузаштаи таърихӣ ва он тағйиротҳои сиёсию иқтисодие, ки минбаъд рух доданд, қаламрави Осиёро олимон ба якчанд ноҳияҳои алоҳидаи иқтисодӣ ҷудо намуданд: 1) Осиёи Шарқӣ; 2) Осиёи Ҷанубӣ; 3) Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ; 4) Осиёи Ҷанубу Шарқӣ; 5) Қисми Осиёи собиқ Иттифоқи Шӯравӣ.

ОСИЁИ ШАРҚӢ

Ин ноҳияи иқтисодӣ – қисми шарқии Россия, қаламрави Чин, Кореяи Шимолӣ, Ҷанубӣ – Ҷопонро дар бар мегирад. Шароити табиии он мухталиф мебошад. Иқлими Осиёи Шарқӣ тропикӣ, субтропикӣ ва мӯътадил мебошад. Релефи он аз кӯҳҳо ва ҳамвориҳои биёбонию аккумулиятивӣ (аз таҳшиниҳои обоварда ҳосил шуда) иборат аст. Аз сарватҳои табиӣ бой мебошад. Мавқеи иқтисодию географии ноҳияро ҳамшафати Уқёнуси Ором муайян мекунад, ки мамлакатҳои ноҳия тавассути роҳи баҳрӣ бо мамлакатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё, Австралия, Осиёи Ҷанубӣ, Ҷанубу Ғарбӣ ва Аврупою Америко тиҷорат менамоянд.

Ноҳияи сераҳолӣ яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад. Аҳолӣ гуногунмиллат буда, динҳои мухталиф (буддоӣ, даосизмӣ, конфусӣ, ламистӣ, католикӣ ва синтоизмӣ)-ро парастиш менамоянд. Ин ноҳия нисбат ба дигар ноҳияҳои Осиё дида, хоҷагии инкишоф ёфта дорад.

Барои ин мамлакатҳо саноат ва кишоварзии бисёрсоҳа хос мебошад. Хусусан дар атрофи Ҷопон мамлакатҳое ҷамъ омаданд, ки аз ҷиҳати пешравии иқтисодиёт ба ҳам наздик мебошанд. Дар он маркази тадқиқоти навигариҳои илмӣ ва техникиро Ҷопон сарварӣ менамояд. Ба ин гурӯҳ на фақат давлатҳои Осиёи Шарқӣ (Ҷопон, Тайван ва Кореяи Ҷанубӣ), инчунин як қатор давлатҳои саноатии Ҷанубу Шарқии Осиё (Гонконг, Сингапур) дохил мешаванд, ки дар пешрафти иқтисодиёт муваффақиятҳои назаррас ба даст даровардаанд.

ОСИЁИ ҶАНУБӢ

Ин ноҳияи иқтисодӣ қаламрави Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Шри-Ланкаро дар бар мегирад. Қаламрави он 4 фоизи сатҳи кураи

Расми 44. Сарватҳои табиии мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ

заминро ташкил менамояд. Релефи он мураккаб мебошад. Вай асосан аз қаторкӯҳҳои азим, сӯфакӯҳҳо ва биёбон иборат мебошад. Ноҳия аз сарватҳои табиӣ, аз ҷумла сарватҳои зеризаминӣ (маъдани оҳан, ангишт ва ғайра) бой мебошад. Дар ин ҷо иқлими экваторӣ, муссонии субэкваторӣ ва тропикӣ ҳукмфармо мебошад. Аҳолии ноҳия зиёда аз 1,1 млрд нафарро ташкил менамояд. Он асосан дар водии дарёҳо ва ҳамвориҳои соҳили баҳрҳо маскун гардидааст. Аҳолӣ динҳои буддоӣ, индусӣ ва исломро парастиш менамояд. Сатҳи зиндагии аҳолӣ ниҳоят паст мебошад. Тақрибан 1 млн нафар аҳолӣ гуруснагӣ мекашад. Зиддиятҳои байнидавлатӣ (дар байни Покистон ва Ҳиндустон), байниқабилавӣ (дар Ҳиндустон ва Шри-Ланка) ва қашшоқӣ сабаби ба дигар давлатҳо муҳоҷират кардани як қисми аҳолӣ гардидааст. Дар таркиби хоҷагии давлатҳои ноҳия кишоварзӣ бартарӣ дорад. Дар солҳои пас аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар натиҷаи сиёсати саноатигардониро пеш гирифтани сарварони давлатҳо ва маблағгузории хориҷӣ саноат хусусан дар Ҳиндустон ва Покистон инкишоф ёфт. Бангладеш, Непал, Шри-Ланка, Малдив, Бутан мамлакатҳои аграрӣ мебошанд. Ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам мамлакатҳои ноҳия бисёр намуди мошин ва таҷҳизоти саноатиро аз хориҷа мегиранд. Ба хориҷа асосан маҳсулоти кишоварзӣ ва соҳаҳои анъанавии саноат ва баъзе намудҳои ашёи хомро ба фурӯш мебароранд.

ОСИЁИ ҶАНУБУ ҒАРБӢ

Ба ин ноҳия 5,7 фоизи қалamрави ҷаҳон рост меояд. Он нимҷазира ва ҷазираҳоро дар бар мегирад ва дорои мавқеи географию иқтисодии ниҳоят мувофиқ мебошад. Роҳи баҳрии байналхалқӣ, ки аз канори ҷанубу ғарбии ноҳия мегузарад, алоқаи иқтисодии онро бо мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Африка, Аврупо ва Америка таъмин менамояд. Релефи ноҳия асосан аз сӯфакӯҳ ва кӯҳсор иборат буда, атрофашро қаторкӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳо иҳота кардаанд. Иқлим дар шимоли он субтропикӣ ва дар ҷануб бошад, тропикӣ мебошад. Қариб ҳама қалamрави онро минтақаи нимбиёбон ва биёбон ишғол намудааст. Бойигарии он асосан нефт, газ (2/3 ҳиссаи захираи ҷаҳон), фосфат, намак, хромит мебошад. Аз сарватҳои минералӣ хусусан кӯҳистони Эрон бой мебошад. Он ҳоло пурра тадқиқ нашудааст.

Аҳолии ноҳия он қадар зиёд нест. Қисми асосии он дар пастиҳои назди баҳри Сиёҳ, Каспий, баҳри Миёназамин, халиҷи Форс ва пастии Байнаннаҳрайн ҷойгир шудааст. Таркиби миллии аҳолӣ дар ҳама мамлакатҳо як хел нест. Аз ҳама мамлакатҳои сермиллат Туркия, Эрон, Афғонистон ва Ироқ мебошанд. Аксарияти аҳолӣ дини ислом

Расми 45.
Шароит ва сарватҳои табиии мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ

ва ақаллияти он дини насронӣ ва яҳудиро парастиш менамоянд. Сермиллатии аҳолӣ, гуногунию дину мазҳаб, дахолати давлатҳои империалистӣ ба корҳои дохилӣ (дар Ироқ), мавҷуд будани монополияҳои нефтистеҳсолкунандаи хориҷӣ, ҳалли худро наёфтани масъалаҳои қаламрави байни давлатҳо сабаби ноустувории вазъияти сиёсии ноҳия гардидааст.

Хоҷагии ноҳия (ғайр аз Кувайт) хусусияти аграрӣ дорад, ки аз давраи мустамликадорӣ мерос мондааст. Аксарияти давлатҳо дар тақсимоти байналхалқии меҳнат ҳамчун манбаи ашёи хом иштирок мекарданд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият онҳо ба таҷдиди хоҷагӣ ва инкишоф додани саноати миллӣ кӯшиш карда истоданд. Дар ин ҷабҳа – Эрон, Туркия, Ироқ, Исроил, Ливан натиҷаи назаррас ба даст даровардаанд. Ҳиссаи саноат дар даромади миллии ин мамлакатҳо афзуда истодааст. Қатъи назар аз ин ноҳия дар тақсимоти байналхалқии меҳнат солҳои дароз ҳамчун истеҳсолкунанда ва барорандаи нефт боқӣ мемонад. Саноати маснуотбарорӣ фақат дар Эрон ва Туркия бештар тараққӣ кардааст.

Хоҷагии қишлоқ агар чанде ки дар иқтисодиёти давлатҳои ноҳия мавқеи асосиро ишғол намояд ҳам, вале каммаҳсул (ғайр аз Туркия ва Лубнон) мебошад. Зеро ки олоти асосии деҳқонон омоч, каланд, метин мебошанд. Ноҳия аз маҳсулоти соҳаи заминдорӣ ба хориҷа меваи хушк, чормағз, бодом, тамоку, пахта, хурмо, қаҳва, аз чорводорӣ пашм, пӯст, қарокӯл мебарорад.

Савол ва супориш

1. Барои чӣ дар Осиё ба монанди Аврупо фазои ягонаи иқтисодӣ ташаккул наёфтааст.
2. Кадом ноҳияи иқтисодии Осиё нисбатан тараққӣ кардааст?
3. Кадом омилҳо барои ноустувории сиёсии Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ гардидааст?
4. Иқтисодиёти ноҳияи Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Ғарбиро муқоиса намоед?
5. Дар Осиёи Ҷанубӣ паст будани сатҳи зиндагӣ ба чӣ вобаста аст?

Пешгуии шумо

Барои вазъияти Афғонистон ва Ироқро ба эътидол овардан чӣ кор кардан зарур аст?

ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мамлакатҳоеро дар бар мегирад, ки дар нимҷазираи Ҳиндухитой (Чин) ва гала ҷазираҳои Малай ҷойгир шуданд. Қисми материкии онҳо дар ғарб бо Ҳиндустон ва дар шимол бо Чин ҳамҳудуданд. Ин ҳамҳудудӣ сабаби дар ин мамлакатҳо ворид гардидани дини буддой, конфутсия ва даоистӣ гардид. Дар Индонезия, Малайзия ва қисман Филиппин дини ислом паҳн гардида аст. Мамлакатҳои минтақа бо сохти сиёсии худ фарқ мекунанд. Ветнам ва Лаос мамлакатҳои сотсиалистӣ мебошанд. Қаламрави минтақа дорои захираҳои гуногуни табий, сарватҳои табий ва шароити мусоиди хоку иқлимӣ мебошад.

Дар ин замина дар ин ҷо асосан саноати кӯҳӣ, соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти онҳо ба роҳ монда шуданд. Дар кишоварзӣ мавқеъи асосиро заминдорӣ ишғол менамояд. Соҳаи асосии заминдорӣ шоликорӣ мебошад. Он дар Индонезия 50%, дар Филиппин бошад 90%-и замини киштиро ишғол менамояд.

Дар сари роҳи баҳри ҷаҳонӣ воқеъ гардидани қаламрави баъзе мамлакатҳо ба онҳо имконият дод, ки иқтисодиёти тараққикардаро ба миён ованд. Мисол, Сингапур бо сатҳи баланди иқтисодиёт ва зиндагонии аҳолӣ фарқ мекунад. Даромади дохилии мамлакат ба ҳар сари аҳолӣ 19940 доллари америкоиро ташкил менамояд.

Расми 46. Шароит ва сарватҳои табиии мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқи

ҚИСМИ ОСИЁИИ СОБИҚ ИТТИФОҚИ ШӮРАВӢ

Ба ин ноҳия 8 давлати ҷавони мустақил дохил мешаванд, ки дар натиҷаи пош хӯрдани собиқ Иттифоқи Шӯравӣ ташаккул ёфтаанд. Онҳо бо шароит, сарватҳои табиӣ, миқдор, таркиби миллии аҳолӣ, дину мазҳаб, мавқеи иқтисодию географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аммо масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки баъди ба даст даровардани истиқлолият онҳо бояд дар заминаи барқарор ва ташкил намудани алоқаҳои нави иқтисодӣ ҳал намоянд, барои ҳамаи он давлатҳо хос мебошад. Ин моро водор менамояд, ки он давлатҳоро дар доираи Осиё ҳамчун ноҳияи нави иқтисодӣ ҷудо намуда, омӯзем. Дар як вақт ин давлатҳо аз ҷиҳати мавқеи иқтисодию географӣ, шароити сарватҳои табиӣ, таркибу тахассуси хоҷагӣ як гурӯҳашон аз гурӯҳи дигарашон (мамлакатҳои Осиёи Миёна, Пасикавказ, Қазоқистон) фарқ мекунанд. Инро ба инобат гирифта, ноҳияи мазкурро ба се зерноҳия ҷудо мекунем: Зерноҳияи Пасикавказ, Осиёи Миёна ва Қазоқистон.

ПАСИКАВКАЗ

Мамлакатҳои ин зерноҳияро умумияти мавқеи иқтисодию географӣ, шароити табиӣ, таърихи ташаккулёбӣ, тахассусу алокамандии иқтисодӣ ва ягонагии шабакаи нақлиёту энергетикӣ ба ҳам муттаҳид менамояд.

Табиати мамлакатҳои Пасикавказ ба худ як хусусияти умумӣ дорад. Релефи онҳо асосан кӯҳӣ (65 фоизи қаламрави он) буда, дар ҷойгиршавӣ унсурҳои табиӣ хусусияти амудӣ додааст. Аз ҳамин сабаб дар қаламрави начандон калони Пасикавказ табиат ниҳоят мухталиф аст. Табиати он аз сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад. Мавҷудият ва гуногунии онҳо барои ташаккул додани саноати металлургӣ, химиявӣ, маснуоти сохтмон, шиша ва чинӣ имконият додааст. Иқлими он барои парвариши зироат ва меваҳои гуногун дар минтақаи мӯътадил ва субтропикӣ мусоидат намудааст. Аҳолии зерноҳия зиёда 5 фоизи аҳолии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил менамояд. Таркиби

Расми 47. Шароит ва сарватҳои табиии мамлакатҳои Осиёии Собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ

миллии аҳолӣ гуногун мебошад. Дар он гурӯҳиҳо, озариҳо ва арманиҳо бартарӣ доранд. Вобаста ба бӯҳрони сиёсӣ ва иқтисодӣ солҳои охир сафи бекорон зиёд шудааст. Бӯҳрони иқтисодӣ ва муноқишаҳои дохилӣ (Қарабоғ, Абхазия) сабаби паст гардидани сатҳи зиндагии аҳолӣ гардид. Ин ҳодисаҳо барои он рух дод, ки баъди ба даст даровардани истиқлолият робитаҳои иқтисоди корхонаҳо барҳам хӯрд, бисёр корхонаҳо фалаҷ гардиданд. Дар кишоварзӣ ҳам аз сабаби норасогии техника, нуриҳои минералӣ ва ғайра маҳсулнокии кишоварзӣ паст гардид. Ҳоло кӯшиши бӯҳрони иқтисодиро мустақилона бартараф намудан натиҷаи дилхоҳ надода истодааст.

ҚАЗОҚИСТОН

Ин зерноҳия мавқеи иқтисодию географии мусоид дорад. Вай ба воситаи баҳри Каспий ба мамлакатҳои Пасикавказ ва Россия баромад дорад. Дар сари роҳи оҳани Туркисиб воқеъ гардидани он имконият медиҳад, ки бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Ғарбии Осиё, бо Россия ва Аврупои Ғарбӣ алоқаи иқтисодӣ барпо намояд.

Қазоқистон барои инкишоф додани иқтисодиёти инкишофёбанда заминаи табиӣ ва иқтисодии пурқувват дорад. Аз ҷиҳати иқтидори иқтисодӣ он дар даврони Шӯравӣ дар байни ҷумҳуриҳои Иттифоқӣ ҷои сеюм ва аз ҷиҳати бузургии масоҳат ҷои дуввумро ишғол мекард. Қаламрави он аз сарватҳои минералӣ бой буда, барои инкишофи кишоварзӣ имконияти калон дорад. Қазоқистон хусусан аз металлҳои ранга, нодир, маъдани оҳан, хромит, ангишт, нефт, газ бой мебошад. Дар ин замина саноати бисёрсоҳа тараққӣ кардааст. Соҳаи кишоварзӣ низ инкишоф ёфта буд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият ва вайрон шудани алоқаҳои истеҳсолию иқтисодӣ бисёр корхонаҳои саноатӣ пурра кор намекунанд. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди он ҳам мувофиқи табъ намебошад. Барои инкишоф додани иқтисодиёт Ҳукумати Қазоқистон чорабиниҳои зарурӣ дида истодааст. Дар иқтисодиёт ҷалб намудани маблағгузории хориҷӣ ва барқарор намудани алоқаи иқтисодӣ бо корхонаҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз қабили чунин чорабиниҳо мебошад.

ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Зерноҳия масоҳати чор давлати мустақил – Ӯзбекистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Қирғизистонро дар бар мегирад. Ин мамлакатҳоро ба як зерноҳия хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи иқтисодию географӣ, шароити табиӣ, таърихӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, баҳаммонандию таркиби хоҷагӣ ва тахассусгардонии он бо ҳам муттаҳид менамоянд. Зерноҳия дорои захираи калони сарватҳои

минералӣ, обу замин ва иқлимӣ мебошад. Дар қаламрави зерноҳия 14,2 фоиз захираи гази табиӣ, 1,5 фоиз ангишт, 0,3 фоиз маъдани оҳани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил воқеъ гардидааст. Зерноҳия инчунин аз захираи металлҳои нодир ва ранга бой мебошад. Замини кишт бошад 2,9 фоизи замини кишти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил менамояд. Дар ин ҷо инчунин 2,7 фоизи захираи оби ҷоришавандаи ИДМ воқеъ гардидааст. Захираи сарватҳои гидроэнергетикӣ бошад, 500 млрд кВт/с-ро ташкил менамояд. Сарватҳои рекреатсионии он барои ташкил кардани туризм, дамгирию табобат имконияти калон дорад. Ҳарорати умумии давраи нашву нумӯи наботот 4000-6500 дараҷаро ташкил медиҳад. Ин бо захираи обу замин заминаи боэътимоди табиии кишоварзиро ташкил менамояд.

Аҳолии зерноҳия дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии он ба ҳисоби миёна ба ҳар километри мураббаъ аз 22 нафар бештар мебошад. Дар баробари ин дар зерноҳия ноҳияҳое мавҷуданд, ки дар он ҷойҳо зичии аҳолӣ дар як километри мураббаъ аз як нафар камтар мебошад. Чунин ноҳияҳо 60 фоизи қаламрави Осиёи Марказиро ташкил менамояд. Таркиби миллии аҳолӣ гуногун буда, дар он ҳиссаи ӯзбекон, тоҷикон, қирғизон ва туркманҳо калон мебошад. Аксарияти аҳолӣ дини исломро парастиш менамоянд.

Барои ҳама мамлакатҳои зерноҳия хоҷагии бисёрсоҳавӣ хос мебошад. Дар кишоварзӣ пахтакорӣ, боғу токпарварӣ; дар саноат соҳаҳои анъанаъвии он, саноати сабук ва хӯрокворӣ бартарӣ дорад. Дигар соҳаҳои саноат асосан барои қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ нигаронида шудааст.

Зерноҳия ба бозори ҷаҳонӣ нахи пахта, матои пахтагӣ, шоҳӣ, атлас, қолин, пӯсти каракӯлӣ, вино, консерваҳои меваю сабзавот, хокаи металлҳои ранга ва баъзе мошинаю қисмҳои онро мебарорад.

Савол ва супориш

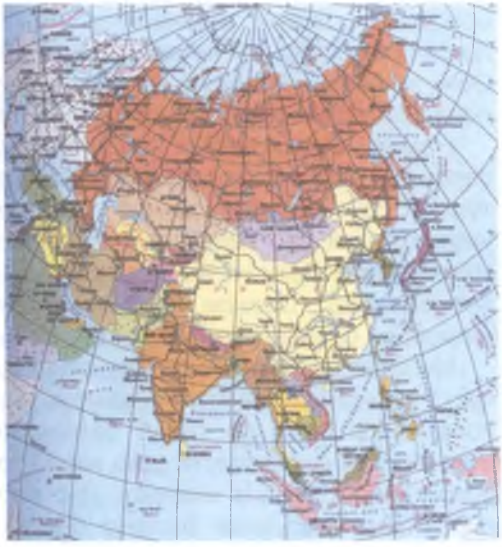
1. Барои чӣ қисми Осиёии собиқ Шӯравиро ба ноҳияи иқтисодии алоҳида ҷудо карданд?
2. Дар Пасикавказ кадом омилҳо сабаби пастшавии сатҳи зиндагӣ гардид?
3. Ҳукумати Қазоқистон барои инкишоф додани иқтисодиёт чӣ гуна чорабиниҳо гузаронида истодааст?
4. Мамлакатҳои Осиёи Марказиро ба як ноҳияи иқтисодӣ кадом омилҳо муттаҳид менамоянд?

Аз нигоҳи шумо

Барои баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Пасикавказ, Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон чӣ гуна чорабиниҳо зарур аст?

ХАРИТАИ СИЁСИИ ОСИЁ

Дар қаламрави Осиё давлатҳое воқеъ гардиданд, ки пеш аз Ҷанги дуюми ҷаҳон на ҳамаи онҳо соҳибихтиёр буданд. Як қисми онҳо баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон, қисми дигари онҳо баъди барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ истиқлолият ба даст даровардand. Гурӯҳи охиринро ҷумҳуриҳои қисми Осиёии собиқ давлати Шӯравӣ ташкил менамоянд, ки муддати дуру дароз дар ҳайати он аз маркази ягона идора карда мешуд. Ҳамин тавр, Осиёро мамлакатҳое ташкил менамоянд, ки аз ҷиҳати сохти сиёсӣ, дараҷаи тараққиёти хоҷагӣ ва таркиби соҳавии он аз якдигар фарқ менамоянд. Дар ин ҷо дар баробари мамлакати мутараққии сармоядорӣ (Ҷопон) сармоядории тараққикарда (Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур), сармоядорӣ реша давонда истода (Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Туркия), мамлакатҳои дар онҳо шаклҳои хоҷагии то сармоядорӣ вуҷуд дошта, мамлакатҳои мустақили ҷавон (собиқ ҷумҳуриҳои Иттифоқи Шӯравӣ) ва мамлакатҳои сотсиалистӣ (Чин, Ветнам, Лаос, Кореяи Шимолӣ) воқеъ гардиданд. Давлатҳои Осиё инчунин аз ҷиҳати сохти давлатдорӣ аз якдигар фарқ менамоянд. Аз ҳама шаклҳои сохти давлатӣ дар давлатҳои Осиё намудҳои гуногуни сохти ҷумҳуриявӣ (ҷумҳурии халқӣ, халқӣ-демократӣ, буржуазӣ, федеративӣ, исломӣ), монархистӣ (монархияи мутлақ, монархияи конститутсионӣ) ба назар мерасанд. Дар як вақт дар баъзе мамлакатҳо то имрӯз сохти шоҳӣ (Урдун) ва князӣ (Катар) вуҷуд дорад. Вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар баъзе ноҳияҳои Осиё ноустувор мебошад. Сабаби асосии он кашмакашиҳои сиёсию этникии дохилӣ ва байнидавлатӣ мебошад. Ин муноқишаҳо дар баъзе ҳолатҳо ба задухӯрдиҳои дохилӣ (дар Шри-Ланка) ва байнидавлатӣ (байни Покистон ва Ҳиндустон) оварда расонид. Дар Филиппин ва Индонезия задухӯрдҳои дохилӣ дар заминаи ихтилофҳои динӣ рух дода истодааст. Моҷарои байни Исроил ва халқи азиятдидаи Фаластин аз соли 1948 ин ҷониб давом карда истодааст. Маҳз бо

Расми 48. Харитаи сиёсии мамлакатҳои Осиё ва ноҳияҳои калони он

гуноҳи Исроил ва тарафдорони он халқи Фаластин ҳоло ҳам истиқлолияти комил ба даст наовардааст.

НАМУНАҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢ

Чи тавре ки дар мавзӯъҳои гузашта ишора кардем, мамлакатҳои Осиё бо таърихи инкишофи раванди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дараҷаи инкишофи иқтисодии кунунии онҳо ҳам як хел нест. Табиӣ аст, ки ҳар яки он давлатҳо барои такмил додан ва пешрафти иқтисодиёти худ кӯшиш менамуданд. Дар ин ҷараён як гурӯҳи мамлакатҳо нақши тараққиёти худро аниқ муайян намуданд ва дар ҷодаи пешрафти иқтисодиёт ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд. Ин муваффақиятҳо дар ҷойи холӣ не, балки дар заминаи баҳисобгирии таърихи инкишофи хоҷагӣ, унсурҳои ахлоқӣ, малака ва талаботи "сифати меҳнат"-и халқҳои маҳаллӣ (меҳнатдӯстӣ, дараҷаи баланди интизомнокӣ, эҳтиёткорӣ, мунтазамӣ, пуртоқатӣ, ба харҷи тезтар ба итмом расонидани кори саркарда, муттаҳидӣ (бар хилофи шахсиятчигии давлатҳои ғарб), арзишҳои умумиҷаҳонӣ, кор карда баромадани намудҳои раванди хоси тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ ба даст оварда шудаанд.

Ҳоло дар доираи мамлакатҳои Осиё якчанд намудҳои хоси тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ амал мекунанд, ки ҳар яки онҳо унсурҳои анъанавӣ ва муосири роҳҳои инкишофи иқтисодию иҷтимоиро дар бар мегирад. Асоси онҳоро фаҳмиши ҳозираи иқтисодиёти давлатӣ ва бозоргонӣ ташкил менамоянд. Дар баъзе давлатҳо иқтисодиёти давлатӣ бо бозоргонӣ якҷоя амал мекунад. Дар давлатҳои сотсиалистии Осиё то солҳои 90-ум ду намуди ташкили иқтисодиёти давлатӣ вуҷуд дошт: "автаркиявӣ" ва "тараққиёти вобаста".

Намуди "автаркиявӣ" (худтаъминкунӣ) инкишофи иқтисодиёт барои Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея хос буд. Ин давлат солҳои тӯлонӣ иқтисодиёти худро дар шароити ҷудогӣ аз хоҷагии умумиҷаҳонӣ дар зери шиори такя ба қувваи худ инкишоф медод. Иқтисодиёти Ветнам ва Лаос пурра ба иқтисодиёти собиқ Шӯравӣ вобаста буд. Солҳои охир ин давлатҳо ба намуди инкишофи иқтисодии Осиёи Шарқӣ (модели Ҷопон) таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд.

Муғулистон ҳам барои худ раванди нави иқтисодию иҷтимоиро ҷуста истодааст. Намуди беҳамтои инкишофи иқтисодию иҷтимоиро хоса барои Чин кор карда баромаданд, ки он унсурҳои ташкили истеҳсолоти сотсиалистӣ (дар зери назорати давлат) ва иқтисодиёти бозоргониро дар бар мегирад. Дар ин ҷода Чин бе ягон ноустувории сиёсӣ дар масъалаи баланд бардоштани иқтисодиёт ва беҳтар намудани дараҷаи некӯаҳволии халқ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Дар мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё вобаста ба

истеҳсол, коркард ва ба хориҷа баровардани нефт намуди ба худ хоси инкишофи иқтисодиёт ташаккул ёфтааст. Дар заминаи истеҳсол ва коркарди нефт, кимиёи синтези органикӣ соҳаҳои энергияталаб ба монанди металлургияи сиёҳ ва ранга ташкил ёфтанд. Ташаккул ёфтани намуди ба худ хоси инкишофи иқтисодиёт ба мамлакатҳои ба хориҷа нефтбароранда (Кувайт, Арабистони Саудӣ, Уммон, Катар, Баҳрайн), имконият дод, ки дараҷаи баланди зиндагии аҳолиро таъмин намоянд. Баъзе мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё ба монанди Эрон ва Туркия дорои намуди хос ва ташаккулёфтаи раванди иқтисодию иҷтимоии худ мебошанд. Тавассути мунтазам амалӣ гардонидани он дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ муваффақият ба даст даровардаанд. Дар дохили он намудҳои пешрафти иқтисодию иҷтимоие, ки дар Осиё дида мешаванд намуди ҷопонии инкишофи иқтисодиёт нисбатан маъмул мебошад.

Чи тавре ки А.П. Кузнетсов қайд менамояд, он ба қоидаҳои зерин тақя менамояд:

1. Мунтазамнамоии сохти давлатӣ, яъне сафарбар намудани ҳамаи сарватҳо барои ҳал намудани вазифаҳои аввалиндараҷа;

2. Равшан ифода ёфтани иқтисодиёти ба хориҷа нигаронида (молбарорӣ) шуда, барои ба миён овардани захираи пасандоз ва маблағгузорӣ (инвеститсия);

3. Ҷалби васеи маблағи хориҷӣ (пеш аз ҳама барои пешрафти илму техника). Баробари инкишоф ёфтан бисёр мамлакатҳо (Ҷопон, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ) ба давлатҳои ба хориҷа капитал бароранда табдил меёбанд;

4. Ба миён овардани монополияҳои калони миллӣ, ки дар муборизаи барои бозори берунӣ, мунтазам беҳтар намудани сифати маҳсулот қодир бошад.

Савол ва супориш

1. Осиёро ба чанд ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мекунанд?
2. Ноҳияи Осиёи Шарқиро аз харита нишон дода, бо ноҳияи Осиёни Ҷанубу Ғарбӣ муқоиса кунед.
3. Ба қисми Осиёии собиқ Шӯравӣ кадом давлатҳо дохил мешаванд ва аз дигар ноҳияҳои Осиё чӣ фарқ доранд?
4. Аз харитаи сиёсии ҷаҳон мамлакатҳои баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон ва барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ истиқлолият ба даст даровардаанд, нишон диҳед.
5. Дар Осиё кадом намудҳои тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ амал мекунанд?
6. Намуди ҷопонии раванди тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ ба кадом қоидаҳои асосии инкишоф тақя мекунад?
7. Намуди тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои ба хориҷа нефтбароранда ба чӣ асос ва ташаккул ёфтааст?

Тавсифи мамлакатҳои алоҳидаи осиёи марказӣ, шарқӣ, ҷанубӣ, ҷанубу ғарбӣ ва ҷанубу шарқӣ

ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН

Чин мамлакати сотсиалистӣ (1 октябри соли 1949) мебошад.

Масоҳаташ – 9,6 млн км².
Аҳолиаш – 1,5 млрд нафар.
Пойтахташ – Пекин.
Забони давлатӣ – чинӣ.
Воҳиди пулӣ – юан.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Давлати Чин дар байни мамлакатҳои Осиё мавқеи ба худ хос дорад: 1) Вай дар ноҳияе воқеъ гардидааст, ки дар он ҷо зиёда аз 1/2 ҳиссаи аҳолии ҷаҳон ҳаёт ба сар мебарад; 2) Қаламрави он аз ғарб ба шарқ ба масофаи бештар аз 5 ҳазор ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи қариб 4 ҳазор километ тӯл кашидааст; 3) Қисми зиёди мамлакат дар дохили материк воқеъ гардида, аз баҳрҳо ва Уқёнуси Ором ҳазорҳо километр дур мебошад; 4) Зиёда аз 2/3 ҳиссаи хатти сарҳадии Чин ба 5 мамлакати собиқ сотсиалистӣ, аз ҷумла бо Россия, ки бо он роҳи оҳан пайваст менамояд, рост меояд. Боқимонда хатти сарҳади Чин ба кӯҳҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Бирма, Ҳиндустон ва Непал мегузарад; 5) Ҳудуди баҳрии он ба масофаи 15 ҳазор километр тӯл кашидааст. Киштиҳои баҳрӣ тавасути дарёи Янсзи дар масофаи 1000 километр ба қаламрави Чин дохил мешавад; 6) Қисми соҳили Чин сераҳолӣ мебошад. Дар ин ҷо ҳаёти зиёда аз 60 млн нафар аҳолӣ бевосита ба баҳр вобаста мебошад.

Чунин мавқеи иқтисодию географӣ ва пурра истифода бурдани он ба Чин имконият медиҳад, ки бо давлатҳои ҳамсоя алоқаи зичи иқтисодӣ пайдо намояд ва тавассути нақлиёти баҳрӣ бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон доду гирифти иқтисодӣ кунад.

Шароит ва сарватҳои табиӣ. Вобаста ба бузургии масоҳати мухталифии сохти геологӣ, релеф ва мавқеи он дар минтақаҳои

гуногуни иқлимӣ ва табиӣ (дар хушкӣ ва баҳр) ба табиат ва ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ қисмҳои алоҳидаи мамлакат таъсири калон расонидааст. Хусусан қисми шарқӣ ва ғарбии он аз якдигар тафовути калон доранд. Мавҷудияти қаторкӯҳҳои калон дар ғарб ба инкишофи кишоварзӣ (заминдорӣ) ва нақлиёт таъсири манфӣ мерасонад.

Қаламрави Чин дар се минтақаи иқлими мӯътадил, субтропикӣ, субэкваторӣ ҷойгир шудааст, релефи баландкӯҳ ва дур ҷой гирифтан аз баҳрҳо сабаби сардии иқлими қисми ғарбии Чин гардидааст. Масоҳати васеъ, ки онро нимбиёбон ва биёбонҳо ишғол намуданд, зироаткорӣ ба обёрии сунъӣ вобаста мебошад. Барои қисми шарқии Чин иқлими муссонӣ хос аст. Бинобар он тобистони ин ҷо серборish, зимистонаш хушки бебориш мебошад. Муссонҳои тобистона на фақат боришоти зиёд меоварад, инчунин сабаби тӯфонҳои шадид мегардад. Он бо суръати 100–150 километр дар як сония ҳаракат карда, дар соҳил зиёни калон мерасонад. Дар натиҷаи боришоти зиёд дарёҳо пуроб гардида, заминҳои кишт, наҳрҳои обёрикунанда, роҳҳо ва шаҳру деҳотҳоро хароб менамояд. Сарвати обии Чин хеле зиёд аст, аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон ҷои чорумро ишғол менамояд. Захираи сарвати гидроэнергетикии он ниҳоят зиёд буда, имконияти истифодаи техникии он 300 млн кВт-ро ташкил менамояд. Ҷангал 10 фоизи қаламрави Чинро ишғол мекунад. Аммо аз ҷиҳати гуногунии намудҳо дар ҷаҳон ҷои якумро ишғол менамояд. Дар қаламрави Чин вобаста ба шароити табиӣ намудҳои гуногуни хок ҳосил гардиданд. Хоки қисми шарқии Чин хокистаррангу қаҳваранг, дар ҷануб зард ва сурх мебошад.

Расми 49. Харитаи иқтисодии Хитой

Чин дар баробари дигар сарватҳои табиӣ инчунин аз сарватҳои зеризаминӣ низ бой мебошад. Захираи ангишт 1500, слантси сӯзанда 360, нефт зиёда аз 15 млрд тоннаро ташкил менамояд. Аз сарватҳои маъданӣ дар Чин захираи калони маъдани оҳан (зиёда 23 млрд тонна), манган, волфрам, қалъагӣ, сурма, молибден, боксит дида мешавад. Захираи металлҳои пардозӣ – хромит ва никел нисбатан кам мебошад. Дар дохили сарватҳои зеризаминии ғайри маъданӣ захираи калони намак (зиёда 100 млрд тонна), магнезит, фосфорит ва графит муайян карда шудааст.

Аҳолӣ. Чин ба қатори давлатҳое дохил мешавад, ки ба намуди дуюми афзоиши аҳолӣ дохил мешаванд. Барои онҳо зиёд будани афзоиши табиии аҳолӣ хос аст. Дар он афзоиши мутлақи аҳолӣ соле камтар аз 12 млн нафарро ташкил менамояд. Аз ҳамин сабаб дар таркиби аҳолӣ ҳиссаи ҷавонон зиёд мебошад. Ин истифодабарии захираҳои меҳнатиро дар мамлакат душвор мегардонад. Як қисми ҷавонон ҳар сол барои кор кардан ба деҳа фиристода мешаванд. Қисми дигари он ба мамлакатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё барои кор ёфтан ҳиҷрат менамоянд. Ҳоло берун аз ҳудуди Чин зиёда аз 25 млн нафар чиниҳо зиндагӣ менамоянд. Зичии аҳолии Чин нисбат ба зичии аҳолии ҷаҳон (дар як километри мураббаъ ба ҳисоби миёна 108 нафар) якчанд маротиба зиёд аст. Он ба ҳисоби миёна дар як километри мураббаъ тақрибан 125 нафарро ташкил менамояд. Дар ҳамвории Бузурги Чин зичии аҳолӣ дар як километри мураббаъ дар Тибет бошад 1–2 нафарро ташкил мекунад. Қисми асосии аҳолӣ дар шарқии Чин зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо зичии аҳолӣ зиёд аст. Баръакс қисми ғарбии Чин ниҳоят камаҳолӣ мебошад. Ин ба истеҳсолот ҷалб намудани сарватҳои табиии он ҷойро душвор менамояд. Чин агарчанде ки шаҳрҳои азим (зиёда аз 40) дошта бошад ҳам, қисми зиёди аҳолӣ дар деҳот (79 фоиз) зиндагӣ мекунад. Дараҷаи урбанизатсия нисбат ба ҳисоби миёнаи ҷаҳонӣ бештар аз 1,5 маротиба пасттар аст. Чин давлати сермиллат мебошад. Қатъи назар аз ин чиниҳо зиёда 90%-и аҳолии мамлакатро ташкил менамоянд.

Барои миллатҳои калон ҳуқуқи худмухторӣ дода шудааст. Ҳоло дар дохили мамлакат 5-то қаламрави худмухтор амал мекунанд. Забони давлатӣ забони чинӣ мебошад.

Афзоиши аҳолӣ яке аз масъалаҳои асосии иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Бинобар он барои паст намудани дараҷаи афзоиши он дар Чин барномаи миллии идоракунии тавлиди фарзанд қабул карда шудааст. Шиори асосии он "Як оила – як фарзанд" мебошад. Ин сиёсати демографӣ солҳои охир натиҷаи хуб дода истодааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Чин то давраи истиқлолият ба даст даровардан мамлакати ақибмондаи аграрӣ буд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият банкҳо, саноат, нақлиёт, тиҷорати берунӣ миллӣ карда шуд. Ислоҳоти кишоварзӣ заминдории феодалҳоро барҳам дода, ба деҳқонон замин дод. Сарватҳои табиӣ низ миллӣ гардонида шуд. Дар ин замина саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва соҳаҳои ғайри истеҳсолӣ инкишоф ёфтанд. Дар солҳои ҳокимияти халқӣ саноат якчанд маротиба афзуд. Аз ҷиҳати афзоиши умумӣ истеҳсолот аз соҳаи кишоварзӣ пеш гузашт. Пешрафти ин соҳаҳо сабаби тараққиёти нақлиёт гардид. Аз рӯйи ҳаҷми умумии даромади дохилӣ Чин дар дунё ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти он зиёда аз 29788 трлн доллари америкоиро ташкил менамояд. Ба ҳар сари аҳолӣ 17,2 ҳазор доллар рост меояд.

Саноат. Чин аз ҷиҳати истеҳоли маҳсулоти умумии саноат дар миқёси ҷаҳон мавқеи муҳиммро ишғол менамояд. Дар байни мамлакатҳои Осиё баъд аз Ҷопон ҷои дуюмро ишғол менамояд.

Дар таркиби саноат соҳаҳои саноати вазнин бартарӣ дорад. Дар байни онҳо саноати сӯзишворию энергетика мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ҳавзаҳои асосии ангишт дар қисми Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ҷойгир шуданд. Нефт дар минтақаи биёбон ва ҳавзаҳои байни кӯҳии Шимолу Ғарб ва Шимолу Шарқ истеҳсол карда мешавад. Қувваи барқ асосан дар нерӯгоҳҳои олавӣ (ТЭС) истеҳсол менамоянд. Ҳоло аз ҷиҳати истеҳсоли қувваи барқ дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол менамоянд. Саноати металлургӣ дар Шимол, Шимолу Шарқӣ (комбинати Баотоу, Аншан) ва дар қисми Маркази Чин (комбинати Ухан) инкишоф ёфтааст. Заводҳои металлургӣ дар шафати истгоҳҳои барқии Шимолу Шарқии Чин сохта шуданд. Онҳо мис, сурб, рӯҳ, алюминий ва магний истеҳсол менамоянд. Дар заводҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ ба миқдори на чандон зиёд волфрам, сурб, мис, қалъагӣ, сурма мегудозанд. Дар заминаи металлургияи сиёҳ ва ранга саноати мошинсозӣ инкишоф ёфтааст. Ин соҳаи нисбатан нави саноат дар айни замон таҳҳизоти вазнин ва энергетикӣ, электроника, асбобҳои дақиқ, самолёт, автомобил ва ғайра истеҳсол менамояд. Марказҳои асосии мошинсозӣ Шэнян, Чанчун, Харбин, Пекин, Тайюян, Ухан, Нанкин ва ғайра мебошанд. Барои ташкил ва инкишофи саноати химия дар ҳама қисмҳои Чин ашёи хом мавҷуд аст. Дар Шимол, Шимолу Шарқ кислотаи сулфат, нурӣ, сода, аз варақсанг сӯзишвории моеъ истеҳсол менамоянд. Дар музофоти Марказӣ нурӣ дар Шимолу Ғарб бошад аз коркарди нефт маҳсулотҳои синтетикӣ истеҳсол менамоянд. Аз саноати бофандагӣ истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ бештар тараққӣ кардааст.

Он 90 %-и истеҳсоли матои мамлакатро ташкил менамоянд. Ва дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад. Саноати хӯрокворӣ вобаста ба манбаи ашёи хом ва ҷойгиршавии аҳолӣ асосан дар қисми Шарқии Чин инкишоф ёфтааст.

Кишоварзӣ. Дар таркиби кишоварзии Чин тағйироти ҷиддӣ дида намешавад. Таносуби соҳавии он нисбат ба соли 1949 тақрибан як хел мондааст. Дар истеҳсоли умумии маҳсулоти кишоварзӣ ҷои якумро зироаткорӣ, ҷои дуюмро машғулиятҳои косибӣ ва ҷои сеюмро чорводорӣ ишғол менамояд.

Соҳаи зироаткорӣ асосан ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, пеш аз ҳама ба афзун намудани истеҳсоли ғалладона равона карда шудааст. Ба онҳо аз 4/5 ҳиссаи замини кишт ва аз 3/4 ҳиссаи маҳсулоти зироаткорӣ рост меояд. Дар таркиби ғалладонагиҳо бошад, кишти шолӣ бартарӣ дорад. Он аз 3/5 ҳиссаи замини киштро ишғол менамояд. Асосан дар водии дарёи Янсизи кишт карда мешавад. Дар ҳамвории Кабири Чин гандуми тирамоҳӣ кишт менамоянд. Аз зиротҳои техникӣ пахта (дар ҳавзаи Хуанхе, Янсизи), чой (дар Ҷануб ва Ҷанубу Шарқии Чин) парвариш мекунанд. Чорводорӣ нақши дуюмдараҷаро мебозад. Дар ин ҷо асосан чорвои корӣ парвариш менамоянд. Аз дигар намудҳои ҳайвонот ба хук ва парандапарварӣ диққат дода мешавад. Дар чарогоҳҳои ғарбии Чин гӯсфанд, буз, асп, чорвои калони шохдор ва шутур парвариш менамоянд. Ҳоло дар Чин аз 2/5 саршумораи хук, 1/5 чорвои корӣ ва 1/6 ҳиссаи саршумори гӯсфанд ва бузи ҷаҳонӣ парвариш карда мешавад.

Нақлиёт. Баъд аз соли 1949 нақлиёти Чин ҷиддӣ тағйир ёфт. Пеш аз ҳама шабакаи роҳҳо афзуд. Роҳҳои нави оҳан, автомобилӣ (мошингард), дарёӣ сохта шуданд. Флоти савдои баҳрӣ пурра аз нав ташкил карда шуд. Бо кӯмаки техникии собиқ давлати Шӯравӣ нақлиёти ҳавоӣ ва қубурӣ барпо карда шуд. Дар боркашонии дохилӣ нақши асосиро нақлиёти роҳи оҳан мебозад.

Тафовути иқтисодию ҷуғрофӣ. Аз ҷиҳати тараққиёт ва махсусгардонӣ қаламрави Чин ба се ноҳия ҷудо мешавад: Шимолу Шарқ, Шарқӣ ва Ғарбӣ.

Ноҳияи Шимолу Шарқӣ бо соҳаҳои саноати вазнини худ фарқ мекунад, ки ба сӯзишворӣ ва ашёи хоми маҳаллӣ такя менамояд. Ин ноҳия тақрибан 1/3 ҳиссаи ангишту нефт, 2/5 ҳиссаи истеҳсоли қувваи барқ, фулузоти сиёҳ, ранга, мошина, таҷҳизот, 1/4 ҳиссаи маҳсулоти саноати химияи мамлакатро истеҳсол менамояд. Дар як вақт ноҳия дорои саноати сабук, хӯрокворӣ ва кишоварзии нисбатан инкишофёфта дорад.

Ноҳияи Шарқӣ. Дар ин ҷо дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ саноати сабук ва хӯрокворӣ тараққӣ кардааст. Аз саноати сабук бофандагӣ бартарӣ дорад.

Ноҳияи Ғарбӣ. Вобаста ба гуногунии табиат соҳаи хоҷагии ноҳия ниҳоят мухталиф аст. Дар музофоти Сичуан кишоварзии серсоҳа тараққӣ ёфтааст ва яке аз мавзеъҳои асосии ғаллакорӣ ва зироати субтропикии Чин ба ҳисоб меравад. Дар ноҳияи худмухтори Тибет аз сабаби баландкӯҳ ва қаҳратун будани табиати он хоҷагӣ ниҳоят суст тараққӣ кардааст. Фақат дар маркази он шаҳри Лҳаса (аз сатҳи баҳр 3600 м баланд) корхонаҳои хурди саноатӣ сохта шуданд. Дар ноҳияи худмухтори Синсзян-Уйғур дар воҳаҳо аҳолӣ ба деҳқонӣ, боғдорӣ ва кирмакпарварӣ машғул буда, марказҳои ҳунармандӣ ва савдо амал мекунанд. Қисми Шимолу Ғарбӣ ва ноҳияи Ғарб чарогоҳҳои васеъ дорад. Дар ин ҷо чорводорӣ тараққӣ кардааст. Аз солҳои 50-ум ин ҷониб дар ин ҷо истеҳсоли нефт, ангишт, маъдани металлҳои ранга ва нодир ба роҳ монда шудаанд.

Савол ва супориш

1. Мавқеи хоси иқтисодию географии Чинро шарҳ диҳед ва ба воситаи харита асоснок намоед.
2. Кадом омилҳо гуногунии шароит ва сарватҳои табиии қаламрави Чинро муайян мекунад?
3. Қаламрави Чин аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?
4. Чин ба кадом намуди афзоиши аҳолӣ дохил мешавад?
5. Барои чӣ як қисми ҷавонон ба давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё ҳиҷрат менамоянд?
6. Дар Чин кадом соҳаҳои саноат бештар тараққӣ кардааст?
7. Дар кадом ноҳияҳои Чин истеҳсоли фулузоти сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст?
8. Дар таркиби кишоварзии Чин кадом соҳа бартарӣ дорад?
9. Чин ба чанд ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад? Аз харита нишон диҳед.

Аз нигоҳи шумо

Дараҷаи инкишофи иқтисодиёти Чин ба кадом омилҳо вобаста аст?

Сиёсати демографии Чин дар оянда барои паст гардидани сатҳи таваллуд кӯмак мерасонад ё не? Агар кӯмак расонад,чӣ натиҷа медиҳад?

ҶОПОН

Масоҳаташ – 377765 ҳазор км².
Аҳолиаш – 127,3 млн нафар.
Пойтахташ – Токио.
Забони давлатӣ – ҷопонӣ.
Воҳиди пулӣ – иен.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ҷопон мамлакати ҷазиравӣ буда, дар тарафи шарқии соҳилҳои Осиё воқеъ гардидааст. Ҷазираҳо аз шимолу шарқ ба ҷанубу ғарб чун камон ба масофаи бештар аз 3 ҳазор километр кашол ёфтанд. Аз ҳама ҷазираҳои калони он Хонсю, Хокайдо, Кюсю ва Сикоку мебошанд, ки дар қаламрави онҳо аксарияти аҳолии мамлакат ҳаёт ба сар мебаранд. Дар ҷазираҳо ҷойгир шудани мамлакат ва наздикӣ ба материк ба мавқеи иқтисодию географии мамлакат тобиши хоса медиҳад. Ҷопон метавонад тавассути роҳҳои баҳри ба Уқёнуси Ором ба мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Австралия, Америка ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон тиҷорати манфиатбахш ба роҳ монад. Ин барои пешрафт ва ба дараҷаи баланд бардоштани иқтидори иқтисодии Ҷопон аҳамияти калон дорад.

Аҳолӣ. Мавқеи ҷазирагӣ – яке аз омилҳои якмиллатии мамлакат мебошад. Дар ин ҷо бештар аз 99,0 фоизи аҳолиро ҷопонҳо ташкил менамоянд. Боқимондаи онро кореягиҳо, чиниҳо ва халқи айну ташкил менамоянд. Зиёда аз 1,3 млн японҳо дар хориҷа зиндагӣ мекунанд. Афзоиши табиии аҳолӣ дар Ҷопон нисбат ба мамлакатҳои мутараққӣ зиёд аст. Аз ин ҷиҳат Ҷопон ба мамлакатҳои намуди дуюми афзоиши табиии аҳолӣ наздикӣ дорад. Аз сабаби бисёр будани нуфузи аҳолӣ зичии он хеле зиёд мебошад. Дар як километри мураббаъ бештар аз 340 нафарро ташкил менамояд. Таносуби миқдори аҳолии шаҳр ва деҳот низ калон мебошад. Ин дар дараҷаи баланди урбанизатсия зоҳир гардидааст. Ҳоло 77 фоизи аҳолии Ҷопон дар шаҳрҳо зиндагонӣ мекунанд. Аҳолии фаъол қариб 50% аҳолиро ташкил менамояд. Қисми асоси он дар агломератсияи шаҳрҳо маскун шуданд. Шаҳрҳо аз Токио то Осака мегаполиси Ҷопонро ташкил мекунанд. Қисми асосии аҳолии фаъол дар саноат кор мекунад. Миқдори он нисбат ба шахсоне, ки дар кишоварзӣ ва

моҳигирӣ кор мекунанд, ду маротиба зиёд аст. Дар солҳои охир шумораи одамоне, ки дар соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ кор мекунанд, афзуда истодааст. Дини миллии Ҷопон синтоизм мебошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Ҷопон мухталиф мебошад. Кӯҳҳои баланди миёна ва теппаҳо 3/4 ҳиссаи қаламрави онро ишғол менамояд. Кӯҳҳосилшавӣ дар Ҷопон ба охир нарасида аст. Аз ҳамин сабаб ин ҷо яке аз мавзеъҳои заминҷунбии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Қисми соҳилии Ҷопонро ҳамвориҳо ишғол кардаанд. Аз нигоҳи хоҷагӣ дар ҷазираи Хонсю ҳамвориҳои Канто, Ноби, Этиго, дар ҷазираи Хокайдо Шеакари ва дар ҷазираи Кюсю Тикуго аҳамияти калон дорад. Зери замини Ҷопон аз сарватҳои табиӣ он қадар бой нест. Дар ин ҷо захираи калони ангишти сиёҳтоб, камтар нефт, маъдани оҳан, хромит, мис муайян карда шудааст. Аз сарватҳои зеризаминӣ ғайри маъдан захираи калони сулфур, коолин ва ашёи истеҳсоли маснуоти сохтмон вуҷуд доранд.

Иқлими Ҷопон мухталиф мебошад. Он аз шимол ба ҷануб тағйир меёбад. Дар шимол иқлими мӯътадил, дар ҷануб субтропикӣ ва ба тропикӣ гузаранда ҳукмфармост. Дар як сол ба ҳисоби миёна 1000–4000 мм боришот мешавад. Рӯзҳои бесармоҳ 200 рӯзро ташкил менамояд. Ҷопон аз сарвати гидроэнергетикӣ бой нест. Захираи он ҳамагӣ 21 млн кВт-ро ташкил менамояд. Аз намудҳои хок дар ин ҷо хоки хокистарранг, ботлоқӣ, зардча, сурхча ва латеритӣ паҳн гардидааст. Набототи Ҷопон хеле гуногун аст. Дар қаламрави он бештар 5500 намуди растанӣ месабзад. Ҷангалзорҳо аз 2/3 ҳиссаи масоҳати мамлакатро ишғол кардаанд.

Расми 50. Харитаи иқтисодии Ҷопон

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҷопон яке аз мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Иқтисодиёти он аз солҳои 50-уми асри сипаришуда то ин дам бо суръати баланд инкишоф меёбад. Ин пешравиро саноат дар натиҷаи дар истеҳсолот ҷорӣ

намудани микроэлектроника, роботҳо, ашёҳои навин, техникаи коинотӣ ва технологияи биологӣ ба даст овардааст. Ҳоло Ҷопон раванди инкишоф додани соҳаҳои илмталаб, истеҳсолоти қувваи барқ ва камхарҷ кунандаи сӯзишвориро пеш гирифтааст. Дар айни замон Ҷопон дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҷиҳат истеҳсолоти умумии саноат ҷои дуюмро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати маблағгузории соҳаи илм дар ҷойи якум меистад. Дар айни замон истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии Ҷопон 25274 млрд (ба ҳар сари аҳолӣ 28 ҳазор) долларро ташкил менамояд.

Саноат. Барои саноати Ҷопон мутамарказонии истеҳсолот хос аст. Дар як вақт, баръакси дигар давлатҳои мутараққӣ дар саноат корхонаҳои хурди нимкосибӣ боқӣ монданд, ки бо монополияҳо дар асоси шартнома кор мекунанд. Масалан, дар саноати автомобилбарорӣ (мошин), қисмҳои автомобилро дар корхонаҳои хурд тайёр менамоянд. Дар корхонаҳои калон мотор, кузов тайёр намуда, мошинро васл менамоянд. Саноат асоси иқтисодиёти Ҷопонро ташкил менамояд. Дар таркиби саноат то ибтидои солҳои 50-ми асри XX саноати сабук ва хӯрокворӣ бартарӣ дошт. Ҳоло саноати вазнин аз чор се ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳад. Ҳиссаи саноати кӯҳӣ дар таркиби саноат то рафт кам мешавад. Ҳоло Ҷопон 60 фоизи телевизорҳои ранга, 14,3 фоиз пӯлод, 12,3 фоиз нахи химиявии ҷаҳонро истеҳсол менамояд. Дар як сол 100 млн тонна пӯлот, 10 млн автомашина истеҳсол мекунад. Аз дигар соҳаҳои саноат инчунин саноати нефту химия ва кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд.

Мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ ниҳоят ниёзманд аст. Зеро ки сол аз сол аз хориҷа овардани ашёи хом, сӯзишворӣ ва ба тиҷорат баровардани маҳсулоти тайёри саноатӣ меафзояд. Саноати муосири Ҷопон бисёрсоҳа буда, ҳамаи соҳаҳои имрӯзаи саноатро дар бар мегирад ва ба дараҷаи олӣ бо технологияи навтарин таҷҳизонида шудааст. Дар айни замон аз ҷиҳати истеҳсоли электроника, робототехника ва биотехнология дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол менамояд.

Кишоварзӣ. Баъди ислоҳоти замини охири солҳои 40-ми асри XX дар кишоварзии Ҷопон тағйироти калон ба амал омд. Заминдории помешикӣ барҳам дода шуда, деҳқонон соҳиби замин гардиданд. Ба ин нигоҳ накарда, қисми асосии замин ба дасти фермерҳои навташкили капиталистӣ гузашт. Дар таркиби кишоварзӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Зироати асосӣ шолӣ мебошад. Онро бештар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубӣ парвариш менамоянд. Гандум, ҷавдор ва ҷавро дар шимолии мамлакат кишт менамоянд. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, лӯбиёи чин, тамоку, гиёҳҳои равғандор,

чойро бештар парвариш мекунанд. Як қисми аҳолӣ ба гулпарварӣ, моҳидорӣ ва кирмакпарварӣ машғул мебошанд. Кишоварзӣ зиёда аз 2,2 фоизи маҳсулоти умумии дохилиро медиҳад. Даромади маҳсулоти миллӣ зиёда аз 25274 млрд долларро ташкил менамояд. Ин баҳар сари аҳолӣ ба 28 ҳазор доллар рост меояд.

Нақлиёт. Дар Ҷопон ҳамаи намудҳои нақлиёт инкишоф ёфтанд. Аз ҷиҳати паҳновари шабакаи роҳҳо нақлиёти Ҷопон ба шабакаи нақлиёти мамлакатҳои ғарб шабоҳат дорад. Аммо аз ҷиҳати ҳаҷм ва мусофиркашонӣ аз онҳо пеш меистад. Ҷазираи Хокайдо бо ҷазираи Кюсю, ҷазираи Хонсию бо Хокайдо тавассути роҳҳои туннелӣ (нақбӣ), зериобӣ ва бо роҳи оҳан пайваст карда шуданд. Флоти тиҷорати Ҷопон пуриқтидор бошад ҳам, борбарорӣ ва борбиёрии мамлакатро пурра таъмин кардан наметавонад. Ба ин мақсад киштиҳои дигар мамлакатҳоро низ истифода мебаранд. Шариконӣ тиҷорати берунии Ҷопон мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё, ИМА, Аврупои ғарбӣ ва Чин мебошанд.

Қаламрави Ҷопон аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи иқтисодӣ як хел нест. Аз ҳама музофоти тараққикарда ва сераҳолӣ қисми маркази Хонсю мебошад. Хонсюи Ҷанубӣ ва Кюсюи Шимолӣ бо шакли хоҷагидорӣ ва ҷойгиршавии саноат ба Хонсюи Марказӣ шабоҳат дошта бошад ҳам, вале аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ аз он ақиб меистанд. Иқтисодиёти Кюсюи Ҷанубӣ, ҷазираи Сикоку ба монанди Хонсюи Шимолӣ ва Хокайдо суст инкишоф ёфтааст. Дар ин музофотҳо бештар соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои саноатӣ дар шаҳрҳои алоҳида ҷой гирифтанд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодию географии Ҷопонро тасвир кунед.
2. Барои чӣ Ҷопон якмиллата мебошад?
3. Дар Ҷопон кадом намуди захираҳои табиӣ бештар ва кадомашон камтар мебошанд?
4. Дар Ҷопон он сарватҳои табиие, ки барои пешрафти иқтисодиёт зарур аст, кам ё тамоман нест?
5. Фаҳмонед, ки иқтисодиёти он аз кадом ҳисоб ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст?
6. Дар таркиби кишоварзии Ҷопон кадом соҳа бартарӣ дорад?
7. Ҷазираҳои Ҷопон бо кадом намудҳои нақлиётӣ бо ҳам алоқа мекунанд?

ОЗАРБОЙҶОН

Масоҳаташ – 87 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 8,2 млн нафар.
Пойтахташ – Боку.
Забони давлатӣ – озарӣ.
Воҳиди пулӣ – маноти озарбойҷонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Озарбойҷон дар қисми шарқии Пасикавказ воқеъ гардидааст. Вай ба баҳри Каспӣ баромад дорад. Ин барои алоқаи иқтисодӣ доштан бо Эрон, Россия, Қазоқистон ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти калон дорад. Дар хушкӣ тавассути роҳи оҳан, автомобилӣ (мошингард) ва ҳавоӣ бо давлатҳои Арманистон, Гурҷистон алоқа дорад. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ барои инкишоф додани иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд.

Тавсифи умумии табиат ва хоҷагӣ. Озарбойҷон табиати ба худ хос дорад. Релефи он аз кӯҳҳои миёна, баландкӯҳ ва ҳамворӣ иборат аст. Ҳамворӣ 60 фоизи қаламрави мамлакатро ташкил менамояд. Масоҳати Озарбойҷон дорои сарватҳои минералии гуногун мебошад. Дар ин ҷо захираи калони нефт, газ (нимҷазираи Абшерон, тунукобаи Каспий), маъдани оҳан, алунит, кобалт, олтингӯгирд, марги муш, молибден, намак (Дашткесан), ангишт (Заглик) дида мешавад. Ғайр аз ин дар Физилчай конҳои металлҳои ранга, дар Прагачай, Нахҷувон мис, хромит муайян карда шудааст. Аз маснуоти сохтмонӣ санги хоро,

Расми 51. Харитаи иқтисодии Ҷумҳуриҳои пасикавказ

оҳансанг, туфф, мармар вомехӯранд. Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ саноати бисёрсоҳа ташкил ёфтааст. Дар дохили он мавқеи асосиро маҳмӯи сӯзишворию энергетикӣ ишғол менамояд. Ҳоло Озарбойҷон 15,3 млн тонна нефт ва 18,7 млрд кВт/соат қувваи барқ истеҳсол мекунад.

Ба маҳмӯи мазкур 75 фоизи захираи асосии саноати мамлакат рост меояд. Маҳмӯъ нафақат истеҳсоли нефт, газ, инчунин коркарди он, химияи синтези органикӣ, таҳҳизоти нефту газ истеҳсолкунанада ва коркарди онҳоро дар бар мегирад. Металлургияи сиёҳ ва ранга заводи мартеновӣ, қубуристеҳсолкунӣ ва алюминбарории Сумгаитро дар бар мегирад. Соҳаи мошинсозӣ, корхонаҳои электротехникӣ, асбобу анҷомсозӣ, электронӣ, радиобарорӣ, таҳҳизоти нефтистеҳсолкунӣ амал мекунанд.

Маҳмӯи кишоварзию саноатӣ. Инкишофи ин маҳмӯъ ба тараққиёти обёрӣ вобаста мебошад. Ба ин мақсад дар мамлакат обанборҳо сохта, аз онҳо барои обёрии заминҳо каналҳо гузаронида шуданд. Дар айни замон 60 фоизи замини кишт обёрӣ карда мешавад. Заминҳои обёришударо барои кишти гандуму шолӣ, хӯроки чорво ва зироати техникӣ истифода мебаранд. Истеҳсоли гандум соли 2002 ба 2148 ҳазор тонна расонида шуд. Аз зироатҳои техникӣ парвариши пахта аҳамияти калон дорад, ки он дар ҳамвории Кура кишт карда мешавад. Соли 2002 истеҳсоли он 80 ҳазор тоннаро ташкил намуд. Дар нишебиҳои Кавкази Калон ва Хурд ангур парвариш менамоянд. Ин мавзеъҳо 50 фоизи ангури тамоми Пасикавказро медиҳад. Дар баробари ангурпарварӣ боғдорӣ ва сабзавоткорӣ тараққӣ карда, дар пастии Ленкоран чой парвариш карда мешавад.

Чорводорӣ соҳаи дуюми кишоварзӣ мебошад. Соҳаи муҳимми он гӯсфанд ва кирмакпарварӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳоло саршумори гӯсфанд ва буз, ҳайвони шохдори калон 2,2 млн сарро ташкил менамояд. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ корхонаҳои саноати сабук (асосан бофандагӣ) ва хӯрокворӣ кор мекунанд. Дар соҳили Каспий минтақаи дамгирӣ ташкил ёфтааст. Дар алоқаи иқтисодиётии берунаи мамлакат 65 фоизи воридотро озуқаворӣ, 85 фоизи содиротро нефт ва маҳсулоти коркарди нефт, газ ва молҳои энергияталаб ташкил мекунад. Шарикони тиҷоратии берунии Озарбойҷон, Россия Эрон, Украина, Туркманистон мебошанд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 27,06 млрд доллярро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Озарбойҷон дорои шабакаи ба дараҷаи кофӣ инкишофёфтаи роҳи оҳану автомобилгард (мошингард) мебошад. Дар боркашонӣ ҷои якумро роҳи оҳан, ҷои дуюмро роҳи баҳрӣ ташкил менамояд.

Дар рафти ташаккул ёфтан ва инкишофи хоҷагии халқ дар қаламрави Озарбойҷон якчанд ноҳияҳои иқтисодӣ ба миён омаданд, ки бо таъсиси соҳавӣ аз якдигар фарқ менамоянд: Абшерон, Кура – Араке, Кировобод – Қазоқ, Шекӣ – Занаталӣ, Ленкоран – Астра, вилояти худмухторон Наҷувон ва Қаробоғи Кӯҳӣ.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодӣ-географии Озарбойҷон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Табиати Озарбойҷон ба худ чӣ гуна ҷиҳатҳои хос дорад?
3. Озарбойҷон аз кадом сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад?
4. Дар саноати Озарбойҷон кадом маҷмӯи истеҳсолӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд?
5. Маҷмӯи кишоварзию саноатӣ ғайр аз кишоварзӣ кадом соҳаҳои саноатро дар бар мегирад?

Маводи иловагӣ

1. Ташаккулёбии қаламрави Озарбойҷон. Қисми зиёди қаламрави имрӯзаи Озарбойҷонро дар қадим Албания мегуфтанд. Аҳолии он бо чорводорӣ ва заминдорӣ машғул буд. Дар асри III Албанияро Эрон ва дар асри VIII арабҳо забт намуданд. Халқи Озарбойҷон асосан дар асрҳои XI–XIII ташаккул ёфт. Дар ин давра ба қаламрави он туркҳои салҷуқӣ ва тотору муғулҳо ҳуҷум оварданд. Дар асри XVI Озарбойҷон аз сари нав дар зери тасарруфи империяи форсҳо монд, ки то аввалҳои асри XVIII манбаи муноқишаҳои Эрон ва Туркия гардид. Соли 1826 қисми шимолии Озарбойҷон ба Россия ҳамроҳ карда шуд. Соли 1918 он худро ҷумҳурии соҳибистиқлол ва соли 1920 Ҷумҳурии Шӯравии Озарбойҷон эълон намуд.
   То соли 1991 дар ҳайати собиқ Иттифоқи Шӯравӣ монд. Баъди пош хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.
2. Аҳолии Озарбойҷон 7,8 млн нафар буда, дар як км мураббаъ 87 кас рост меояд. Аз ҳама аҳолӣ дар пастии Ленкоран ва нимҷазираи Абшерон зичтар ҷойгир шудааст. Афзоиши табиии аҳолӣ ба 1000 нафар 12 нафарро ташкил менамояд.
   Дар таркиби аҳолӣ озарбойҷониҳо 90 фоиз, арманҳо 2, русҳо 2, доғистониҳо 3 фоизро ташкил мекунанд. Қисми асосии аҳолӣ (93 фоиз) дини ислом, 4,8 фоизи дини насрониро пайравӣ ташкил мекунанд. Мардҳо ба ҳисоби миёна 67, занҳо бошанд 75 сол умр мебинанд.
3. Алоқаи иқтисодии Озарбойҷон бо мамлакатҳои бурунмарзӣ дар арафаи барқароршавӣ ва ташаккулёбӣ мебошад. Ҳоло 65 фоизи

воридотро озуқаворӣ ва 85 фоизи содиротро ашёи энергиядиҳанда ва энергияталаб ташкил мекунад. Шарики асосии тиҷорати берунии он Эрон, Россия, Туркманистон ва Украина мебошанд.

Худатонро санҷед

1. Аз маълумоти иловагӣ истифода бурда, гӯед, ки Озарбойҷон ҳамчун давлати мустақил чӣ тавр ташаккул ёфт?
2. Дар таркиби аҳолии Озарбойҷон кадом миллатҳо бартарӣ доранд?
3. Аҳолӣ кадом динҳоро парастиш мекунанд?
4. Озарбойҷон бо кадом давлатҳо бештар алоқаи иқтисодӣ дорад?

ГУРҶИСТОН

Масоҳаташ – 69,7 ҳазор км².
Аҳолиаш – 5,7 млн нафар.
Пойтахташ – Тифлис.
Забони давлатӣ – гурҷӣ.
Воҳиди пулӣ – лари.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Гурҷистон мавқеи иқтисодию географии мувофиқ дорад. Баромад ба баҳри Сиёҳ, Кавкази Шимолӣ (бо хушкӣ) ба он имконият медиҳад, ки бо Россия, Украина ва давлатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин алоқаи иқтисодӣ намояд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Гурҷистон мухталиф аст. Ин ба мавқеи географӣ ва релефи маҳал вобаста мебошад. Қариб 50 фоизи қаламрави он аз сатҳи баҳр дар баландии аз 0 то 1000 метр (20 фоизаш аз 2000 метр) баланд воқеъ гардидааст. Аз ҳамин сабаб дар ин ҷо фарқияти амудии ҳарорат, боришот, хоку наботот хеле калон аст. Ба ин нигоҳ накарда, шароити табиии қисми зиёди қаламрави он барои инкишофи кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Қаламрави Гурҷистон аз сарвати обӣ бой аст. Дарёҳои пуроби қисми ғарбии он дорои захираи калони қувваи барқ мебошад. Аз ин ҷиҳат ва аз ҷиҳати масоҳати ҷангал он аз мамлакатҳои ҳамсояи худ – Озарбойҷон ва Арманистон дар ҷои аввал меистад. Алафзорҳои алпӣ ҳамчун чарогоҳ истифода мешаванд. Аз сарватҳои зеризаминӣ

захираи марганетс, мис, руҳу сурб, барит, ангиштсанг, марги муш, сурма, симоб, селестин, гили сафедкунанда аҳамияти саноатӣ доранд. Ашёи маснуоти сохтмон нисбатан васеъ паҳн гардидааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Гурҷистон дорои хоҷагии бисёрсоҳа мебошад. Дар таркиби он ҷои асосиро маҷмӯи кишоварзию саноатӣ ишғол менамояд. Вай дар заминаи манбаъҳои сӯзишворию энергетикӣ ва соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф меёбад. Маҷмӯи мазкур 60 фоизи маҳсулоти мамлакатро истеҳсол менамояд. Асоси онро заминдории субтропикӣ ташкил медиҳад, ки ба соҳаҳои боғу токдорӣ, чойпарварӣ ва зироатҳои эфиру равғандиҳанда таъсис ёфтааст. Масоҳати замини кишоварзӣ 40 фоизи қаламрави мамлакатро ишғол менамояд. Васеъ намудани замини кишоварзӣ ба хушконидани заминҳои ботлоқии пастии Колхида ва обёрӣ намудани заминҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқи мамлакат вобаста мебошад. Ҳоло қисми зиёди чой дар пастии Колхида, меваҳои ситрусӣ, хурмо, зайтун дар Ғарби Гурҷистон парвариш карда мешавад. Фабрикаҳои коркарди чой, заводҳои консерва, вино ва конякбарорӣ дар наздикии манбаи ашёи хом ҷойгир шуданд. Гурҷистон 95 фоизи чой, 3 фоизи консерваи меваю сабзавотӣ ва 100 фоиз равғани зайтуни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро истеҳсол менамояд. Ҳоло (с 2002) саноати хӯрокворӣ 17 фоизи маҳсулоти умумии дохилии мамлакатро медиҳад. Як қисми саноати химия ва мошинсозӣ барои қонеъ гардонидани талаботи маҷмӯи кишоварзию саноатӣ нигаронида шудааст. Ин соҳаҳои саноат нуриҳои минералӣ (Руставели), мошинҳои чойғундорӣ, коркарди замин ва таҷҳизоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ истеҳсол мекунанд. Ғайр аз ин саноати химия нахи сунъӣ, пластмас; соҳаи мошинсозӣ автомобил, электровоз, дастгоҳ истеҳсол мекунад. Заминаи мошинсозиро заводи металлургии Руставели ташкил мекунад. Дар алоқаи иқтисодии берунаи Гурҷистон содирот 325, воридот 720 млн доллярро ташкил мекунад. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 17,67 млрд доллар (ба ҳар сари аҳолӣ 3,1 ҳазор доллар)-ро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Гурҷистон аз намудҳои гуногуни нақлиёти ҳозиразамон истифодаи мебарад. Аммо қисми асосии бор тавасути роҳи оҳан ва баҳрӣ (бо бандарҳои Батуми, Сухуми, Поти) кашонида мешавад. Нисбат ба мамлакатҳои ҳамсоя дар ин ҷо роҳи арғамчинӣ (канатӣ) инкишоф ёфтааст. Нақлиёти ноҳияҳои кӯҳӣ автомобил мебошад. Нақлиёти ҳавоӣ асосан барои мусофиркашонӣ истифода бурда мешавад. Деҳаҳои баландкӯҳро бо марказҳои маъмурӣ пайваст менамояд. Дарозии умумии роҳи оҳан 1570 километр, автомобилӣ 33900 километрро ташкил менамояд. Бандарҳои баҳрӣ – Батуми, Сухуми ва Поти ба ҳисоб мераванд.

Тафовути қаламрави таркибии соҳаҳои истеҳсолот барои ташаккул ёфтани 8 ноҳияи иқтисодӣ асос гузоштааст: 1. Марказӣ. 2. Шарқӣ. 3. Ҷанубӣ. 4. Абхозистон. 5. Оҷористон. 6. Ғарбӣ. 7. Осетияи Ҷанубӣ. 8. Маркази Ғарбӣ. Аз ҳама ноҳияи тараққикардаи он Маркази Шарқӣ мебошад. Вай марказҳои саноатии тахассуси гуногундошта (Тифлис, Руставели, Гори)-ро дар бар мегирад ва мағзи таркибии қаламрави хоҷагии мамлакатро ташкил менамояд. Ноҳияи Ғарбӣ (соҳили баҳри Сиёҳ) минтақаи асоси истироҳат ва муолиҷаи аҳолии ватанӣ ва бурунмарзӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Мавқеи мусоиди Гурҷистонро чӣ муайян мекунад?
2. Мухталифии табиати Гурҷистон ба чӣ вобаста мебошад?
3. Сарватҳои зеризаминии Гурҷистонро аз харита нишон диҳед.
4. Барои чӣ дар Гурҷистон маҷмӯи кишоварзию саноатӣ бештар тараққӣ кардааст?
5. Дар боркашонӣ кадом намудҳои нақлиёт мавқеи асосиро ишғол менамоянд?

Маводи иловагӣ

1. Ташаккул ёфтани қаламрави Гурҷистон аз асрҳои VI–IV оғоз ёфта, дар ин давра дар ин ҷо ду давлат – Колхида ва Иберия ташкил ёфтаанд. Дере нагузашта мамлакат дар зери тасарруфи форсҳо монд. Дар давраи ҳукмронии он Гурҷистон истиқлолият гирифт. То нимаи асри VII ба маҳалли муноқишаҳои империяи Форсу Византия табдил ёфт. Дар нимаи ҳамин аср онро арабҳо забт намуданд. Баъд дар давраи малика Тамара ба қуллаи баланди инкишоф расид. Ҳуҷуми Темур мамлакатро ба харобазор табдил дод. Дар асри XVI Гурҷистони Ғарбиро туркҳо ва шарқиро эрониҳо забт намуданд. Соли 1801 аввал Гурҷистони Шарқӣ, сипас ғарбӣ ба Россия ҳамроҳ шуд. Баъди инқилоби октябр, соли 1918 давлати мустақил эълон карда шуд. Соли 1922 ба ҳайати собиқ Шӯравӣ дохил гардид. Баъди пош хурдани Шӯравӣ мустақилият ба даст оварад.
2. Аҳолии Гурҷистон нисбат ба давраи собиқ Шӯравӣ дида, кам гардид. Сабабаш паст фаромадани дараҷаи афзоиши табиӣ аст. Ҳоло афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 нафар аҳолӣ 3,4 нафарро ташкил менамояд. Зичии аҳолӣ ба ҳар як км^2 78 касро ташкил менамояд. Тақрибан 4,6 фоизи аҳолии Гурҷистон дар баландиҳои 1000 м зиндагӣ мекунад. Дар таркиби миллии аҳолӣ гурҷиҳо 68,8, арманиҳо 9, русҳо 5,1, озарбойҷониҳо 6, осетиниҳо 3,2, абхозҳо 1,7 фоизро

ташкил мекунанд. Аксари аҳолии он дини насронӣ ва фақат 11 фоизи он исломро парастиш менамоянд.

3. Ноустувории сиёсӣ ва ҷанг бо Абхозистон ба иқтисодиёт ва савдои берунии Гурҷистон таъсири калон расонид. Дар айни замон воридоти мол аз содироти он бештар мебошад. Қисми асосии содиротиро маҳсулоти саноати озуқаворӣ ва кишоварзӣ (50 фоиз) ва маҳсулотҳои металлию химиявӣ ташкил менамояд. Шарикони тиҷорати берунии Гурҷистон, Россия, Туркия, Озарбойҷон, Булғория, ИМА, Англия, Украина, Италия, Руминия ва Олмон мебошанд.

Худатонро санҷед

1. Ташаккулёбии қаламрави Гурҷистон аз кадом асрҳо оғоз ёфтааст?
2. Сарватҳои табиии Гурҷистон барои инкишофи кадом соҳаҳо мусоидат менамоянд?
3. Дар Гурҷистон паст рафтани дараҷаи афзоиши аҳолӣ ба чӣ вобастааст?
4. Ноустувории сиёсӣ ба иқтисодиёти Гурҷистон чӣ гуна таъсир расонид?
5. Кадом давлатҳо ҳарифони тиҷорати берунии Гурҷистон ба ҳисоб мераванд?

АРМАНИСТОН

Масоҳаташ – 29,8 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 3,2 млн нафар.
Пойтахташ – Ереван.
Забони давлатӣ – арманӣ.
Воҳиди пулӣ – драм.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Арманистон мавқеи муҳимми иқтисодию географиро ишғол мекунад. Қаламрави он аҳамияти транзитӣ дорад. Ҳама роҳҳои автомобилгард ва оҳане, ки аз Россия ва мамлакатҳои Пасикавказ ба самти Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна убур мекунад, аз қаламрави Арманистон мегузаранд. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ барои барқарор намудани алоқаи зичи иқтисодӣ

бо мамлакатои ҳамсояю дур ва баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти он мусоидат менамояд. Иштироки онро дар бозори ҷаҳонӣ устувор мегардонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Арманистон мамлакати кӯҳӣ буда, тақрибан 90 фоизи қаламрави он дар баландии 1000 метр воқеъ гардидааст. Релефи кӯҳӣ ба ташаккул ёфтани намудҳои гуногуни иқлим (аз субтропикии хушк то континенталии хушк) сабаб гардидааст. Гуногунии иқлим ба гуногунии олами наботот ва ҳосилшавии намудҳои хок таъсир расонидааст. Ҳамаи ин сарватҳои табиӣ дар якҷоягӣ бо сарватҳои зеризаминӣ, барои ташкил ёфтани хоҷагии бисёрсоҳа заминаи мусоиди табиӣ гузоштааст. Алафзорҳои табиии алпӣ ва минтақаҳои даштро ҳамчун чарогоҳи тобистона истифода мебаранд. Ҷангал ҳамагӣ 11 фоизи қаламрави Арманистонро ишғол менамояд. Буридани он манъ карда шудааст. Захираи об кам аст, онро бо ҳамкории Озарбойҷон ва Гурҷистон истифода мебаранд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар қаламрави Арманистон металлҳои ранга, нодир, қиматбаҳо, мис (зиёда аз 40 кон) молибден, тилло, оҳан, нефилини синит муайян карда шуданд. Дар ин ҷо инчунин хелҳои гуногуни ашёи масуноти сохтмон ва саноати химия мавҷуданд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Арманистон ба хурдии масоҳат нигоҳ накарда, дорои саноат ва кишоварзии серсоҳа мебошад. Асоси онро энергетика ташкил менамояд. Қувваи барқро неругоҳҳои обӣ (дар дарёи Раздан), олавӣ (Ереван) ва атомӣ истеҳсол менамоянд. Як қисми қувваи барқро Гурҷистон медиҳад. Дар таркиби саноати Арманистон мавқеи асосиро соҳаи сӯзишворию энергетикӣ, металлургӣ, хӯрокворӣ ишғол менамояд. Мошинсозӣ 4 фоизи маҳсулоти умумии саноатро медиҳад. Он ба истеҳсоли асбобу анҷоми электротехникӣ, дастгоҳҳои металлкоркунӣ, радиотехника, мошинҳои электронӣ махсус гардонида шудааст. Саноати металлургияи ранга – мис, молибден, алюминий, руҳ, сурб, металлҳои нодир истеҳсол менамояд (маркази онҳоро аз харита ёбед). Соли 2002 соҳаи сӯзишворию энергетикӣ 24%, металлургӣ 17%, хӯрокворӣ 18% маҳсулоти саноати мамлакатро истеҳсол намуданд.

Дар заминаи партови саноати мис ва ашёи хоми маҳаллӣ саноати химия инкишоф ёфтааст. Ин соҳа асосан кислотаи сулфат, нурӣ, каучук, чархи автомобил, пластмасс, нахи химиявӣ истеҳсол менамуд.

Маҷмӯи кишоварзию саноатӣ. Дар соҳаи кишоварзӣ фақат 40 фоиз замини қаламрави мамлакатро истифода мебаранд. Маҳдуд будани захираи об ба таври экстентивӣ (зиёд кардани масоҳати замини кишт) инкишоф ёфтани кишоварзӣ имконият намедиҳад. Замини киштро фақат аз ҳисоби заминҳои шӯразада, санглох ва

нишебии кӯҳҳо (бо роҳи суфакунӣ) васеъ кардан мумкин, ки он харҷи зиёдро талаб менамояд. Ҳоло замини кишт 483 ҳазор гектарро ташкил менамояд.

Кишоварзӣ аз 1/3 ҳиссаи маҳсулоти мамлакатро медиҳад. Дар таркиби он мавқеи асосиро боғу токпарварӣ, тамоку ва сабзавотпарварӣ ишғол менамоянд. Ин соҳаҳои меҳнатталаб асосан дар водии дарёи Арарат инкишоф ёфтанд. Дар заминҳои минтақаи кӯҳӣ ҷав ва гандум парвариш карда мешавад. Аз соҳаи чорводорӣ асосан гӯсфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Саршумори гӯсфанд ва буз соли 2002 зиёда аз 0,6 млн сарро ташкил намуд. Чорворо тобистон дар чарогоҳҳои кӯҳӣ, зимистон дар работҳо парвариш мекунанд. Барои афзун гардонидани саршумори чорво имконият нест. Ашёи хоми кишоварзиро дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ кор мекунанд. Аз мева ва сабзавот фишурда, консерва, аз ангур вино ва коняк тайёр менамоянд. Ҳоло истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 10,7 (ба ҳар сари аҳолӣ 3350) доллярро ташкил менамояд. Дар тиҷорати берунӣ содирот 507, воридот 991 млн доллярро ташкил менамояд. Шарикони тиҷоратии берунии Арманистон асосан Россия, Туркманистон ва Эрон мебошанд.

Нақлиёт. Шабакаи роҳҳои оҳан ва автомобилгард ба талаботи имрӯзаи хоҷагӣ мувофиқ мебошад. Шоҳроҳи асосӣ (роҳи оҳан) хусусияти канорӣ дошта, аз қисми ҷанубу шарқи мамлакат мегузарад. Яке аз масъалаҳои асосӣ беҳтар аз нақлиёт таъмин намудани дохили мамлакат мебошад. Ба ин мақсад барои ба шимол баромадан хатти дуюми роҳи оҳан (Раздан–Иджеван) сохта шудааст. Ҳоло Арманистон дорои 840 километр роҳи оҳан ва 11300 километр роҳи автомобилӣ мебошад.

Қаламрави Арманистон аз ҷиҳати тахассуси хоҷагӣ ва дараҷаи тараққиёт ба шаш ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад. Муҳимтарини онҳо ноҳияи Севан ва Арарат мебошад. Онҳо тараққикардатарин ноҳияҳои Арманистон ба ҳисоб мераванд.

Савол ва супориш

1. Барои чӣ қаламрави Арманистонро транзитӣ мегӯянд?
2. Қисми зиёди қаламрави Арманистон дар кадом баландӣ воқеъ гардидааст?
3. Арманистон аз кадом сарватҳои зеризаминӣ бой аст (аз харита нишон диҳед).
4. Дар саноат ва кишоварзӣ кадом соҳаҳо инкишоф ёфтаанд?

ҚАЗОҚИСТОН

Масоҳаташ – 2717,3 ҳазор км².
Аҳолиаш – 14,9 млн нафар.
Пойтахташ – Остона.
Забони давлатӣ – қазоқӣ.
Воҳиди пулӣ – танга.

Мавқеи иқтисодию ҷуғрофӣ. Қазоқистон дар шарқ бо Чин, дар шимолу шарқ ва шимолу ғарб бо Россия, дар ҷануб бо Туркманистону Ӯзбекистон ва дар ҷанубу шарқ бо Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад. Бо баҳри Каспий ба мамлакатҳои Пасикавказ, Эрон ва Россия баромад дорад. Чунин мавқеи иқтисодию географии мусоид имконият медиҳад, ки бо ин мамлакатҳо алоқаи ҳаматарафаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Сатҳи Қазоқистон асосан аз ҳамворӣ ва теппаҳои майда иборат аст. Иқлими он континенталии шиддатнок мебошад. Баробар аз шимол ба ҷануб тағйир ёфтани кунҷи афтиши нури Офтоб ва боришот (аз 300 то 100 мм) тадриҷан ивазшавии минтақаҳои табиӣ (бешадашт, дашт, нимбиёбон ва биёбон) ба миён меояд. Дар қаторкӯҳҳои канорӣ ин минтақаҳои табиӣ ба таври амудӣ ҷойгир шуданд. Мухталиф будани шароити табиӣ ба истифодабарии заминҳои кишт таъсир расонидааст. Дар шимоли мамлакат заминҳои лалмӣ ва дар ҷануб заминҳои обёришаванда доман паҳн карданд.

Вобаста ба сохти геологӣ замини Қазоқистон аз сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад. Дар ин ҷо тақрибан тамоми намуди сарватҳои зеризаминиро дидан мумкин аст. Захираи калони мис дар майдатеппаҳои қазоқ ва дигар мавзеъҳо тадқиқ карда шуданд. Аз дигар сарватҳои зеризаминӣ никел (кӯҳи Мугоҷар), боксит (Тургай), волфрам, молибден, маъдани оҳан (вилояти Кустанай), марганетс, хром, тилло, металлҳои ранга (Лениногорск, Такели, Ачисай), фосфорит, асбест, намак, нефт (Манқишлоқ, Бузачӣ), газ, ангишт аҳамияти саноатӣ доранд.

Замини дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда 192 млн гектарро ташкил менамояд. Аз ин 90 фоизаш ба чарогоҳ, 3,6 фоизаш ба алафдаравҳо рост меояд. Замини кишт 35,3 млн гектарро ташкил менамояд. Захираи гидроэнергетикӣ он қадар зиёд нест. Вай ҳамагӣ 7,5 млн кВт-ро ташкил мекунад. Ҳамин тавр, сарватҳои табиии

Қазоқистон барои ташаккул ва инкишофи хоҷагии бисёрсоҳавӣ имконияти ниҳоят калон доранд.

Тавсифи хоҷагии халқ. Дар заминаи васеъ истифода бурдани сарватҳои зеризаминӣ, энергетикӣ ва замин саноат ва кишоварзии бисёрсоҳавӣ тараққӣ ёфтааст. Дар айни замон маҳсулоти умумии хоҷагии мамлакат ба 87,9 миллиард доллар баробар аст. Ин ба ҳар сар аҳолӣ 5900 долларро ташкил менамояд.

Саноат. Ин соҳа зиёда аз 50 фоизи маҳсулоти мамлакатро истеҳсол менамояд. Аммо дар он истеҳсол ва коркарди ашёи хом афзалият дорад.

Асоси саноати Қазоқистонро саноати сӯзишворию энергетикӣ ва металлургӣ ташкил менамояд. Ҳоло 41 фоизи маҳсулоти умумии саноатро соҳаи саноати сӯзишворию энергетикӣ ва 26 фоизашро соҳаи саноати металлургӣ медиҳад. Саноати металлургӣ металлургияи сиёҳ ва рангаро дар бар мегирад. Металлургияи ранга мавқеи асосиро ишғол менамояд. Корхонаҳои он дар ҳама ноҳияҳои иқтисодии мамлакат ҷойгир шуданд. Дар ноҳияи Марказӣ мис, дар ноҳияи Шарқӣ руҳ, сурб, мис ва металлҳои камёб, дар ноҳияи Шимолӣ истеҳсол ва коркарди металлҳои ранга ва ашёи хоми алюминий, дар ноҳияи Ҷануб қӯрғошим истеҳсол менамоянд. Дар асоси боксити вилояти Кустанай заводи алюминии Павлодар кор мекунад. Металлургияи сиёҳ аз якчанд корхонаҳои коркарди маъдан (Соколов-Сарбой, Лисаков), комбинати металлургӣ ва заводи коркарди металлпора иборат мебошад.

Металлургияи сиёҳ ва ранга ба ашёи хом ва сӯзишвории маҳалӣ (ангиштсанги Қарағанда ва ангишти сиёҳтоби Экибастуз) такя менамояд. Пайваста бо саноати металлургӣ сӯзишворӣ (кокскунӣ,

Расми 52. Харитаи иқтисодии Қазоқистон

нефткоркунӣ) ва ашёи хоми химиявӣ (фосфор), корхонаҳои химияи асосӣ ва синтези органикӣ кор мекунанд.

Дар асоси металли сиёҳ ва рангаи маҳаллӣ соҳаи мошинсозӣ инкишоф ёфта истодааст. Мошинсозӣ таҳҷизоти саноати кӯҳӣ, асбобу анҷом, дастгоҳҳои электротехникӣ истеҳсол менамояд. Он 5 фоизи маҳсулоти умумии саноатро медиҳад.

Маҷмӯи кишоварзию саноатӣ. Дар маҷмӯи кишоварзию саноатии Қазоқистон 2/3 ҳиссаи коргарони соҳаи истеҳсолот кор мекунанд ва 60 фоизи маҳсулоти умумии мамлакатро истеҳсол менамояд. Дар таркиби он ҷои аввалро чорводорӣ ишғол мекунад. Вай 55 фоизи маҳсулоти кишоварзиро медиҳад. Соҳаи асосии он гӯсфандпарварӣ, чорвои калони шохдор ва шутурпарварӣ мебошад. Соли 2003 саршумори гӯсфанд ва буз 11,3, чорвои калон 4,3 млн сарро ташкил намуд. Зироаткорӣ соҳаи дуюми кишоварзӣ буда, он ба ғаллакорӣ махсус гардонида шудааст. Дар Қазоқистони Шимолӣ асосан гандуми баҳорӣ ва дар заминҳои обии ҷануб шолӣ кишт карда мешавад. Аз зироатҳои техникӣ пахта ва лаблабуи қанд мекоранд. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯрокворӣ инкишоф ёфтааст. Ин соҳа 15 фоизи маҳсулоти умумии саноатро медиҳад. Соҳаи асосии он гӯшткоркунӣ ва ордкашӣ мебошад. Корхонаҳои ин соҳаҳо қариб дар тамоми шаҳрҳои калони мамлакат сохта шудаанд. Саноати мошинсозӣ ва химиявӣ кишоварзиро аз трактор, мошинҳо барои сохтмони системаи обёрӣ, истеҳсоли хӯроки чорво, нуриҳои минералӣ таъмин менамояд. Соли 2002 дар тиҷорати берунаи Қазоқистон содирот 486, воридот 6491 млн долларро ташкил намуд. Шарикони тиҷоратии берунаи он Россия, Украина, Ӯзбекистон ва Чин мебошад.

Нақлиёт. Қазоқистон дорои шабакаи васеи нақлиёт мебошад. Хусусан нақлиёти роҳи оҳан, автомобилӣ ва қубурӣ тараққӣ ёфтааст. Аз қаламрави Қазоқистон роҳҳои оҳани транзитӣ мегузарад. Дарозии хатти роҳи оҳан 14460 километр, автомобилӣ 189000 километрро ташкил менамояд.

Қаламрави Қазоқистон аз ҷиҳати тахассуси хоҷагӣ ва дараҷаи тараққиёт ба 5 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад: 1) Қазоқистони Ҷанубӣ; 2) Қазоқистони Шимолӣ; 3) Қазоқистони Шарқӣ; 4) Қазоқистони Ғарбӣ; 5) Қазоқистони Марказӣ.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географии Қазоқистон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Қазоқистон аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Шароити табиии Қазоқистон бо кадом хусусиятҳои худ фарқ мекунад?

4. Саноати Қазоқистон дар асоси кадом намудҳои ашёи хом тараққӣ кардааст?
5. Маҷмӯи кишоварзию саноатии Қазоқистон кадом соҳаҳоро дар бар мегирад?

Маводи иловагӣ

1. Қаламрави имрӯзаи Қазоқистон дар асрҳои VII–VIII ба ҳайати хоқонии Турк, дар асрҳои IX–XII бошад ба ҳайати давлатҳои оғузҳо ва қарахониҳо дохил мешуд. Дар асри XI–XIII ба ин сарзамин салҷуқиҳо, кидониён ва муғулҳо тохту – тоз намуданд. Охирҳои асри XV хонигарии қазоқ ташкил ёфт. Дар асрҳои XVIII–XIX қазоққо ихтиёран ба Россия ҳамроҳ шуданд. Соли 1917 дар ин қаламрав Ҷумҳурии Автономии Қирғизистон ном гирифта ба ҳайати РСФСР ва соли 1936 ҳамчун Ҷумҳурии иттифоқӣ ба ҳайати собиқ Шӯравӣ дохил шуд. Соли 1991 пас аз барҳам хурдани собиқ Шӯравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.
2. Дар қаламрави собиқ Шӯравӣ Қазоқистон ҷумҳурие буд, ки дар таркиби аҳолӣ қазоққо ҳамагӣ 39,7 фоиз (1989)-ро ташкил мекард. Дар мобайни солҳои 1990 ин нишондод аз ҳисоби афзоиши табиии аҳолӣ ва кӯчидани русзабонҳо то 46 фоиз афзуд. Солҳои охир миқдори қазоққо аз ҳисоби аз ноҳияи Синсизян уйғури Чин кӯчида омадани қазоққо зиёд гашта истодааст. Аҳолии шаҳр 57 фоизро ташкил менамояд. Дар айни замон афзоиши табиии аҳолӣ паст мебошад. Ба ҳар 1000 нафар аҳолӣ 5,3 кӯдак рост меояд.
3. Дар тиҷорати берунии Қазоқистон воридот аз содирот бартарӣ дорад. Ин ба он вобаста аст, ки солҳои охир барои аз нав таҷҳизонӣ ва сохтани корхонаҳои нав давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон маблағгузорӣ карда истодаанд. Ин аз хориҷа кашондани таҷҳизот ва ашёи зиёдеро талаб менамояд. Қазоқистон, ки бо Россия, Қирғизистон ва Белоруссия ба иттифоқи ягонаи боҷӣ дохил мешавад, аз хориҷа кашондани овардани борро арзон менамояд.

Худатонро санҷед

1. Дар мавқеи иқтисодию географии Қазоқистон баъди пош хӯрдани собиқ Шӯравӣ чӣ гуна тағйирот ба миён омад?
2. Барои чӣ қазоқон дар асри XVIII–XIX ихтиёран ба Россия муттаҳид шуданд.
3. Баъди гирифтани истиқлолият дар ҳайати миллии аҳолии Қазоқистон чӣ гуна тағйирот даромад?
4. Дар гардиши кашондани бор барои чӣ воридот афзалият пайдо кард?

Аз нигоҳи шумо

Асоси гуногунии сарватҳои зеризаминии Қазоқистонро чӣ ташкил мекунад?

Дар оянда даштҳои бекорхобидаи Қазоқистон аз худ карда мешаванд ё не?

ЎЗБЕКИСТОН

Масоҳаташ – 447,4 ҳазор км².
Аҳолиаш – 25,6 млн нафар.
Пойтахташ – Тошкент.
Забони давлатӣ – ўзбекӣ.
Воҳиди пулӣ – сўм.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ўзбекистон дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи хоса дорад. Роҳҳои оҳан ва автомобилии он бо роҳҳои оҳан ва автомобилии Осиёи Марказӣ пайваста буда, шабакаи ягонаи нақлиёти Осиёи Марказиро ташкил мекунад. Ин бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ алоқаи ҳаматарафаи иқтисодӣ доштанро низ мусоидат менамояд. Аз дигар тараф, ба самти ғарб баромадани роҳи оҳани Ўзбекистон ба он имконият медиҳад, ки тавассути қаламрави Туркманистон ва Қазоқистон бо

Расми 53. Харитаи иқтисодии Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ

собиқ ҷумхуриҳои Шӯравӣ алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад. Аз ҷануб бо давлати Афғонистон ҳамҳудуд аст.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Ӯзбекистонро мавқеи географӣ, релеф ва аз уқёнусҳо дур будани он муайян мекунад. Дар зери таъсири ин омилҳо иқлими континенталии хушк ташаккул ёфтааст, ки барои қаламрави Осиёи Марказӣ хос мебошад. Ҳарорати ҳавои тобистон дар биёбони Қизилқум гарм, дар кӯҳҳои атроф нисбатан салқин мебошад. Қисми ҳамвории Ӯзбекистонро минтақаҳои нимбиёбон ва биёбон ишғол намудаанд. Дар қаторкӯҳҳои атроф бошад, минтақаҳои табиӣ ба таври амудӣ ҷойгир шудаанд. Чунин ҷойгиршави дар баъзе мавзеъҳо ҷангалзорҳои алоҳида-алоҳидаро ба миён овардааст, ки барои дамгирии аҳолӣ ва ҳифзи хок аҳамияти калон дорад. Хоки ин ҷо асосан хокистарранг мебошад. Аз сарватҳои зери заминӣ металлҳои ранга, металлҳои нодир ва қимматбаҳо дида мешавад. Аз сарватҳои ғайри маъданӣ ангишт, нефт, газ, графит, намак, бентонит ва фосфорит дида мешавад. Аҳолии Ӯзбекистон 60 фоизи аҳолии мамлакатҳои Осиёи Марказиро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар воҳаҳои байникӯҳӣ зиндагӣ мекунад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Хоҷагии Ӯзбекистон бисёрсоҳа мебошад. Маҳсулоти умумии он 64,0 миллиард долларро ташкил мекунад. Он ба ҳар сари аҳолӣ 2,5 ҳазор долларӣ мерасад. Саноати Ӯзбекистон, хусусан соҳаҳои тахассусёфтаи он бевосита ба соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама бо пахтакорӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо дар якҷоягӣ маҷмӯи кишоварзию саноатии мамлакатро ташкил менамоянд. Ин маҷмӯи парваришу коркарди пахта, чигит, истеҳсоли мошинҳои пахтачинӣ, пахтатозакунӣ, таҷҳизоти бофандагӣ, нурии минералӣ, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро муттаҳид менамояд. Дар айни замон Ӯзбекистон 60 фоизи пахтаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ)-ро истеҳсол менамояд. Пахта асосан дар воҳаи Фарғона, Тошкент, Зарафшон ва Дилварзин кишт карда мешавад.

Пахтаи ғундошта бештар дар 100 завод тоза карда мешавад. Дар ин заводҳо инчунин чигит мегиранд. Аз як қисми он дар заводҳои равғанкашӣ равған истеҳсол мекунанд. Кунҷораи онро дар чорводорӣ истифода мебаранд. Асоси чорводориро гӯсфанди қарокӯлӣ ва кирмакпарварӣ ташкил менамояд. Ӯзбекистон 35 фоиз пӯсти қарокӯлӣ ва 60 фоизи маҳсулоти кирмакпарварии ИДМ-ро истеҳсол менамояд.

Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ металлургияи ранга ташкил ёфтааст. Калонтарин корхонаи он комбинати металлургии кӯҳи Алмалик ва Зарафшон мебошанд. Дар онҳо истеҳсол ва коркарди мис, руҳ, сурб, тилло ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар Бекобод заводи оҳанпорагудозӣ амал мекунад. Саноати химия ғайр аз нурӣ (дар Навоӣ, Чирчиқ, Алмалик, Фарғона, Қӯқанд, Самарқанд) дар

заводи химиявии Навоӣ ва заводҳои Фарғонаю Намангон маҳсулотҳои гуногуни химиявӣ, аз ҷумла нахи сунъӣ истеҳсол мекунанд. Ғайр аз заводҳои мошинсозӣ таъминоти маҷмӯи кишоварзию саноатӣ, заводҳои автомобил, ҳавопаймо, асбоб ва мошинҳои барқию техникӣ, истеҳсолкунанда амал мекунанд.

Гази кони Газлиро на фақат дар корхонаҳои саноати химиявӣ, инчунин барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд. Як қисми газ бо қубурҳо ба Россия, Қазоқистон, Қирғизистон фиристода мешавад. Барои истеҳсоли қувваи барқ ба ғайр аз газ ангишт (дар як сол 6 млн тонна) ва нерӯи оби дарёҳоро истифода мебаранд. Истгоҳҳои обӣ дар дарёи Чирчиқ сохта шудааст. Аз дигар соҳаҳои саноат – саноати консерва (меваю сабзавотӣ), вино (мусаллас), конякбарорӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ, чармгарӣ, пойафзолбарорӣ низ амал мекунанд.

Мувофиқи маълумоти соли 2001 саноати сӯзишворию энергетикӣ – 21%, саноати сабук – 20%, хӯрокворӣ – 13%, металлургия – 12%, мошинсозӣ – 11% маҳсулоти умумии саноатиро истеҳсол мекунанд.

Нақлиёт. Дар қаламрави Ӯзбекистон ҳамаи соҳаҳои нақлиёт мутаносиб инкишоф ёфтаанд. Аммо дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ роҳи оҳан бартарӣ дорад. Ҳамаи шаҳрҳои калони мамлакат дар сари роҳи оҳан воқеъ гардиданд. Дар алоқаи байни ноҳияҳо инчунин нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ саҳми калон доранд. Дарозии нақлиёти роҳи оҳан 6700, роҳи автомобилӣ 3500 километрро ташкил менамояд.

Зимни тахассусгардонӣ ва тафовути таркиби хоҷагӣ қаламрави Ӯзбекистон ба 6 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо карда шудааст: 1) Ноҳияи Тошкент; 2) Фарғона; 3) Дашти гурусна; 4) Бухорою Самарқанд; 5) Қаршӣ; 6) Пойноби Омударё. Аз ҳама тараққикардатарин ноҳияҳои Тошкент ва Фарғона мебошад. Ноҳияи Тошкент 40 фоизи маҳсулоти саноат, Фарғона – 30 фоизи пахта ва 50 фоизи ғӯзаи абрешими мамлакатро истеҳсол менамоянд.

Дар тиҷорати берунии Ӯзбекистон шарикони асосии он мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Олмон, Ҷопон, Чин, Кореяи Чанубӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ӯзбекистон бо кадом мамлакатҳо алоқаи зичи иқтисодӣ дорад?
2. Қисми зиёди қаламрави Ӯзбекистон дар кадом минтақаҳои табиӣ воқеъ гардиданд?
3. Асоси маҷмӯи кишоварзию саноатиро кадом соҳаи зироатчигӣ ташкил мекунад?
4. Аз харита марказҳои саноати химиявиро нишон диҳед.
5. Гази кони Газлиро ба кадом мақсад истифода мебаранд?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави ҳозираи Ӯзбекистон дар давоми таърих воқеаҳои мухталиф ба миён омаданд. Дар ҳудуди ин сарзамин ҳануз дар асри VIII-и пеш аз мелод давлати Бохтария ташаккул ёфта буд. Баъдтар давлати Суғд, Хоразм, Парфия ба миён омаданд. Онҳо давлатҳои тараққикарда буданд. Дар асри VI ин сарзаминро туркҳо, баъд арабҳо (асри VII–VIII) тасарруф карданд. Ҳокимияти арабҳоро Сомониҳо ва Хоразмшоҳиҳо иваз намуданд. Армияи онҳо бар зидди армияи Чингизхон истодагарӣ карда натавонист. Дар натиҷа дар асри XIII армияи муғулҳо ин сарзаминро ишғол карданд. Дар асри XVI ин сарзамиро хонигариҳои шайбониҳо ва минбаъд ӯзбекҳою манғитҳо забт намуданд, ки доим дар байни худ мубориза мебурданд. Дар асри XIX ҳар се хонигарӣ (Бухоро, Хоразм ва Хӯқанд) вассали Россия эълон карда шуд. Соли 1917 ҳокимияти милли Хӯқанд, баъд Ҷумҳурии Автономии Туркманистон, соли 1922 Ҷумҳурии халқии Шӯравии Хоразм ва Бухоро, соли 1924 Ҷумҳурии Сотсиалистии Ӯзбекистон ташкил ёфт. Дар соли 1991 баъди барҳам хӯрдани собиқ Шӯравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.
2. Дар солҳои охир аҳолии Ӯзбекистон асосан аз ҳисоби афзоиши табиӣ зиёд гардид. Он ба ҳар 1000 нафар аҳолӣ 22,7 навзодро ташкил мекунад, зичии аҳолӣ ба ҳисоби миёна дар як км^2 52,1, дар мавзеъҳои кишоварзӣ то 380 нафарро ташкил менамояд. Дар қисми биёбони мамлакат одам доимӣ зиндагӣ намекунад. Ҳайати аҳолӣ гуногун аст. Дар ин ҷо зиёда аз 120 халқу миллат ҳаёт ба сар мебаранд. Дар айни замон қисми зиёди онро ӯзбекҳо (зиёда аз 70%), тоҷикон ва дигар миллатҳо ташкил менамоянд. Тақрибан 40 фоизи аҳолӣ ба аҳолии шаҳр рост меояд.
3. Дар воридот ва содироти Ӯзбекистон солҳои охир тағйироти калон ба амал омад. Содироти он бо давлатҳои ИДМ кам гардид. Дар содирот нахи пахта ва сӯзишворӣ бартарӣ дорад. Дар воридот ҳам ҳиссаи ИДМ кам шуда истодааст. Дар иқтисодиёти мамлакат ширкатҳои Олмон, Кореяи Ҷанубӣ, ИМА ва Ҷопон маблағгузорӣ менамоянд.

Худатонро санҷед

1. Хоҷагии халқи Ӯзбекистонро тавсиф намоед. Он аз дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ чӣ фарқият дорад?
2. Асоси махсусгардонии соҳаҳои саноат ва кишоварзиро чӣ ташкил мекунад?
3. Кадом ҳодисаҳои таърихӣ ба ташаккулёбии давлати Ӯзбекистон таъсир расонидааст?
4. Дар Ӯзбекистон чандто халқу миллатҳо ҳаёт ба сар мебаранд? Он ба чӣ вобаста аст?
5. Фирмаҳои кадом мамлакатҳо ба иқтисодиёти Ӯзбекистон бештар маблағгузорӣ мекунанд?

Аз нигоҳи шумо

Дар айни замон дар воридот ва содироти Ӯзбекистон ҳиссаи ИДМ он қадар зиёд нест. Бигӯед, ки сабаб дар чист?

Дар оянда сиёсати демографии Ӯзбекистон тағйир меёбад ё не? Сабаби тағйир ёфтан ва наёфтани онро гӯед.

ТУРКМАНИСТОН

Масоҳаташ – 488,1 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 4,8 млн нафар.
Пойтахташ – Ашқобод.
Забони давлатӣ – туркманӣ.
Воҳиди пулӣ – манати туркманӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Туркманистон калонтарин мамлакати Осиёи Миёна мебошад. Вай 40 фоизи қаламрави онро дар бар мегирад. Сарҳади Туркманистон дар шимолу ғарб бо Ӯзбекистон, Қазоқистон, аз ҷанубу шарқ бо Ӯзбекистон ва Афғонистон, аз ҷануб бо Эрон ҳамҳудуд мебошад. Бо воситаи баҳри Каспий ба Ҷумҳуриҳои Пасикавказ, Қазоқистон, Россия ва Эрон баромад дорад. Роҳи оҳан онро бо Эрон ва собиқ Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ мепайвандад. Бо Афғонистон тавассути роҳи автомобилгард алоқа дорад. Ҳамин тавр, мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ба Туркманистон имконият медиҳад, ки дар тиҷорати бозори ҷаҳонӣ фаъолона иштирок намояд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Туркманистон мамлакати биёбонӣ мебошад. Зиёда аз 90 фоизи масоҳати онро биёбон ишғол кардааст. Релефи он ғайр аз кӯҳи начандон баланди Копедоғ боқимондааш ҳамворӣ мебошад. Ҳамворӣ 80 фоизи қаламравӣ Туркманистонро ташкил медиҳад. Иқлими он континенталии ниҳоят гарм (тобистон)-и хушк буда, боришот ниҳоят кам меборад. Аз ҳамин сабаб аз об камбағал мебошад. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар ин ҷо захираи калони газ, нефт, йод, бром, озокерит муайян карда шудааст. Халиҷи Қара-Буғоз аз намаки глаберитӣ бой мебошад. Дар шохаҳои кӯҳи Копедоғ сурб, руҳ, сулфур ва намаки ошӣ, калигӣ тадқиқ карда

шудааст. Дарёи Ому аз канори шарқии мамлакат мегузарад. Дарёҳои Мурғоб, Таҷан ва Атрек пурра ба обёрӣ сарф мешаванд. Барои ҳал намудани масъалаи норасогии об канали Қароқум саҳми зиёд дорад.

Аҳолӣ асосан дар воҳаҳо зиндагӣ мекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Асоси хоҷагии Туркманистонро соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ ташкил менамояд, ки мавқеи онро дар тақсимоти географии меҳнат муайян менамояд. Он соҳаҳои саноати нефт, газ, химия, истеҳсоли пахта, пӯсти қарокӯл ва пилларо дар бар мегирад. Ғайр аз ин соҳае ҳастанд, ки маҳсулоти он барои қонеъ гардонидани талаботи дохили мамлакат нигаронид шудааст. Ба он соҳаҳо саноати мошинсозӣ, сохтмон, маводи истеъмолӣ, аз кишоварзӣ соҳаи сабзавоткорӣ, полезӣ, боғу токпарварӣ ва ғалакорӣ аз ҷумла шоликорӣ дохил мешаванд. Асоси саноати мамлакатро маҷмӯи нефту газ ташкил менамояд. Ин маҷмӯ ҳоло 54 фоизи маҳсулоти дохилиро медиҳад.

Нефти истеҳсолшуда қисман дар заводҳои нефткоркунандаи Красноводск ва Чорҷӯ кор карда мешаванд. Газ тавассути қубурҳо ба ноҳияҳои марказии Россия, Украина ва шаҳрҳои мамлакат дода мешавад. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати химия инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои он намаки главберитии Қаро-Богазголро кор мекунанд. Дар асоси коркарди газ дар Марӣ нури азотӣ, дар Чорҷӯ суперфосфат (фосфаорити Қазоқистон) истеҳсол мекунанд. Дар солҳои наздик заводи истеҳсоли нурии калигӣ, пластмасс ва қубурҳои обёрикунанда сохта мешавад.

Маҷмӯи кишоварзию саноати Туркманистон солҳои охир тараққи карда истодааст. Дар кишоварзии он пахтакорӣ бартарӣ дорад. Вале аҳамияти чорводории чарогоҳӣ ҳам калон аст. Замини кишт 1 фоизи қаламрави мамлакатро ташкил менамояд. Аз ин 50 фоизи он ба пахтакорӣ рост меояд. Ҳоло Туркманистон аз 2/3 ҳиссаи пахтаи мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро истеҳсол менамояд. Дар домана кӯҳии Копедоғ (водии Мурғоб) боғу токдорӣ, сабзавот ва ғаллакорӣ, дар поёноби Амударё шоликорӣ тараққӣ ёфтааст. Баробари боғу токпарварӣ ва зироатчигӣ дар воҳаҳо кирмакпарварӣ тараққӣ кардааст. Дар Қароқуми Шарқӣ қарокӯл, дар Қароқуми Ғарбӣ гӯсфандони маҳинпашм ва уштурпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Аспи ахалтекинии туркманӣ дар доманакӯҳҳои Копедоғ парвариш карда мешавад. Аз пашми маҳинпашм қолини машҳури туркманӣ истеҳсол менамоянд. Дар заминаи коркарди пахта, пилла, пашму пӯст корхонаҳои саноати сабук кор мекунанд. Ин соҳаи саноат 25 фоизи маҳсулоти умумии саноати мамлакатро истеҳсол менамояд. Ба саноати хӯрокворӣ 14 фоизи он рост меояд. Ҳоло истеҳсоли

умумии маҳсулоти дохилии Туркманистон 22,5 млрд (ба ҳар сари аҳолӣ 4700 доллар)-ро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ ва берунии мамлакат мавқеи асосиро роҳи оҳан ишғол менамояд. Ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ он қадар калон нест. Тавассути бандари Красноводск бор ва мусофиркашонии бурунмарзӣ ба роҳ монда шудааст.

Қаламрави Туркманистон ба се ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад: ноҳияи Шарқӣ, Марказӣ ва Ғарбӣ. Аз ҳама тараққикардаи он ноҳияи Марказӣ мебошад, ки дар он ҷо шаҳри Ашхобод ҳамчун маркази саноат, илм ва маданият воқеъ гардидааст. Дарозии роҳи оҳан 2120 километр ва автомобилӣ 13000 километрро ташкил мекунад.

Савол ва супориш

1. Мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ доштани Туркманистонро аз рӯи харита шарҳ диҳед.
2. Хусусияти хоси табиати Туркманистон дар чист?
3. Кадом сарватҳои зеризаминӣ аҳамияти саноатӣ доранд?
4. Дар Туркманистон кадом соҳаҳои саноат бештар инкишоф ёфтанд?
5. Коплекси кишоварзӣ-саноатии Туркманистон дар асоси ашёи хоми кадом соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфта истодааст?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави ҳозираи Туркманистон ҳоло дар асри 1-и пеш аз мелод давлати Маргиана, Парфия, Мидия ташаккул ёфта буданд. Баъд дар асри VI форсҳо, дар асри IV пеш аз милод Искандари Мақдунӣ ин қаламравро тасарруф намуданд. Дар асрҳои IX–X ба ҳайати давлати Тоҳириҳо ва Сомониҳо дохил гардид. Сипас дар асри XI–XII салҷуқиҳо ва муғулҳо онро забт намудаанд. Соли 1881 русҳо ба қаламрави он ҳуҷум оварда, Туркманистонро ба тасарруфи худ даровардаанд. Баъди инқилоби октябри соли 1917, он истиқлолият ба даст даровард. Дар соли 1924 Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Туркманистон эълон карда шуд. Соли 1991 баъди барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ давлати мустақил гардид.
2. Қаламрави Туркманистон асосан дар минтақаи биёбон воқеъ гардидааст. Дар он аҳолӣ нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳолӣ ба ҳисоби миёна дар як км мураббаъ 9,4 нафарро ташкил менамояд. Дар ноҳияҳо он 200 нафарро мерасад. Туркманистон давлати сермиллат мебошад. Дар қаламрави он зиёда аз 100 халқу миллатҳо ҳаёт ба сар мебаранд. Аз 3/4 ҳиссаи онро туркманҳо ташкил менамоянд. Аҳолии шаҳр ба 45 фоиз баробар аст. Афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 нафар аҳолӣ тақрибан 28,2 нафарро ташкил менамояд.

3. Гардиши тиҷорати берунии Туркманистон нисбатан ба дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ фаъол мебошад. Зеро дар бозори ҷаҳонӣ талабот ба газ, пахта ва ҳунарҳои дастӣ зиёд мебошад. Шарикони асосии тиҷорати берунии Туркманистон Россия, Украина, Ӯзбекистон, Қазоқистон, Озарбойҷон ва Туркия мебошад.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо ба пешрафти иқтисодиёти Туркманистон сабаб шудаанд?
2. Дар ташаккул ёфтани қаламрави Туркманистон чӣ таъсир расонидааст?
3. Барои чӣ аз Туркманистон баромада рафтани русзабонҳоро ҳукумат маҳдуд намуд?
4. Чаро тиҷорати берунии Туркманистон фаъол мебошад?

Аз нигоҳи шумо

Барои инкишоф додани заминдорӣ дар Туркманистон чӣ намерасад?

Туркманистон сиёсати ҳозираи демографии худро давом медиҳад ё ки тағйир меёбад? Сабаби давом ва ё тағйир ёфтани онро фаҳмонед.

ТОҶИКИСТОН

Масоҳаташ – 143,1 ҳазор км².
Аҳолиаш – 6,5 млн нафар.
Пойтахташ – Душанбе.
Забони давлатӣ – тоҷикӣ.
Воҳиди пулӣ – сомонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Тоҷикистон дар гӯшаи Ҷанубу Шарқии Осиёи Марказӣ воқеъ гардидааст. Қаламрави онро дар шимол ва дар ҷануб роҳи оҳан бо шабакаи роҳи оҳани Осиёи Марказӣ пайваст намуда, бо роҳи оҳани собиқ ҷумҳурияҳои Иттифоқи Шӯравӣ баромад дорад. Тавассути он Тоҷикистон метавонад бо мамлакатҳои

дурдасти Аврупо ва Осиё доду гирифти иқтисодӣ намояд. Дар ҷануб ба воситаи роҳи обии дарёи Панҷ ва Ому ба Афғонистон ва Ӯзбекистон баромад дорад. Шоҳроҳи автомобилгарди Хоруғ – Ош имконият медиҳад, ки бо Қирғизистон ва як қисми шаҳрҳои Ӯзбекистон (водии Фарғона) алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад.

Тоҷикистонро аз ҷанубу шарқ системаи қаторкӯҳҳои баланд аз мамлакатҳои ба мо ҳамсояи Ҷанубу Шарқии Осиё ҷудо мекунанд. Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ барои ба бозори ҷаҳонӣ баромадан ва инкишоф додани иқтисодиёти мамлакат зарур аст, ки он бо мамлакатҳои ҷаҳон алоқаи иқтисодӣ дошта бошад. Ба ҳамин мақсад шоҳрохи Кӯлоб–Қалъаи Хумб–Хоруғ–Қулма сохта шуд, ки қаламрави Тоҷикистонро бо шоҳрҳои Қароқурум мепайвандад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Тоҷикистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Қаламрави он аз ду қисм иборат аст: минтақаи кӯҳҳо ва ҳамвориҳо. Кӯҳҳо аз 9/10 ҳиссаи масоҳати Тоҷикистонро ташкил менамоянд. Иқлими миёнакӯҳҳо мӯътадил ва дар баландкӯҳҳо хунук мебошад. Шароит барои заминдорӣ номусоид аст. Иқлими қисми ҳамворӣ гарми континенталӣ мебошад. Дар тамоми ноҳияҳо (ғайр аз кӯҳистон) пахта парвариш мекунанд. Дар қисми ҷанубӣ мамлакат бошад пахтаи маҳиннах хеле хуб нашъу нумӯ мекунад. Ҳамвориҳо минтақаи яклухту пайвастаро ташкил намекунанд. Онро қаторкӯҳҳо ба водиҳои алоҳида ҷудо карданд: водии Фарғонаи Ғарбӣ, Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Қизилсую Яхсу. Мавзеъҳои баланди онҳо барои лалмикории зироатҳои ғалладонагӣ мусоид мебошад.

Бо сохти геологӣ ва релефи маҳал сарватҳои зеризаминӣ ва гидроэнергетикӣ вобаста мебошад. Захираи гидроэнергетикӣ аз 1/10 ҳиссаи захираи гидроэнергетикии ИДМ-ро ташкил мекунад. Дарозии ҳамаи дарёҳои Тоҷикистон ба 30 ҳазор километр баробар аст. Ҳисоби миёнаи оби ҷоришаванда ба 80 миллиард метри мукааброташкил менамояд.

Тоҷикистон аз сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят бой аст. Дар қаламрави он 350 кони сарватҳои зеризаминӣ тадқиқ карда шудааст. Аз сарватҳои маъданӣ сурб, руҳ, мис, сурма, симоб, нуқра, тилло, волфрам, молибден, висмут, қалъагӣ, селастин ва маъдани оҳан аҳамияти калони саноатӣ доранд.

Релефи Тоҷикистон ба ҷойгиршавии заминҳои киштшаванда низ таъсир расонида аст. Заминҳои ба кишоварзӣ мувофиқ ҳамагӣ 7 фоизи қаламрави ҷумҳуриро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар водиҳо воқеъ гардиданд. Заминҳои минтақаи кӯҳӣ ва адирҳо барои кишти зироатҳои лалмӣ ва чарогоҳ истифода мешаванд. Релефи кӯҳӣ инчунин сабаби нобаробар ҷойгир шудани аҳолӣ

гардидааст. Аз ин ҷост, ки 85 фоизи аҳолии ҷумҳурӣ дар ноҳияҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ ҷойгир шудааст. Кӯҳҳо на фақат ба шароиту сарватҳои табиӣ, ҷойгиршавии аҳолӣ, инчунин ба географияи хоҷагии халқ тобиши хоса медиҳад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Асоси хоҷагии халқи Тоҷикистонро маҷмӯи кишоварзию саноатӣ ташкил менамояд. Он ба истифодаи сарватҳои обу заминӣ ва малакаи бисёрасраи аҳолӣ асос ёфта аст. Таркиби он аз таркиби соҳавии маҷмӯаи кишоварзию саноатии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ кам фарқ менамояд. Одатан дар ҳайати он се соҳаи истеҳсолоти моддиро фарқ мекунанд: 1) Соҳаҳое, ки воситаҳои пешрафти кишоварзӣ (сохтмони деҳот, мелиоратсия, истеҳсоли мошинҳои соҳаи кишоварзӣ, нуриҳои минералӣ, моддаҳои заҳрдор, таъминоти моддию техникӣ, муассисаҳои нақшакашию тадқиқотӣ)-ро таъмин менамоянд; 2) Соҳаҳои кишоварзӣ; 3) Соҳа ва муассисаҳое, ки ба нигаҳдорӣ (анбор ва яхдонҳо), кашондан (нақлиёт) ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (саноати сабук, хӯрокворӣ ва хӯроки омехтаи чорво) машғуланд.

Соҳаҳои кишоварзӣ – Заминдорӣ ва чорводорӣ асоси ташаккулёбӣ ва инкишофи маҷмӯи кишоварзию саноатии ҷумҳуриро ташкил менамоянд. Ин соҳаҳо вобаста ба таркиб ва дараҷаи инкишоф аз якдигар фарқ менамоянд. Заминдорӣ соҳаи асосӣ мебошад. Аммо заминҳое, ки барои кишт мувофиқанд, он қадар зиёд нестанд. Аз 4,6 млн га замини кишоварзӣ ҳамагӣ 16 фоизи он кишт карда мешавад. Боқимондаи онро ниҳолҳои бисёрсола (2,2%) замини партов (0,5%), алафзорҳо (0,5%) ва чарогоҳ (80,8%) ташкил менамояд. Дар шароити иқлими хушки Тоҷикистон заминдорӣ ба обёрии сунъӣ вобаста мебошад. Ба ин мақсад дар ҷумҳурӣ обанборҳо (Қайроқум, Фарҳод, Норак, Мӯъминобод, Селбур, Каттасой) ва каналҳои зиёде сохта шуданд. Дар айни замон замини обӣ 720,7 ҳазор гектарро ташкил менамоянд. Ҳоло барои васеъ намудани масоҳати заминҳои обёришаванда корҳои обёрикунӣ дар водии Бешкент, даштҳои Данғара, Ашт ва Ойкӯл давом дорад.

Соҳаҳои асосии заминдориро – пахтакорӣ, боғу токдорӣ, сабзавоткорӣ ва парвариши растаниҳои субтропикӣ ташкил менамояд. Пахта дар водии Вахш (навъи маҳиннах), ғарбии водии Фарғона ва водии Ҳисор кишт карда мешавад. Боғу токдорӣ дар вилояти Суғд, водии Ҳисор ва Рашт паҳн гардидааст. Растаниҳои субтропикӣ асосан дар водии Вахш парвариш карда мешаванд. Парвариши анҷибар дар ноҳияҳои Қумсангир ва Турсунзода ба роҳ монда шудааст. Тамокупарварӣ дар ноҳияҳои Панҷакент ва Айнӣ инкишоф ёфтааст. Сабзавотро бештар дар ноҳияҳои атрофи Душанбе ва Хуҷанд парвариш менамоянд. Картошка дар ноҳияҳои

кӯҳии Рашт, Ҷиргатол, Тоҷикобод, Тавильдара, Дарбанд, Мастчоҳи кӯҳӣ ва қисман дар Панҷакенту Ғончӣ кишт карда мешавад.

Хусусияти хоси заминдории ҷумҳурӣ аз он иборат аст, ки дар таркиби замини корам заминҳои лалмӣ афзалият доранд. Барои ҳамин ҳам ғалладонагиҳо 1/2 ҳиссаи кишти умумиро ташкил менамоянд. Ҳоло дар ҷумҳурӣ соле зиёда аз 700 ҳазор тон ғалла истеҳсол менамоянд, ки 25 фоизи талаботи ҷумҳуриро қонеъ менамояд.

Чорводорӣ баъд аз заминдорӣ соҳаи дуюми кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар водӣ ва чарогоҳҳои қаторкӯҳи Ҳисор гӯсфандони ҳисорӣ, дар нимбиёбони ҷанубии ҷумҳурӣ гӯсфандони қарокӯлӣ, уштур, дар Помир гӯсфанди маҳаллӣ ва қутос парвариш карда мешавад. Чорвои шохдори калони ширу гӯштдиҳанда дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ паҳн гардидааст. Дар атрофи шаҳри Душанбе ва Хуҷанд фабрикаҳои мурғпарварӣ ташкил карда шудаанд. Дар заминаи заминдорӣ ва чорводорӣ соҳаҳои мухталифи саноати сабук ва хӯрокворӣ инкишоф ёфтанд. Соли 2002 дар таркиби маҳсулоти умумии саноат ҳиссаи саноати сабук 10% ва хӯрокворӣ 18,9%-ро ташкил намуд. Марказҳои асосии онҳо шаҳри Душанбе, Хуҷанд, Истравшан, Панҷакент, Исфара, Конибодом, Қӯрғонтеппа ва Кӯлоб мебошанд.

Аз дигар соҳаҳои саноат барои пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ маҷмӯҳои бо ҳам алоқаманди сӯзишворию энергетикӣ ва металлургия аҳамияти калон дорад. Маҷмӯи якум истеҳсоли нефт, газ, ангиштсанг ва истеҳсоли қувваи барқро дар бар мегирад. Дар ин маҷмӯъ нерӯгоҳҳои барқи Қайроқум, қаторнерӯгоҳҳои дарёҳои Варзоб ва Вахш аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Бузургтарини он истгоҳи Норак мебошад, ки 2,7 млн кВт иқтидор дорад. Соли 2002 ҳамаги дар ҷумҳурӣ 15,3 млрд кВт-соат қувваи барқ истеҳсол карда шуд. Дар ояндаи наздик истгоҳҳои обии Роғун (3,6 млн кВт), Сангтӯда (0,8 млн кВт) ба кор медароянд. Дар ин замина маҷмӯаи металлургии ҷумҳурӣ инкишоф меёбад. Ин маҷмӯъ як қатор корхонаҳои маъдани металлҳои рангаю қимматбаҳо, истихроҷ ва коркунандаро дар бар мегирад. Ин корхонаҳо асосан дар Тоҷикистони Шимолӣ ва Марказӣ ҷойгир шуданд. Онҳо аксарияташон силсилаи коркарди пурра надоранд. Маҳсулоти онҳо ба шакли консентрат (ордаи металл), ба фурӯш бароварда мешаванд. Дар айни замон маҷмӯи металлургӣ 54 фоизи маҳсулоти умумии саноатро истеҳсол менамояд.

Калонтарин корхонаи маҷмӯи металлурги Тоҷикистон заводи алюминии Турсунзода ва тиллои Панҷакент мебошанд. Заводи алюминӣ дар асоси ашёи хоми кашондаи бурунмарзӣ кор мекунад. Баробари аз худ кардани нефелину сенити кони Тӯрпӣ (ноҳияи Рашт) завод аз ашёи хоми маҳаллӣ таъмин мегардад.

Қисми асосии таркиби қаламравии саноати ҷумҳуриро маҷмӯи байни ноҳиявию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ ташкил менамояд. Вай аз якчанд ҳалқаҳои истеҳсолӣ ташаккул ёфта аст, ки онҳоро сикли истеҳсолӣ меноманд. Он дар асоси робитаҳои устувори истеҳсолии ба ҳам алоқаманд, ки дар атрофи як истеҳсолоти асосӣ инкишоф ёфтанд, ташаккул меёбад. Чунин сиклҳои истеҳсолӣ вобаста ба намудҳои ашёи хом ва манбаи сӯзишворию энергия гуногун мешаванд. Онҳо асоси ҳама гуна маҷмӯҳои минтақавию истеҳсолӣ (ноҳиявӣ ва байни ноҳиявӣ)-ро ташкил менамоянд. Маҷмӯи минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ маҷмӯи истеҳсолии байниноҳиявӣ (ноҳияҳои иқтисодӣ) мебошад. Ҳоло дар қаламрави он асосан дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ ва сӯзишворию қувваи барқ сиклҳои мухталифи истеҳсолӣ ба мисли сикли истеҳсолии газоэнергохимиявӣ, электрохимиявӣ, гидроэлектрометаллургӣ, кишоварзию саноатӣ ва индустриалию сохтмонӣ ташаккул ва инкишоф ёфтаанд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари ахолӣ ба 1,14 ҳазор доллар ташкил медиҳад.

Нақлиёт. Дар робитаҳои иқтисодию дохилӣ ва бурунмарзии Тоҷикистон нақлиёт аҳамияти ниҳоят калон дорад. Аммо вобаста ба мураккабии релеф қаламрави ҷумҳурӣ аз шабакаи нақлиёт, пеш аз ҳама аз роҳи оҳан он қадар таъмин нест. Роҳҳои оҳани мавҷудаи ҷумҳурӣ шохаҳои алоҳидаи роҳи оҳани Осиёи Марказӣ мебошад. Ба воситаи онҳо қисми асосии алоқаҳои иқтисодии бурунмарзии ҷумҳурӣ ба амал бароварда мешаванд. Солҳои охир барои беҳтар намудани бор ва мусофиркашонии дохил ва байни ноҳияҳои иқтисодӣ дар қатори роҳи оҳани мавҷуда (Хавос–Хуҷанд–Конибодом–Исфара, Тирмиз–Душанбе, Тирмиз–Қӯрғонтеппа–Ёвон) роҳи оҳани Қӯрғонтеппа–Кӯлоб сохта шуд. Дар оянда сохтмони роҳи оҳани Кофарниҳон–Файзобод ва Самарқанд–Панҷакент дар назар дошта шудааст.

Дар боркашонии дохилӣ ва байниноҳиявӣ нақлиёти автомобилӣ аҳамияти куллӣ дорад. Тақрибан 90 фоизи боркашонии дохили ҷумхурӣ ба воситаи нақлиёти автомобилӣ амалӣ гардонида мешавад. Роҳҳои асосии автомобилие, ки ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳуриро бо ҳамдигар мепайванданд (Душанбе–Хуҷанд, Душанбе–Хоруғ, Ош–Хоруғ) ва баромади ҷумҳурии моро бо Қирғизистон ва Ӯзбекистон таъмин менамоянд, мавсимӣ мебошанд. Барои дар давоми сол амал кардани роҳи автомобилгарди Душанбе–Хуҷанд, соли 1999 кандани нақти (роҳи зери кӯҳӣ) ағбаи Анзоб оғоз ёфт. Ба ҳамин мақсад роҳи нави Кӯлоб–Қалъаихум–Хоруғ сохта шуд. Он боркашонии мунтазамро ба Вилояти Бадахшони Кӯҳӣ таъмин менамояд.

Соли 2004 роҳи мошингарди Душанбе–Кулоб–Хоруғ тавассути ағбаи Қулма ба шоҳроҳи байналмилалии Қароқурум пайваст карда шуд. Ин роҳ алоқаи иқтисодии ҷумҳурии моро бо мамлакатҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқии Осиё таъмин менамояд. Сохтани панҷ кӯпруки аз болои дарёи Панҷ ҷумҳуриро бо давлати Афғонистон ва Покистон мепайвандад. Роҳи автомобилии Саратош Қирғизистон сохта шуда истодааст. Нақлиёти обӣ ва қубурӣ асосан аҳамияти маҳаллӣ доранд. Тавассути нақлиёти ҳавоӣ мусофиркашӣ ва баъзан боркашонии бурунмарзии ҷумҳурӣ ба ҷо оварда мешавад. Ҳоло Тоҷикистон дорои 480 километр роҳи оҳан ва 29900 километр роҳи автомобилӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географии ҷумҳурӣ баҳо диҳед.
2. Иқлими Тоҷикистон барои инкишофи кишоварзӣ чӣ гуна таъсир мерасонад?
3. Қаламрави Тоҷикистон аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ ғанӣ аст?
4. Асоси хоҷагии халқи Тоҷикистонро кадом маҷмӯи истеҳсолӣ ташкил менамояд?
5. Инкишофи кадом соҳаҳои саноат ба тараққиёти кишоварзӣ вобаста мебошанд?
6. Маҷмӯи сӯзишворию энергетикӣ кадом соҳаҳои саноатро дар бар мегирад?
7. Калонтарин корхонаҳои маҷмӯи металлургии Тоҷикистон (металлургияи ранга), кадомҳоянд?
8. Дар маҷмӯаи минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ кадом сиклҳои истеҳсолӣ инкишоф ёфтаанд?
9. Кадом намуди нақлиёт дар алоқаи иқтисодӣ бурунмарзӣ бартарӣ дорад?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави Тоҷикистон аз даврaҳои қадим инҷониб аҳолӣ маскун шуда буд. Он гоҳе ба дасти як империя ва гоҳе ба дасти дигари он мегузашт. Дар асри VI томелод қаламрави онро форсҳо ва дар асри IV Искандари Мақдунӣ тасарруф кард. Баъд дар асри III пеш аз мелод ба ҳайати шоҳигарии Юнону Бохтария ва Кӯшониҳо дохил мешуд. Дар асри VIII бошад, арабҳо тасарруф карданд. Сипас дар асри IX–X ба ҳайати сулолаи Сомониён – асосгузори давлати тоҷикон тоҷикон дохил шуд, ки дар асри XIII онро муғулҳо забт намуданд. Соли 1868 ин қаламравро Россия базӯрӣ ба худ хамроҳ намуд. Баъди инқилоби Октябри соли 1924 аввал Ҷумҳурии автономӣ, баъд дар соли 1929 Ҷумҳурии Шӯравӣ сотсиалистии Тоҷикистон эълон карда шуд. Дар соли 1991 баъди барҳам хурдани собиқ Шӯравӣ давлати мустақил гардид.

2. Вобаста ба урфу одат ва анъана афзоиши табиӣ аҳолӣ дар Тоҷикистон зиёд аст.
Соли 2000-ум афзоиши табии аҳолӣ ба ҳар 1000 нафар 27 касро ташкил намуд. Зичии аҳолӣ дар як км. мураббаъ 43,8 нафарро ташкил менамояд. Дар вилояти Суғд ба 74,8, дар Хатлон ба 88,5, дар Бадахшони Кӯҳӣ ба 3,2 нафар баробар аст. Тоҷикистон мамлакати сермиллат мебошад. Зиёда аз 63 фоизи онро тоҷикон ташкил менамоянд.
3. Вазъияти мураккаби сиёсие, ки Тоҷикистон аз сар гузаронид, алоқаи иқтисодии онро бо дигар давлатҳои ҷаҳон душвор гардонид. Ба ин нигоҳ накарда, дар айни замон бо Россия, Қазоқистон, Украина, Ӯзбекистон ва дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодии доимӣ дорад. Тиҷорати берунӣ оҳиста-оҳиста бо мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Чин, мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна барқарор шуда истодааст. Дар айни замон содироти ҷумҳурӣ 737 воридоти он 721 млн долларро ташкил менамояд. Минбаъд инкишоф ёфтани тиҷорати беруна ба пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ вобаста мебошад.

Худатонро санҷед

1. Инкишофи хоҷагии ҳалқи Тоҷикистон ба табиати он чӣ вобастагӣ дорад?
2. Ташаккул ёфтани қаламрави Тоҷикистон чӣ тавр ҷараён гирифт?
3. Дараҷаи баланди афзоиши табиии аҳолии Тоҷикистон ба чӣ вобастагӣ дорад?
4. Тоҷикистон бо кадом ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодӣ дорад?

Аз нигоҳи шумо

Барои он ки Тоҷикистон худро бо ғалла таъмин намояд, чӣ бояд кард?

Ба шоҳроҳи Қарокурум баромадани Тоҷикистон алоқаи иқтисодии онро беҳтар карда метавонад ё не? Агар беҳтар карда тавонад, чӣ тавр?

ҚИРҒИЗИСТОН

Масоҳаташ – 198,5 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 5,0 млн нафар.
Пойтахташ – Бишкек.
Забони давлатӣ – қирғизӣ.
Воҳиди пулӣ – сом.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Қирғизистон дар канори ҷанубу шарқии Осиёи Марказӣ воқеъ гардидааст. Аз ҷиҳати мавқеи иқтисодию географӣ ва шароити иқлимию хусусияти инкишофи хоҷагӣ дар байни Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон мавқеи хосро ишғол менамояд. Қаторкӯҳи Тян-Шон қалamрави Қирғизистонро ба қисмҳои алоҳида ҷудо менамояд: Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ. Қалamрави онро дар шимол роҳи оҳан ба Қазоқистон, дар ҷанубу ғарб ба Ӯзбекистон пайваст мекунад. Тавассути онҳо Қирғизистон бо мамлакатҳои дуру наздик доду гирифти иқтисодӣ дорад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Қирғизистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Бештар аз 1/3 ҳиссаи қалamрави онро қаторкӯҳҳо, суфакӯҳҳои сатҳашон ноҳамвор ташкил менамоянд. Тақрибан 60 фоизи қалamрави Қирғизистон барои кишов[illegible]зӣ мувофиқ мебошад. Вобаста ба сатҳи маҳал иқлими он мухталиф аст. Иқлими водии Чу ва Талас ба иқлими ҷанубии Қирғизистон ва Украина, иқлими қисми водии Фарғонагӣ ба иқлими Осиёи Марказӣ шабоҳат дорад. Дар ҳамвориҳои доманакӯҳӣ боришот аз ҳама бештар дар моҳҳои апрелу май ва дар минтақаи кӯҳҳо бошад, ба нимаи аввали тобистон (июл) рост меояд.

Дарёҳои Қирғизистон ба ҳавзаи дарёи Сир дохил мешаванд. Калонтарини он дарёи Нарин буда, аз сарвати энергетикӣ бой мебошад. Як қисми онро барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд. Дарёҳо на фақат аҳамияти энергетикӣ, инчунин аҳамияти обёрӣ доранд. Вобаста ба релеф ва мухталифии шароити иқлимӣ, хок ва наботот ба таври амудӣ паҳн гардидаст. Дар минтақаи аз ҳама поёнӣ (то 1250 м) хоки хокистарранг, дар баландиҳои то 2000 м хоки дорчинии равшан, дорчинии норавшан, сиёҳхок ва дар баландии то 3000 м хокҳои сиёҳхоку марғузорӣ, дар баландии 4000 м хоки марғузори кӯҳӣ ба назар мерасанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар қалamрави Қирғизистон захираи калони сурмаю симоб, металлҳои

ранга ва инчунин ангишт, обҳои маъданӣ, ашёи хоми маҳсуноти сохтмон муайян карда шуданд. Ҳамин тавр, шароит ва сарватҳои табиии Қирғизистон барои ташкил ва инкишоф додани хоҷагии бисёрсоҳа имконият медиҳад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Хоҷагии халқи Қирғизистон бисёрсоҳа мебошад. Дар таркиби он мавқеи асосиро маҷмӯи кишоварзию саноатӣ ишғол менамояд. Асоси ин маҷмӯро чорводорӣ ва заминдорӣ ташкил мекунад. Чорводорӣ ба парвариши гӯсфандони ниммаҳин ва маҳинпашм, чорвои калони шохдор ва асп махсус гардонида шудааст. Соли 2003 саршумори гӯсфанду буз 3,8 чорвои калон бошад 1,0 млн сарро ташкил намуд. Дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Қирғизистон аз ҷиҳати истеҳсоли гӯшт ва пашм ҷои сеюмро ишғол менамояд. Дар зироаткорӣ ҷои аввалро кишти лаблабуи қанд, зироатҳои нахдиҳанда, тамоку ва кӯкнор ишғол менамоянд. Дар заминҳои лалмӣ ва обёришаванда ғалла кишт менамоянд. Қирғизистон аз ғалла худашро таъмин менамояд. Дар водии Фарғона ва Чу боғу токпарварӣ инкишоф ёфтааст. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ саноати хӯрокворӣ (гӯшткоркунӣ, равғану панирпазӣ, равғанкашӣ) ва сабук (истеҳсоли матоъи пахта, шоҳӣ, моҳут, пойафзол ва маҳсулоти дӯзандагӣ) инкишоф ёфтанд. Соли 2002 ин соҳаҳо мутобиқан 7–15 фоизи умумии саноатро медод. Мошинсозӣ барои қонеъ гардонидани талаботи маҷмӯи кишоварзию саноатӣ нигаронида шудааст. Вай барои соҳаи кишоварзӣ мошинаю механизмҳо, мошини боркаш ва таҷҳизот барои саноати хӯрокворӣ истеҳсол менамояд. Аз дигар соҳаҳои махсусгардонида дар Қирғизистон металлургияи ранга тараққӣ кардааст. Ин соҳа истеҳсол ва коркарди сурма, симоб, сурб, руҳ ва тиллоро дар бар мегирад. Захираи калони манбаъҳои обӣ дар оянда соҳаи гидроэнергетикиро ба соҳаи махсусгардонидаи саноат табдил медиҳад. Ҳоло дар дарёи Нарин истгоҳҳои барқӣ (ГЭС)-и Токтагул ва Курксой сохта шудаанд. Истеҳсоли қувваи барқ соли 2002, 11,9 млрд кВт-соатро ташкил намуд. Саноати сӯзишворӣ (истеҳсоли нефт, газ ва ангишт), аҳамияти маҳалӣ доранд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 14,0 млрд доллар (ба ҳар сари аҳолӣ 2800 доллар)-ро ташкил мекунад.

Дар нақлиёти Қирғизистон вобаста ба мураккабии релеф асосан роҳҳои автомобилӣ инкишоф ёфтааст. Вай қисмҳои алоҳидаи қаламрави Қирғизистон, водии Фарғона, Чу, Талас, фурӯхамидаи Исиққӯл ва Тян-шони кӯҳиро бо ҳам мепайвандад. Роҳи Ош-Хоруғ Қирғизистонро бо Тоҷикистон пайваст менамояд. Роҳи оҳан он қадар инкишоф наёфтааст. Ҳамаги 370 километр роҳи оҳан дорад, ки тавассути он боркашонии бурунмарзии мамлакат ба амал бароварда мешавад. Роҳи автомобилӣ 30300 километрро ташкил менамояд.

Қаламрави Қирғизистон ба ду зерноҳияи иқтисодӣ (Қирғизистони Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ) ҷудо мешавад. Қирғизистони Шимолӣ зерноҳияи аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта ба ҳисоб меравад. Он аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми зиёди ғаллаю маҳсулоти чорводориро истеҳсол менамояд.

Дар айни замон иқтисодиёти Қирғизистон давраи гузаришро аз сар гузаронида истодааст.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географии Қирғизистон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Барои чӣ ба кӯҳсор будани қаламрави Қирғизистон нигоҳ накарда зиёда аз нисфи он барои кишоварзӣ мувофиқ мебошад.
3. Иқлими водии Чу ва Талас ба иқлими кадом давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шабоҳат дорад?
4. Қаламрави Қирғизистон аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой мебошад?
5. Барои чӣ дар таркиби хоҷагии халқи Қирғизистон маҷмӯи кишоварзию саноатӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.
6. Кадом соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ соҳаҳои махсусгардонидаи Қирғизистон ба ҳисоб меравад?
7. Кадом қисми Қирғизистон бештар тараққӣ кардааст?

Маводи иловагӣ

1. Қабилаҳои қирғиз аз сароби Енисей дар зери фишори гунҳо, баъд муғулҳо ба қаламрави кунунии Қирғизистон маскун шуданд. Аз асри VI то XII қаламрави имрӯзаи Қирғизистон дар зери тасаруфи туркҳо буд. Дар асри XII муғулҳо забт намуданд. Баъд дар асри XVII ба ҳайати хонигарии Ойрат ва дар асри XIX ба ҳайати хонигарии Қӯқанд дохил мешуд. Соли 1876 ба Россия муттаҳид карда шуд. Он ҳамчун қисми Туркистон соли 1918 озод гардид ва дар қаламрави он ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид. Солҳои 1924–1926 вилояти автономӣ, баъд соли 1936 ҷумҳурии иттифоқӣ эълон карда шуд. Соли 1991 баъди пош хурдани собиқ Шӯравӣ истиқлолият ба даст даровард.
2. Дар қаламрави Қирғизистон зичии аҳолӣ ба ҳисоби миёна 23 нафарро ташкил менамояд. Дар водии Чу ва Фарғона зичии аҳолӣ аз ин якчанд маротиба зиёд аст. Афзоиши табиии аҳолӣ дар 1000 нафар аҳолӣ 16 нафарро ташкил менамояд. Дар таркиби аҳолӣ қирғизҳо 58,6 фоизро ташкил менамояд. Аҳолии шаҳр 35 фоизи аҳолиро дар бар мегирад.
3. Баъди ба даст даровардани истиқлолият дар муносибати тиҷоратии берунӣ дигаргунии ҷиддӣ ба амал наомадааст. Шарикони асосии тиҷоратии берунии Қирғизистон Россия, Украина, Ӯзбекистон,

Қазоқистон ва дигар давлатҳои ИДМ мебошад. Соли 2002 дар тиҷорати берунаи Қирғизистон содирот 486, воридот 587 млн доллярро ташкил намуд. Аз тарафи ташкилотҳои байналхалқӣ ва фирмаҳои хориҷӣ барои ташаккул додани муносибати иқтисодиёти бозоргонӣ дар соҳаи металлургияи ранга, электроэнергетика ва ғайра кӯмак расонида мешавад.

Худатонро санҷед

1. Чаро дар Қирғизистон чорводорӣ соҳаи махсус гардонида ба ҳисоб меравад?
2. Давраҳои ташаккулёбии қаламрави Қирғизистон ба чӣ вобаста аст?
3. Аз чӣ сабаб солҳои охир ҳиссаи қирғизҳо дар таркиби аҳолӣ афзуд?
4. Қирғизистон бо кадом ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодӣ дорад?

Аз нигоҳи шумо

Барои чӣ ташкилотҳо ва фирмаҳои байналхалқӣ ба соҳаи металлургияи ранга ва электроэнергетикӣ кӯмак мерасонанд?

Дар оянда дар Қирғизистон кадом соҳаҳои саноат бештар инкишоф меёбад?

ҲИНДУСТОН

Масоҳаташ – 3287,7 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 1,0 млрд нафар.
Пойтахташ – Деҳлӣ.
Забони давлатӣ – ҳиндӣ.
Воҳиди пулӣ – рупияи ҳинду.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ҳиндустон дар қисми Ҷанубии Осиё воқеъ гардида аст. Қисми зиёди қаламрави онро аз мамлакатҳои ҳамсоя ҳудуди табиию географӣ ҷудо менамояд, ҳудуди онро аз шимол қаторкӯҳҳои Ҳимолой, Қароқурум, аз ғарб биёбони Тар, баҳри Араб, аз шарқ халиҷи Бангола иҳота карданд. Ба ин нигоҳ накарда мавқеи марказӣ доштани Ҳиндустон дар Ҷанубии Осиё мавқеи иқтисодию географии онро барои пешрафти иқтисодиёт мусоид

менамояд. Ба он хотир, ки Ҳиндустон дар сари роҳҳои муҳимми баҳрӣ, хушкигард ва ҳавоӣ ҷойгир шудааст, ин роҳҳо мамлакатҳои Аврупо, Африко, Шарқи Наздикро бо мамлакатҳои ҳавзаи Уқёнуси Ҳинд ва Ором пайваст менамояд. Ин аз як тараф алоқаю иқтисодиёти Ҳиндустонро бо он мамлакатҳо беҳтар ва аз дигар тараф дар баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти он кӯмак мерасонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Вобаста ба бузургии масоҳат (аз шимол ба ҷануб дар масофаи 3200 ва аз ғарб ба шарқ 2700 километр кашол ёфтааст) шароит ва сарватҳои табиии Ҳиндустон ниҳоят мухталифанд. Заминаи пешакии табиии қаламрави он барои инкишоф додани саноат ва кишоварзӣ хеле мусоид мебошад. Пеш аз ҳама мамлакат дорои захираи калони сарватҳои зеризаминӣ, минералӣ, маъданӣ мебошад. Аз ҷумла, захираи маъдани оҳан 22,4 миллиард тоннаро ташкил менамояд. Дар таркиби маъдан то 70 фоиз оҳан мавҷудаст. Қисми асосии он дар ҳавзаи Сингбжум ва Ҳиндустони Марказӣ ҷойгир шудааст. Аз дигар намуди маъданҳо марганес, хромит ва боксит захираи калон доранд. Захираи ангишти коксдиҳанда 3, ангишти сиёҳтоб 125 миллиард тоннаро ташкил менамояд. Ҳавзаҳои калони онҳо дар водии дарёи Дамодар ва Ҳиндустони Ҷанубӣ воқеъ гардиданд. Дар водии дарёи Брахманпутра ва Ҳиндустони Ғарбӣ конҳои нефт ва газ тадқиқ карда шуданд. Регҳои соҳили Ҳиндустон бошад, аз захираи унсурҳои радиоактивӣ бой мебошад. Дар қисмҳои алоҳидаи мамлакат инчунин захираи графит, магнезит, слюда ва ашё барои истеҳсоли масуноти сохтмонӣ муайян карда шуданд.

Дарёҳои мамлакат дорои захираи начандон калон неруи барқӣ мебошад. Истгоҳҳое, ки дар дарёҳо сохта мешаванд, барои 40 млн кВт қувваи барқ истеҳсол намудан иқтидор доранд. Аз сабаби истифодаи зиёди об дар кишоварзӣ барои истеҳсоли қувваи барқ пурра истифода бурдани захираи неруи барқии дарёҳо ғайри имкон мебошад.

Шароити табиии мамлакат барои инкишофи кишоварзии серсоҳа мусоидат менамояд. Аз қисми миёнаи қаламрави Ҳиндустон хатти тропикии Шимолӣ мегузарад, ки дар минтақаи иқлими муссонии субтропикӣ ва тропикӣ воқеъ гардидааст. Ҳарорати миёнаи солона дар қисми зиёди қаламрави мамлакат +23–28 дараҷа, дар минтақаи кӯҳҳои баланд аз 0 дараҷа паст мефарояд. Барои иқлими муссонӣ (мавсимӣ) дар давоми сол нобаробар тақсим шудани боришот хос мебошад. Зиёда аз 80 фоизи боришот ба фасли тобистон рост меояд. Дар ҳамвории Бангол аз 1500 то 2500 мм, дар суфакӯҳи Декан бошад, аз 1500 мм камтар боришот меборад. Зимистон давраи камбориш мебошад. Дар ин давра кишоварзӣ ба обёрии сунъӣ мӯҳтоҷ аст.

Истифода бурдани обёрии сунъӣ самаранокии истифодабарии хокро беҳтар менамояд. Хок вобаста ба ҷинсҳои хокҳосилкунанда ва мавҷудияти моддаҳои пӯсида гуногун мешаванд. Дар водии дарёҳо хоки ҳосилхези алювалӣ, дар суфакӯҳи Декан хоки гилии сиёҳ паҳн гардиданд. Дар мавзеъҳое, ки боришот аз ҳад зиёд меборад, хоки сурхча ва зардтоб паҳн шуданд. Чарогоҳҳои мамлакат камалаф мебошад. Дар давраи беборишӣ алафҳо хушк мешаванд. Чарогоҳҳои субалпӣ аз сабаби аз маҳалҳои аҳолинишин дур ҷойгир шуданашон суст истифода бурда мешавад. Як қисми масоҳати мамлакатро ҷангал ва бутазорҳо ишғол намуданд. Онҳо 1/5 ҳиссаи қаламрави мамлакатро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр шароит ва сарватҳои табиии Ҳиндустон барои инкишоф ёфтани саноат ва кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Аҳолӣ. Ҳиндустон яке аз мамлакатҳое аст, ки дар он афзоиши аҳолӣ хеле зиёд аст. Аз ин таҳлили саршумори аҳолӣ, ки аз соли 1981 сар карда (ҳар 10 сол) гузаронида мешавад, гувоҳӣ медиҳад. Ҳоло дар Ҳиндустон ҳар сол 17 млн нафар аҳолӣ меафзояд. Агар бо ҳамин суръат аҳолии Ҳиндустон афзоиш ёбад, дар аввалҳои асри XXI аз 1,5 млрд нафар зиёд мешавад. Ин дар назди давлат якчанд масъалаҳои иҷтимоиро пеш мегузорад. Таъмин намудани аҳолӣ бо хӯрока, сару либос, манзил, шуғл аз қабили он масъалаҳо мебошанд. Ҳукумати Ҳиндустон ин душвориҳоро дар назар дошта, барномаи ба "низом даровардани оила"-ро қабул кард, ки мувофиқи он тавлиди зиёди кӯдакон маҳдуд карда шудааст. Шиори он "ду ба ду" мебошад.

Ҳиндустон мамлакати сермиллаттарини дунё мебошад. Дар он ҷо зиёда аз 100 миллат ҳаёт ба сар мебаранд. Онҳоро мафҳуми "ҳинду" муттаҳид месозад. Забони ҳиндӣ забони давлатӣ мебошад. Ба сифати забони дуюми давлатӣ забони англисиро истифода мебаранд. Дини асосӣ индуизм мебошад. Онро қисми зиёди аҳолӣ парастиш менамоянд. Зичии аҳолӣ дар ҳама қисмҳои қаламрави мамлакат як хел нест. Вай дар доманакӯҳҳои Ҳимолой дар як километр мурабаъ 2–4, дар ҳамвории Ҳинду Ганг 500 нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳолӣ дар водии дарёҳо ва ҳамвориҳои соҳилӣ ҷойгир шудааст. Қисми асосии аҳолӣ дар деҳот (70 фоиз) зиндагӣ менамояд. Аҳолии шаҳр ҳамагӣ 30 фоизи аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Ба ин нигоҳ накарда миқдори шаҳрҳо сол то сол меафзояд. Ҳоло дар мамлакат 3 ҳазор шаҳр вуҷуд дорад. Калонтарини онҳо Калкута, Бомбей, Деҳлӣ ва Мадрас мебошад. Ҳиндустон ҷумҳурии федеративӣ мебошад. Қаламрави он дар асоси ба ҳисоб гирифтани забон ва миллат ба якчанд иёлат тақсим карда шудааст.

Тавсифи умумии хоҷағӣ. Ҳиндустон мамлакати кишоварзӣ мебошад. Дар ин соҳа тақрибан 70 фоизи аҳолӣ шуғл дорад. Он

аз 1/3 ҳиссаи даромади миллии мамлакатро медиҳад. Солҳои охир барои инкишоф додани кишоварзӣ давлат дар мамлакат ислоҳот гузаронид, ки онро "инқилоби сабз" меноманд. Мувофиқи мақсад ва талаботи ислоҳот дар мамлакат заминдории помешикиро маҳдуд намуда, ба деҳқонони безамин ва камзамин замин дода, ҳаракати ба кооперативҳо муттаҳид шудани деҳқононро дастгирӣ намуд. Мувофиқи барномаи "Тараққиёти обшинӣ" давлат ба кооперативҳо ёрдами молиявию техникӣ мерасонад. Дар як вақт зимни таҷрибаи пешқадами фермаҳои давлатӣ дар байни аъзоёни кооператив усулҳои самарабахши агротехникӣ (коркарди хок)-ро паҳн менамояд. Барои харидани тухми хушсифат, нуриҳои минералӣ ва техникаю таҷҳизотҳои соҳаи кишоварзӣ давлат қарз медиҳад. Дар шароити иқлими муссонӣ барои ба даст овардани ҳосили устувор давлат ба васеъ намудани масоҳати замини обёришаванда диққати ҷиддӣ медиҳад. Дар мамлакат иншоотҳои калони гидротехникӣ сохта шуданд. Дар натиҷа масоҳати заминҳои обёришаванда ба 70 млн гектар расонида шуд. Ҳамаи ин чорабиниҳо дар шароити маҳдуд будани имконияти васеъ намудани замини кишт бо усули интенсивӣ тараққӣ додани кишоварзӣ равона карда шудааст.

Расми 54. Харитаи иқтисодии Ҳиндустон

Дар таркиби соҳавии кишоварзии Ҳиндустон зироатчигӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Вай тақрибан аз 4/5 ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро медиҳад. Ҳиндустон аз ҷиҳати ҷамъоварии чой, арахис (чормағзи заминӣ), рапс, ҷут ва найшакар дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол менамояд. Дар истеҳсоли ҷаҳонии тамоку ҷойи сеюмро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати ҷамъоварии пахта ва гандум бошад, дар миқёси ҷаҳон ҷойи чаҳорумро мегирад. Ҳиндустон ба миқдори зиёд каучук ва қаҳва низ истеҳсол менамояд. Аз зироатҳои ғалладонагӣ бештар шолӣ, гандум, ҷав, арзан, ҷуворӣ кишт карда мешавад. Захираҳои солонаи гандум 45 млн тоннро ташкил менамояд. Ҳиндустон яке аз содиркунандаи калони ғалла мебошад. Ҳар сол 470 млн тонни онро

ба хориҷа мебаранд. Ба қатори ғалладонагиҳо зироатҳои лӯбиёгӣ ҳам кишт менамоянд. Баробари аф. ҷани ҷамъоварии ғалладона ва дигар намудҳои озуқаворӣ аз хориҷа овардани хӯрокворӣ нисбатан кам шуд. Барои он ки солҳои охир 85 фоизи замини киштро барои парвариши хӯрокворӣ истифода мебаранд.

Чорводорӣ соҳаи дуюмдараҷаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Ба ин нигоҳ накарда, Ҳиндустон аз ҷиҳати саршумори чорво дар миқёси ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Ба он тақрибан 20 фоизи саршумори чорвои ҷаҳон рост меояд. Маҳсулотнокии он ниҳоят паст мебошад. Аз сабаби норасогии чарогоҳ ва камалафии онҳо чорво хароб аст. Соҳаи асосии чорводорӣ чорвои шохдори калон, буз ва гӯсфандпарварӣ мебошад. Ҳоло дар Ҳиндустон 200 млн чорвои калон парвариш мекунанд. Чорвои калонро асосан ҳамчун қувваи корӣ истифода мебаранд. Ҳоло дар кишоварзии Ҳиндустон 50 фоизи аҳолӣ банд буда, 20 фоизи даромади миллии онро медиҳад.

Саноати Ҳиндустон асосан дар заминаи ашёи хом ва сӯзишвории маҳаллӣ инкишоф меёбад. Дар ин ҷода баъди ба даст даровардани истиқлолият (с. 1950) Ҳиндустон ба муваффақиятҳои калон ноил гардидааст. Пеш аз ҳама дар таркиби саноати мамлакат тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Баробари инкишоф ёфтани соҳаҳои анъанавии саноат (саноати сабук ва хӯрокворӣ) дар як муддати кӯтоҳ соҳаҳои ҳозирзамони саноати вазнин аз ҷумла металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ ва химиявӣ ташаккул ёфтанд. Дар баъзе соҳаҳои он сектори давлатӣ бартарӣ дорад. Хусусан саҳми давлат дар барпо намудани заминаи энергетикӣ калон аст. Дар гузашта аз 3/5 ҳиссаи қувваи барқ аз ҳисоби истифода бурдани порӯи хушк (тапак) ва ҳӯзум истеҳсол карда мешуд. Дар айни замон қисми асосии қувваи барқро неругоҳҳои барқие истеҳсол менамоянд, ки дар асоси истифодаи ангишт, қувваи ҷараёни об ва энергияи атомӣ кор мекунанд. Калонтарин нерӯгоҳи барқии обӣ дар Бхакра-Нангал, олавӣ дар Нейвел, атомӣ дар наздикии Бомбей сохта шуданд.

Металлургияи сиёҳ ба ашёи хом ва сӯзишворӣ маҳаллӣ такя менамояд. Дар ин замина комбинати Бхилай – иқтидораш 2,5 млн тонна пӯлод ва заводҳои Роулкела, Дургапур ва Бокар сохта шуданд. Аз металлургияи ранга, саноати алюминӣ бештар тараққӣ кардааст, ки дар асоси боксит ва қувваи барқи истгоҳҳои обии барқӣ кор мекунад. Инкишофи металлургияи сиёҳ ва ранга ба тараққиёти саноати мошинсозӣ асос гузошт. Ҳоло Ҳиндустон таҷҳизоти саноати сабук, кӯҳӣ, металлургӣ, киштисозӣ, тепловоз, дастгоҳ, таҷҳизоти электроэнергетикӣ, мошин, трактор, трансформатор, моторҳои

электрикӣ, вагон, электровоз ва ғайра истеҳсол менамояд. Баъзе мошинҳоро ба хориҷа мебарорад. Саноати химиявӣ асосан нуриҳои минералӣ истеҳсол мекунад. Аз соҳаҳои анъанавӣ саноати сабук ва хӯрокворӣ инкишоф ёфтааст. Ба дараҷаи баланди тараққиёти саноати вазнин нигоҳ накарда, саноати сабук ва хӯрокворӣ аз ҷиҳати арзиши умумии маҳсулот ҷои аввалро ишғол менамоянд. Дар ин соҳаҳо корхонаҳои хурди ҳунармандӣ ва косибӣ аҳмияти калон доранд, ки аз тарафи давлат дастгирӣ карда мешавад. Солҳои охир дар иқтисодиёти Ҳиндустон соҳаи хизматрасонӣ ва технологияи иттилоотиӣ инкишоф ёфт. Ҳоло соҳаи хизматрасонӣ 41 фоизи даромади миллии мамлакатро медиҳад. Ҳоло ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 140,2 млрд доллар (бар ҳар сари аҳолӣ 2540 доллар)-ро ташкил менамояд. Ҳоло соҳаи истеҳсолии хоҷагии халқи Ҳиндустон бо дараҷаи баланд тараққӣ ёфта истоданд. Солҳои 1999–2000 нисбат ба солҳои 1998–1999 7,1 фоизро ташкил намуд

Нақлиёт. Ҳиндустон дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бо нақлиёти нисбатан тараққиёфтаи худ фарқ мекунад. Хусусан мамлакат дорои шабакаи зичи роҳи оҳан мебошад. Аз 3/4 ҳиссаи бор ва мусофиркашонии дохилӣ ба он рост меояд. Бо роҳи оҳан инчунин як қисми борбарорӣ ва борбиёрии бурунмарзӣ ба амал бароварда мешавад. Флоти баҳрӣ ҷавон ва нокифоя мебошад. Бинобар он Ҳиндустон барои тиҷорати хориҷӣ аз киштиҳои дигар мамлакатҳо истифода мебарад. Дар айни замон Ҳиндустон дорои 61850 километр роҳи оҳан, 1970000 километр роҳи автомобилӣ ва 16180 километр роҳи обӣ дохилӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавкеи географии Ҳиндустон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиии Ҳиндустон барои ташкил ва инкишоф додани хоҷагии бисёрсоҳа мусоидат мекунад ё не?
3. Афзоиши баланди аҳолӣ дар Ҳиндустон чӣ гуна душвориҳоро ба миён меоварад?
4. Баъди ба даст овардани истиқлолият дар кишоварзии Ҳиндустон чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омад?
5. Дар Ҳиндустон кадом соҳаҳои саноат бо дараҷаи баланд инкишоф ёфта истодааст?

ИНДОНЕЗИЯ

Масоҳаташ – 1919,4 ҳазор км².
Аҳолиаш – 203,6 млн нафар.
Пойтахташ – Ҷакарта.
Забони давлатӣ – бахса индонезия.
Воҳиди пулӣ – рупияи индонезӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Индонезия мамлакати ҷазиравӣ мебошад. Вай дар 10 ҳазор ҷазираҳои хурду калони Ҷанубу Шарқии Осиё, ки дар ду тарафи хатти устуво (экватор) воқеъ гардидаанд, ҷойгир шудааст. Қаламрави он аз ғарб ба шарқ дар масофаи 5000, аз шимол ба ҷануб дар масофаи 1500 километр тӯл кашида аст. Алоқаи байни ҷазираҳо ва мамлакатҳои дуру наздик фақат тавассути нақлиёти обӣ ва ҳавоӣ ба амал бароварда мешавад. Ҷазираҳои ғарбии мамлакат ба роҳҳои баҳрии ҷаҳонӣ наздик ҷойгир шудаанд. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ ба Индонезия имконият медиҳад, ки бо нақлиёти арзонтарин бо мамлакатҳои ҷаҳон тиҷорат ва алоқаи иқтисодӣ барқарор намояд. Ин барои пешрафти иқтисодиёти он аҳамияти куллӣ дорад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Ҷазираҳои Индонезия дар натиҷаи ҳаракатҳои тектоникӣ ва амалиёти вулқонҳо ҳосил шудаанд. Бинобар он сатҳи онҳо ноҳамвор буда, аз қаторкӯҳҳо, кӯҳҳо, қуллаҳои вулқонӣ

Расми 55. Харитаи иқтисодии Индонезия

ва фурӯхамидаҳои байни кӯҳӣ иборат мебошад. Ҳамвориҳо ғайр аз ҷазираи Калимантан ва Суматра дар дигар ҷазираҳо масоҳати калонро ташкил наменамоянд.

Қаламрави Индонезия аз сабабе, ки дар ду тарафи хатти устуво (экватор) воқеъ гардидааст, дар он ҷо иқлими минтақаи экваторӣ ҳукмрон аст. Фарқияти ҳарорати миёнаи моҳона аз 1 дараҷа зиёд намешавад. Дар ин минтақа тамоми сол анбӯҳи ҳавои экваторӣ бартарӣ дорад. Миқдори боришот ва давомнокии он ба вазидани муссонҳои экваторӣ вобаста мебошад. Муссонҳои экваторӣ давоми сол мунтазам боришот меоваранд ва собзишу инкишофи мутассили наботот ва зироатро таъмин мекунад. Дар ҷазираҳое, ки дар доираи ҳукмронии пассати минтақаи нимкураи ҷанубӣ шомиланд, мавсими хушкӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ҷазираи Сулавесӣ, ҳавзаи Барито (ҷ. Калимантан) дар натиҷаи вазидани пассати ҷанубу шарқӣ хушкии сахт мешавад. Дар шароити обёрии сунъӣ дар давоми сол 2–3 ҳосил гирифтан мумкин аст.

Дар Индонезия дарёҳои пуроби кӯтоҳ бисёранд. Онҳо ҳамчун манбаи энергия, обёрӣ ва боркашонӣ истифода бурда мешаванд. Дар соҳили дарёҳо барои пешгирии обхезиҳо дамба месозанд. Хоки ҷазираҳо гуногунанд. Дар водии дарёҳҳо хоки алювиалӣ, ботлоқӣ дар ҳамворӣ ва дар доманакӯҳҳо сурххок паҳн гардидааст. Аксари ҷазираҳо бо ҷангалзорҳои экваторӣ пӯшонида шуданд. Дар ҷазираи Калимантан 80 дар Суматра 60 дар Ява 20 фоизи қаламравро ҷангал ишғол менамояд. Зери замини Индонезия аз баъзе намуди сарватҳои минералӣ бой аст. Дар ин ҷо захираи нефт, ангишт, маъдани оҳан, марганетс, қалъагӣ, никел, бохсит, тилло ва сулфур муайян карда шудааст.

Аҳолӣ. Аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ Индонезия дар ҷаҳон ҷои панҷумро ишғол менамояд. Афзоиши табиии аҳолӣ зиёд мебошад. Ба ҳисоби миёна дар як сол 2–2,6 фоиз меафзояд. Тақрибан 78 фоизи аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ мекунад. Аҳолӣ нобаробар ҷойгир шудааст. Зичи аҳолӣ дар як километри мураббаъ аз 2 то 500 нафар фарқ менамояд. Шаҳрҳои калонтарини Индонезия Ҷакарта, Бандунг, Медан, Сурабая, Семаранг ва Палебанг мебошанд.

Индонезия ба қатори давлатҳои сермиллат дохил мешавад. Забони давлатӣ забони индонезӣ мебошад. Тақрибан 84 фоизи аҳолӣ ба дини ислом, 2 фоиз ба ҳиндуя, 4 фоиз ба насронӣ, 3 фоиз ба буддоию конфуссиячигӣ ва дигар дину мазҳабҳо эътиқод доранд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Индонезия мамлакати кишоварзии рӯ ба инкишоф мебошад. Дар тақсимоти ҷаҳонии меҳнат ҳамчун

истеҳсолкунандаи маҳсулоти зироатҳои тропикӣ баромад мекунад. Тақрибан 70 фоизи аҳолӣ ба кишоварзӣ банд мебошад. Маҳсулоти он қариб аз 2/3 ҳиссаи молбарории хориҷиро ташкил менамояд.

Соҳаи асосӣ кишоварзӣ, зироатчигӣ мебошад. Зироати асосии озуқаворӣ – шолӣ, ҷуворӣ, батат, чормағзи заминӣ, маниок ва соя мебошад. Аммо он миқдори озуқаворие, ки ҷамъоварӣ менамоянд, талаботи мамлакатро қонеъ карда наметавонад. Бинобар он ҳар сол миқдори муайяни шолиро аз хориҷа мехарад. Барои ба бозори ҷаҳонӣ баровардан каучук, палмаи коксӣ, чой, палмаи равғандиҳанда, қаҳва, дарахти хинна (аз он доруи зидди варача тайёр менамоянд), найшакар парвариш менамоянд, ки маҳсулоти онҳо барои фурӯш бароварда мешавад. Соли 2001 ба бозори ҷаҳон баровардани каучук ва қаҳва аз сабаби арзон шудани нарх кам гардид. Дар ин сол фарқат истеҳсоли равғани палма афзуд. Истеҳсоли он аз 1,5 млн тонн ба 7,2 млн тонн расид.

Чорводорӣ вобаста ба маҳдуд будани хӯроки чорво ва хусусияти шароити иқлимӣ дар Индонезия суст тараққӣ кардааст. Асосан чорвои корӣ, гӯсфанду буз парвариш менамоянд.

Саноат. Дар Индонезия ба гуногунии маҳсулоти кишоварзӣ ва мавҷуд будани захираи калони сарватҳои табиӣ дар таркиби саноат, соҳаҳои ашёи хоми кишоварзиро коркунанда корхонаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ бартарӣ доранд. Саноати вазнин, пеш аз ҳама энергетикӣ, металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ суст тараққӣ карда буд. Бинобар он, солҳои баъд аз ҷанги давлат ба инкишоф додани ин соҳаҳо эътибори калон медиҳад. Даставвал бо мақсади аз қувваи барқ таъмин кардани талаботи иқтисодиёти рӯ ба инкишоф дар асоси истифодаи сарватҳои энергетикӣ (нефт, ангишт, нерӯи об) якчанд истгоҳҳои барқӣ оловӣ ва обӣ сохта шуданд, ки ҳар яки онҳо 20-26 ҳазор киловат иқтидор доранд.

Саноати кӯҳӣ яке аз соҳаҳои муҳимми иқтисодиёти Индонезия мебошад. Дар як сол зиёда аз 65 млн тонна нефт, 40 миллиард метри мукааб газ истеҳсол менамояд. Қисми зиёди онро ба Ҷопон мефурӯшад. Бештар аз 1/3 ҳиссаи нефт дар заводҳои нефткоркунӣ истифода бурда мешавад. Истихроҷи ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Индонезия ба миқдори зиёд қалъагӣ, никел, боксит исеҳсол менамояд. Як қисми ордаи (консентрати) қалъагӣ дар заводи қалъагӣ гудохта шуда, боқимондаи он бо ордаи боксит ва никел ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад.

Саноати сабук ресмон, матои пахтагин, трикотаж ва халтаҳои ҷутӣ истеҳсол менамояд. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ биринҷ, равғани

растанӣ, маргарин, қанд, чой, қаҳва истеҳсол мекунад. Як қисми қаҳва, қанд, чой ва тамокуро ба фурӯш мебарорад.

Мошинсозӣ заминаи маҳаллӣ надошт. Бинобар он дар ибтидо дар мамлакат корхонаҳои хурди мошина васлкунӣ (автомобил) ва таъмиркунӣ сохта шуданд.

Инкишоф додани мошинсозӣ ба ташкил кардани заминаи металлургӣ вобаста мебошад. Бинобар он дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ бо кумаки Ҷопон ду заводи металлургӣ (дар Ява ва Суматра) сохта шуд. Аз дигар соҳаҳо дар солҳои охир заводҳои сементбарорӣ, истеҳсоли когаз, чӯбкоркунӣ ва химиявӣ ба кор даромаданд. Ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 610,8 млрд долларро ташкил менамояд. Дараҷаи инкишофи иқтисодиёт соли 2002 – 4 фоизро ташкил намуд.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ ва берунӣ мавқеи асосиро нақлиёти баҳрӣ ишғол менамояд. Қисми асосии боркашонӣ ба он рост меояд. Тиҷорати берунӣ низ пурра тавасути он ба амал бароварда мешавад. Аммо аз сабаби нарасидани киштиҳои тиҷоратӣ Индонезия аз флоти тиҷоратии дигар давлатҳо истифода мебарад. Нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ асосан дар ҷазираи Ява ва Суматра тараққӣ ёфтааст. Дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ нақлиёти ҳавоӣ низ васеъ истифода бурда мешавад. Дарозии хатти роҳи оҳани мамлакат 6964,0 километр, автомобилӣ бошад, 119500 километрро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз харита ба хусусияти хоси мавқеи иқтисодию географии Индонезия баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Қаламрави Индонезия аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аҳолии Индонезия ба кадом динҳо эътиқод доранд?
4. Дар кишоварзӣ кадом соҳа бартарӣ доранд?
5. Дар саноат кадом соҳаҳо бештар инкишоф ёфтаанд?

ПОКИСТОН
(Ҷумҳурии исломӣ)

Масоҳаташ – 804 ҳазор км².
Аҳолиаш – 160,0 млн нафар.
Пойтахташ – Исломобод.
Забони давлатӣ – урду, англисӣ.
Воҳиди пулӣ – рупия.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Покистон соли 1947 дар натиҷаи тақсимоти Ҳиндустон ташкил ёфта аст. Вай дар шарқ бо Ҳиндустон, дар ғарб бо Афғонистон ва Эрон ҳамсарҳад аст. Дар ҷануб тавассути баҳри Араб ба Уқёнуси Ҳинд баромад дорад, ки Покистонро бо роҳи баҳрии умумиҷаҳонӣ пайваст менамояд. Дар хушкӣ ду хатти роҳи оҳан қаламрави Покистонро бо қаламрави Ҳиндустон ба ҳам пайваст мекунанд. Ин ба Покистон имконият медиҳад, ки бо роҳи баҳрӣ ва оҳан бо мамлакатҳои дуру наздик алоқаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Релефи қаламрави Покистон то дараҷае кӯҳсор мебошад. Шимол ва шимолу ғарби онро кӯҳҳо ва баландиҳо ишғол намудаанд. Баландии кӯҳҳо дар шимол 4–6,5 ҳазор метрро ташкил менамояд. Аз шимол ба ҷанубу ғарб кашол ёфтааст. Ин азхудкунии қаламрав ва ба амал баровардани алоқаи дохилию беруниро душвор мегардонад.

Дар ҷанубу шарқи мамлакат ҳамвории Ҳинд домана паҳн кардааст, ки барои ҳаёт ва ташкили кишоварзӣ мусоид аст. Беҳуда нест, ки дар ин ҷо яке аз марказҳои тамаддуни қадими ҷаҳон ташаккул ёфтааст. Масоҳати Покистон дар канори шимолу ғарби платформа (қисми қадим ва устувори қишри замин)-и Ҳинд воқеъ гардидааст. Вобаста ба ин дар қаламрави мамлакат сарватҳои гуногуни зеризаминӣ муайян карда шуданд. Аз онҳо захираи маъдани оҳан, хромит, марганетс, боксит, сурб, руҳ, сурма, нефт, газ, ангишт, сулфур, барит, намаксанг ва баъзе ашёҳои маснуоти сохтмонӣ (гаҷ, оҳаксанг, гил) аҳамияти саноатӣ доранд.

Иқлим дар минтақаи кӯҳҳо сард мебошад. Тобистон салқину зимистон хунук аст. Дар ин ҷо хокҳои камҳосили кӯҳии дорчинӣ, кӯҳии марғзорӣ, бӯри ҷангалӣ паҳн гардиданд. Иқлими ҳамвории Ҳинд ва биёбони Тар гарми хушк мебошад. Дар ҳамвории Ҳинд хокҳои хокистарранг, хокистарранги дорчинӣ дар биёбони қумзор ва қумии

шӯразада бартарӣ дорад. Покистон аз ҷангал бой нест. Ҳамагӣ 3 фоизи қаламрави онро ҷангал ишғол менамояд. Қисми зиёди дарёҳо ба ҳавзаи Ҳинд мансубанд. Захираи энергетикии онҳо калон аст. Қисми асосии он ба шохобҳои кӯҳии дарёи Ҳинд рост меояд. Дар шароити иқлими гарм ва хушки ҳамвории Ҳинд оби дарёи Ҳинд ва шохобаҳои он дар обёрӣ васеъ истифода бурда мешавад. Тавсифи шароит ва сарватҳои табиии мамлакат нишон медиҳад, ки Покистон барои инкишоф додани як қатор соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ (дар сурати обёрии сунъӣ) имконият дорад.

Аҳолӣ. Покистон ба намуди дуюми тавлиди табиии аҳолӣ дохил мешавад. Ҳар сол аз ҳисоби афзоиши табиӣ тақрибан 2,5 фоиз аҳолии он меафзояд. Барои паст намудани дараҷаи тавлиди табиии аҳолӣ ҳукумати Покистон барномаи миллӣ қабул кард. Ба ин нигоҳ накарда дар таркиби аҳолӣ навҷавонон бартарӣ доранд.

Покистон давлати сермиллат мебошад. Аз ҳама милати сершумор панҷобиҳо ва синдхиҳо ба ҳисоб мераванд. Забони давлатӣ урду мебошад. Аксарияти аҳолӣ (98 фоиз) дини исломро парастиш менамоянд. Аҳолӣ нобаробар ҷойгир шудааст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ зиёда аз 205 нафар аҳолӣ, дар Булҷистон ҳамагӣ 7 нафар рост меояд. Тақрибан 75 фоизи аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ мекунад. Шаҳрҳои калони Покистон Қарочӣ, Лоҳур, Ҳайдаробод, Мултон, Исломобод мебошанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Покистон яке аз мамлакатҳои нисбатан тараққиёфта истодаи Осиёи Ҷанубӣ мебошад. То ба даст даровардани мустақилият дар иқтисодиёти он соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Саноати он аз якчанд фабрикаҳои бофандагӣ, заводҳои қанд, ордкунӣ, корхонаҳои хурди механикӣ ва таъмири роҳи оҳан иборат буданд. Баъди қабул кардани барномаи инкишофи иқтисодӣ, ба ташаккул ва инкишофи соҳаи сармоядорию давлатӣ эътибори ҷиддӣ дода шуд. Мувофиқи барномаи мазкур дар мамлакат иттиҳодияи тараққиёти саноат ташкил карда шуд.

Расми 56. Харитаи иқтисодии Покистон

Дар он дар баробари маблағгузории давлат инчунин сармояи хусусии миллӣ иштирок менамояд. Бо қувваи сармояи хусусӣ ва давлатӣ даставвал корхонаҳои калони саноатии сабук барпо карда шуданд. Дар он мавқеи асосиро саноати бофандагӣ ишғол менамояд. Онҳо асосан матои пахтагӣ (бештар аз 170 фабрика), моҳутӣ, шоҳӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯрокворӣ низ инкишоф ёфт. Дар таркиби он ҳиссаи саноати қанд (зиёда аз 24 завод) калон аст. Пешрафти иқтисодиёти мамлакатро бе саноати вазнини тараққӣ карда тасаввур кардан мумкин нест. Бинобар ин солҳои охир бо маблағгузории давлат, сармояи хусусӣ ва инвеститсияи хориҷӣ корхонаҳои калони саноатии энергетикӣ, металлургӣ, мошинсозӣ, химиявӣ, электротехникӣ, истеҳсоли маснуоти сохтмон сохта шуданд. Ба ин нигоҳ накарда, Покистон ҳоло ҳам аз ИМА, Англия ва Ҷопон бисёр намуди маҳсулотҳои саноатиро мехарад.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимми иқтисодиёти Покистон ба ҳисоб меравад. Дар таркиби он мавқеи асосиро зироатчигӣ ишғол менамояд. Заминҳои ба кишт мувофиқ 24 фоизи қаламрави мамлакатро дар бар мегирад. Заминдорӣ ба обёрии сунъӣ эҳтиёҷи калон дорад. Бинобар он дар дарёи Ҳинд ва шохобҳои он обанбор ва каналҳои зиёд сохта шудаанд. Масоҳати заминҳои обёришаванда 9 млн гектарро ташкил менамояд. Аммо дар шароити иқлими хушку гарм барои такрор кишт кардан об кифоягӣ намекунад. Ба васеъ намудани замини кишт имконият намедиҳад. Дар таркиби замини кишт парвариши зироатҳои хӯрокворидиҳанда (тақрибан 80 фоиз) бартарӣ дорад. Аз ғалладонагиҳо гандум, шолӣ, ҷав, арзан, ҷуворӣ кишт мекунанд. Аз зироатҳои техникӣ асосан пахта, найшакар, тамоку парвариш менамоянд. Обчакорӣ ва боғдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар гузашта хӯрокворӣ намерасид, давлат аз хориҷа мехарид. Ҳоло Покистон худашро аз хӯрокворӣ таъмин мекунад.

Чорводорӣ соҳаи дуюмдараҷа мебошад. Дар он парвариши чорвои корӣ афзалият дорад. Солҳои охир фермаҳои парвариши чорвои гӯшту ширдиҳанда ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои хушк ва камбориш гӯсфанд, буз ва уштур парвариш менамоянд. Аз баҳр моҳӣ шикор карда мешавад. Ҳоло кишоварзӣ 25 фоизи маҳсулоти умумии дохилии мамлакатро истеҳсол менамояд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 360,0 млрд (ба ҳар сари аҳолӣ 2100) доллларро ташкил менамояд. Дар содироти Покистон пахта, маҳсулоти бофандагӣ, либос, биринҷ, пӯст, қолин дар воридоти он мошинҳо, таҷҳизот, нефт, маҳсулоти нефтӣ, таҷҳизоти нақлиёт, ғаладона ва лӯбиёгиҳо бартарӣ дорад. Шарикони тиҷоратии берунаи Покистон ИМА, Гонконг, Англия, Олмон, ЭМА, Ҷопон, Малазия, Арабистони Саудӣ мебошанд.

Нақлиёт. Покистон дорои бештар аз 8823 километр роҳи оҳан ва 58 000 километр роҳи мошингард мебошад. Шоҳроҳи асосии роҳи оҳан водии Ҳиндро гузашта, ноҳияҳои саноатии мамлакатро бо бандари Қарочӣ пайваст менамояд. Нақлиёти автомобилӣ асосан вазифаи бор ва мусофиркашонии дохилиро иҷро менамояд. Флоти тиҷоратӣ давлатӣ кунонида шудааст. Аз сабаби кам будани киштиҳои тиҷоратӣ он талаботи рӯзафзуни боркашонии мамлакатро пурра қонеъ карда наметавонад. Бинобар он қисми зиёди борро киштиҳои ширкатҳои хориҷӣ мекашонанд. Солҳои охир дар боркашони дохилӣ ва бурунмарзӣ нақлиёти ҳавоӣ аҳамияти калон пайдо намуд. Дарозии хатти роҳи оҳан 8773 километр, автомобилӣ 101315 километрро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз харита ба мавқеи иқтисодию географии Покистон баҳо диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиии Покистон барои инкишофи соҳаҳои – хоҷагӣ (саноат, кишоварзӣ, нақлиёт) то чӣ андоза мусоидат менамояд?
3. Қисми асосии аҳолии Покистонро кадом халқҳо ташкил менамоянд ва ба кадом дин эътиқод доранд?
4. Саноат ва кишоварзии Покистон дар кадом давра тараққӣ кард.
5. Барои инкишофи ҳаматарафаи заминдорӣ чӣ халал мерасонад?

АФҒОНИСТОН

Масоҳаташ – 652 ҳазор км².
Аҳолиаш – 21,5 млн нафар.
Пойтахташ – Кобул.
Забони давлатӣ – пушту ва дарӣ.
Воҳиди пулӣ – афғонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Афғонистон дар ҷанубу ғарбии Осиё воқеъ гардидааст. Вай дар шимол бо Тоҷикистон, Ӯзбекистону Туркманистон аз ҷанубу шарқ бо Покистону Чин ва аз ҷанубу ғарб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Қисми зиёди хатти сарҳади он бо мамлакатҳои ҳамсоя аз кӯҳҳои баланд ва дарёи Панҷу Ому мегузарад. Ин алоқаи онро бо баъзе давлатҳои ҳамсоя номусоид

менамояд. Алоқаи мамлакат бо онҳо тавассути роҳи ағбаҳо ба амал бароварда мешавад, ки зимистон баста мегардад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Афғонистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Аз 4/5 ҳиссаи қаламрави онро кӯҳҳо ва суфакӯҳҳо ишғол менамоянд. Аз доманаи шимолии Ҳиндукуш сар карда, то соҳили дарёи Ому сатҳи мамлакат мунтазам паст шуда меравад. Аз самти шарқ ин ҳамворӣ то ҳавзаи дарёи Ҳинд давом мекунад. Барои заминдорӣ водии дарёҳо ва ҳамвориҳо мувофиқ мебошанд. Сарватҳои табиии Афғонистон ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Ба ин нигоҳ накарда, солҳои охир дар қаламрави намудҳои гуногуни сарватҳои зеризаминӣ – маъдани оҳан, ангиш, марганетс, хромит, тилло, маъдани металлҳои ранга, нодир, граф., кибрит (гӯгирд), намак, талк, асбест, сангҳои қиматбаҳо кашф карда шуданд. Аз мавзеи Ҳирот, Маймана, Шибирғон нефт ва газ ёфтанд, ки аҳамияти саноатӣ доранд.

Иқлими Афғонистон континенталӣ мебошад. Бо зимистони хунук ва тобистони бебориш фарқ мекунад. Зимистон хусусан дар кӯҳҳо ниҳоят хунуки дарозмудат, дар ҳамвориҳо мулоим ва ноустувор мебошад. Ҳарорати миёнаи июл 24–32 дараҷа дар баландиҳои 2500–4000 метр то +10 паст мешавад. Дар ҳамвориҳо ҳарорати миёнаи январ аз 0 дараҷа то –8 дараҷа тағйир меёбад. Боришот кам аст. Дар ҳамвориҳои ҷанубии мамлакат дар як сол 40–45 мм, дар суфакӯҳҳои дохилӣ 200–250 мм, дар минтақаи кӯҳҳои баланд то 800 мм бориш мешавад. Вобаста ба иқлим дарёҳои Афғонистон мавсимӣ мебошанд. Дар мавсими боронгарӣ сероб мешаванд. Онҳо аз кӯҳҳои баланд сар мешаванд ва дорои иқтидори калони энергетикӣ мебошанд. Дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд. Калонтарин дарёҳои Афғонистон Мурғоб, Қариррӯд, Фараҳруд, Ҳилманд, Кобул ва Ому мебошанд.

Расми 57. Харитаи иқтисодии Афғонистон

Хоки қаламрави Афғонистон гуногун аст. Дар ин ҷо хокҳои тира, хокистарранги кӯҳӣ, марғзори кӯҳӣ, дорчини кӯҳӣ паҳн гарди-

данд. Набототи Афғонистон асосан аз растаниҳои даштӣ, биёбонӣ ва бутазорҳо иборатанд. Фақат дар кӯҳҳои Сафедкӯҳ ва Асмори Нуристон дарахтони сӯзанбарг, тӯс, финдиқ, арча, бодом, чормағз, ангури ёбоӣ ва ғайра паҳн гардиданд. Дар таркиби набототи Афғонистон растаниҳои доругӣ бисёранд.

Аҳолӣ. Дар Афғонистон дар баробари дараҷаи баланди тавлид фавти кӯдакон ҳам зиёд аст. Дар таркиби ҷинсӣ аҳолии мардон бартарӣ доранд. Зичии аҳолӣ дар 1 километри мураббаъ 26 нафар мебошад. Дар воҳаҳо зиёда аз 100 нафарро ташкил менамояд. Зиёда аз 3,0 млн нафар аҳолӣ ҳаёти бодиянишинӣ мегузаронанд. Дар шаҳрҳо тақрибан 15 фоизи аҳолӣ зиндагӣ мекунанд. Аз ҳама шаҳрҳои калонтарин ва қадимӣ Кобул, Мазори Шариф, Қандаҳор, Ҳирот ва Кундуз мебошанд.

Афғонистон мамлакати сермиллат аст. Дар ин ҷо тақрибан зиёда аз 20 халқият ҳаёт ба сар мебарад. Бештар аз 50 фоизи онро паштуҳо ташкил мекунанд. Ғайр аз паштуҳо дар он ҷо тоҷикон, ӯзбекҳо, туркману қазоқҳо, ҳазораҳо ва ғайра зиндагӣ мекунанд. Дар натиҷаи ҷанги дохилии бисёрсола шумораи зиёди аҳолӣ талаф ёфт. Тақрибан 23 фоизи аҳолӣ қашоқона зиндагӣ мекунад.

Тавсифи умуми хоҷагӣ. Афғонистон мамлакати ақибмондаи кишоварзӣ буда, фақат дар даҳсолаҳои охир иқтисодиёти он ба баъзе пешравиҳо ноил гардид. Асоси иқтисодиёти онро кишоварзӣ ташкил менамояд. Дар кишоварзӣ зиёда аз 85 фоизи аҳолӣ кор мекунад. Он 60 фоизи даромади миллиро медиҳад. Боқимонда 40 фоизи онро хизматрасонӣ ва саноат медиҳад. Заминдорӣ асосан дар водии дарёҳо, воҳаҳои байни кӯҳҳо, доманакӯҳҳо ва ба миқдори кам дар суфакӯҳҳои дохилӣ инкишоф ёфтааст. Тақрибан 70 фоизи замини кишт ба ноҳияҳои Шимолӣ рост меояд. Дар заминҳои кишт бештар ғалладон кишт карда мешавад, қисми зиёди он лалмӣ мебошад. Он зиёда аз нисфи даромади маҳсулоти зироаткориро медиҳад. Дар водии дарёҳои Лугар, Сурхоб ва Алишанг шолӣ мекоранд. Аз зироатҳои техникӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар ва зироатҳои равғандиҳанда парвариш карда мешаванд. Дар қатори зироатчигӣ боғу токдорӣ низ васеъ паҳн гардидааст. Бештар дар музофотҳои Кобул, Қандаҳор, Ҳирот, Қатаған, Кӯҳдоман тараққӣ кардааст.

Чорводорӣ дар Афғонистон яке аз соҳаи анъанавии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Асосан гӯсфандони гӯшт ва пашмдиҳанда парвариш мекунанд. Дар даштҳои хушк қарокӯлпарварӣ ривоҷ гирифтааст. Афғонистон аз ҷиҳати саршумори гӯсфанди қарокӯлӣ дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол мекард. Аз чорвои калон бештар чорвои корӣ парвариш мекунанд. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ бузпарварӣ инкишоф ёфта аст.

Саноат дар Афғонистон суст тараққи кардааст. Вай танҳо 21,8 фоизи даромади миллиро медиҳад. Сохтмони заводу фабрикаҳои ҳозиразамон аз охири солҳои 30-юм ибтидо ёфта буд. Асосан корхонаҳои на чандон калони саноати сабук ва хӯрокворӣ (давлатӣ) сохта шудаанд. Аз саноати сабук бештар соҳаи бофандагӣ тараққӣ кардааст. Онҳо матоъҳои пахтагӣ, моҳутӣ, шоҳӣ, вискозӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Аз саноати хӯрокворӣ калонтаринаш соҳаи қандистеҳсокунӣ ва равғанкашӣ мебошад.

Саноати вазнин асосан аз корхонаҳои таъмиркунӣ, истеҳсоли олотҳои оддии кишоварзӣ, заводи истеҳсоли нурии азотӣ, истеҳсоли масуноти сохтмон ва ғайра иборатанд. Саноати кӯҳӣ то солҳои ҷанги шаҳрвандӣ газ, ангишт, намаки ошӣ, маъдани оҳан, мис, қӯрғошим, берилла, олтингӯгирд, мармар, талк ва ғайра истеҳсол мекард. Саноати электроэнергетикӣ якчанд истгоҳҳои оби барқиро дар бар мегирад. Солҳои охир истгоҳи оби барқии Саробӣ, Наглу ва оловӣ дар Мазори Шариф сохта шуда буданд.

Дар таркиби саноати Афғонистон косибӣ ва ҳунармандӣ мақоми хос дорад. Вай аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳад. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 17,2 млрд (ба ҳар сари аҳолӣ 800 доллар) долларро ташкил менамуд. То саршавии ҷанги шаҳрвандӣ Афғонистон ба бозори ҷаҳон газ, мева, чормағз, қолинҳои дастӣ бофта, пашм, пахта ва пӯсти қарокӯлӣ мебароварад. Аз хориҷа асосан маҳсулоти коркарди нефт ва хӯрокворӣ меорад.

Нақлиёт. Намуди асосии нақлиёт автомобилӣ мебошад. Дарозии он 21 ҳазор километрро ташкил менамояд. Муҳиммтарини он роҳи Кобул–Шерхон, Кушка–Ҳирот–Қандаҳор, Пули Қумрӣ–Мазори Шариф–Шибирғон мебошанд. Нақлиёти обӣ он қадар аҳамияти калон надорад. Фурӯдгоҳҳои Кобул ва Қанаҳор ҳавопаймоҳои мамлакатҳои гуногунро қабул мекунад. Аз Кушка то Турғундӣ 7 километр роҳи оҳан амал мекунад. Дар тиҷорати берунии Афғонистон содирот 98 млн долларро ташкил менамояд. Шарикони тиҷоратии берунии Афғонистон ИМА, Фаронса, Покистон, Туркия мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географӣ Афғонистон баҳо диҳед.
2. Афғонистон аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аҳолии Афғонистонро кадом миллатҳо ташкил менамоянд?
4. Кадом соҳаи хоҷагӣ дар иқтисодиёти Афғонистон мавқеи асосиро ишғол менамояд?
5. Барои чӣ дар Афғонистон нақлиёти роҳи оҳан инкишоф наёфтааст?

ЭРОН

Масоҳаташ – 1648,0 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 64,6 млн нафар.
Пойтахташ – Теҳрон.
Забони давлатӣ – форсӣ.
Воҳиди пулӣ – риёл.

Мавқеи иқтисодию геоғрафӣ. Эрон дар Ҷанубу Ғирбии Осиё воқеъ гардидааст. Мавқеи иқтисодию географии он ниҳоят мувофиқ мебошад. Дар шимол бо Арманистону Озарбойҷон, дар шимолу шарқ бо Туркманистон, дар шарқ бо Афғонистону Покистон, дар ғарб бо Ироқу Туркия ҳамсарад мебошад. Қаламрави он дар шимол ба баҳри Каспӣ ва дар ҷануб ба халиҷи Форс баромад дорад. Роҳи оҳан қаламрави Эронро бо ҳама давлатҳои ҳамсоя (ғайр аз Афғонистон) пайваст менамояд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Зиёда аз 4/5 ҳиссаи қаламрави Эронро қаторкӯҳҳо, суфакӯҳҳо ва кӯҳсори баланд ишғол кардааст. Хусусияти хоси релефи Эрон тадриҷан ивазшавии баландӣ мебошад. Пастии назди Каспӣ аз сатҳи баҳр – 28 метр пасттар воқеъ гардидааст. Баланди қаторкӯҳҳои Элбрус 5000 метрро ташкил менамояд. Қариб ҳамаи қисми дохилии мамлакатро кӯҳсори Эрон ишғол кардааст, ки онро қаторкӯҳҳои баланд иҳота намуданд. Ҳамвориҳо он қадар масоҳати зиёдро ташкил наменамоянд.

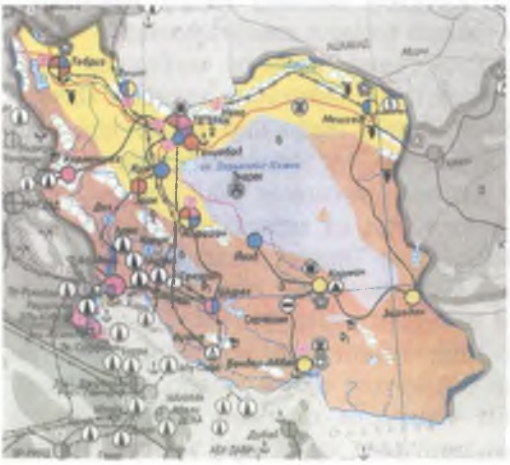
Сарватҳои зеризаминии Эрон хеле гуногун мебошад. Дар қаламрави он аз сӯзишворӣ ангишт ва алалхусус захираи калони нефту газ муайян карда шудааст. Конҳои нефт дар шимол қад-қади соҳили Каспӣ ва доманакӯҳи Туркману Хуросон воқеъ гардидаанд. Дар ҷануб бошад, конҳои нефт дар ҳавзаи халиҷи Форс низ муқаррар карда шудаанд. Калонтарин конҳои газ аз мавзеъҳои Пазенан ва Серах дарёфт намудаанд. Дар шарқии Теҳрон, наздикии Семан ва Эрони Марказӣ захираи калони маъдани оҳан, дар шимолу ғарбии мамлакат ва наздикии Теҳрон захираи марганетс ҷойгир шудаанд. Аз дигар намуди сарватҳои зеризаминӣ дар ноҳияҳои гуногуни Эрон захираи калони маъдани металлҳои ранга, нодир, қиматбаҳо, ашёи сохтмонӣ ва истеҳсоли мансуоти сохтмон муайян карда шудаанд. Хусусан захираи маъдани мис, сурб, руҳ, хромит, никел, кобалт, молибден, металлҳои нодиру қиматбаҳо назаррас мебошанд.

Аз сарватҳои ғайри маъданӣ захираи калони сулфур, намак, шпат, талк, слюда, фосфорит, барий ва ғайра мавҷуданд.

Иқлими Эрон асосан субтропикии континенталии хушк мебошад. Ҳарорати миёнаи январ дар Теҳрон +2 дараҷа ва моҳи июн +29 дараҷа мерасад. Дар соҳили халиҷи Форс ҳарорати миёнаи моҳи январ +19 дараҷа, июл +32 дараҷаро ташкил медиҳад. Дар қисми зиёди Эрон боришоти солона аз 50 то 500 мм тағйир меёбад. Фақат дар соҳили баҳри Каспӣ (субтропики нам) миқдори он ба 1500–2000 мм мерасад. Дарёҳои Эрон он қадар дарозу пуроб нестанд. Аммо дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ аҳамияти калон доранд. Хусусан барои обёрӣ дарёҳои Аракс, Сафедрӯд, Корун васеъ истифода бурда мешаванд. Хоки Эрон асосан санглохи қабаташ тунуки шӯразада мебошад. Дар ҳамвориҳо ва хамидаҳои байникӯҳӣ хоки хокистарранг ва шӯрахок паҳн гардидаанд. Хоки соҳили халиҷи Форс ва Оман сурххоки даштӣ мебошад. Дар водии дарёҳо хоки аллювиалӣ (таҳшиниҳои обоварда) бартарӣ дорад.

Набототи қаламрави Эрон хеле гуногунанд. Аммо дар он набототи биёбонӣ ва даштӣ бартарӣ дорад. Масоҳати ҷангал он қадар зиёд (19,5 млн гектар) нест. Он асосан дар соҳили баҳри Каспӣ ва нишебии кӯҳҳое, ки боришот бештар меборад то баландии 2500 метр паҳн гардидааст.

Аҳолӣ. Аз сабаби мухталифии шароити табиӣ ва дараҷаи аз худ намудани қисмҳои алоҳидаи мамлакат дар қаламрави он аҳолӣ нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳолӣ дар 1 километри мураббаъ 30,0 нафарро ташкил менамояд. Дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳамагӣ 2–3 нафарро ташкил медиҳад. Бештар аз 43 фоизи аҳолӣ дар ноҳияҳои шимолии мамлакат маскун шудааст.

Расми 58. Харитаи иқтисодии Эрон

Ҳайати миллии аҳолии Эрон гуногун мебошад. Дар он ҷо зиёда аз 80 миллату халқият зиндагӣ мекунанд. Аз нисф бештари онро форсҳо ва ҷои дуюмро озарбойҷониҳо ташкил менамояд. Ғайр аз ин дар ин ҷо татҳо, афғонҳо, курдҳо (зиёда аз 2 млн нафар) ва дигар халқҳо зиндагӣ мекунанд. Зиёда аз 98 фоизи аҳолӣ мамлакат дини исломро парастиш менамоянд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Эрон яке аз мамлакатҳои пуриқтидори Ҷанубу Ғарбии Осиё ба ҳисоб меравад. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ҷои якумро (452,2 млрд доллар) ишғол менамояд. Дар ҷодаи иқтисодиёт Эрон ҳамчун Туркия аз рӯи нақшаи миллии инкишофи иқтисодиёт амал менамояд. Аломатҳои асосии ин нақша ба таври бо суръат истифода бурдани сарватҳои табиӣ (хусусан нефт), бартарӣ доштани монополияи давлатӣ, мутамарказонии қатъии иқтисодиёт ва ғайра мебошад.

Саноат дар Эрон суст тараққӣ карда буд. Аввалин фабрика ва заводҳо дар мамлакат дар чоряки аввали асри XX сохта шуданд. Дар ин давра соҳаи асосии саноат аз истеҳсолу коркарди нефт, коркарди сарватҳои маъданӣ, ғайри маъданӣ ва саноати сабук (асосан бофандагӣ) иборат буд. Баробари ба бозори дохилии Эрон сар даровардани маҳсулоти саноатии хориҷӣ корхонаҳое, ки пеш сохта шуда буданд дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳон ба рақобат тоб наоварда, фаъолияташонро пурра қатъ намуданд. Ин вазъият Эронро водор намуд, ки барои ҳифзи саноати миллӣ "Оид ба муҳофизати саноати миллӣ"-ро соли 1965 қонун қабул намояд. Мувофиқи ин қонун ба инкишофи саноати миллӣ диққати ҷиддӣ дода шуда, пеш аз ҳама ба инкишофи саноати вазнин эътибор дода шуд. Давлат солҳои 1949–1955, 20,1 фоизи маблағгузориро ҷудо намуда бошад, солҳои 1963–1968 он ба 29,8 фоиз расонида шуд. Фақат дар 5-солаи сеюм Эрон сохтмони комбинати металлургӣ, заводи истеҳсоли алюминӣ, троллейбуссозӣ, мошинсозӣ, корхонаҳои васлкунанда, нефткоркунӣ ва химияи нефтро ба нақша гирифт. Ба кор даромадани ин корхонаҳо вобастагии мамлакатро нисбат ба маҳсулоти хориҷӣ кам намуд. Дар бозори дохилӣ ба маҳсулоти саноати миллӣ эътибори махсус дода шуд. Мувофиқи қонун ташкилотҳои давлатӣ бояд даставвал маҳсулоти маҳаллиро харидорӣ намоянд.

Дар тараққиёти саноат Эрон дар баробари маблағгузории давлатӣ ва соҳибкорони маҳаллӣ инвеститсияи хориҷӣ (шахсони алоҳида)-ро низ васеъ истифода мебарад. Чунин сиёсати иқтисодӣ натиҷаи хуб дод. Дар таркиби даромади миллӣ ҳиссаи саноат мунтазам афзуд. Эрон соҳиби соҳаҳои нави саноат гардид. Дар таркиби он ҷои асосиро саноати кӯҳӣ, пеш аз ҳама истихроҷи нефт ташкил менамояд. Дар айни замон дар Эрон аз 65 ҷоҳи хушкӣ ва 70 ҷоҳи тунукобаи баҳрӣ нефт истеҳсол менамояд. Истеҳсоли якрӯзаи он 3,6 млн баррелро ташкил менамояд. (1 баррел = 159 литр). Аз ҷиҳати истеҳсоли он дар ҷаҳон ҷои панҷумро ишғол менамояд. Истеҳсоли газу ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Аз сарватҳои маъданӣ маъдани оҳан, марганетс, хром, мис, молибден, сурб, руҳ, симоб, марги муш истеҳсол карда мешаванд. Ба ғайр аз ин намуди зиёди сарватҳои

ғайри маъдани (намак, намаки главберитӣ, магнезӣ, шпат, асбес, корунд, талк, графит, слюда ва ғайра)-ро истихроҷ менамояд. Аз соҳаи саноати маснуотбароранда соҳаи нефткоркунӣ, хӯрокворӣ, сабук ва трикотажӣ инкишоф ёфтанд. Заводҳои нефткоркунӣ дар Ободон, Масҷиди Сулаймон, Кирмоншоҳ, Нефтешох ва дар наздикии Теҳрон сохта шуданд. Саноати сабук бофандагӣ тараққӣ ёфтааст. Ин соҳа матоъи пахта, ресмон, моҳут, шоҳӣ, қолин истеҳсол менамояд. Саноати коркарди пашм дар Кирмон, Табрез, Кошон, абрешим дар Язд, Шахӣ, Кошон, трикотаж дар Теҳрон, Табрез, Исфаҳон ва ғайра ҷойгир шудаанд. Қолинро асосан косибон истеҳсол менамоянд.

Аз саноати хӯрокворӣ саноати қанд (бештар 27 завод), биринҷ (бештар 30 завод), ордкашӣ, консервабарорӣ (гӯшту моҳӣ ва сабзавоту мева), коркарди чой ва тамоку инкишоф ёфтаанд. Дар баробари тараққӣ кардани сохтмони корхонаҳои саноатӣ саноати маснуоти сохтмон инкишоф ёфт. Ин соҳа – семент, шиша, хишти ба оташ тобовар, алибастр, оҳак ва ғайра истеҳсол менамояд. Мошинсозӣ аз корхонаҳои хурди косибӣ ва васлкунанда (аз қисмҳои алоҳида сохтани мошинҳои гуногун, радио, телевизор ва ғайра) иборат мебошанд. Баробари сохтани заводҳои металлургияи сиёҳ ва ранга заводҳои ҳозиразамони мошинсозӣ сохта шуданд. Хусусан автомобилсозӣ инкишоф ёфт. Ҳоло дар Эрон 12 заводи автомобил истеҳсолкунанда амал мекунад. Дар айни замон зиёда аз 250 ҳазор автомобил истеҳсол менамояд. Оянда ба 500 ҳазор расонида меешавад. Онҳо дар қатори мошинҳои гуногун барои соҳаҳои мухталифи саноат ва мошинҳои кишоварзӣ қисмҳои эҳтиётӣ тайёр мекунанд. Дар асоси коркади нефт химияи нефт ташкил ёфта аст, ки маҳсулоти резинӣ истеҳсол менамояд. Аз дигар намуди маҳсулоти химиявӣ нурии минералӣ, содда, рангҳои органикӣ, лак, воситаҳои шустушӯ ва ғайра мебарорад. Инкишофи соҳаи саноат ва обёрии заминҳо бе заминаи пуриқтидори энергетикӣ ғайри имкон аст. Бинобар он солҳои охир Эрон доираи сохтмони иншоотҳои гидроэнергетикиро васеъ намуд. Дар дарёҳои Кередж, Абедиз, Диз, Сафедрӯд нерӯгоҳҳои обии баркӣ (НОБ) ва обанборҳо сохта шуданд. Дар баробари саноати калон ҳунармандӣ ва косибӣ тараққӣ кардааст.

Кишоварзӣ соҳаи анъанавӣ ва муҳимми иқтисодиёти Эрон ба ҳисоб меравад. Баъди ислоҳоти соли 1963 дар он баъзе тағйиротҳои иҷтимоию иқтисодӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама заминдории помешикон маҳдуд (30–150 га) гардида, дар мамлакат ҳазорҳо хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил ёфтанд. Дар охири соли 1967 миқдори деҳқононе, ки соҳиби замин гардиданд, ба 600 ҳазор расид. Барои васеъ намудани замини обӣ дар дарёҳои Диз, Сафедрӯд, Кередж иншоотҳои обёрикунанда сохта шуданд. Соҳаи асосии кишоварзӣ

заминдорӣ мебошад. Аз ғалладонаҳо гандум, ҷав, шолӣ мекоранд. Дар заминҳои обӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар, тамоку, кӯкнор, чой, кунҷит, канаф, лӯбиёиҳо, сабзавот, боғу ток парвариш менамоянд. Чорводорӣ гӯсфанду буз, чорвои шоҳдори калон, асппарварӣ, моҳидориро дар бар мегирад. Ҳоло иқтисоди Эрон бо суръати баланд тараққӣ карда истодааст. Мувофиқи нақшаи 5-сола, ки соли 1990 қабул карданд, маҳсулоти умумии дохилӣ 6,5 фоиз дар 5-солаи дуюм бошад 10 фоиз афзуд. Солҳои 1989–1996 истеҳсоли пӯлод аз 1,5 то 6 млн тонн, мис 350 фоиз, алюминий 2 маротиба зиёд истеҳсол карда шуд.

Нақлиёти Эрон гуногун мебошад. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи асосиро роҳи оҳан ва мошингард ишғол менамояд. Роҳҳои баҳрӣ, қубурӣ ва ҳавоӣ ҳам аҳамияти калон доранд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита роҳҳои асосии оҳан ва мошингарди Эронро муайян намоед ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Эрон аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аломатҳои асосии нақшаи инкишофи иқтисодии Эронро шарҳ диҳед ва фаҳмонед, ки он барои пешрафти иқтисодии мамлакат чӣ фоида расонд.
4. Ҳукумати Эрон барои тараққӣ додани саноат ва кишоварзӣ дар мамлакат чӣ чорабиниҳоро гузаронид?

ТУРКИЯ

Масоҳаташ – 779,5 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 66,5 млн нафар.
Пойтахташ – Анқара.
Забони давлатӣ – туркӣ.
Воҳиди пулӣ – лир.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Масоҳати Ҷумҳурии Туркия дар ду қитъаи олам – Аврупо ва Осиё воқеъ гардидааст. Қисми асосии қаламрави он ба Осиё (97 фоиз) ва тақрибан 3 фоизи он ба Аврупо рост меояд. Туркияро аз шимол баҳри Сиёҳ, аз ғарб баҳрҳои Эгей, Мармар, аз ҷануб баҳри Миёназамин иҳота кардааст. Дар хушкӣ

бо Сурия, Ироқ, Эрон, Гурҷистон, Арманистон, Булғория, Юнон ҳамсарҳад мебошад. Мавқеи иқтисодию географии Туркия беҳамто мебошад. Тавассути роҳҳои баҳрӣ вай метавонад, бо мамлакатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин ва Сиёҳ алоқаи зичи иқтисодӣ барпо намояд. Ба воситаи гулӯгоҳи Гибралтар ва канали Суэтс ба роҳҳои баҳрии байналхалқии Уқёнуси Атлантика ва Ҳинд баромада, бо мамлакатҳои ҳавзаи ин уқёнусҳо тиҷорат менамояд. Мавқеи иқтисодию географии Туркия дар хушкӣ ҳам хеле мувофиқ мебошад. Қаламрави онро бо мамлакатҳои ҳамсоя роҳи оҳан ва мошингард пайваст менамояд. чунин мавқеи иқтисодию географӣ, бешубҳа барои пешрафти иқтисодиёти он кӯмаки калон мерасонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Туркия мамлакати кӯҳсор мебошад. Масоҳати онро аз шимол қаторкӯҳҳои Понтин, аз ҷануб қаторкӯҳҳои Тавр ва қисми ғарбии мамлакатро кӯҳҳои Анатолияи Марказӣ ишғол намудаанд. Баландии миёнаи қаторкӯҳи Понтин 250 метр, Анатолияи Марказӣ 800–1500 метрро ташкил менамояд. Дар қисми шарқии мамлакат баландкӯҳи азими Арарат воқеъ гардида аст. Вай аз ду қисм Арарати – Калон ва Хурд иборат аст. Арарати калон 5172, Арарати Хурд 3925 метр баландӣ доранд. Пастиҳои начандон калон дар соҳилҳои баҳрҳо ва водии дарёҳо дида мешавад. Зери замини Туркия аз сарватҳои минералӣ бой мебошад. Дар қаламрави он захираи маъдани оҳан, хром, марганетс, металлҳои ранга, нодир, нефт, ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, графит, слюда, асбест, фосфорит, каолин ва ғайра муайян карда шудаанд, ки аҳамияти саноатӣ доранд. Аз ҷиҳати захираи баъзе онҳо (волфрам, хром) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Вобаста ба мухталифи релеф дар қаламрави мамлакат намудҳои гуногуни иқлим шакл гирифтанд. Дар соҳили баҳри Эгей ва Миёназамин иқлими баҳри миёназаминӣ ҳукмфармо мебошад. Барои иқлими баҳри миёназаминӣ зимистон серборишу, тобистон хушки гарм хос аст. Дар ин ҷо дар як сол аз 500 то 1000 мм боришот мешавад. Иқлими соҳили баҳри Сиёҳ мӯътадили гарм мебошад. Боришот зиёд ва дар давоми сол қариб як хел мебо-

Расми 59. Харитаи иқтисодии Туркия

рад. Дар қисми шарқии он баъзе солҳо то 3000 мм боришот меборад. Бар хилофи қисмҳои соҳилӣ дохили Туркия иқлими континенталӣ дорад. Барои он зимистон хунуку дарозмуддат, баҳори кӯтоҳи сернам, тобистони давомноки аз ҳад гарм ва тирамоҳи кӯтоҳи нисбатан гарм хос мебошад. Боришоти миёнаи солона 200–300 мм-ро ташкил менамояд. Ба аксарияти дарёҳои Туркия тартибу ғизогирии дарёҳои кӯҳӣ хос мебошад. Онҳо шаршара ва остонаҳои зиёд доранд. Ҳама дарёҳои калони мамлакат аз қисми шарқии он ибтидо мегиранд. Бузургтарини онҳо Ефрат, Сакар, Тигр, Кура, Аракс, Қизич, Ирмак мебошанд. Аз дигар дарёҳои нисбатан калон Сусурлук, Марис, Сейхан ба баҳри Мармар, Эгей ва Миёназамин мерезанд. Дарёҳоро барои обёрӣ ва истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд.

Дар минтақаи кӯҳҳо асосан хокҳои кӯҳӣ паҳн гардиданд. Онҳо 80 фоизи қаламрави мамлакатро дар бар мегиранд ва интихобан ҷо-ҷо кишт карда шудаанд. Дар водии дарёҳо ва соҳили баҳрҳо хокҳои ҳосилхези сурхча, дорчинӣ ва сиёҳтоб доман паҳн карданд.

Қаламрави Туркия аз намудҳои наботот бой аст. Баъзеи онҳо эндемик мебошанд. Ҷангалҳо асосан дар нишебиҳои кӯҳҳои соҳили шимолу ғарбӣ ва ҷанубу ғарбӣ (ҷангали омехта ва паҳнбарг) боқӣ мондааст. Набототи қисми дохили мамлакат аз алафҳо, буттаҳо ва дар баъзе мавзеъҳо аз масоҳати хурди ҷангал иборат мебошад. Дар ҷангалзорҳо дарахтони дуб (булут) ва кедр (ҷалғӯза), бартарӣ доранд. Тавсифи мухтасари табиат ва сарватҳои табиии Туркия нишон медиҳад, ки дар ин замина соҳаҳои гуногуни саноат ва кишоварзиро инкишоф додан мумкин аст.

Аҳолӣ. Аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ Туркия дар байни давлатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё баъд аз Эрон ҷои дуюмро ишғол менамояд. Бештар аз 70 фоизи аҳолӣ дар шаҳрҳо зиндагӣ менамояд. Қариб 80 фоизи аҳолиро туркҳо ва 17 фоизашро курдҳо ташкил менамоянд. Тақрибан 99 фоизи аҳолӣ дини ислом (суннӣ)-ро парастиш менамоянд. Дин аз давлат ҷудо мебошад. Аз намояндаи дигар миллатҳо дар мамлакат курдҳо ва арабҳо бештар зиндагӣ мекунанд. Аҳолӣ дар қаламрави Туркия нобаробар ҷойгир шудааст. Дар Шарқии Фракӣ, ноҳияҳои назди соҳили баҳрҳо ва Ғарбии нимҷазираи Осиёи Хурд аҳолӣ зич ҷойгир шудааст. Қисми шарқӣ ва ҷанубу шарқии мамлакат, ки масоҳати калонро дар бар мегирад, аҳолӣ ниҳоят кам маскун шудааст. Аз миқдори умумии зихираҳои меҳнатӣ 44 фоиз дар кишоварзӣ, 41 фоиз дар хизматрасонӣ, 15 фоиз дар саноат кормекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Туркия яке аз мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикардаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мебошад. Ҳаҷми

умумии истеҳсолот 465,5 млн доллларро ташкил намуд. Ин ба ҳар сари аҳолӣ 7000 доллларро ташкил менамояд.

То Ҷанги дуюми ҷаҳон дар иқтисодиёти мамлакат соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Баъди ҷанг Туркия раванди инкишоф додани саноатро пеш гирифт. Ба ин мақсад давлат аз маблағгузории хориҷӣ (ИМА, РФГ, дертар собик Шӯравӣ) ва соҳибкорони миллиро васеъ истифода бурд. Бо иштироки инвесторҳои хориҷӣ дар соҳаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ, сохтмон, химия ва ғайра корхонаҳои калони саноатӣ сохта шуданд. Бо ёрдами иқтисодӣ ва техникии собиқ Иттифоқи Шӯравӣ, заводҳои металлургӣ, алюминӣ, коркарди нефт, химиявӣ, коркарди чӯб ва ғайра бунёд гардиданд. Ин чорабиниҳо иқтисодиёти Туркияро мустаҳкам намуд.

Саноати кунунии Туркия бисёрсоҳа мебошад. Дар он аз соҳаи заминавӣ саноати кӯҳӣ инкишоф ёфтааст. Аз сарватҳои энергетикӣ ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, нефт истеҳсол менамоянд. Захираи ангиштсанг 1,5–2 млрд, ангишти сиёҳтоб 1,5 млрд тоннаро ташкил менамояд. Аз ангишти сиёҳтоб брикет (аз нармаи ангишт дар зери фишори баланд тахтаангишт тайёр мекунанд) истеҳсол менамоянд. Нефте, ки аз қаламрави мамлакат истеҳсол менамоянд дар заводи нефткоркунии Батман коркард мешавад. Дигар заводҳои нефткоркунӣ, дар асоси нефти кашонида кор мекунанд.

Аз сарватҳои маъданӣ дар Туркия маъдани оҳан, хромит, мис, руҳ сурб, волфрам, сулфур ва ғайра истеҳсол мекунад. Аз сарватҳои ғайри маъданӣ мармар ва намаки ошӣ истеҳсол ва коркард мешаванд.

Дар заминаи сӯзишворӣ ва сарватҳои гидроэнергетикӣ саноати электроэнергетикӣ инкишоф ёфт. Дар аввал сохтмони неруғоҳҳои олавӣ-барқӣ бартарӣ дошт. Баъди дар дарёҳои Қизил-Ирмак, Гедиз, Ёфрат сохтани истгоҳҳои обӣ – барқӣ дар истеҳсоли қувваи барқ истгоҳҳои обӣ – барқӣ афзалият пайдо карданд. Ҳоло истгоҳҳои обӣ–барқӣ қисми зиёди қувваи барқро истеҳсол мекунанд. Саноати металлургияи сиёҳ аз якчанд комбинатҳои металлургӣ ва заводҳои алоҳида иборат мебошанд. Заводҳои металлургияи ранга бештар асосан дар наздикии манбаи ашёи хом сохта шудаанд. Онҳо асосан хромит, мис ва руҳ мегудозанд. Дар саноати машинсозӣ ибтидоан корхонаҳои аз қисмҳои алоҳида васлкунии мошин ва механизмҳо бартарӣ дошт. Аз қисмҳои аз хориҷа оварда автомобил, трактор, мошинҳои соҳаи сохтмон, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ, муҳаррик, яхддон, мошинаи либосшӯӣ, радио, дастгоҳҳои коркарди металл, аккумулятор, троллейбус, лампаҳои барқӣ ва ғайра васл менамуданд. Баъди барпо гардонидани заминаи пурқуввати металлургӣ оҳиста-

оҳиста ин заводҳо бо истеҳсоли қисм ва механизмҳои маҳаллӣ бештар тахсис карда мешаванд ва заводҳои комили мошинсозӣ бунёд мегарданд. Аз саноати маснуоти сохтмон соҳаи семент истеҳсолкунӣ инкишоф ёфтааст. Саноати химия аз корхонаҳои истеҳсоли ашёҳои резинӣ, нурӣ, суперфосфату азот, кислотаи сулфур, содда, хлор, дору иборат мебошанд. Саноати чӯбкоркунӣ аз якчандто фабрикаи коғаз ва мебелбарорӣ иборат аст. Аз корхонаҳои оина ва шишабарорӣ калонтаринаш дар Истанбул воқеъ гардидааст.

Туркия дорои саноати тараққикардаи сабук ва хӯрокворӣ мебошад. Дар мамлакат миқдори зиёд фабрикаҳои хурду калони бофандагӣ амал мекунад. Дар ин фабрикаҳо матои пахтагӣ, моҳутӣ, шоҳӣ, катон ва қолин истеҳсол мекунанд. Пӯст, пойафзол дар корхонаҳои калон ва хурд истеҳсол карда мешаванд.

Саноати хӯрокворӣ соҳаҳои ордкашӣ, қанд, спирту арақ, равғанкашӣ, гӯшту моҳикоркунӣ, ширкоркунӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Аксарияти онҳо ба бозори дохилӣ кор мекунанд.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимми иқтисодиёти Туркия мебошад. Дар ин соҳа ҳам тағъиротҳои назаррас ба миён омад. Соли 1945 ва 1960 ислоҳоти замин гузаронида шуд. Сифати коркарди замин беҳтар гардида, масоҳати замини кишт васеъ карда шуд. Дар киштукор усулҳои нави агротехникӣ, коркарди мошинии киштзор ва ғунучини ҳосил васеъ ба роҳ монда шуд. Дар растанипарварӣ кишти ғалладона (гандум, ҷав, ҷаворӣ, шолӣ) ҷойи асосиро ишғол менамояд. Аз зироатҳои техникӣ тамоку, пахта, кӯкнор, чой парвариш менамояд. Солҳои охир кишти лаблабуи қанд ва картошка васеъ гардид. Боғу токдорӣ ва ситруспарварӣ низ тараққӣ кардааст. Чорводорӣ асосн аз гӯсфанд ва бузпарварӣ (ангорӣ) иборат мебошад. Як қисми маҳсулоти кишоварзӣ ба хориҷа бароварда мешавад. Ҳоло кишоварзӣ 18 фоизи маҳсулоти дохилии мамлакатро медиҳад. Дар тиҷорати берунӣ шарики асосии Туркия Олмон, ИМА, Россия, Италия ва Англия мебошанд. Солҳои охир доду гирифти Туркия бо собиқ Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ васеъ гардида истодааст.

Нақлиёти Туркия роҳи оҳан, автомобилгард, баҳрӣ ва ҳавоиро дар бар мегирад. Тиҷорати берунӣ асосан бо роҳи обӣ ва дар баъзе ҳолатҳо бо роҳи оҳан, мошинӣ ва ҳавоӣ ба амал бароварда мешавад. Дарозии хатти роҳи оҳан 8401 километр, автомобилӣ 49615 километрро ташкил менамояд. Роҳи обии дохилӣ тақрибан 1200 километрро ташкил менамояд. Бандарҳои асосии баҳрии Туркия – Измир, Зонгулдак, Мерсин, Искандарӣ, Измит, Стамбул, Трабзон мебошанд. Тавассути онҳо борбарорӣ ва борбиёрии хориҷи ва қисман дохилӣ амалӣ карда мешаванд.

Савол ва супориш

1. Аз руӣ харита муайян намоед, ки барои чӣ мавқеи иқтисодию географии Туркия беҳамто мебошад.
2. Туркия аз захираи кадом намудҳои сарватҳои минералӣ дар ҷаҳон мавқеи муҳиммро ишғол менамояд?
3. Сабаби дар қаламрави Туркия нобаробар маскуншавии аҳолӣ дар чист?
4. Аз кадом давра сар карда, дар Туркия саноат инкишоф ёфт?
5. Дар Туркия кадом соҳаҳои растанипарварӣ инкишоф ёфтаанд.

АРАБИСТОНИ САУДӢ

Масоҳаташ – 2200,0 ҳазор км².
Аҳолиаш – 20,5 млн нафар.
Пойтахташ – Ар-Риёз.
Забони давлатӣ – арабӣ.
Воҳиди пулӣ – риал.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Арабистони Саудӣ дар канори ҷанубу ғарбии Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ воқеъ гардидааст. Вай тақрибан 2/3 ҳиссаи нимҷазираи Арабистон ва якчанд ҷазираҳои халиҷи Форс ва баҳри Сурхро дар бар мегирад. Қаламрави он аз шимол бо Урдун, аз шимолу шарқ бо Ироқ, Кувайт, Катар, аз ғарб Исроил, Миср, Судан дар ҷануб бо Эритерия, Уман ва Яман ҳамҳудуд мебошад. Аз ғарб баҳри Сурх, аз шарқ онро халиҷи Форс иҳота намудааст. Тавассути онҳо мамлакат ба роҳҳои тиҷорати ҷаҳонӣ баромад дорад, ки барои бо мамлакатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин, Сурх, халиҷи Форс ва ҳавзаи Уқёнуси Ҳинд савдо намудан имконияти калон медиҳад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Қисми зиёди масоҳати Арабистони Саудиро пуштакӯҳҳо ишғол намуданд. Онро аз канори ғарб ва ҷануб кӯҳҳои на чандон баланд иҳота кардаанд. Сатҳи мамлакатро асосан биёбонҳои регӣ фаро гирифтанд. Дар соҳили Баҳри Сурх воҳаи Тиҳома, дар соҳили халиҷи Форс воҳаи Ал-Хоса домана паҳн кардаанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар Арабистони Саудӣ нефт, газ, маъдани оҳан, тилло, мис, сурб, намаки ошӣ, гаҷ, абрақ, барит, нуқра, руҳ ва ғайра тадқиқ карда шудаанд. Аз ҳама муҳимтарини он нефт

ва газ мебошад. Иқлим дар шимоли мамлакат субтропикӣ ва дар ҷануби он тропикӣ мебошад. Тобистон гарму хушк, зимистон мулоим аст. Дар шимол баъзан зимистон то –11 дараҷа хунук мешавад. Боришот дар қисми зиёди мамлакат аз 100 мм кам буда, дар минтақаи кӯҳҳо ба 400 мм мерасад. Аз сабаби кам будани боришот дар ин ҷо дарёҳои доимӣ дида намешавад. Бинобар он обҳои зеризаминӣ барои нӯшокӣ ва обёрӣ васеъ истифода бурда мешавад. Баъзан обро аз чуқурии 120–190 метр мекашанд. Дар пуштакӯҳҳо набототи биёбонӣ ва нимбиёбонӣ, дар кӯҳҳо беша ва бутазорҳо паҳн гардида анд.

Аҳолӣ. Арабистони Саудӣ мамлакати нисбатан камаҳолӣ мебошад. Зичии аҳолӣ ба ҳисоби миёна 12,5 нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳолӣ дар воҳаҳои соҳили баҳри Сурх, халиҷи Форс ва ноҳияи марказии мамлакат зиндагӣ мекунанд. Дар биёбони Руб-эл-Халӣ аҳолӣ доимӣ дида намешавад. Бештар аз 85 фоизи аҳолиро арабҳо ташкил мекунанд. Боқимондаи аҳолиро туркҳо, эрониҳо, покистониҳо, ҳиндуҳо ва америкоиҳою аврупоиҳо ташкил менамоянд. Қисми зиёди аҳолӣ бесавод мебошад. Фарзандони оилаҳои дороро барои маълумотгирӣ ба хориҷа мефиристанд. Аксарияти аҳолӣ дини ислом (мазҳаби ваҳобия)-ро парастиш мекунанд. Дар қаламрави Арабистони Саудӣ марказҳои муқаддаси ислом шаҳрҳои Макка ва Мадина воқеъ гардиданд, ки ҳар сол миллионҳо мусулмонон ба зиёрат меоянд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Арабистони Саудӣ мамлакати кишоварзӣ ба саноатӣ рӯоварда мебошад. Дар кишоварзӣ муносибатҳои феодалӣ, боқимондаҳои қабилавӣ бо муносибатҳои сармоядории истеҳсолот бо ҳам омехта гаштанд. Қисми асосии замин ва манбаъҳои об дар дасти феодалҳо мебошад. Деҳқонон замину обро бо шартҳои вазнин иҷора мегиранд. Шакли асосии он чоряккорӣ мебошад, ки баъзан аз 4/5 ҳиссаи ҳосили зироатро заминдор мегирад. Баъди солҳои 60-ум барои инкишоф додани заминдорӣ ва баланд

Расми 60. Харитаи иқтисодии Арабистони Саудӣ

бардоштани маҳсулотнокии он давлат бо иштироки ширкатҳои хориҷӣ дар дарёҳои Зизан, Вади-Ҷизан иншоотҳои обёрикунанда сохт. Ноҳияҳои асосии зироаткорӣ воҳаҳои Эл-Катиф, Эл-Хаса, Эл-Асир, Мадена, Таифа, Фотимӣ, Каил, Арид, Судейр мебошанд. Тақрибан дар 65 фоизи замини корам ғалладонагиҳо кишт менамоянд. Аз ғалладона бештар гандум, арзан, ҷав, ҷаворӣ, сорго, шолӣ мекоранд. Дар заминҳои обӣ инчунин сабзавот ва зироатҳои полезӣ кишт менамоянд. Дар нишебиҳои Эл-Асира қаҳва ва дар доманаи он пахта парвариш мекунанд. Дар ноҳияҳои обёришаванда боғу токдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо чормағзи финикӣ, лимон, афлесун, бодом, анор, ангур, банан парвариш менамоянд.

Чорводорӣ тамоили бодиянишинӣ ва нимбодиянишинӣ дорад. Ноҳияҳои чорводорӣ Эл-Хаса, Асир, Шаммар, Эл-Қосим ба ҳисоб мераванд. Дар ин ноҳияҳо уштур, гӯсфанд, буз ва чорвои калони шохдори парвариш мекунанд. Кишоварзӣ 10 фоизи даромади миллиро медиҳад.

Саноат соҳаи рӯ ба инкишофи иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Аз ҳама соҳаи инкишоф ёфтаи он саноати кӯҳӣ аз ҷумла истихроҷи нефт (40 фоизи маҳсулоти умумии дохилиро медиҳанд) ва газ мебошад. Дар Арабистони Саудӣ 80 кони нефту газдиҳанда мавҷуданд. Дар онҳо 1000 ҷойҳои нефту газдиҳанда амал мекунанд. Соли 2000 истеҳсоли нефт дар мамлакат дар як рӯз 9,1 млн баррелро ташкил намуд. Миқдори асосии нефт аз 8 кон истеҳсол карда мешавад. Калонтарини онҳо кони Говар мебошад. Аз он 50 фоизи нефти мамлакат истеҳсол карда мешавад. Калонтарин заводи нефткоркунӣ дар Рас-Таннур ва Ҷидда воқеъ гардидааст. Дар заминаи коркарди нефт ва газ саноати нефту химиявӣ ташаккул ёфта истодааст. Ҳоло дар мамлакат заводи нурии азотӣ, истеҳсоли пластмасс ва ғайра амал мекунанд. Ғайр аз нефту газ, ки аз ҳавзаи халиҷи Форс истеҳсол мекунанд, инчунин аз қаламрави мамлакат тилло, нуқра, барит, гач, намак, мис ва дигар намуди ашёи хоми саноати маснуотӣ сохтмон истихроҷ менамоянд. Хусусан истеҳсоли семент, хишт ва шиша инкишоф ёфтааст. Дар Ҷидда заводи истеҳсоли прокат (тахта пӯлод) кор мекунад. Дар ин завод дар заминаи маъдани оҳани маҳаллӣ истеҳсоли чӯян ва пӯлод ба роҳ монда шудааст. Дар шаҳри Ҷидда киштӣ ва заврақҳои хурд истеҳсол карда мешаванд. Мошинсозӣ суст тараққӣ кардааст. Ин соҳа асосан аз корхонаҳои таъмири заводҳои нефткоркунӣ, таъмири роҳи оҳан, автомобил, сехҳои рехтагарӣ иборат мебошад. Қувваи барқ дар истгоҳҳои хурди оловӣ истеҳсол карда мешавад. Аз корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар Мадина, Куфуф заводи коркарди нахл (палмаи финикӣ), дар Макка заводи равғанкашӣ кор мекунанд.

Саноати сабукро асосан корхонаҳои хурди ҳунармандӣ ва косибӣ ташкил мекунанд, ки дар шаҳр ва деҳаҳои мамлакат васеъ паҳн гаштанд. Ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 217,3 млрд (ба ҳар сари аҳӣ аҳолӣ 10600) доллярро ташкил мекунад. Даромади асосиро мамлакат аз ҳисоби содироти нефт ба даст меорад. Ҳоло 90–95 фоизи даромади умумии содироти Арабистони Саудӣ ба фурӯши нефт рост меояд. Муҳимтарин шарикони тиҷорати берунаи Арабистони Саудӣ ИМА, Ҷопон, Англия, Олмон, Фаронса мебошанд.

Нақлиёти Арабистони Саудӣ аз роҳи оҳан, автомобилӣ, қубурӣ, ҳавоӣ ва баҳрӣ иборат аст. Калонтарин роҳи оҳан роҳи Ҳиҷоз мебошад, ки қаламрави Арабистони Саудиро бо Сурия ва Урдун пайваст менамояд. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон роҳи оҳани нав сохта шуд, ки Эл-Риядро бо Даммам пайваст намуд. Эл-Риядро роҳҳои автомобилӣ бо ҳама мавзеъҳои нефтистеҳсолкунанда пайваст менамояд. Роҳи автомобилии Дахран қад-қади соҳили халиҷи Форс сохта шудаст, ки то Кувайт ва Ироқ давом мекунад. Аз конҳои нефтистеҳсолкунандаи соҳили халиҷи Форс то бандари Саида (Ливан) қубури нефткашонӣ ва мутавазеъ бар он роҳи сангфарш сохта шудааст. Дар мамлакат зиёда аз 14 аэропорт сохта шуданд. Фурудгоҳҳои аълодараҷаи калон дар Ар-Риёз, Ҷидда ва Дахран воқеъ гардиданд. Бандарҳои калони мамлакат Джидда, Янбо, Эл-Ваҷҳ, Даммам ва Рас-Таннур, Жуайма мебошанд. Дарозии хати роҳи оҳан 886, автомобилӣ 74000 километрро ташкил менамояд. Тавассути терминҳои бандарӣ Рас-Таннура дар як рӯз 5, Жуайма 3 ва Янбо 3 млн баррел нефт ба хориҷа бароварда мешавад. Ҳоло 40 фоизи нефти мамлакат ба бозори Очиё бароварда мешавад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодию географӣ Арабистони Саудиро бо мавқеи иқтисодию географӣ Эрон муқоиса кунед.
2. Қаламрави Арабистони Саудӣ дар кадом минтақаҳои иқлимӣ воқеъ гардидааст?
3. Кадом сарватҳои табиии Арабистони Саудӣ аҳамияти ҷаҳонӣ дорад?
4. Кадом соҳаҳои саноат дар Арабистони Саудӣ бештар инкишоф ёфтааст?
5. Заминдории Арабистони Саудӣ аз кадом соҳаҳо иборат аст?

ФАСЛИ IV
АВСТРАЛИЯ ВА АФРИКА

ИТТИФОҚИ АВСТРАЛИЯ

Масоҳаташ – 7,7 млн км².
Аҳолиаш – 19 млн нафар.
Пойтахташ – Канберра.
Забони давлатӣ – англисӣ.
Воҳиди пулӣ – доллари австралигӣ.

Австралия ба кадом иттиҳоди иқтисодии ҷаҳонӣ дохил аст? Табиати Австралия бо кадом хусусияти худ фарқ менамояд? Кадом омилҳо сабаби тараққиёти баланди иқтисодии Австралия гардиданд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Давлати Австралия сарҳади хушкӣ надошта, ягона мамлакати ҷаҳон аст, ки материки том – Австралияро ишғол кардааст. Ғайр аз ин ба ҳайати Иттифоқи Австралия ҷазираи Тасмания ва як қатор ҷазираҳои хурд дохил мешаванд. Айни замон Австралия аз ҷиҳати масоҳат ва пешрафти иқтисодиёт ба қатори давлатҳои мутараққии ҷаҳон дохил мегардад.

Ин материки ҷанубӣ ҳанӯз дар аввали асри XVII аз тарафи голландиҳо (В. Янсзон) кашф шуда буд, вале азхудкунии онро дар охири асри XVIII англисҳо оғоз намуданд. Ҷудоии Австралия аз дигар қитъаю мамолики ҷаҳон ва дурии он аз роҳҳои асосии баҳрӣ чанд муддате инкишофи иқтисодии онро боз медошт. Нақлиёти ҳозираи баҳрӣ ва хусусан ҳавопаймоҳои ҳозира онро ба дигар қитъаҳои олам наздик мекунанд.

Австралия мамлакати соҳибихтиёру мустақил мебошад. Азбаски он ба узви Иттиҳоди Миллатҳо бо сарварии Англия дохил аст, бинобар ин ба таври расмӣ роҳбарии мамлакатро маликаи англис ба ӯҳда дорад. Австралия – давлати федеративӣ буда, аз шаш иёлат таркиб ёфтааст.

Шароиту захираҳои табиӣ. Қисми зиёди сатҳи Австралия ҳамвор буда 95% масоҳати он аз сатҳи баҳр то 600 м баланд аст. Аз 2/5 ҳиссаи масоҳати онро биёбон ишғол намудааст ва аз ҳисоби хушкии иқлим паи ҳам ҳодисаҳои хушксолӣ, хокбод, сӯхтори ҷангал ба амал меояд.

Заминҳои серҳосили кишвар дар қисмати минтақаи дашти Австралия воқеъ ғаштаанд. Австралия аз канданиҳои фоиданок хеле бой аст. Дар ин ҷо аз 1/3 ҳиссаи захираи боксити ҷаҳонӣ ҷойгир шудааст. Австралия инчунин бо конҳои ангишт, маъдани металлҳои ранга, мис ва тилло машҳур аст. Солҳои охир дар ин ҷо захираҳои дорои аҳамияти ҷаҳонии маъдани аълосифати оҳан, мис, никел, уран, нефту газ табиӣ (иёлати Квинсленд ва соҳили баҳр) ва ғайра кашф шудаанд.

Аҳолӣ. Шумораи аҳолии Австралия ба 19 млн нафар мерасад, вале аҳолии муқимии он (аборигенҳо) ҳамагӣ 160 ҳазор (1,5%)-ро ташкил медиҳад. Аксари аҳолии мамлакат зери таъсири муҳоҷиршавии (иммиграция) оммавӣ ташаккул ёфтааст. Зиёд будани шахсони аслу насабашон аз Англия боиси якхела шудани ҳайати нажодии аҳолии кишвар гардид: 97% онро англо-австралиягиҳо ташкил медиҳанд. Аз 2/3 қисми аборигенҳои Австралия дар минтақаҳои иқлими хушк (Квинсленд, Ғарбии Австралия ва ғайра) зиндагӣ мекунанд ва сол аз сол камшавии шумораи онҳо ба назар мерасад.

Зичии миёнаи аҳолӣ хеле кам (дар як километри мураббаъ – 2 нафар) ва он дар ҳудуди мамлакат ниҳоят нобаробар аст. Дар ноҳияҳои дохилии биёбонӣ зичии миёнаи аҳолӣ дар 4–5 километри мураббаъ аз як кас зиёд нест. Аз ин ҳисоб дар бисёр қисмати мамлакат мактаббачаҳоро (аз сабаби дурии роҳ) бо воситаи радио таълим медиҳанд.

Австралия бо дараҷаи баланди урбанизатсия фарқ мекунад. Миқдори аҳолии шаҳр ба 86% мерасад, ки аз ҳисоби таносуби аҳолии шаҳр дар ҷаҳон ҷои аввалро мегирад. Шаҳрҳои калон бештар дар соҳили уқёнус ҷой гирифтаанд ва дар шакли меъмории симои шаҳрсозӣ таъсири Англия мушоҳида мешавад. Ҳатто бисёр маҳаллаҳои истиқоматию хиёбон ва гулбоғҳо бо хоси англисӣ бунёд гардидаанд. Барои аҳолии деҳот аксар шакли зиндагии парокандаи фермерӣ хос аст.

Ҳоҷагӣ. Аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳои иқтисодӣ Австралия дар қатори давлатҳои мутараққӣ меистад. Кадом омилҳо сабаби пешрафти иқтисодии ин мамлакат гардид?

Якум, қабл аз ҳама сари вақт аз зери итоати мустамликадорӣ баромадан ва ба давлати ягона муттаҳид намудани қисмҳои парокандаи мамлакат.

Дуюм, фаровонии заминҳои ҳосилхез дар нисбати хеле кам будани шумораи аҳолӣ.

Сеюм, захираҳои фаровон ва гуногунии канданиҳои фоиданок.

Чорум, ҳавасмандкунии муҳоҷирон, инкишофи техника ба хотири нарасидани қувваи корӣ.

Панҷум. ба тариқи хеле зиёд ворид гардидани капитали хориҷӣ, ки он ба тараққиёти иқтисодии кишвар мусоидат намуд.

Ҳоло ҳам ҳаёти иқтисодию сиёсии Австралия ба капитали хориҷӣ, пеш аз ҳама ба Англия ва ИМА сахт вобаста мебошад. Солҳои охир афзун гардидани капитали Ҷопон ва Олмон ба назар мерасад.

Таркиби соҳавии иқтисодиёти Австралия умуман ба иқтисодиёти мамлакатҳои мутараққӣ монанд аст. Вале соҳаҳои саноати ашёи хом дар таркиби саноат бартарӣ дорад. Соҳаи саноати ашёи хом дар сатҳи тахассуси тақсимоти байналхалқии меҳнати мамлакат низ мақоми баландро соҳиб аст. Ба ин пеш аз ҳама соҳаи саноати маъдани кӯҳиро ном бурдан мумкин аст. Аз ҷиҳати истихроҷи ангишт, маъдани оҳан, боксит, тилло ва алмос Австралия ба қатори давлатҳои пешқадами дунё дохил мегардад. Аз ин ҷо ба миқдори хеле зиёд ба давлатҳои Осиё ва Аврупо маъдани оҳан, боксит ва ангишт содир карда мешавад. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон дар мамлакат соҳаҳои мошинсозӣ низ инкишоф ёфт. Тараққиёти автомобилсозӣ, трактору локомотив, дастгоҳу таҷҳизотҳои техникӣ, радиоэлектроника ва ғайра назаррас аст. Мошинсозӣ дар шаҳру марказҳои асосии мамлакат – Сидней, Мелбурн, Аделаида, Брисбен тараққӣ ёфтааст.

Соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти он баъди соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ дар тахассуси содиротии мамлакат ҷои муҳиммро ишғол мекунад. Австралия аз ҷиҳати саршумори гӯсфанд (130 млн ва ё ба сари аҳолӣ 7 сар) ва истеҳсоли пашм дар дунё ҷои аввалро соҳиб аст. Аз ҷиҳати истеҳсоли ғалла, гӯшт, қанд, мева ва шароб низ мамлакат яке аз ҷойҳои муҳиммро дар миқёси ҷаҳонӣ ишғол мекунад. Гӯсфандпарварӣ вобаста ба шароитҳои мусоиди табиӣ дар чаррогоҳҳои фаррох инкишоф меёбад. Фермаҳои гӯсфандпарварии ноҳияҳои дохилии мамлакат номи истгоҳҳои гӯсфандпарвариро (шипстешн) гирифтаанд. Иқлими гарми Австралия имконияти калони парвариши зироатҳои тропикӣ ва субтропикиро низ муҳайё сохтааст.

Расми 61. Харитаи иқтисодии Австралия

Тафовутҳои дохилӣ. Солҳои тулонӣ зери таъсири сохти мустамликадорӣ ва шароитҳои ниҳоят гуногуни табиию иқлимӣ боиси дар ҳудуди мамлакат таъсис ёфтани соҳаҳои ҳарҳелаи хоҷагидорӣ ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолӣ гардидааст. Аз ин хотир дар Австралия чунин ноҳияҳои

тахассуси ҳархела ба назар мерасад: 1) ноҳияҳои пеш азхудшуда ва айни замон ба дараҷаи баланд инкишофёфта; 2) ноҳияҳои нав азхудшуда; 3) ноҳияҳои ба дараҷаи кофӣ азхуднашуда.

Ноҳияи иқтисодии пешазхудшуда ва ҳоло тараққиёфтаи Австралия қисмати Ҷанубу Шарқӣ буда, он иёлатҳои Уэлси Нави Ҷанубӣ, Виктория ва қисматҳои ҷанубу шарқии Ҷануби Австралияро дар бар мегирад. Ноҳияи мазкур ҳамагӣ 20% масоҳати мамлакат, вале 70% аҳолӣ ва қисми зиёди истеҳсолоти саноату кишоварзиро муттаҳид сохтааст. Дар ин ҷо шаҳрҳои калонтарини мамлакат: Сидней (маркази маъмурии иёлати Уэлси Нави Ҷанубӣ), Мелбурн (маркази маъмурии иёлати Виктория) ва Канберра, ки вазифаи пойтахтро ба ӯҳда дорад, ҷойгир шудаанд.

Аз ноҳияҳои боқимондаи Австралия бештар қисмати шимолу шарқӣ, ҷанубӣ ва соҳили ҷанубу ғарбӣ бештар аз худ шудаанд, дар ҳоле, ки қисматҳои дохилӣ ва ноҳияҳои шимолии он нисбатан камаҳолӣ ва аксар беаҳолианд. Дар чунин ноҳияҳо ба тариқи пароканда ҷо-ҷо корхонаҳои саноати маъдани кӯҳӣ ва дар дашту биёбонҳои васеъ бошад, соҳаи гӯсфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст.

Дар Австралия тамоми намуди нақлиёт инкишоф ёфтааст, вале нақлиёти баҳрӣ ва ҳавоӣ дар инкишофи равобити берунии мамлакат аҳамияти бузург доранд.

Савол ва супориш

1. Аз ҷиҳати иқтисодӣ Австралияро ба қатори кадом давлатҳо дохил мекунанд?
2. Бо кадом намуди канданиҳои фоиданок Австралия дар дунё шӯҳрат дорад?
3. Дар харитаи контурӣ конҳои калонтарини маъдани оҳан, боксит, мис, ангишт ва нефту газро тасвир намоед.
4. Аз чӣ сабаб дар Австралия дараҷаи баланди урбанизатсия ба назар мерасад?
5. Омилҳои муҳимтарини пешрафти иқтисодиёти Австралияро номбар кунед.
6. Дар харитаи иқтисодӣ марказҳои асосии саноатиро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед.
7. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ тахассуси асосии мамлакатро муайян мекунанд?
8. Аз рӯи харита ва атлас дар харитаи контурӣ ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзию саноатии Австралияро тасвир кунед.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо сабаби асосии пешрафти иқтисодиёти Австралия гардиданд?
2. Сабаб дар чист, ки ҳайати нажодии аҳолии мамлакатро аксар англо-австралиягиҳо ташкил медиҳанд?

3. Барои чӣ шаҳру марказҳои калони саноатии Австралия дар қисмати шарқии он ҷойгир шудаанд?
4. Сабаби бартарӣ доштани капитали хориҷӣ дар иқтисодиёти Австралия дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Оё Австралия барои дар дохили кишвар васеъ ба роҳ мондани коркарди ашёи хоми саноати маъдан имкон дорад?

Ба фикри шумо роҳҳои баробар намудани тафовутҳои дохилӣ дар мамлакат вуҷуд доранд?

АФРИКА

Аз чӣ сабаб давлатҳои рӯ ба тараққии Африка аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондатарин мебошанд? Кадом омилҳо ба қафомонии ин мамлакатҳо сабаб шудааст? Дар байни давлатҳои Африка кадоме аз онҳо ба тақсимоти байналхалқии меҳнат бештар ҷалб карда шудаанд?

Африка аз 1/5 ҳиссаи сатҳи хушкии кураи Заминро ишғол менамояд. Ҳудуди он аз шимол ба ҷануб 8 ҳазор километр ва аз ғарб ба шарқ ба масофаи 7,5 ҳазор километр кашол ёфтааст. Аҳолии Африка ба 840 млн нафар мерасад. Чун дигар қитъаю материки дунё, мувофиқи ҳафриётҳои бостонӣ дар ин ҷо низ тамаддуни қадим вуҷуд дошту ба инкишофи ҷамъияти инсонӣ ҳиссаи худро гузоштааст. Вале дар сайёраи мо ягон қитъае дучор намеояд, ки мисли Африка аз зулму истибдоди мустамликадорон ва ғуломкунию ғуломфурушӣ мусибат дида бошад. Дар аввали асри XX тамоми Африка ба материки мустамликавӣ табдил ёфт, ки он минбаъд асоси қафомонии соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳои он гардид.

Чанде пеш харитаи сиёсии Африкаро рангҳои гуногуни сохти мустамликадории Англия, Фаронса, Белгия, Португалия, Испания ва Италия ҷило медод. Соли 1990 охирин мустамлика дар қитъаи Африка – Намибия истиқлолият ба даст овард. Ҳоло дар харитаи сиёсии Африка 55 мамлакат вуҷуд дорад. Ғайр аз Республикаи Африкаи Ҷанубӣ ҳамаи давлатҳои дигари ин қитъаро ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мекунанд.

Африка аз ҷиҳати саводнокӣ дар ҷаҳон ҷои охиринро гирифта, фавти кӯдакон аз ҳама болост. Ин ягона қитъаест, ки ҳисоби миёнаи дарозумрӣ аз ҳадди имкон паст аст.

Баъди истиқлолият мамлакатҳои Африка оид ба барҳам додани қафомонӣ якчанд қадамҳои устувор ба пеш гузоштанд. Пеш аз ҳама назорат аз болои захираҳои табиӣ, гузаронидани ислоҳот дар соҳаи кишоварзӣ, тайёр намудани мутахассисони маҳаллӣ, бунёди корхонаҳои саноатӣ ва ғайра. Вале пешрафти иқтисодии ин давлатҳо ба ҷалб намудани капитали хориҷӣ ниёз дорад.

Баъди истиқлолият зери таъсири оқибатҳои мустамликадорӣ баҳсу мунозираҳои сарҳадӣ байни давлатҳои Африка гоҳ-гоҳ руй медиҳад. Муноқишаҳои ҷиддӣ оид ба ин масъала байни Ҳабашистон, Сомали, Марокашу Сахараи Ғарбӣ, Чаду Ливия ва ғайра вуҷуд дорад. Барои мустаҳкамию ягонагӣ ва муносибатҳои неки ҳамсоягию сиёсӣ Ташкилоти Ягонагии Африка таъсис гардид. Соли 1963 ташкилоти мазкур дар Аддис-Абеба эълон шуд ва ҳоло ба ҳайати он 51 мамлакати Африка шомил мебошанд.

Шароит ва сарватҳои табиӣ. Инкишофи соҳаҳои муҳимми хоҷагидорӣ пеш аз ҳама ба шароитҳои табиӣ зич алоқаманд аст. Масалан, дар Африкаи Шимолӣ пастиҳои наздисоҳилӣ, инчунин водии дарёи Нил барои парвариши чорво ва зироаткорӣ хеле мувофиқанд. Шароитҳои табиӣ дар кӯҳсори Ҳабашистон ва суффакӯҳи Африкаи Шарқӣ ҳам барои чорводорӣ ва ҳам зироаткорӣ мусоид мебошанд. Дар мамлакатҳои Африкаи Ғарбӣ ва Марказӣ бошад (ғайри заминҳои биёбонӣ) ҳамвориҳои барои кишт, бунёди системаҳои обёрӣ ва сохтмони роҳҳои нақлиётӣ хеле зиёданд. Дар айни замон танҳо аз 1/10 қисми масоҳати Африка барои зироаткорӣ истифода мешаваду халос. Давлатҳои Африка дар якчанд минтақаи иқлимӣ ҷой гирифтаанд, ки он ба соҳаи кишоварзӣ таъсири назаррас дорад. Иқлими баҳримиёназаминӣ барои парвариши зироатҳои ситрусӣ, дарахтони зайтун, ток ва ғалладона мувофиқ аст. Ин намуди иқлим дар Африкаи Шимолӣ ҳукмфармост. Дар ин ҷо ҳарорати тобистонӣ нисбат

Расми 62. Харитаи сиёсии Африка

ба Аврупои Ҷанубӣ баланд буда, вай сабаби бармаҳал пухтани меваю сабзавот мегардад ва ин ҷиҳат аҳамияти содиротӣ (экспортӣ)-и онҳоро зиёд мекунад. Вобаста ба хушкии иқлим сохтмони иншоотҳои обёрӣ аҳамияти калон пайдо кардааст.

Дар минтақаи биёбонии тропикӣ (Саҳрои Кабир) зироаткорӣ танҳо дар воҳаҳо ва заминҳои обёришаванда имконпазир аст.

Иқлими Африкаи Шарқӣ нисбати қисми Ғарбии он камбориш аст, аз ин хотир дар ин мавзеъ парвариши зироатҳои ба хушкӣ тобовар инкишоф ёфтааст. Дар ноҳияҳои наздисоҳилии шимоли ғарбии Африка заминҳои ҳосилхез доман паҳн кардаанд. Вале ҷараёни тағйирёбии боду ҳаво ва боронҳои сел боиси шусташавию дигаргунёбии қабати хок ва кам шудани ҳосилхезии он мегардад.

Африка аз канданиҳои фоиданок ниҳоят бой аст. Аз рӯи захираҳои маъдани марганетс, хромит, боксит, тилло, платина, кобалт, алмос ва фосфорит дар байни дигар қитъаҳо ҷои аввалро мегирад. Конҳои калонтарини маъдани оҳан дар қисми Ғарбӣ, Шимолӣ ва экваториалӣ (Либерия, Мавритания, Гвинея, Габон), маъдани марганетс ва уран дар Габон, Нигер; боксит дар Гвинея, Камерун; маъдани мис дар Зоир, Замбия ҷойгир шудаанд. Солҳои охир як қатор конҳои бузурги нефту газ дар қисмати Шимолӣ ва Ғарбии Африка (Ливия, Алҷазоир, Нигерия) низ кашф карда шуд. Аз ҳама мамлакати бойтарини канданиҳои фоиданок дар ин қитъа Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ мебошад. Ғайри нефту газ ва боксит тамоми дигар намуди канданиҳо мавҷуд аст. Хусусан захираҳои тиллою платина ва алмоси он шӯҳрати ҷаҳонӣ дорад.

Расми 63.
Харитаи шароит ва сарватҳои табиӣ

Захираҳои замини Африка хеле зиёданд. Ба ҳар сари аҳолӣ дар ин ҷо замини кишт нисбати ҷанубу шарқии Осиё ва Америкаи Лотинӣ бештар аст. Айни замон дар Африка аз 1/5 қисми замини барои кишоварзӣ мувофиқро истифода мекунанду халос. Аз тарафи дигар ҳодисаи шусташавӣ (эрозия)-и замин миқёси хеле зиёди қитъаи мазкурро ишғол намудааст.

Қитъаи Африка дорои захираҳои бузурги об мебошад. Вале ин захираҳо дар ҳудуди қитъа нобаробар тақсим шудаанд. Ғайр аз дарёи Нил дигар дарёҳои бузургтарини он – Конго, Нигер, Замбези ва ғайра аз вилоятҳои минтақаи намноки тропикӣ ҷорӣ мегарданд. Дар ин материки гармтарини дунё, ки қисми зиёди масоҳаташ ба обёрии сунъӣ мӯҳтоҷ аст, танҳо 3–4% он обёрӣ мешаваду халос.

Захираҳои ҷангал сарвати бузургеро ташкил медиҳанд. Аз ҷиҳати масоҳати бешазор Африка баъди Америкаи Лотинӣ ва Россия дар ҷои сеюм меистад. Бешаҳои тропикӣ аз 1/10 қисми майдони қитъаро дар бар мегиранд. Хелҳои пурқимати дарахтон (дарахти сурх, абнус, гулобӣ ва ғайра) аксар барои содирот ба дигар давлатҳо ва коркарди чӯб бошад, дар дохили мамлакатҳои алоҳида (Габон, Зоир, Конго) соҳаи муҳимми саноатӣ ба шумор меравад. Дар натиҷаи исрофкорона нобуд кардани бешазор хавфи аз байн рафтани намуди дарахтони қиматбаҳо ба вуҷуд омадааст.

Аҳолӣ. Баъди истиқлолият афзоиши табиии аҳолӣ дар Африка якбора зиёд шуд. Сабаби ин беҳтар шудани хизматрасонии тиббӣ ва хеле кам шудани фавт дар ҳолати боқӣ мондани тавлиди зиёд мебошад. Дар натиҷа аҳолии Африка дар солҳои баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ то алҳол бештар аз се маротиба афзуд. Таносуби ҷавонон дар аксарияти мамлакатҳо 40–50% ташкил медиҳад, ҳол он ки ҳиссаи калонсолон хеле кам аст. Тараққиёти сусти иқтисодӣ ва миқёси таносуби баланди афзоиши аҳолӣ як қатор масъалаҳои мураккаби ба ҷои кор ва хӯрок таъмин намудани аҳолиро ба миён овардааст. Мушкилиҳои зиёде дар соҳаи тандурустӣ ва маориф вуҷуд дорад. Ҳоло бештар аз нисфи аҳолии калонсоли Африка маълумот надорад. Сол то сол дар баробари дигар касалиҳо, хавфи паҳн гардидани СПИД хеле ҷиддӣ гардидааст.

Расми 64. Харитаи иқтисодии Африка

Мамлакатҳои аз ҷиҳати шумораи аҳолӣ хеле калон Нигерия, Миср, Ҳабашистон ва Заир ба ҳисоб мераванд.

Аҳолии мамлакатҳои Африка дорои ҳайати хеле мураккаби этникӣ мебошад. Мувофиқи маълумоти олимони соҳаи этнография

дар ин қитъа то 500 ва аз ин ҳам бештар гурӯҳҳои этникӣ мавҷуд аст. Калонтарини ин гурӯҳ – арабҳо дар Африкаи Шимолӣ; хауса, йоруба, фулбе, ибо дар Африкаи Ғарбӣ; амхара дар Ҳабашистон ва ғайра мебошанд. Вале дар ҳар як мамлакат (хусусан дар Африкаи Тропикӣ) халқиятҳои калоне ҳастанд, ки забони онҳо ба аксарияти аҳолӣ фаҳмост ва як навъ "забони муомила" гардидааст. Дар мамлакатҳои Африкаи Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ забонҳои бо ҳамдигар наздик паҳн шудаанд, ки ба забони оилаи банту мансубанд. Яке аз калонтарин забонҳои банту суахили алифбои худро дорад ва ҳамчун забони давлатӣ дар Танзания, Кения ва Уганда эътироф шудааст. Ҳоло дар аксарияти давлатҳои Африка тамоман қаробат ва омезиши гурӯҳҳои этникӣ, ташаккули халқиятҳо ва миллатҳо ҷараён дорад. Дар Африка ҳанӯз анъанаи аҳди қабилавӣ (трайбализм) пурзӯр аст, ки дар асоси он шахсоне, ки мансабҳои баланди маъмуриро ишғол мекунанд, вазифаҳои гуногунро бештар ба ҳамқабилаҳои худ медиҳанд.

Мисли қитъаи Осиё дар Африка низ ба таври зиёд ихтилофҳои этникӣ (беҳтараш этнополитикӣ) рӯй медиҳанд. Ҷангҳои этникию қабилавӣ дар Судан, Кения, Ҷумҳурии Демократии Конго (Зоир), Нигерия, Чад, Ангола, Руанда, Либерия аксар характери геносидро пайдо мекунад. Масалан, соли 1994 ихтилоф байни қабилаҳои тутсӣ ва хуту дар Руанда боиси задухӯрди шиддатнок шуд. Дар натиҷа як млн кас нобуд гардида, 2 млн гуреза дар дохили мамлакат ва зиёда аз 2 млн гуреза кишварро тарк намуданд.

Зичии миёнаи аҳолии Африка дар 1 километри мураббаъ 27 нафар аст, ки ин якчанд маротиба нисбат ба Аврупо ва Осиё кам мебошад. Дар мамлакатҳое, ки қисми масоҳати онҳоро биёбони Саҳрои Кабир ё бешаҳои сернами экваторӣ ишғол кардаанд, аксар беодам мебошанд. Канори баҳру уқёнусҳо одатан зичаҳолианд, ки дар он ҷо шаҳру бандар ва корхонаҳои саноатӣ ҷамъ омадаанд. Аксари аҳолӣ дар водии дарёҳо низ маскан гирифтаанд, ки бештар ба кишоварзӣ ва тиҷорат шуғл доранд. Аз ин ҳисоб зичии аҳолӣ дар водии дарёи Нил ба 1700 нафар, вале дар қисмати биёбон 1 нафарро дар 1 километри мураббаъ ташкил медиҳад. Дар Африка аҳолии деҳот бартарӣ дорад. Ҳоло аҳолии деҳот аз 2/3 ҳиссаи аҳолии қитъаро дар бар мегирад. Дар вақтҳои охир суръати урбанизатсия нисбатан баланд шуд. Аҳолии баъзе шаҳрҳо дар ҳар даҳсола то ду баробар афзуда истодааст. Зиёдшавии аҳолии шаҳр бештар аз ҳисоби аҳолии деҳот, ки воситаи зиндагӣ надоранд, ба амал меояд. Масалан, соли 1950 шаҳри Лагос (пойтахти Нигерия) ҳамагӣ 300 ҳазор аҳолӣ дошт ва ҳоло ба 12,5 млн расидааст. Вазъи демографӣ дар қитъаи Африка як қатор

масъалаҳои мураккаби нарасидани хӯрокворӣ ва иҷтимоию экологиро ба миён овардааст.

Хоҷагӣ. Баъди ба даст овардани истиқлолият мамлакатҳои Африка кӯшиши бартараф намудани қафомонии чандинасраро доранд. Дар ин давра милликунонии захираҳои табиӣ, гузаронидани ислоҳоти аграрӣ, банақшагирии иқтисодиёт, тайёр намудани мутахассисони миллӣ аҳамияти калон дошт. Ин гуна чорабиниҳо барои пешрафти соҳаҳои хоҷагӣ такон дод.

Дар таркиби соҳавӣ ҳиссаи саноат ва соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ зиёд гардид. Бо вуҷуди ин дар аксарияти мамлакатҳои ин қитъа таркиби хоҷагидории сохти мустамликадорӣ боқӣ мондааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи он чунинанд:

– дараҷаи пасти ҳосилнокии соҳаи кишоварзӣ ва фурӯши маҳсулот;

– инкишофи сусти коркарди маҳсулоти саноат;

– таназзулёбии соҳаҳои нақлиёт;

– монеагӣ нисбат ба инкишофи соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ, пеш аз ҳама савдо ва хизмати маишӣ.

Барои тарзи хоҷагидории сохти мустамликавӣ инкишофи яктарафаи иқтисодиёт хос аст. Ин дар навбати худ ба бартарии як намуди маҳсулот (дар шакли ашёи хом ва ё молҳои истеъмолӣ) барои содирот муайян карда мешавад. Чунин тарзи тахассуси иқтисодиро монокултура меноманд.

Хоҷагии кишоварзӣ асоси иқтисодиёти Африкаро ташкил медиҳад. Дар баъзе мамлакатҳои ин қитъа (Чад, Мали, Руанда ва Ҷумҳурии Африкаи Марказӣ) зиёда аз 90% аҳолӣ ба соҳаи кишоварзӣ банд мебошанд. Инкишофи ин соҳаи иқтисодӣ аксар ба як қатор омилҳои номунтазам ва ноустувори ҳосилнокии пасти зироат, маҳсулнокии ками чорво ва ғайра дучор меояд.

Дар як қисми мамлакатҳои Африкаи Шарқӣ ва Марказӣ заминдории авлоду қабилавӣ боқӣ мондааст, ки дар ин ҳол аз як порча замин

Расми 65. Харитаи хоҷагии қишлоқи Африка

тамоми қабила истифода мебаранд. Дар баъзе мамлакатҳо замини мулкдорони хориҷӣ қисман ба ихтиёри давлат ва кооперативҳою деҳқонони майдахоҷагӣ гузаштааст.

Зироаткорӣ соҳаи асосии кишоварзии мамлакатҳои Африка ба шумор рафта, ба ҳиссаи он аз 65 то 80% истеҳсоли умумии маҳсулот рост меояд. Ин соҳа аз офатҳои табиӣ – хушксолӣ, обхезӣ, сел, ҳуҷуми малах ва таъсири боду шусташавии замин зарари калон мебинад.

Барои аксарияти давлатҳои Африка ду ҷиҳати тахсиси зироаткорӣ – истеъмолӣ ва содиротӣ хос мебошад. Айни замон зироатҳои истеъмолӣ, хусусан майдони кишти ғалладона васеъ мешавад. Ба ин сохтмони якчанд иншоотҳои обёрӣ дар мамлакатҳои иқлимаш хушк мадад мерасонад. Зироатҳои содиротӣ манбаи асосии даромад ва ворид гардидани арзи хориҷӣ буда, ба зиёд намудани ҳосилнокии онҳо манфиатдор мебошанд. Вале ин ҳолат боиси тараққӣ додани зироати монокултурӣ гардидааст. Масалан, дар Сенегал тахсиси асосии зироаткории он арахис, Ҳабашистон – қаҳва ва Гана – какао мебошад. Зироатҳои содиротшавандаро дар плантатсияҳои калон ва ҳам дар хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ парвариш мекунанд.

Миқёси парвариши зироатҳои истеъмолӣ ва содиротӣ ба шароитҳои табиӣ зич алоқаманд аст. Дар Африкаи Шимолӣ меваи дарахтони ситрусӣ ва зайтун, сабзавот, мева, ва пахта аҳамияти содиротӣ доранд. Дар воҳаҳои Саҳрои Кабир дар баробари парвариши хурмо, инчунин ба таври васеъ зироатҳои ғалладона (ҷав, гандум, ҷуворимакка) мекоранд.

Дар қисмати Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқии Африка ба парвариши зироатҳои ба хориҷа содиршаванда – какао, арахис, нахли равғандор, қаҳва ва ғайра машғул мебошанд. Дар бобати ҷамъоварии ҷаҳонии какао махсусан Гана ва Нигерия бартарӣ доранд. Нигерия ва Зоир бошанд давлатҳои асосии ба бозори ҷаҳонӣ баровардани равғани нахл мебошанд.

Чорводорӣ дар қитъаи Африка хусусияти экстенсивӣ дорад. Гарчанде аз ҷиҳати саршумори чорво Африка дар дунё яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд, бо вуҷуди он имконият надорад, ки аҳолиро бо маҳсулоти гӯшту шир таъмин намояд. Чорводорӣ ниҳоят каммаҳсул аст. Дар мисоли Ҳабашистон дидан мумкин аст, ки аз ҷиҳати саршумори чорво ба ҳар сари аҳолӣ ба Австралия ва Муғулистон наздик аст, вале чорвои он каммаҳсул ва аксари саршумори чорво ба касалиҳои гуногун гирифторанд. Зарари зиёди иқтисодӣ ба соҳаи чорводорӣ дар ноҳияи бешаҳои тропикӣ магаси сесе меоварад. Ин магас ангезандаи "касалии хоб" буда, соле миллионҳо саршумори чорворо нобуд месозад. Дар қисмати Африкаи

Шимолӣ (Судан ва Марокаш) соҳаи гӯсфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Солҳои охир дар як қатор давлатҳои Африка фермаҳои хусусии ҳозиразамон пайдо шудааст, ки ба нишондиҳандаҳои баланди истеҳсолӣ ноил гаштаанд.

Умуман соҳаи кишоварзии Африка аксар ба олотҳои кӯҳнаи бобоӣ такя дорад. Ин яке аз сабабҳои камҳосилии зироат ва каммаҳсулии соҳаи чорводорӣ мебошад. Ба замми ин соҳаи обёрӣ ба талабот ҷавоб намедиҳад, ҳол он ки 40% заминҳои Африка ҳамеша гирифтори хушксолӣ мегарданд.

Саноат. Дар байни соҳаҳои саноатӣ соҳаи истихроҷи маъдани кӯҳӣ тахассуси асосии онро муайян менамояд. Ин соҳа дар тақсимоти географии меҳнати ҷаҳонӣ низ ҷои Африкаро нишон медиҳад.

ҲИССАИ АФРИКА ДАР ИСТЕҲСОЛИ ҶАҲОНИИ МАЪДАНИ КӮҲӢ ВА МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Саноати маъдани кӯҳӣ	Ҳисса бо ҳисоби, %	Хоҷагии кишоварзӣ	Ҳисса бо ҳисоби, %
Алмос	48	Какао	54
Тилло	33	Маниока	42
Кобалт	75	Сизал	27
Хром	44	Мағзи нахл	39
Маъдани марганетс	33	Арахис	20
Уран	37	Қаҳва	21
Фосфорит	28	Зайтун	13
Мис	12	Чой	12
Боксит	18		

Мустамликадорон солҳои тӯлонӣ Африкаро ба манбаи асосии ашёи хоми маъдани кӯҳӣ табдил дода буданд. Маҳсулоти ин соҳа ҳоло ҳамчун ашёи хом ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад. Баъди истиқлолият иқтисодиёти аксари давлатҳои Африка дар асоси истихроҷи маъдан ва сӯзишворӣ ба пой гузошта шуд. Ҳоло дар Африка 1/4 ҳисса истихроҷи фосфорити ҷаҳонӣ ба амал бароварда мешавад. Истеҳсоли нефт ғайр аз Ливия боз дар ҳудуди Алҷазоир ва Миср низ ба роҳ монда шудааст. Дар Мавритания, Либерия, Гвинея коркарду содироти маъдани оҳан, дар Гвинея ва Гана боксит; дар

Нигерия истеҳсоли уран мавқеи хос дорад. Дар ҳудуди Гана боз конҳои бузурги тиллою алмос ва дар Нигерия қалъагию ниобий кор карда мешаванд, ки онҳо дар якҷоягӣ қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии маъданҳои номбурдаро ташкил медиҳанд. Қаламрави ҷумҳуриҳои Зоир ва Замбия аз маъдани мису кобалт ниҳоят бой буда, боз дар ҳудуди Ҷумҳурии Зоир калонтарин конҳои алмоси ҷаҳонӣ маскан гирифтаанд. Ҷумҳурии Гана бошад, бо конҳои калони маъдани марганес шӯҳрат дорад.

Дар натиҷаи кофтуковҳои геологӣ солҳои охир дар Африка боз якчанд марказу ноҳияҳои нави саноати маъдани кӯҳӣ таъсис ёфт.

Дар таркиби саноати маснуотбарории Африка саҳми саноати сабук ва хӯрокворӣ асосӣ мебошад. Бисёр корхонаҳои ин соҳаҳои номбурда баъди истиқлолият равнақ ёфтанд. Соҳаҳои саноати бофандагӣ дар Тунис, Миср ва Марокаш инкишоф ёфтаанд ва дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд. Дар дигар қисматҳои Африка сохаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ суст тараққӣ ёфтаанд ва талаботи аҳолиро бо сару либос, пойафзол ва маҳсулоти хӯрока таъмин карда наметавонанд. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ ин истеҳсоли равғани зайтун, арахис, нахл, қандпазӣ, ордкашӣ ва истеҳсоли шароб мебошад.

Дар Африка соҳаи мошинсозӣ вуҷуд надорад, ғайр аз он соҳаҳое, ки ба ҷамъкунии қисмҳои автомобилҳои хориҷӣ сару кор доранд. Аз дигар соҳаҳои саноати вазнин, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд ин заводи истеҳсоли алюминий дар Камерун ва Миср; мисгудозӣ дар Зоир ва Замбия; нефткоркунӣ дар Алҷазоир, Нигерия; корхонаҳои металлургияи сиёҳ дар Алҷазоир (Аннаба), Миср (Халвон), Марокаш, Тунис ва ғайра сохта шуданд.

Нақлиёти Африка дар солҳои мустамликадорӣ ба хотири кашонидани ашёи хом ба соҳилҳо, дар дохили қитъа сохтани бандарҳои баҳрӣ ва нақлиёти роҳи оҳан равона шуда буд. Дар солҳои истиқлолият дигар намудҳои нақлиёт: автомобилӣ, ҳавоӣ ва қубурӣ инкишоф ёфт. Дар ин давра роҳи автомобилгард аз дохили Саҳрои Кабир ва якчанд роҳҳои қубурии нефту газ дар Алҷазоир ва Либия ба кор даромаданд.

Нақлиёти баҳрӣ саҳми худро нигоҳ медорад. Аз ҷиҳати боркашонӣ бандарҳои калонтарин – Портсаид, Дакар, Алҷазира, Касабланка, Лагос, Доруссалом ва Момбаса ба шумор мераванд.

Дар қитъаи Африка масъалаи муҳофизати табиат хеле ҷиддӣ мебошад. Исрофкорона истифодабарии захираҳои маъданӣ, бешазор ва олами ҳайвонот боиси аз кор баромадани чандин ҳазор гектар замин, кам шудани дарахтони пурқимат ва намуди ҳайвоноти нодир гардид. Барои пешгирии роҳи исрофкорони табиати ин

сарзамин дар бисёр гӯшаю канорҳои дунё ва дар худи Африка ҳаракатҳо ва марказҳои ҳифзи табиат таъсис ёфт. Бо кӯшиши олимон ва мутахассисон дар ҳудуди Африка якчанд мамнӯъгоҳ ва паркҳои миллӣ ташкил шуд. Махсусан мамнӯъгоҳи Серенгети дар дунё шӯҳрати калон пайдо кардааст.

Тафовути дохилӣ. Одатан ҳудуди Африкаро ба ду минтақаи калон: Африкаи Шимолӣ ва Африкаи Тропикӣ ҷудо мекунанд, ки ин бештар ба хусусиятҳои табиӣ ва маданию таърихии онҳо алоқаманд мебошад.

Африкаи Тропикӣ боз ба чор зерноҳия: Африкаи Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадом тафовутҳои хоси географӣ доранд

МАСОҲАТ ВА АҲОЛИИ НОҲИЯҲОИ АФРИКА

Минтақа	Масоҳат млн км²		Аҳолӣ млн нафар, %	
I. Африкаи Шимолӣ	7,1	24	170	20
II. Африкаи Тропикӣ	23,2	76	650	80
1. Африкаи Ғарбӣ	5,1	17	240	29
2. Африкаи Марказӣ	7,3	24	110	13
3. Африкаи Шарқӣ	7,7	25	215	30
4. Африкаи Ҷанубӣ	3,1	10	85	8
Ҳамагӣ:	30,3	100	820	100

Хатти сарҳадии ноҳияҳои мазкур шартию ҳатмӣ ҳисоб намешавад.

Африкаи Шимолӣ мамлакатҳои соҳили баҳримиёназаминии қитъаи Африкаро дар бар мегирад, ки аксари аҳолиаш арабҳо мебошанд. Мавқеи географии ин минтақа пеш аз ҳама соҳили баҳри Миёназамин ва аз ин ҳисоб баромади онро ба Ҷанубу Ғарбии Осиё муайян менамояд. Сарҳади ҷанубии онро биёбони Саҳрои Кабир ташкил медиҳад. Африкаи Шимолиро гаҳвораи тамаддуни Юнони қадим меноманд. Аз замони антиқӣ дар ин сарзамин ёдгориҳои бузурги маданию таърихӣ боқӣ мондааст. Истилои арабҳо дар асрҳои VII–XII ба тарзи зиндагӣ, маданият, дину ойин ва ҳайати этникии аҳолӣ таъсири бағоят бузург расонид. Ҳоло аксари аҳолӣ дар Африкаи Шимолӣ бо забони арабӣ гуфтугӯ мекунанд.

Хоҷагидорӣ дар Африкаи Шимолӣ асосан ба қисмати наздисоҳилӣ вобаста аст. Дар ин қисмати минтақа марказҳои муҳимми корхонаҳои саноатӣ ва зироаткорӣ дар заминҳои обёришаванда ҷойгир шудаанд. Аксарияти аҳолӣ низ дар заминҳои наздибаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Дарёи Нил ягона дарё дар Шимолии Африка буда, аз ду тарафи соҳили он садҳо шаҳру деҳа ҷойгир буда, боз ҳазорҳо гектар заминҳои ташналабро шодоб мегардонад. Сохтмони неругоҳи барқии Асуон бо ёрии собиқ Иттифоқи Шӯравӣ барои беҳбудии иқтисодии Африкаи Шимолӣ ва обёрикунии заминҳои нав кумаки бузург буд.

Намудҳои муҳимтарини зироаткорӣ – ин кишти ғалладона, пахта, зайтуну токпарварӣ, парвариши зироатҳои ситрусӣ ва нахл мебошад. Соҳаи чорводориро асосан гӯсфандпарварӣ (Марокаш) ва уштурпарварӣ (дар биёбони Саҳрои Кабир ва Либия) дар бар мегирад. Дар назди конҳои калони нефту газ ва фосфорит марказҳои муҳимми корхонаҳои саноатӣ (Алҷазоир, Либия, Марокаш) қомат рост намуданд.

Мамлакатҳои ин минтақа аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ ва равобиту муносибатҳои берунӣ нисбати дигар давлатҳои Африка хеле пеш рафтаанд.

Африкаи Тропикӣ қисмати аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондатарини қитъаи Африка ва умуман давлатҳои рӯ ба тараққӣ ба шумор меравад. Ин ягона минтақаи калонтарини дунё аст, ки истеҳсолоти моддии онро соҳаҳои кишоварзӣ ташкил медиҳанд.

Ҳоло дар поён тавсифи чор ноҳияи ин минтақа (Африкаи Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ)-ро дида мебароем.

1. Африкаи Ғарбӣ ҳудуди қариб 20 давлатро дар бар гирифта, аз ҷиҳати захираҳои табиӣ хеле бой аст. Зерноҳияи мазкур чӣ аз ҷиҳати сиёсӣ ва чӣ иқтисодӣ пароканда ва ноустувор мебошад.

Дар пешрафти иқтисодии ноҳия ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ калон аст. Вале дар таркиби кишоварзӣ монокултураи зироат бартарӣ дорад. Дар ин ҷо аслан ба парвариши какао (Гана, Нигерия), арахис (Сенегал, Нигер, Гамбия), нахл (Нигерия) диққати асосӣ дода мешавад.

Саноат ба истихроҷу коркарди соҳаи маъдани кӯҳӣ тахассус ёфтааст. Ин пеш аз ҳама истихроҷи маъдани оҳан (Мавритания, Либерия), боксит (Гвинея), уран (Нигерия) ва ғайра мебошад. Дар байни давлатҳои ноҳия Нигерия бо соҳаҳои тараққиёфтаи саноати маъдани кӯҳӣ фарқ карда, солҳои охир бо захираҳои нефт ва содироти маҳсулоти он низ дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хос пайдо намудааст. Қариб тамоми намуди канданиҳои фоиданоки ин ноҳияи Африкаи Тропикӣ ба хориҷа содир мешавад. Солҳои охир қадамҳои нахуст баҳри дар ин минтақа барпо намудани

соҳаҳои металлургияи сиёҳу ранга ва химияю мошинсозӣ ба назар мерасад.

2. Африкаи Шарқӣ аз сарватҳои зеризаминӣ он қадар бой нест. Давлатҳои ин ноҳия дар миқёси қитъаи Африка ва бозори ҷаҳонӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ: қаҳва (Ҳабашистон, Кения, Уганда), чой (Кения), пахта ва сизал (Танзания, Уганда, Кения), пӯст (Ҳабашистон, Танзания), чорвои зинда (Сомали, Чибути) шӯҳрат доранд. Аз дигар намуди зироатҳо барои талаботи дохилӣ авёс, ҷуворимакка, зироатҳои лӯбиёгӣ ва батат кишт мекунанд.

Аз корхонаҳои саноатӣ бештар соҳаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ сохта шудаанд, ки ба коркарди ашёи дохилӣ сару кор доранд. Саноати вазнин қариб тамоман инкишоф наёфтааст.

3. Африкаи Марказӣ (экваториалӣ)-ро яке аз махзанҳои бойтарини сарватҳои табиии дунё меноманд. Дар ин гӯшаи Африка "минтақаи мис"-и овозадор (дар қисми ҷанубу шарқии Зоир ва ноҳияҳои ҳамшафати Замбия) ҷойгир шудааст, ки дар баробари маъдани мис боз ба миқдори зиёд сурб, руҳ, кобалт ва ғайра вомехӯрад. Ба замми ин захираи маъдани оҳан (Габон, Замбия), марганетс (Габон, Зоир), қалъагӣ, уран, алмос (Зоир) низ мавҷуданд.

Мустамликадорон дар Африкаи экваториалӣ низ аз худ иқтисодиёти қафомондаро мерос гузоштанд. Дар Зоир ва Замбия танҳо соҳаҳои металлургияи ранга амал мекунанд. Баъди истиқлолият сикли пурраи истеҳсолот – аз истихроҷи маъдан то гудозиши металли баландсифат ба роҳ монда шуд. Истихроҷи канданиҳои фоиданок ҳоло дар дигар давлатҳои ноҳия низ сар шуда истодааст. Барои ноҳияҳои мазкур ба бозори ҷаҳонӣ баровардани чӯби аълосифати тропикӣ (Габон, Конго, Гвинеяи Экваториалӣ) низ аҳамияти калон пайдо кардааст.

Соҳаи кишоварзии Африкаи Марказӣ ба парвариши қаҳва, какао, чой, тамоку, каучук, пахта, арахис, банан ва дигар меваҳои хуштамъ тахассус ёфтааст.

4. Африкаи Ҷанубӣ. Қаламрави он Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ, Зимбабва, Ботсвана, Лесото ва Свазилендро дар бар мегирад. Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (ҶАҶ) ягона дар қитъаи Африка мамлакати мутараққӣ буда, аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар ҷои аввал меистад. Он ҳамагӣ 5,5% масоҳат ва 7% аҳолии Африкаро дар бар гирифта, ба он аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти умумӣ ва аз 1/2 ҳиссаи маҳсулоти саноати коркардабароии қитъа рост меояд. Дар тақсимоти географии меҳнат ҶАҶ нафақат бо маҳсулоти соҳаҳои саноати маъдани кӯҳӣ, инчунин бо истихроҷи тилло, платина, алмос, уран, маъдани оҳан, хром, марганетс ва истеҳсоли ангишт, балки бо маҳсулоти металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ ва саноати химия

низ баромад мекунад. Соҳаи кишоварзӣ низ ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст, ки он ба истеҳсоли зироатҳои ғалладона, меваҳои субтропикӣ ва ӯсфандпарварию чорвои калони шохдор тахассус ёфтааст. Мамлакатҳои дигари Африкаи Ҷанубӣ – Зимбабве, Ботсвана, Лесото ва Свазиленд бештар ба истеҳсолу коркарди маҳсулоти чорво (пашм ва пӯсти қарокӯлӣ, гӯшт ва пӯст) шуғл доранд.

Дар Африкаи Ҷанубӣ тамоми намуди нақлиёти ҳозиразамон инкишоф ёфтааст.

Бо вуҷуди захираҳои бои табиӣ қитъаи Африка нисбат ба дигар қитъаҳои дунё хоҷагии қафомонда дорад. Дар шароити имрӯза танҳо инкишофи босуръати иҷтимоию иқтисодии ин қитъа ба ҳал намудани масъалаҳои хӯрокворӣ, демографӣ ва экологи имконият медиҳад.

Савол ва супориш

1. Дар бораи мавқеи географӣ ва харитаи сиёсии Африко нақл намоед.
2. Аз кадом намуди захираҳои табиии қитъаи Африка шӯҳрат пайдо намудааст?
3. Аз харитаи иқтисодию табиии Африка намудҳои асосии канданиҳои фоиданокро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед?
4. Хусусиятҳои асосии иқлими Африкаро нақл намуда, дар харита нишон диҳед.
5. Сабабҳои асосии иқтисодию иҷтимоии қафомонии давлатҳои Африка дар чист?
6. Таносуби каму зиёдшавии нуфуси аҳолӣ дар Африка ба кадом омилҳои табиию сиёсӣ алоқманд мебошанд?
7. Дар харитаи контурӣ ҷойгиршавии гурӯҳҳои этникии аҳолиро дар қитъаи Африка тасвир намоед.
8. Кадом хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи хоҷагидориро дар Африка медонед?
9. Аз харита давлатҳои соҳаи индустриалӣ ва аграрии Африкаро ҷудо намоед.
10. Равнақи монокултура дар Африка ба кадом омилҳо алоқаманд аст?
11. Тафовутҳои дохилии Африкаро аз харита шарҳ диҳед.
12. Хусусиятҳои асосии содироту воридот дар давлатҳои алоҳидаи Африка чӣ гуна сурат мегирад?

Худатонро санҷед

1. Сабаби қафомонии соҳаҳои хоҷагии Африка нисбат ба дигар давлатҳои ҷаҳон дар чист?
2. Дар кадом қисмати Африка коркарди захираҳои бузурги металлҳои рангаю нодир ба роҳмонда шудааст?
3. Кадом намуди динҳо дар Африка бартарӣ доранд?
4. Барои чӣ Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ нисбат ба дигар давлатҳои Африка иқтисодиёти тараққиёфта дорад?

Аз нигоҳи шумо

Кадом давлатҳои Африка бештар дар тақсимоти байналмилалии меҳнат саҳмгузор мебошанд? Ба фикри шумо кадом роҳҳои аз қафомонии иқтисодӣ халосӣ ёфтани давлатҳои ҷавони Африка вуҷуд дорад?

ҶУМҲУРИИ МИСРИ АРАБ

Масоҳаташ – 1,2 млн км^2.
Аҳолиаш – 68,0 млн нафар.
Пойтахташ – Қоҳира.
Забони давлатӣ – арабӣ.
Воҳиди пулӣ – динор.

Ҷумҳурии Мисри Араб (ҶМА) қисмати шимолу шарқии қитъаи Африкаро ишғол намуда, канали Суэс Африкаро аз Осиё ҷудо мекунад. Мавқеи мусоиди географӣ ва баромади бевоситаи он ба давлатҳои Осиёю Аврупо ба инкишофи иқтисодии он таъсири мусбӣ расонидааст. Бо воситаи канали Суэс киштиҳои боркашони тамоми давлатҳои дунё мегузарад, ки аз ин ҳисоб ба хазинаи давлат даромади зиёд ворид мегардад.

Шароитҳои табиӣ. Зиёда аз 96% масоҳати Мисри Араб дар водии дарёи Нил воқеъ гаштааст. Водии Нил дар байни суффакӯҳҳои ноҳамвори биёбонҳои Либия ва Арабистон ҷой гирифтааст, ки тӯли он дар ҳудуди Миср ба 1200 километр ва бараш дар қисмати шимолӣ ба 20–25 километр мерасад.

Аз канданиҳои фоиданок: фосфорит, маъдани оҳан, ангиштсанг, манган ва солҳои охир конҳои зиёди нефту газ кашф карда шудаанд.

Бо сабаби камборишӣ (боришоти солона ҳамагӣ ба 100 мм мерасад) киштзорҳо ба таври сунъӣ обёрӣ карда мешаванд. Дарёи Нил манбаи ягона ва асосии таъминоти об мебошад. Баъди сохтани дарғоти баланди Асуон дар ҷанубии мамлакат обанбори калони Носир (ҳаҷмаш 164 млрд м^3) ба вуҷуд омад. Захираи обҳои зеризаминӣ низ калон аст, ки он оқилона истифода намешавад.

Расми 66. Харитаи иқтисодии Мисри Араб

Аҳолӣ. Аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ Мисри Араб дар қитъаи Африка баъди Нигерия ҷои дуюмро мегирад. Дар Миср асосан арабҳо (98%), инчунин фаронсавиҳо, англисҳо, юнониҳо ва арманиҳо зиндагӣ мекунанд. Забони давлатӣ арабӣ буда, дини давлатӣ ислом аст. Аҳолӣ ниҳоят нобаробар ҷойгир шудааст: қариб 97% аҳолӣ дар водии дарёи Нил, минтақаи Асуон ва воҳаҳо зиндагӣ мекунанд. Зичии миёнаи аҳолӣ дар ин ҷо дар 1 километри мураббаъ аз 1000 нафар зиёдтар аст. Дар натиҷаи инкишофи урбанизатсия ҳиссаи аҳолии шаҳр ба 45% расидааст. Шаҳрҳои калонтарини Мисри Араб Қоҳира, Искандария, Порт-Саид, Исмоилия, Асуон мебошанд.

Миср яке аз аввалин марказҳои тамаддун мебошад. Миср аз соли 395 (баъди таназзули империяи Рим) ба музофоти Византия табдил ёфт. Ибтидои асри VII қисми зиёди аҳолии Миср дини масеҳиро қабул кард. Солҳои 639–642 Мисрро арабҳо забт намуда, ба хилофати араб ҳамроҳ карданд. Соли 1914 Миср протекторати Англия эълон шуд, вале ҳаракатҳои миллию озодихоҳии халқи он Англияро маҷбур намуд, ки соли 1922 Мисрро ҳамчун давлати мустақил эътироф намояд.

Хоҷагӣ. Дар Мисри Араб сиёсати ба иқтисодиёти мамлакат ҷалб намудани сармояи хориҷӣ мавқеи муҳиммро ишғол мекунад. Ҳоло сатҳи инкишофи тараққиёти соҳаҳои иқтисодиёти Миср нисбат ба дигар давлатҳои Африка хеле баланд аст. Бо вуҷуди он ки иқтисодиёти мамлакатро соҳаи кишоварзӣ муайян мекунад, болоравии суръати тараққиёти саноат назаррас аст. Дар Марҳалаи нисбатан кӯтоҳ соҳаҳои нави саноати химия, металлургия, мошинсозӣ, электротехника таъсис ёфтанд. Хусусан корхонаҳои нави нефткоркунӣ хеле зиёд шудаанд. Баробари ба вуҷуд омадани марказҳои нави саноатӣ, инчунин дар қисмати заминҳои навобёришаванда соҳаҳои тахассуси кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти он ба роҳ монда шуданд.

Кишоварзӣ. Вобаста ба шароитҳои табиӣ дар Миср тахассуси хоси соҳаҳои кишоварзӣ вуҷуд дорад. Тамоми намуди зироаткорӣ аз замонҳои қадим ин ҷониб дар ду тарафи дарёи Нил ва делтаи он ташаккул ёфтаанд. Обхезӣ ба соҳаи зироаткорию чорводорӣ зиёни

калон мерасонад. Хушксолӣ обиёрии сунъиро талаб менамояд. Ба ҳамин хотир обамбор ва неругоҳи барқии Асуон сохта шуд.

Дар таркиби кишоварзӣ саҳми зироаткорӣ хеле калон аст. Истифодаи дастовардҳои агротехника ва малакаи пешқадами аҳолӣ имконият медиҳанд, ки то се бор ҳосил гиранд. Масалан, дар фасли тобистон аҳолӣ ба ҷамъоварии найшакар, пахта, шолӣ, ҷуворимаккаю сабзавот, зимистон гандум, ҷав, зироатҳои лӯбиёгӣ, хӯроки чорво машғул бошад дар тирамоҳ ба ҷамъоварии шолӣ, ҷуворимакка, арзан ва сабзавот машғул аст.

Яке аз соҳаҳои инкишофёфтаи кишоварзии Миср пахтакорӣ мебошад. Навъи пахтаи дарознахи мисрӣ дар тамоми дунё шӯҳрат дорад. Ғайри истифодаи дохилӣ қисми зиёди ҳосили пахта ба бозори ҷаҳонӣ содир мешавад. Талабот ба пахтаи мисрӣ дар бозори берунӣ ниҳоят калон аст. Дар баробари кишти зироатҳои ғалладона, дар ҳама қисматҳои мамлакат ба парвариши нахли хурмо диққати асосӣ дода мешавад.

Ба тараққиёти чорводорӣ низ дар Миср диққат медиҳанд. Соҳаи асосӣ гӯсфандпарварӣ мебошанд. Чорвои калони тамоили ширу гӯшт дошта, нисбатан суст тараққӣ кардааст.

Саноат. Дар таркиби саноати Мисри Араб саҳми саноати сабук ва хӯрокворӣ калон аст. Дар ин ҷо корхонаҳои калони бофандагӣ аз ҳисоби коркарди пахтаи аълосифат барои содирот маҳсулот тайёр мекунанд. Корхонаҳои калони бофандагӣ дар Қоҳира, Порт-Саид ва Искандария ҷойгиранд. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба истеҳсоли равғани пахта, қанд, орд ва ғайра машғуланд.

Дар Миср ба тараққиёти соҳаҳои саноати вазнин диққати ҷиддӣ дода мешавад. Дар баробари саноати нефткоркунӣ ва химия соҳаҳои мошинсозӣ аз ҷумла (истеҳсоли автомобил, киштӣ, вагон, таҷҳизоти электротехникӣ) дар шаҳрҳои Қоҳира, Исмоилия, Порт-Саид, Искандария ба роҳ монда шудааст. Солҳои охир инкишофи металлургияи сиёҳ ва ранга ба назар мерасад. Ба пешрафти бисёр соҳаҳои саноатӣ сохтмони ГЭС-и Асуон таъсири ҷиддӣ расонид. Иқтидори ГЭС-и Асуон 2,1 млн кВт буда, истеҳсоли солонаи қувваи барқ ба 10 млрд кВт-соат мерасад. Даромади умумии маҳсулоти дохилӣ 151,5 млрд долларро ташкил менамояд. Ба ҳар сар аҳолӣ 2490 доллар рост меояд.

Тафовути иқтисодӣ. Чӣ тавре дар боло қайд намудем, водии дарёи Нил дар ҳаёти мардуми Миср аҳамияти бағоят калон дорад. Вобаста ба пешрафти иқтисодӣ ва тарзи хоҷагидорӣ водии Нилро ба ду қисм: делтаи Нил (Мисри Поён) ва водии Нил (Мисри Боло) ҷудо мекунанд.

Мисри Поён ноҳияи асосии инкишофи кишоварзӣ, махсусан пахтакории мамлакат мебошад. Дар ин қисмати Миср соҳаҳои

муҳимтарини саноат ва шаҳрҳои калонтарини он ҷойгир шудаанд. Дар ин мавзеъ пойтахти Миср шаҳри Қоҳира воқеъ аст, ки он чун маркази асосии саноату нақлиёт ва тиҷоратии мамлакат машҳур аст. Шаҳри Қоҳира чун маркази сиёсию маданӣ низ шинохта шуда, дар он ёдгориҳои муҳимми меъморию таърихии Мисри қадим, музей, китобхона, университет ва як қатор муассисаҳои маданию маъмурӣ ҷойгир шудаанд. Соли 1969 бо қарори ЮНЕСКО 1000-солагии Қоҳира қайд карда шуд. Дар Халвон заводи металлургӣ сохта шудааст. Қисми зиёди тиҷорати берунии Мисри Араб бо воситаи бандари Искандария мегузарад.

Мисри Боло аксар мавзеи кишоварзӣ буда, дар ин ҷо кишти пахта, зироати ғалладона ва найшакар ба роҳ монда шудааст.

Сохтмони ГЭС-и Асуон боиси дар ин ҷо аз худ намудани ҳазорҳо гектар заминҳои нав ва таъсис ёфтани соҳаҳои муҳимми саноатӣ гардид.

Дар биёбони кӯҳсори Арабистон қитъаҳои танги замини ҳар ду соҳили канали Суэс ба кор андохта шудаанд. Дар даромадгоҳи канал бандарҳои Порт-Саид ва Суэс сохта шудаанд.

Савол ва супориш

1. Мавқеи Мисри Араб дар қитъаи Африка чӣ гуна аст?
2. Сатҳи Миср аз кадом намуди канданиҳои фоиданок бой аст?
3. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ дар Миср тараққӣ ёфтаанд?
4. Дар харита марказҳои муҳимми саноатии Мисрро нишон дода, дар харитаи контурӣ тасвир кунед.
5. Тафовутҳои иқтисодии Мисри Арабро нақл намуда, аз харита нишон диҳед.
6. Сохтмони ГЭС-и Асуон ба тараққиёти Мисри Араб чӣ гуна таъсир расонд?

Худатонро санҷед

1. Давлати Мисри Араб дар байни мамлакатҳои Африка чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Сабаби нобаробар ҷойгиршавии аҳолии Миср дар чист?
3. Бо кадом сабаб Мисри Араб дар як Марҳалаи нисбатан кӯтоҳ ба инкишофи соҳаҳои нави саноатӣ ноил гашт?
4. Сабаб дар чист, ки аз рӯи хоҷагидорӣ водии Нилро ба ду қисм тақсим мекунанд?

Аз нигоҳи шумо

Барои инкишофи соҳаҳои кишоварзӣ дар Мисри Араб кадом омилҳои асосӣ бартарӣ доранд? Оё Мисри Араб аз рӯи суръати тараққиёти иқтисодӣ дар солҳои наздик имконияти ба сатҳи давлатҳои мутараққӣ расиданро дорад?

ФАСЛИ V
АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ

ИОЛАТИ МУТАҲИДАИ АМЕРИКА

Масоҳати ИМА – 9,4 млн км².
Аҳолиаш – 262 млн нафар.
Пойтахташ – Вашингтон.
Забони давлатӣ – англисӣ.
Воҳиди пулӣ – доллар.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Шароит ва сарватҳои табиӣ. Иолати Муттаҳидаи Америка яке аз пуриқтидортарин давлатҳои дунё ба ҳисоб меравад. Чун давлати федеративӣ аз 50 иолат иборат аст. Қисми асосии масоҳати онро 48 иолат ташкил дода, иолатҳои Аляска ва ҷазираҳои Гавай (дар Уқёнуси Ором) аз қисми асосӣ дур ҷойгир шудаанд.

Иолати Муттаҳидаи Америка аз шарқ Уқёнуси Атлантика ва аз ғарб Уқёнуси Ором, дар шимол бо Канада ва дар ҷануб бо Мексика ҳамсарҳад мебошад. Мавқеи "он тарафи уқёнус"-ии он муддати дароз аз ҷангҳои мудҳише, ки дар Осиёю Аврупо сар мезаданд, эмин медошт ва ин равобити тиҷорату иқтисодиётро бо давлатҳои ҳавзаҳои Уқёнусҳои Орому Атлантика таъмин менамуд.

Шароити табиии ИМА барои инкишофи ҳама соҳаҳои хоҷагӣ мусоид аст. Ғайр аз баландкӯҳҳои Кордилеру Аппалач қисмати зиёди сарзамини кишвар барои кишоварзӣ мувофиқ мебошанд. Шароити иқлимӣ барои парвариши растаниҳои минтақаи мӯътадил, зироатҳои субтропикӣ ва тропикӣ имконият медиҳад. Хушкии иқлим дар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубӣ обёрии сунъиро талаб мекунад.

Хоки сарзамини ИМА аз намуди хокҳои каҳваранг, сиёҳхок, хоки сурх ва дигар намудҳои серҳосил иборат буда, аксар шудгор шудаанд. Замоне бешаҳои сердарахтро аз ҳад зиёд нобуд карданд ва ҳоло чоряки масоҳати мамлакатро ҷангалзори аз нав барқароршуда ишғол мекунад. Қисмати аз ҳама бештар ҷангалзори он дар Аляска ва Кордилер ҷойгир шудаанд.

Захираҳои об дар ИМА зиёд буда, онҳо бештар дар қисми шарқии мамлакат ҷойгир шудаанд. Дар ин ҷо дарёи пуроби Миссисипи бо шохобҳояш (Миссури ва ғайра) ҷорӣ мешавад, ки аҳамияти калони хоҷагӣ (нақлиётӣ, обёрӣ ва энергетикӣ) дорад. Дар сарҳад бо Канада системаи калони кӯлҳои ҷаҳон – Кӯлҳои Бузург ҷойгир шудаанд.

Сарзамини ИМА дорои захираҳои бузурги сарватҳои зеризаминӣ мебошад. Дар мамлакат хелҳои ашёи минералӣ (ангишт, фосфорит, сулфур, молибден, намакҳои калий) барзиёд буда, вале бо баъзе намудҳои дигар (нефт, гази табиӣ, маъдани оҳан, мис, руҳ, боксит, уран) эҳтиёҷоти саноатро пурра таъмин намекунад. Намудҳои маъдани никел, марганетс, хромит, қалъагӣ, графит хеле кам ва ё вуҷуд надоранд. Солҳои охир бисёр намуди канданиҳои фоиданок, аз ҷумла нефт, маъдани оҳан ва ғайра аз хориҷа оварда мешавад. Монополияҳои ИМА аз истифодаи маъданҳои фоиданоки мамлакатҳои дигар манфиатдор буданро бо нархи арзон ворид менамоянд.

Аҳолӣ. Аз ҷиҳати шумораи аҳолӣ ИМА дар ҷаҳон баъди Чин ва Ҳиндустон ҷои сеюмро ишғол менамояд. Аҳолии мамлакат муддати дароз на танҳо аз ҳисоби афзоиши табиӣ, балки аз ҳисоби муҳоҷирати оммавӣ зиёд мешуд. Ба ин кишвар дар зарфи 100 сол, аз ибтидои асри XIX сар карда (с. 1821–1921) 35 млн муҳоҷирон омаданд. Дар давоми асри XVIII ва ибтидои асри XIX аз Африка ба иёлатҳои ҷанубӣ бисёр ғуломҳои зангиро оварданд. Ҳамин тариқ, америкоиҳои ҳозира (ғайр аз ҳиндуҳо, эскимосу гавайҳо) ин аҷдодони халқҳои Аврупо, Чин, Ҷопон, Филиппин ва ғайра мебошанд. Дар айни замон америкоиҳо аз 4/5 ҳисса, вале аҳолии муқимӣ – ҳиндуҳо бошанд ҳамагӣ 1% аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Зангиҳо 12% аҳолии ИМА-ро дар бар гирифта, дар даҳсолаҳои охир бештар аз нисфи онҳо аз иёлатҳои ҷанубӣ ба шимол муҳоҷират намуданд.

Расми 67.
Харитаи сарватҳои минералии ИМА

Зичии аҳолии ИМА дар 1 километри мураббаъ 27 нафар буда, дар байни 20 мамлакати сераҳолии ҷаҳон ҷои 18-умро ишғол мекунад. Қариб 70% аҳолии он дар 12% қаламрави мамлакат ҷойгир шудааст. Тафовути зичии аҳолӣ нисбат ба иолатҳои наздисоҳилӣ ва кӯҳсор чунин аст: аз 350–400 то 2–5 нафар дар як километри мураббаъ. Зичии аҳолӣ дар иолатҳои соҳилӣ дар як километри мураббаъ 350–400 дар кӯҳсор 2–5 нафарро ташкил менамояд.

Қариб аз 3/4 ҳиссаи америкоиҳо дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Миқдори умумии шаҳрҳои ИМА ба 9 ҳазор расидааст ва қисми асосии аҳолии шаҳр дар агломератсияҳои калон зиндагонӣ менамоянд. Соли 1950 дар ИМА ҳамагӣ 170 агломератсия вуҷуд дошт ва ҳоло аз 300 зиёд мебошад. Шаҳрҳои миллионери мамлакат 8-то буда, агломератсияҳои "миллионер" бошад, ба 35 расидааст. Дар онҳо бештар аз нисфи аҳолии шаҳри ИМА зиндагӣ мекунанд. Ба агломератсияҳои "миллионер" Ню-Йорк, Лос-Анҷелос, Чикаго, Детройт, Сан-Франсиско дохил мешавад. Баъзе агломератсияҳои ҳамсоя бо ҳам як шуда, мегалополисро ташкил намуданд. Ҳоло дар ИМА се мегалополис: Шимолу Шарқ, Наздикӯлҳо ва Калифорния вуҷуд доранд. Мегалополиси аввал аз Бостон то Вашингтон кашол ёфта, бо номи "Босваш", дуюмаш байни Чикаго ва Питтсбург бо номи "Чипитс" ва сеюмаш байни Сан-Франсиско ва Сан-Диего бо номи Сан-сан воқеъ гардиданд.

Аҳолии деҳот аксар дар хоҷагиҳои фермерӣ ҳаёт ба сар мебаранд ва аз шаҳриён кам фарқ доранд.

Хоҷагӣ. Саҳми ИМА дар хоҷагии ҷаҳонӣ ниҳоят бузург аст. Ҳанӯз охири асри XIX ИМА аз рӯи ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ Англияро ба қафо гузошта, ба ҷои аввал баромад. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти дохилии он 7 трлн доллар мерасад, ки он 1/5 ҳиссаи истеҳсолоти маҳсулоти умумии ҷаҳониро ташкил менамояд. Дар

Расми 68. Ноҳияҳои муҳимми саноатии ИМА

даромади миллӣ арзиши маҳсулоти саноат нисбат ба кишоварзӣ даҳ баробар зиёд аст. Саноати мамлакат ба заминаи пуриқтидори моддии аз ҷиҳати техникӣ хуб таҷҳизонидашуда такя менамояд. Аз рӯи дурнамоиҳои мавҷуда дар аввали асри XXI ИМА дар миқёси ҷаҳонӣ аз рӯи қариб ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷои аввал хоҳад монд. Саноат соҳаи асосӣ ва пешравандаи иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Асоси инкишофи саноати мамлакатро сарватҳои зеризаминӣ, пеш аз ҳама захираи сӯзишворию энергетикӣ ташкил менамояд. Захира ва истихроҷи нефту газ ба иёлатҳои Техас, Аляска, Луизиана, Калифорния рост меояд. Нефт ва гази табиӣ аз ноҳияҳои мазкур бо воситаи қубурҳои нефту газ ба марказҳои коркарди он дода шуда, қисме аз он ба ноҳияҳои шимолӣ низ фиристода мешавад. ИМА аз Мексика, Арабистони Саудӣ, Англия ва дигар давлатҳо ҳам нефт мехарад, тавассути он фоидаи калони иқтисодӣ ба даст меорад. Қисми зиёди ангишт дар ҳавзаи Аппалачи Шимолӣ (қариб 80%) истихроҷ мешавад. Ҳоло ангиштро аксар истгоҳҳои баркӣ, ки ба сифати он серталаб нестанд, аммо ба сӯзишвории арзон мӯҳтоҷанд, истифода мебаранд. Истгоҳҳои баркии обӣ аксар дар қисмати ғарбии мамлакат инкишоф ёфтаанд. Дар ИМА ба инкишофи энергияи ядроӣ диққати зиёд дода мешавад ва қариб 1/4 ҳиссаи истеҳсоли энергияи баркиро дар бар мегирад.

Дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноати ИМА ҳиссаи металлургия, мошинсозӣ ва саноати химия хеле калон аст.

Металлургияи сиёҳ ба заминаи хуби ашёи хом тая мекунад. Қисми зиёди корхонаҳои металлургӣ дар Шимол дар заминаи кони

Расми 69.
Кишоварзии ИМА

ангишти Аппалач ва маъдани оҳани Кӯлҳои Бузург кор мекунанд. Дар ин ҷо корхонаҳои калони металлургӣ дар Чикаго, Гэри, Кливленд, Питтсбург ҷойгир шудаанд. Солҳои охир аз ҳисоби ашёи хоми берунӣ (аз Канада ва давлатҳои Америкаи Лотинӣ) дар соҳили Атлантика комбинатҳои калони металлургӣ сохта шудаанд. Иқтидори истеҳсолии ин комбинатҳо 6–8 млн тоннаро ташкил менамоянд.

Корхонаҳои металлургияи ранга дар ноҳияҳои ашёи хом истихроҷкунанда ва ё дар бандарҳо сохта шудаанд. Миқдори зиёди онҳо дар Ғарб ва Ҷанубии мамлакат ҷойгир шудаанд. Истеҳсоли алюминий дар назди истгоҳҳои барқие, ки дар дарёҳои Тенесси ва Колумбия сохта шудаанд, ба роҳ монда шудааст. Соҳаи мошинсозии ИМА дар сатҳи хеле баланд меистад. Дар байни зерсоҳаҳои он саноати электротехникӣ, радиоэлектроника, ҳавопаймою ракетсозӣ хеле инкишоф ёфтаанд. Корхонаҳои электротехникӣ ва электронӣ дар агломератсияҳо, ки дар он ҷо қувваи кории ихтисоснок бисёр аст, ҷойгир шудаанд. То Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аксари ин корхонаҳо дар қисмати Шимол воқеъ буда, минбаъд чунин заводҳо дар Ғарб (Лос-Анҷелос) ва дар баъзе марказҳои саноатии Ҷануб низ сохта шуданд. Бо вуҷуди он ки соҳаҳои мошинсозии Ҷопон ва давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар миқёси бозори ҷаҳонӣ мавқеи ИМА-ро танг карда бошад ҳам, аммо сифати баланди мошинсозиро аз даст надодааст. Ҳоло 60% таҷҳизоти соҳаи ҳавопаймоӣ ва 65% қубурҳои газии интиқолкунандаи ҷаҳонро истеҳсол мекунад. Дар байни соҳаҳои мошинсозии мамлакат автомобил ва ҳавопаймосозӣ бештар инкишоф ёфтаанд. Автомобилсозӣ соҳаи миллии саноати ИМА мебошад. Дар ин ҷо ҳанӯз бо ташаббуси Форд охири асри XIX ва аввали асри XX нахустин дар ҷаҳон ба таври васеъ истеҳсоли автомобил ба роҳ монда шуд. Маркази автомобилсозии ИМА шаҳри Детройт буда, дар ин ҷо маркази консернҳои калонтарини автомобилсозӣ "Ҷенерал моторс" ва "Форд моторс" ҷойгир шудаанд. Дар иолати Калифорния низ бисёр заводҳои нав бунёд ёфтаанд. Ин иолат дар бобати истеҳсоли ҳавопаймо ва ракетсозӣ дар мамлакат ҷои аввалро мегирад.

Саноати химияи ИМА чи аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсолот ва чи аз ҷиҳати гуногунии маҳсулоти он мавқеи ҷаҳонӣ дорад. Соҳаҳое, ки дар асоси ангишт ва партовҳои саноати металлургӣ кор мекунанд, ба марказҳои металлургии Шимол наздик ҷойгир карда шудаанд. Ҳоло корхонаҳои калонтарини ин соҳа дар иолатҳои шимолӣ ва соҳили халиҷи Мексика воқеъ гардидаанд.

Саноати сабуку хӯрокворӣ дар ҳама шаҳру ноҳияҳои ИМА тараққӣ ёфтааст. Хусусан соҳаҳои бофандагӣ ва чарму пойафзол бештар шӯҳрат пайдо кардаанд. Қисми зиёди корхонаҳои он дар агломератсияҳои шаҳрҳои калони Шимол ҷой гирифтаанд. Саноати

хӯрокворӣ аз корхонаҳои пуриқтидор иборат аст, ки онҳо дар ноҳияҳои асосии кишоварзӣ ва шаҳрҳои калон (хусусан дар қисмати Шимол) воқеъ гардидаанд.

Кишоварзӣ. Шароити табиии ИМА барои инкишофи ҳама соҳаҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад. Дар мамлакат захираи зиёди заминҳои барои кишоварзӣ мувофиқ мавҷуд аст. Аз 1/2 ҳиссаи масоҳати ИМА-ро заминҳои кишт, марғзор ва чаррогоҳ ишғол кардаанд. Дар қисми марказии мамлакат то 80–90% заминҳо шудгор карда шудааст. Заминҳои барои кишоварзӣ номувофиқ танҳо дар Аляска, ноҳияҳои баландкӯҳ ва минтақаи биёбонии Кордилерҳо дучор мешаванд.

Шароити табиии кишвар барои парвариши тамоми намудҳои зироати минтақаҳои мӯътадилу субтропикӣ, дар ҷанубии нимҷазираи Флорида ва ҷазираҳои Гавай бошад, барои парвариши зироатҳои тропикӣ мусоидат менамояд. Дар қисми ғарбии ноҳияҳои шарқии мамлакат кишоварзӣ танҳо дар асоси обёрии сунъӣ вуҷуд дорад. Ҳоло аз 3/4 ҳиссаи тамоми заминҳои обёришаванда дар иёлатҳои ғарбӣ ҷойгир шудаанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ ҷои муҳиммро зироати ғалладона ишғол мекунад, ба он аз 2/3 ҳиссаи майдони кишти мамлакат рост меояд. Аз зироатҳои ғалладона гандум, ҷуворимакка, шолӣ ва сорго бештар кишт карда мешаванд. Ҷуворимакка ва соргоро барои хӯроки чорво истифода мебаранд. Кишти онҳо дар заминҳои ҳосилхези Айова, Индиана, Иллинойс ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар байни растаниҳои равғандиҳанда солҳои охир ба парвариши соя диққати асосӣ дода мешавад. Сабзавот, мева, зироатҳои техникӣ, махсусан пахта, тамоку ва дар ҷазираҳои Гавай бошад, найшакар парвариш карда мешавад. Даҳсолаҳои охир дар ҷойгиршавии як қатор зироатҳо тағйироти намоён ба вуҷуд омад. Масалан, кишти пахта аз иёлати шарқии Ҷанубӣ ИМА ба Техас ва ба заминҳои обёришавандаи Ғарб паҳн шудааст. Дар заминҳои обёришавандаи ҳавзаҳои байникӯҳии Кордилер ба парвариши лаблабуи қанд ва сабзавот шурӯъ карданд. Дар Ҷануб ва Ғарб дар атрофи шаҳрҳо хоҷагиҳои атрофи шаҳрӣ ба вуҷуд омаданд. Кишти найшакар дар соҳилҳои халиҷи Мексика ва ҷазираҳои Гавай, тамоку бошад, дар иолатҳои Вирҷиния ва Кентукки паҳн шудаанд.

Чорводорӣ дар ИМА ниҳоят сермаҳсул аст. Саршумори чорвои калони шохдор сол аз сол меафзояд. Агар пештар чорвои калони шохдорро бештар дар шимол парвариш мекарданд, солҳои охир бошад саршумори он дар Ҷануб ва Ғарб хеле афзуд. Хукпарварӣ дар Шимол, гӯсфандпарварӣ дар иолатҳои Ғарбӣ ривоҷ ёфтааст.

Мурғпарварӣ хеле босуръат инкишоф меёбад. Хоҷагиҳои бройлерӣ соле то 4 млрд мурғ медиҳанд. Онҳо дар ҳама ҷо

мавҷуданд, вале хоҷагиҳои калонтарин дар иёлатҳои Ҷануб воқеъ гардиданд.

Нақлиёти ИМА аз магистралҳои трансконтиненталии ба мисли хатҳои мутавозею меридианӣ кашол ёфта, аз Уқёнуси Атлантика то Ором ва аз сарҳади Канада то Мексика кашол ёфтаанд. Ин пеш аз ҳама ба роҳҳои обии дохилӣ дахл доранд. Масалан, ба таври хатти мутавозӣ роҳи обии системаи дарёи Лаврентияи Муқаддас ва кӯлҳои Кабир тӯл кашидааст. Ба роҳи обии меридианӣ системаи дарёи Миссисипи дохил мешавад, ки бо он миқдори зиёди борҳои дохилӣ кашонида мешавад. Дар ҷои бо ҳам пайвастшавии роҳҳои хушкию обӣ ва ҳавоӣ гиреҳҳои калони нақлиёти пайдо шудаанд. Аз ҳама гиреҳи калони нақлиётии ИМА – шаҳри Чикаго мебошад. Дар ин гиреҳ даҳҳо хатҳои роҳи оҳану автомобилӣ пайваст гардиданд, ки тавассути он намудҳои гуногуни борҳо кашонида мешаванд. Мавқеи нақлиёти роҳи оҳан нисбат ба нақлиёти автомобилӣ хеле танг шудааст. Ҳоло қариб 90% кашонидани мусофирони дохил ва байнишаҳрӣ бо воситаи нақлиёти автомобилӣ ба ҷо оварда мешавад. Нақлиёти қубурӣ низ хеле инкишоф ёфтааст.

Нақлиёти баҳрӣ мавқеи худро гум накардааст. Равобити берунию тиҷорати ИМА бо воситаи киштиҳои калонҳаҷми баҳрӣ гузаронида мешавад. Бандарҳои калонтарини ИМА шаҳри Ню-Йорк, Филаделфия, Балтимор, Орлеани Нав, Сан-Франсиско мебошанд.

Бо нақлиёти ҳавоӣ асосан мусофирҳоро мекашонанд. Авиатсияи мусофиркашонии ИМА дар дунё калонтарин ба шумор меравад. Мавқеи ИМА дар равобиту тиҷорати хориҷӣ ниҳоят калон аст, аз ин ҳисоб дар дунё ҷои аввалро ишғол менамояд. Асоси содироти онро дастгоҳу таҷҳизотҳои саноатӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Даромади умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 67384 (ба ҳар сари аҳолӣ 25850) доллярро ташкил менамояд. Аз рӯи ин нишондодҳо дар байни мамлакатҳои саноатии тараққикарда ҷойи якумро ишғол менамояд.

Истироҳат ва туризм. Соле ба ИМА 45 млн сайёҳони хориҷӣ сафар мекунанд. Равобити туристӣ бештар бо давлати ҳамсоя Канада ривоҷ ёфтааст. ИМА дорои захираҳои бузурги табиию рекреатсионӣ мебошад, дар асоси он ноҳияҳои калони рекреатсияю истироҳатӣ ташакул ёфтаанд. Ноҳияҳои асосии сайёҳати наздибаҳрӣ Флорида, Калифорния, ҷазираҳои Гавай; сайёҳати кӯҳсор, дар Ғарби мамлакат, хусусан дар кӯҳҳои Харсангӣ; саёҳати соҳили кӯлҳо, дар мавзеъҳои назди кӯлҳо ба роҳ монда шудааст.

Дар ИМА 50 парки миллӣ мавҷуд аст, ки онҳоро соле бештар аз 50 млн сайёҳон тамошо мекунанд. Аз ҳама машҳуртарин паркҳои миллии мамлакат ин Йеллоустон, Йосемит, Секвойя, Глейшер, Грейт-

Смоуки-Маунтинс мебошанд. Ғайр аз паркҳои миллӣ дар мамлакат мамнӯъгоҳу ёдгориҳои таърихӣ, меъморӣ ва табиӣ хеле зиёд мебошад.

Ноҳияҳои калонтарин ва шаҳрҳои ИМА. То солҳои охир қаламрави ИМА-ро ба се ноҳияи калонтарин ҷудо менамуданд. Ҳоло вобаста ба хусусиятҳои инкишофи иктисодӣ ва тахассуси хоҷагидорӣ онро ба чор ноҳия: Шимолу Шарқ, Ғарбии Миёна, Ҷануб ва Ғарб тақсим менамоянд.

1. Шимолу Шарқ. Масоҳати ноҳия хурд аст, вале саҳми он дар ҳаёти гузаштаю ҳозираи мамлакат ниҳоят калон аст. Маҳз дар ҳамин ноҳия аввалин муҳоҷирон аз Англия (соли 1620) пайдо шудаанд ва гаҳвораи ИМА – Англияи Нав бунёд ёфт. Ноҳияи Шимолу Шарқ нисбатан тез инкишоф меёфт, ба он мавқеи географӣ, захираҳои зиёди ангишт ва хусусиятҳои тарзи нави истеҳсолот мусоидат менамуд. Беҳуда нест, ки корхонаҳои нахустини саноатӣ низ дар ҳамин ноҳия пайдо шудаанд. Дар ин ноҳия пойтахти ИМА шаҳри Вашингтон ва шаҳри бузургтарини мамлакат Ню-Йорк воқеъ гардидаанд.

Шаҳри Ню-Йорк калонтарин маркази саноату нақлиёт, савдою молия ва илму фарҳанг ба ҳисоб меравад. Дар Ню-Йорк идораи бонкҳои калонтарин ва компанияҳои суғуртавӣ ҷойгир шудаанд. Шаҳри мазкур на ин ки дар ИМА, балки дар ҷаҳон бо марказҳои бонкию молиявии худ шӯҳрат дорад. Дар Ню-Йорк корхонаҳои саноати вазнин, аз ҷумла: мошинсозӣ, полиграфӣ, хӯрокворию дӯзандагӣ бештар ҷойгир шудаанд. Шаҳр дорои 177 миллат буда, бо 15 забон рӯзномаҳо чоп мешаванд. Аҳолии беҳад зиёди Ню-Йорк ин сабаби ба миён амадани масъалаҳои зиёди иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ гардидааст.

Вашингтон аз соли 1800 инҷониб пойтахти ИМА ва ҳоло калонтарин маркази илмию фарҳангии мамлакат ба ҳисоб меравад. Чун Ню-Йорк дар ин ҷо биноҳои баланди серошёна вуҷуд надоранд, зеро аз қасри Конгресс баландтар сохтани биноҳои дигар манъ аст. Аҳолии Вашингтон аз 600 ҳазор зиёд нест ва дар он ҷо корхонаҳои саноатӣ хеле кам буда, аксар бинои идораҳои давлатию маъмурӣ ҷойгир шудаанд. Шаҳр тозаю озода буда, дорои чандин театру музейҳои таърихию фарҳангӣ мебошад.

Дар ноҳияи Шимолу Шарқ аввал соҳаи саноати сабук ва баъд металлургияи сиёҳ тараққӣ кардааст. Маркази асосии металлургияи сиёҳ Питтсбург мебошад.

2. Ноҳияи Ғарби Миёна. Ноҳияи мазкур дар асри XIX аз худ карда шудааст. Он Кӯлҳои Бузург ва марказҳои калони саноатӣ Чикаго, Детройт, Кливлендро дар бар мегирад. Дар нимаи дуюми асри XX

мегаполиси назди кӯлҳо ба миён омад. Шаҳри Чикаго ҳамчун маркази ноҳияи Ғарби Миёна дорои корхонаҳои калони саноатӣ ва бозори калони хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Чикаго калонтарин маркази тиҷорату молия, маданию фарҳангӣ ва гиреҳи калони нақлиётӣ мебошад. Ба ҳайати агломератсияи он даҳҳо шаҳру нуқтаҳои аҳолинишин дохил мешаванд.

Дар ноҳияи Ғарби Миёна дар баробари соҳаҳои гуногуни саноат инчунин кишоварзӣ тараққӣ кардааст. Дар ҳудуди он фермаҳои калони чорвои калони шохдор ва майдони киштӣ зироатҳои ғалладонагӣ доман паҳн карданд. Ноҳияи мазкур қариб 50% маҳсулоти кишоварзии мамлакатро истеҳсол мекунад.

3. Ноҳияи Ҷануб. Солҳои тӯлонӣ ноҳияи Ҷануб нисбатан суст инкишоф меёфт, зеро ки дар ин ҷо муносибатҳои ғуломдорӣ боқӣ монда буданд. Дар давоми қариб якуним аср он маркази асосии истеҳсоли пахта ва заминаи ашёи хоми дигар ноҳияҳо қарор дошт. Дар ноҳия чандин муддат қашшоқӣ ва унсурҳои нажодпарастӣ ҳукмрон буд. Солҳои охир ноҳияи Ҷануб хеле пеш рафт. Ҳоло он аз ҷиҳати истеҳсоли газу нефт, ангишт, фосфорит дар ҷои аввал буда, дар ин ҷо истгоҳҳои калони баркӣ ва корхонаҳои бузурги нефту химия сохта шудаанд. Дар баробари пахтакорӣ соҳаҳои дигари кишоварзӣ низ инкишоф ёфтаанд. Калонтарин шаҳрҳои он Даллас, Хюстон, Атланта ба шумор мераванд. Дар Даллас корхонаҳои калони нефту химия, бофандагӣ ва маркази тадқиқоти кайҳонии мамлакат ҷойгир шудаанд. Шаҳри Майами яке аз калонтарин маркази курортии ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

4. Ноҳияи Ғарбӣ. Ноҳия масоҳати нисбатан калонро дар бар мегирад. Он ба дигар ноҳияҳо нигоҳ карда, дертар аз худ карда шудааст.

Ноҳия дорои кӯҳҳои баланд, дараҳои тезҷараён ва биёбонҳои васею заминҳои ҳосилхез мебошад. Дар ин ноҳия аз ҳама бештар якшавии анъанаю маданияти мардумони англису америкоӣ, испанӣ, осиёӣ ва ҳиндуӣ ба чашм мерасад.

Солҳои тӯлонӣ ноҳияи Ғарб бо соҳаҳои саноати истихроҷи сарватҳои зеризаминӣ ва чорводорӣ таъсис ёфта буд. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ бо суръат ривоҷ ёфтанд. Дар баробари инкишофёфтани соҳаҳои саноат ва зироаткории обёришаванда муассисаҳои истироҳатию муолиҷавӣ, туризм ва курортҳои ҳамеша амалкунанда бунёд ёфтаанд.

Шаҳри Лос-Анҷелос маркази иёлати Калифорния ҳанӯз соли 1781 аз тарафи испанҳо бунёд ёфта буд. Дар ибтидо шаҳр чун маркази тиҷоратии маҳсулоти кишоварзӣ ва минбаъд маркази коркарди тиллою нефт ва кинематография (Ҳолливуд) шӯҳрат пайдо намуд.

Солҳои охир бошад он бо соҳаҳои саноати ҳарбӣ: ҳавопаймосозӣ, ракетабарорӣ, истеҳсоли киштиҳои кайҳонӣ ва соҳаи истеҳсоли таҷҳизоту саноати электроника тахассус пайдо кардааст. Ҳамчун маркази саноат баъди Ню-Йорк дар ҷои дуюм меистад.

Дар Калифорния (баъди Лос-Анҷелос) ва умуман дар ноҳияи Ғарб аз ҳама шаҳри зебо Сан-Франсиско ҳисоб мешавад. Он яке аз марказҳои иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияи Ғарб ба ҳисоб меравад.

Ба ҳайати ноҳияи Ғарб Аляска ва ҷазираҳои Гавай дохил мешаванд.

Тезутундии вазъияти экологӣ. Солҳои 1960–70-ум як қатор шаҳру ноҳияҳои саноатии ИМА дар ҳолати ногувори экологӣ монда буданд. Ба таври васеъ зиёдшавии истихроҷи канданиҳои фоиданок ба тарзи кушод, инкишофи нерӯгоҳҳои барқии олавӣ сабаби асосии ноустувории вазъияти экологӣ, боридани боронҳои кислотагӣ ва ифлосшавии обу замин гардид.

Суръати баланди автомобилсозӣ боиси дар як қатор шаҳрҳо сабаби пайдо шудани тумани заҳрнок шуд. Нобудшавии организмҳои зинда дар Кӯлҳои Бузург, хусусан дар кӯли Эри хавфи калон ба миён овард. Корхонаҳои шаҳри Кливленд бошад оби дарёҳоро бо партовҳои нефт ифлос мекард. Дар чунин вазъият дар ИМА як қатор қонунҳои муҳим дар бораи ҳифзи муҳити зист ва муҳофизати ҳаво ва оби тоза қабул шуданд. Ба ин мақсад маблағи иловагӣ ҷудо карда шуд. Барои ҷорӣ кардани технологияи нав низ чораҳо андешида шуданд. Маърифати экологӣ ва тарбияи ҷавонон беҳтар карда шуд. Чунин чорабиниҳо ба як дараҷа беҳтар шудани муҳити зист мусоидат намуд. Ҳоло тозагии оби Кӯлҳои Бузург ва дарёҳои ба он ҷоришаванда хеле беҳтар гардид ва ҳавои шаҳрҳои Ню-Йорк, Чикаго, Лос-Анҷелос нисбатан тоза гардид. Ба ин нигоҳ накарда вазъи экологӣ дар бисёр дигар шаҳру мегалополисҳо ноустувор мебошад, ки аз тарафи ҳукумат чорабиниҳои иловагиро талаб менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи географии ИМА-ро муайян намоед.
2. ИМА аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Чаро аз дигар давлатҳо кашонидани ашёи хом афзалтар аст?
4. Дар харитаи контурӣ паҳншавии конҳои муҳимтарини ИМА-ро тасвир намоед.
5. Таркиби аҳолии ИМА чӣ гуна аст?
6. Дар харитаи контурӣ сарҳади агломератсияҳои калонтарин ва мегалополисҳои асосиро ҷудо кунед.
7. Кадом омилҳои асосӣ сабаби пешрафти иқтисодиёти ИМА гардиданд?
8. Кадом намуди соҳаҳои саноат дар ИМА инкишоф ёфтаанд? Сабаб?
9. Дар харитаи контурӣ марказҳои калонтарини саноатиро тасвир намоед.

10. Вобаста ба шароитҳои иқлимӣ кадом соҳаҳои зироаткорӣ тараққӣ ёфтаанд?
11. ИМА ба чанд ноҳияи иқтисодӣ тақсим мешавад?
12. Дар харитаи контурӣ тахассуси хоҷагидорӣ ва вазъи экологии ноҳияҳои иқтисодиро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои табиӣ сабаби тараққиёти хоҷагии ИМА гардиданд?
2. Сермиллатии шаҳру ноҳияҳои мамлакат бо кадом омилҳо вобастаанд?
3. Сабаби дар инкишофи соҳаҳои саноату кишоварзии ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол кардани ИМА дар чист?
4. Аз чӣ сабаб вазъи экологии ИМА мураккаб гардидааст?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо оё ИМА дар оянда низ метавонанд пешсафи тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ бошанд?

КАНАДА

Масоҳаташ – 10 млн км².
Аҳолиаш – 30,0 млн нафар.
Пойтахташ – Оттава.
Забони давлатӣ – англисӣ.
Воҳиди пулӣ – доллари америкоӣ.

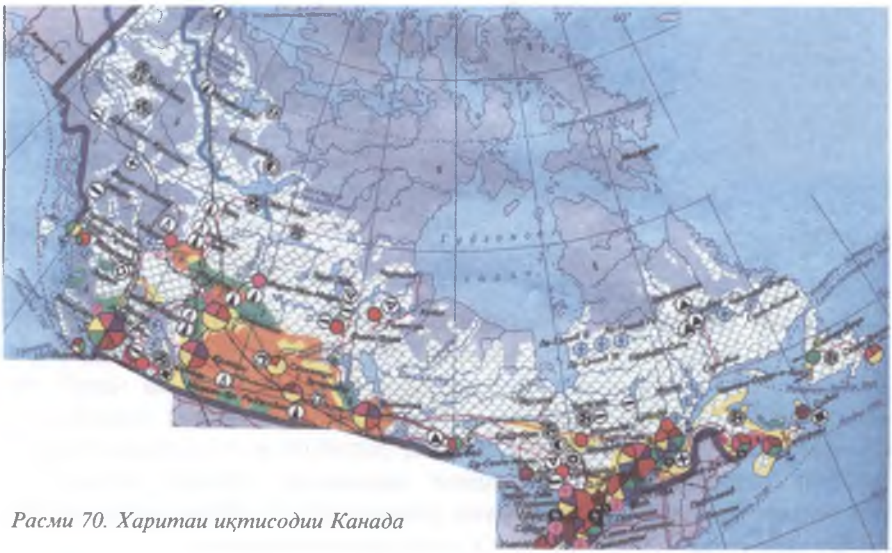
Мавқеи иқтисодию географӣ. Шароит ва сарватҳои табиӣ. Канада аз ҷиҳати бузургии масоҳат баъди Россия дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол менамояд. Қаламравии он аз шимол ба ҷануб ба масофаи 4600 ва аз шарқ ба ғарб 5100 километр тӯл кашидааст. Канада бо се уқёнуси ҷаҳонӣ баромад дорад ва хати сарҳади баҳрии он 250 ҳазор километрро ташкил менамояд. Мавқеи иқтисодию географии Канадаро пеш аз ҳама ҳамсарҳадӣ бо ИМА ва баромади он бо Уқёнусҳои Атлантика ва Ором муайян менамояд.

Канадаро аз шимол зонаи биёбони арктикӣ ва дар ҷануб зонаи дашт иҳота намудааст. Релефи он гуногун буда, дар баробари ҳамвориҳо кӯҳҳо ҳам мавҷуданд. Дар қисми ғарбии мамлакат қаторкӯҳҳои Кордилер ба таври меридионӣ аз шимол ба ҷануб кашол ёфтаанд. Зери замини Канада аз сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят бой аст. Дар ин ҷо захираи калони металлҳои ранга, камёфт, маъдани оҳан, нефт, гази табиӣ, ангиштсанг, уран муайян карда шудааст. Сарватҳои минералии ғайри маъданӣ дар Шимолу Ғарби мамлакат ва дар зери баҳрҳо вомехӯранд.

Канада аз захираҳои об ниҳоят бой аст. Дарёҳои он аҳамияти калони гидроэнергетикӣ доранд.

Қариб нисфи масоҳати Канадаро беша ташкил мекунад. Хоки қаламрави Канада гуногун мебошад. Дар минтақаи дашт хокҳои ҳосилхез паҳн гардидаанд, ки ҳамвориҳои дохилиро дар бар мегиранд.

Аҳолӣ. Дар Канада ҳамагӣ 30,0 млн аҳолӣ зиндагӣ мекунад. Аҳолии мамлакат аз замони мустамликавӣ то ҳол аз ҳисоби афзоиши табиӣ ва муҳоҷирати берунӣ меафзояд. Таркиби аҳолиро аслан ду миллат: англо-канадҳо ва фаронса-канадҳо ташкил медиҳанд. Мардуми муқимии кишвар эскимосҳо ҳамагӣ як миллион мебошанд. Зичии миёнаи аҳолӣ дар 1 километри мураббаъ ба 3 нафар баробар аст. Аз тарафи дигар Канада мамлакати ба дараҷаи баланд урбанизатсияшуда мебошад. Аҳолии шаҳр бештар аз 76% аҳолии

Расми 70. Харитаи иқтисодии Канада

мамлакатро ташкил менамояд. Шаҳрҳои калонтарини он Торонто, Монреал, Ванкувер ва Оттава мебошанд.

Хоҷагӣ. Канада дар қатори даҳ давлати пешқадами ҷаҳон ва ба ҳайати ҳафт давлати мутараққии Ғарб дохил мешавад. Канада дорои саноати тараққикарда мебошад.

Соҳаҳои асосии инкишофи саноати Канадаро ҳамон соҳаҳо ташкил менамоянд, ки дар таксимоти географии меҳнат иштирок менамоянд. Он соҳаҳои зеринро дар бар мегирад:

1) Саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ, ки дар асоси захираҳои калони канданиҳои фоиданоки зеризаминӣ ташаккул ёфтааст. Соҳаи муҳимтарини он истихроҷи нефту газ ва металлҳои ранга мебошад. Канада аз ҷиҳати истихроҷи маъдани руҳ, уран ва асбест дар дунё ҷои якум ва аз ҷиҳати истихроҷи никел ва намаки калий ҷои дуюмро мегирад. Дар мамлакат ба миқдори зиёд металлҳои нодир, тилло, нуқра, платина ва маъдани мису оҳан истеҳсол карда мешаванд. Солҳои охир истеҳсоли нефту газ бо сурати калон инкишоф ёфтааст.

2) Дар заминаи истихроҷи металлҳои ранга саноати металлургияи ранга инкишоф ёфтааст. Он ба манбаи калони ашёҳои хоми минералӣ ва энергияи арзони қувваи барқ такя мекунад. Канада аз ҷиҳати гудозиши никел, мис, руҳу сурб ва алюминий яке аз ҷойҳои намоёнро мегирад. Танҳо се корхонаи алюминийгудозии Канада аз тамоми корхонаҳои алюминийгудозии Аврупои Ғарбӣ бештар маҳсулот истеҳсол мекунад. Қисми зиёди маҳсулоти ин соҳа ба хориҷа бароварда мешавад.

3) Саноати коркарди чӯб ва истеҳсоли коғазу селлюлоза дар заминаи захираҳои бузурги ҷангал кор мекунанд. Маҳсулоти ин соҳа ба ғайри қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ ба миқдори зиёд ба дигар давлатҳо бароварда мешавад.

4) Соҳаи мошинсозӣ ба истеҳсоли намудҳои автомобил, трактор, локомотив, таҷҳизот, радиоэлектроника ва ғайра тахассус ёфтааст. Корхонаҳои калонтарини он дар Торонто, Монреал, Виндзор, Ванкувер ҷойгир шудаанд.

Кишоварзӣ. Канада дорои соҳаи инкишофёфтаи кишоварзӣ мебошад. Он асосан ба истеҳсоли зироатҳои ғалладонагӣ тахассусонида шудааст. Ҳоло ба ҳиссаи Канада қариб 20% воридоти ҷаҳонии гандум рост меояд. Ғаллакорӣ асосан дар се минтақаи он – Манитоба, Алберта ва Саскачеван тараққӣ ёфтааст.

Дар баробари ғаллакорӣ зироатҳои равғандиҳанда ва боғдорӣ низ ривоҷ дорад.

Аз соҳаи чорводорӣ дар Канада асосан чорводории тамоили гӯшту ширдиҳанда инкишоф ёфтааст. Канада бо маҳсулоти гӯштӣ на танҳо талаботи дохилиро қонеъ менамояд, балки ба миқдори зиёд ба содирот мебарорад. Шарики асосии тиҷоратии берунаи Канада ИМА, Ҷопон, Англия ва Олмон мебошанд. Даромади умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 539,8 (ба ҳар сар аҳолӣ 22760) доллярро ташкил мекунад.

Нақлиёт дар ҳаёти хоҷагии Канада нақши бағоят бузургро мебозад. Барои тиҷорати беруна нақлиёти баҳрӣ аҳамияти калон дорад ва қисми зиёди равобити иқтисодии мамлакат бо нақлиёт ба ҷо оварда мешавад. Дар равобити иқтисодии Канадаю ИМА дар баробари нақлиёти баҳрӣ инчунин нақлиёти дарёӣ, роҳи оҳан, автомобилӣ ва қубурӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Дарозии роҳи оҳан – 97389, мошингард – 884272 ва роҳи обии обҳои дохилӣ – 3000 километрро ташкил менамоянд.

Тафовути дохилӣ. Тафовути дохилии Канада хеле назаррас аст. Қисми асосии аҳолӣ Канада ва соҳаҳои асосии он дар қисми ҷануби мамлакат ҷойгир шуданд. Ин минтақа 200–500 километр васеъгӣ дошта, ки қад-қади ҳудуди ИМА ба таври арзӣ кашол ёфтааст. Ноҳияҳои асосии иқтисодии мамлакат дар ҳамин қисм воқеъ гардидаанд.

1) Ноҳияи Марказӣ (қисми ҷанубии музофотҳои Онтарио ва Квебек) бо шаҳру марказҳои муҳимми саноатӣ.

2) Ноҳияи Дашт (музофотҳои Манитоба, Саскачеван, Алберта) бо соҳаи калони саноати маъдани кӯҳӣ, хоҷагии ғаллакорӣ ва чорводорӣ.

3) Соҳили Уқёнуси Ором (музофоти Колумбияи Англия) бо соҳаи истеҳсолу коркарди маҳсулоти ҷангал.

4) Соҳили Атлантика чор музофотро фаро гирифта, масоҳати он на чандон калон буда, иқтисодиёти ақибмонда дорад.

Аз 2/5 ҳиссаи масоҳати Канадаро қисми Шимолии он ташкил менамояд. Дар ин ҷо ба ҳар 100–200 километри мураббаъ як нафар одам рост меояд. Он аз сабаби вазнин будани шароити табиӣ суст аз худ карда шудааст. Бо вуҷуди ин дар ин минтақа корхонаҳои калони истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва нерӯгоҳҳои барқӣ амал мекунанд.

Савол ва супориш

1. Канада бо кадом баҳру уқёнусҳо баромад дорад?
2. Таркиби аҳолии он чӣ гуна аст?
3. Сабаби зиёд будани аҳолии шаҳр дар чист?

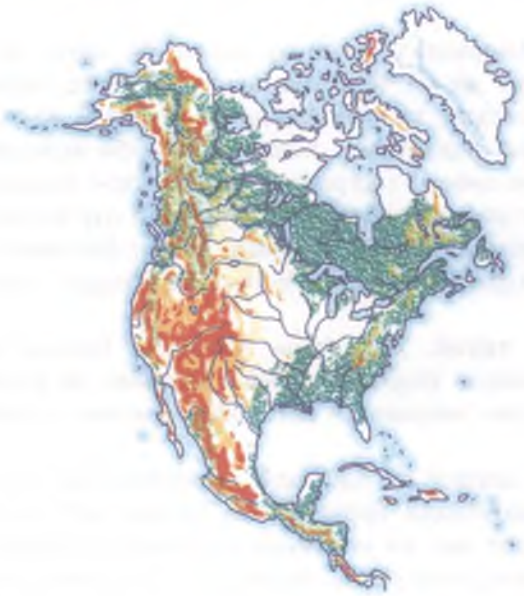
4. Дар харитаи контурӣ минтақаҳои табиӣ ва шаҳрҳои калонтаринро тасвир намоед.
5. Кадом соҳаҳои саноатӣ тахассуси асосии мамлакатро муайян мекунанд?
6. Кадом намуди соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад?
7. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои асосии иқтисодии Канадаро ҷудо намоед.

Худатонро санҷед

1. Бо таъсири кадом омилҳо аҳолӣ ва корхонаҳои саноатии Канада дар қисмати ҷанубии он бештар ҷойгир шудаанд.
2. Бо вуҷуди ниҳоят кам будани зичии аҳолӣ чаро урбанизатсия ба дараҷаи баланд ноил гаштааст?
3. Дар тақсимоти байналхалқии меҳнат Канада бо кадом намуди маҳсулот шинохта мешавад?
4. Ба фикри шумо тафовутҳои дохилии Канада ба тахассуси хоҷагидории он таъсир мерасонанд ё не?

Аз нигоҳи шумо

Дар оянда тахассуси саноати Канадаро кадом соҳаҳои асосӣ муайян мекунанд. Оё Канада дар оянда метавонад саҳми худро дар истеҳсолоти ҷаҳонӣ зиёд кунад?

АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Америкаи Лотинӣ яке аз қитъаҳои калонтарини замин буда, ҳанӯз дар асрҳои XVI–XVII аз тарафи Испания ва Португалия забт шуда буд ва фақат дар аввали асри XIX қисме аз кишварҳои он истиқлолият ба даст овардааст. Ҳоло дар ҳудуди он 46 мамлакату қаламрав вуҷуд дорад. Аз ин 33 давлати соҳибихтиёр ба гурӯҳи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мешаванд. Масоҳати умумии Америкаи Лотинӣ 21 млн километри мураббаъ буда, миқдори аҳолиаш 530 млн нафарро ташкил менамояд.

Одатан қаламрави Америкаи Лотиниро ба якчанд зерноҳия ҷудо мекунанд:

1. **Америкаи Миёна** (Мексика, мамлакатҳои Америкаи Марказӣ ва Вест-Индия).
2. **Мамлакатҳои Анд** (Венесуэла, Колумбия, Эквадор, Перу, Боливия, Чили).
3. **Давлатҳои соҳили Ла-Плата** (Парагвай, Уругвай, Аргентина).
4. **Бразилия.**

Мавқеи иқтисодию географии Америкаи Лотинӣ чунин аст: онро аз ғарб ва шарқ обҳои ду уқёнус иҳота кардаанд ва бо воситаи онҳо муҳимтарин роҳҳои баҳрии ҷаҳонӣ мегузаранд. Уқёнусҳои Ором ва Атлантикаро дар ин қаламрав канали Панама пайваст намудааст.

Масоҳати Америкаи Лотинӣ аз шимол ба ҷануб ба масофаи 13 ҳазор километр ва аз ғарб ба шарқ то ҳазор километр кашол ёфтааст. Давлатҳое, ки дар Америкаи Марказӣ ва дар ҷазираҳои баҳри Кариб ҷой гирифтаанд, мавқеи муносиби иқтисодию географӣ доранд. Мавқеи сиёсию географии мамлакатҳои Америкаи Лотиниро аз бисёр ҷиҳат ҳамсарҳадӣ бо ИМА ва ниҳоят дур будани он аз дигар материку давлатҳо муайян мекунад. Ғайри Боливия ва Парагвай ҳамаи давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба баҳру уқёнус баромад доранд.

Захираҳои табиӣ. Давлатҳои Америкаи Лотинӣ аз захираҳои табиӣ хеле бойанд. Шароити табиию иқлимии он барои инкишофи соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва ҷойгиркунонии саноат мусоидат мекунад.

Дар қисми шарқии он пастиҳои ҳосилхези Ла-Плата, Амазонка, Ориноко ва паҳнкӯҳҳои Бразилия ва Гвиана ҷой гирифтаанд. Дар пастии Ла-Плата яке аз ноҳияҳои ҳосилхези Америкаи Ҷанубӣ – Пампа (маънояш дашт) воқеъ гардидааст. Системаи ҳавзаи дарёҳои

Амазонка, Ориноко, Парана ва ғайра барои инкишофи нақлиёти обӣ ва бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ шароитҳои мусоид фароҳам овардаанд. Дар ҳавзаи дарёҳои номбурда ва бешазорҳои бузурги тропикии ин сарзамин ҳазорҳо намуди дарахтон, аз қабили дарахти каучук, ҳино, шоколадӣ, паубразил нашъу нумӯ мекунанд. Дар ин ҷо ҷангалзорҳо зиёда аз 50% масоҳати Америкаи Лотиниро ишғол намудаанд.

Америкаи Лотинӣ аз захираи канданиҳои фоиданок бой аст. Дар ин ҷо захираҳои калони нефт (Венесуэла, Мексика, Перу), гази табиӣ (Боливия, Венесуэла), металлҳои ранга, маъдани оҳан, нуқра, тилло, сулфур кашф шудааст. Конҳои калони маъдани оҳан дар Бразилия, Чили, Венесуэла, Перу ва Мексика, маъдани марганетс дар Бразилия, боксит дар Ямайка, Суринама ва Бразилия, маъдани мис дар Чили, Перу ва Мексика, қалъагӣ дар Боливия, металлҳои нодир дар Колумбия, Бразилия ва Перу воқеъ гаштаанд.

Аҳолӣ. Бо вуҷуди он ки суръати афзоиши аҳолӣ дар Америкаи Лотинӣ нисбати солҳои 1960-ум суст шудааст, дар давлатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ (Парагвай, Боливия) бошад, ҳоло ҳам афзоиши солонаи он 2%-ро ташкил медиҳад.

Таркиби этникии аҳолии Америкаи Лотинӣ ниҳоят мураккаб аст. Он дар натиҷаи ҷараёни дуру дарози омехташавии се нажод ташаккул ёфтааст. Дар айни замон таркиби этникии аҳолии ин сарзамин зери таъсири се омили асосӣ таркиб ёфтааст.

Омили якумро қабилаи ҳиндуҳо ташкил медиҳанд, ки то омадани аврупоиҳо аҳолии муқимии ин минтақа буданд. Дар байни ҳиндуҳо, махсусан қабилаи инкҳо дар Америкаи Марказӣ тамаддуни қадимаи зироаткорӣ вуҷуд дошт. Ҳоло сокинони муқимии он – ҳиндуҳо ҳамагӣ 15% аҳолиро ташкил медиҳанд.

Омили дуюмро муҳоҷирони Аврупоӣ (аслан аз Испания ва Португалия) дар бар мегирад. Сафи муҳоҷирони Аврупоӣ то аввали асри XIX кам буданд, вале минбаъд миқдори он хеле зиёд гардид.

Омили сеюмро африкоиҳо ташкил медиҳанд, ки онҳоро аз асри XVI сар карда мустамликадорон ба Бразилия, Вест-Индия ва дигар давлатҳои ин минтақа барои кор дар плантатсияҳо оварда буданд.

Ҳоло аҳолии омехта: ду нажодҳо ва мулатҳо бештар аз нисфи сокинони Америкаи Лотиниро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, аҳолии ин минтақа таркиби мураккаби этникӣ дорад. Азбаски муҳоҷирони аврупоӣ ба соҳилҳои шарқии материк кӯч баста буданд, аз ин сабаб дар Бразилия, Уругвай ва Аргентина аҳолии Аврупоӣ бартарӣ дорад. Қисми зиёди аҳолии Чили, Мексика, Парагвай, Гватемала, Панама,

Никарагуа, Гондурас, Салвадор ва Колумбия дунажодаҳо мебошанд. Ҳиндуҳо зери фишори бегонагон ҳоло бештар дар ноҳияҳои дохилӣ (бешазори Амазонка) ва кӯҳсор сокин мебошанд. Онҳо дар Боливия, Перу ва Эквадор бисёртаранд. Дар Гаити, Ямайка ва ҷазираҳои Антилияи Хурд зангиҳо бештаранд.

Дар Америкаи Лотинӣ бисёр расму русум, анъанаҳои миллӣ ва фарҳангӣ омехта шудаанд. Ҳоло дини католикӣ дар тамоми минтақа бартарӣ дорад.

Ба ҷойгиршавии аҳолии Америкаи Лотинӣ хусусиятҳои тараққиёти таърихӣ, мустамликадорӣ, шароитҳои табиӣ ва вобастагии он ба бозори берунӣ таъсири калон расониданд. Дараҷаи урбанизатсияи ин қаламрав бештар ба давлатҳои мутараққӣ шабоҳат дорад. Ҳоло 65% аҳолӣ дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад. Афзоиши аҳолӣ дар шаҳрҳо зиёд аст. Миқдори шаҳрҳо аз 200 гузаштааст ва шумораи шаҳрҳои миллионер қариб ба 40 расидааст. Дар ин ҷо намуди махсуси шаҳрҳои ба ин ноҳия хос пайдо шудаанд.

Дар Америкаи Лотинӣ чор агломератсияи калонтарин ба назар мерасад, ки яке аз он Мехикои Калон мебошад. Ин агломератсия 0,5% масоҳат ва 1/5 ҳиссаи аҳолии мамлакатро дар бар мегирад. Афзудани ин агломератсия аз ҳисоби муҳоҷирон суръат мегирад, ки соле миқдори онҳо 250–300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Дар қисми ҷанубии материк агломератсияи Буэнос-Айреси калон ҷойгир аст, ки ба он аз 1/3 ҳиссаи аҳолии мамлакат рост меояд. Ба ақидаи олимон дар Мексика, Бразилия ва Аргентина ташаккулёбии аввалин мегаполисҳо сар шуда истодааст.

АФЗОИШИ КАЛОНТАРИНИ АГЛОМЕРАТСИЯҲОИ ШАҲРИИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ (млн нафар)

Агломератсияҳо	1920	1950	1970	1980	1990	2000
Мехико	0,7	3,0	9,0	14,5	15,1	18,1
Сан-Паулу	0,6	2,5	8,0	13,0	14,8	17,3
Рио-де-Женейро	1,3	3,5	7,0	9,0	9,5	10,6
Буэнос-Айрес	2,3	5,3	8,5	10,0	10,7	12,4

Мексиканский
залив
Карибское
море
Тихий
океан
Атлантический
океан
Южная
Америка
Атлантический
океан

Хоҷагӣ. Дар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ тӯли даҳсолаҳои охир нисбат ба давлатҳои Осиё ва Африка дар инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ як дараҷа пешравӣ ба назар мерасад. Аз тарафи дигар дар инкишофи иқтисодии ин мамлакатҳо пастравии соҳаи кишоварзӣ ва афзудани ҳиссаи саноат дар ҳаҷми умумии даромади миллӣ мушоҳида карда мешавад. Гузаронидани сиёсати индустриякунонӣ дар аксарияти мамлакатҳои ноҳия боиси пайдо гардидани соҳаҳои нави металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ, саноати химия шуд. Баъди бӯҳрони вазнини солҳои 80-ум ва пастравии иқтисодиёт дар солҳои 90-ум ҳиссаи Америкаи Лотинӣ дар тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ боз афзуд.

Инкишофи саноат дар ноҳия нобаробар аст. Дараҷаи тараққиёти соҳаҳои асосии саноатро дар ноҳия ҳоло давлатҳои Бразилия, Аргентина, Мексика, Чили, Венесуэла, Колумбия ва Перу муайян менамоянд. Хусусан се давлати бузург – Аргентина, Бразилия ва Мексика дар худ аз 2/3 ҳиссаи истеҳсоли саноати Америкаи Лотиниро муттаҳид намудаанд.

Ҷои асосиро дар таркиби саноат саноати маъдани кӯҳӣ мегирад. Дар байни соҳаҳои он бошад, нақши асосиро саноати сӯзишворӣ (асосан истихроҷу коркарди нефт) мебозад. Ба он 80% арзиши маҳсулоти саноати ноҳия рост меояд. Дар соҳаҳои саноатӣ маъдани кӯҳӣ мавқеи асосиро Мексика, Венесуэла, Аргентина ва Бразилия ишғол менамояд. Ба замми ин дар Америкаи Лотинӣ нисбат ба давлатҳои Африка дида диққати асосӣ ба инкишофи соҳаҳои коркарди саноатӣ ашёи хом (гудозиши металлҳои рангаю маъдани оҳан, нефттозакунӣ) ва саноати дақиқу истеҳсоли таҷҳизот равона карда шудааст. Масалан, дар Мексика – истеҳсоли автомобил, электротехника, электроника; дар Бразилия – ҳавопаймосозӣ, электроника, автомобилбарорӣ, киштисозӣ; дар Аргентина – дастгоҳбарорӣ, автомобилсозӣ тараққӣ ёфтаанд.

Дар қисмати Америкаи Марказӣ ва давлатҳои соҳили баҳри Кариб, инчунин дар Боливия, Парагвай ва як қатор мамлакатҳои дигар дар таркиби истеҳсолоти саноатӣ соҳаи саноати хӯрокворӣ бартарӣ дорад. Ин соҳа дар бисёр давлатҳои Америкаи Лотинӣ тамоили содиротӣ (экспортӣ) дорад. Масалан, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар Аргентина, Уругвай, Бразилия; қанд дар Перу, Мексика, Куба.

Дар таркиби хоҷагии Америкаи Лотинӣ ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ хеле калон аст. Дар як қатор давлатҳои ин ноҳия (пеш аз ҳама Америкаи Марказӣ ва давлатҳои соҳили баҳри Кариб) кишоварзӣ соҳаи асосии истеҳсоли моддӣ ба шумор рафта, дар он қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат банд мебошад. Солҳои охир кишоварзӣ дар

Мексика, Бразилия, Аргентина ва Колумбия нисбатан тараққӣ кард. Ин боиси афзудани маҳсулоти кишоварзӣ гардид. Давлатҳои Перу, Боливия, Эквадор, Салвадор, Гватемала қафомонда буда, муносибатҳои нимфеодалӣ ва афзоиши бо суръати аҳолӣ сабаби қафомонии кишоварзӣ гардидааст.

Дар Америкаи Лотинӣ аз замони мустамликавӣ боз ҳолати хоҷагидории калони помешчикӣ (латифундияҳо) боқӣ мондаанд, ки заминҳои зиёдро нигоҳ дошта, барои самаранок истифодабарии он монеъ мешавад. Миллионҳо деҳқонон камзамин ва ё тамоман безамин мебошанд.

Зироаткорӣ дар аксарияти давлатҳои Америкаи Лотинӣ соҳаи асосии кишоварзӣ ба шумор меравад. Дар заминҳои киштшаванда зироатҳои ғалладона, пеш аз ҳама гандум ва ҷуворимакка бартарӣ доранд. Чун давлатҳои Африка зироатҳои содиротӣ ва истеъмолӣ фарқ мекунанд. Ҳосили асосии зироати муҳимми содироти қаҳваро плантатсияҳои калони Бразилия, Колумбия, Гватамела, Салвадор, Коста-Рика ва Гаити медиҳанд. Какао, найшакар, пахта, тамоку, банан, дарахтони каучукдор ҳам зироатҳои экспортӣ мебошанд. Давлатҳои Колумбия, Коста-Рика, Эквадор, Гондурас, Панама калонтарин дар дунё истеҳсолкунандаи банан буда, онро ба ИМА ва Аврупо бо воситаи киштиҳои калони рефрижераторӣ экспорт мекунанд. Зироати муҳимтарини кишоварзии Гайана, Куба ва Ҷумҳурии Доминикан бошад, найшакар ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар Куба бештар аз 50% заминҳои киштро найшакар ташкил медиҳад. Дар ин ҷо 150 завод соле қариб 5 млн тонна қанд истеҳсол мекунанд. Дар Мексика дар сарҳади ИМА пахта, гандум, шолӣ ва зироатҳои дигарро, ки ба экспорт мераванд, парвариш мекунанд. Дар байни зироатҳои содироти Пампаи Аргентина гандум ва ҷуворимакка мавқеи махсусро ишғол мекунанд.

Дар хоҷагиҳои майдаи ноҳияҳои дохилӣ ба сифати зироатҳои истеъмолӣ ҷуворимакка ва лӯбиё парвариш менамоянд. Картошка, маниок ва растаниҳои равғандор низ мекоранд.

Ба соҳаи чорводорӣ аз 1/3 қисми маҳсулоти кишоварзии ноҳия рост меояд. Чорводорӣ дар Аргентина, Уругвай ва Парагвай соҳаи муҳимм мебошад. Вобаста ба шароитҳои табиӣ чорводорӣ дар Америкаи Лотинӣ тамоилҳои хос пайдо кардааст. Масалан, дар Пампаи Аргентина ва Бразилия чорвои калони шохдор, дар Патагония гӯсфанд ва дар чарогоҳҳои баландкӯҳи Анд (Чили, Перу, Эквадор, Боливия) гӯсфанд ва лама парвариш меёбад.

Нақлиёт ба талаботи ҳозираи ин ноҳия пурра ҷавоб намедиҳад. Бо вуҷуди шабакаи зиёд нақлиёти роҳи оҳан аз ҷиҳати техникӣ хеле

паст ҷиҳозонида шудааст. Нақлиёти обии дохилӣ ва қубурӣ низ нағз инкишоф наёфтааст.

Шабакаи нақлиётии Америкаи Лотинӣ ба бозори беруна нигаронида шудааст. Масалан, дар Мексика роҳҳо ба сӯи сарҳади ИМА сохта шудаанд, ки қисми зиёди содироти мамлакат ба он ҷо равона карда мешавад.

Дар Америкаи Лотинӣ нақлиёти автомобилӣ роҳи муҳимми қисми хушкии мамлакат ҳисоб меёбад. Хусусан шоҳроҳи автомобилии бо номи Панама аҳамияти бузург дошта, он аз сарҳади ИМА то Буэнос-Айрес ва дар навбати худ аз дохили пойтахтҳои аксарияти давлатҳо мегузарад. Роҳи автомобилгарди Трансамазонка низ аҳамияти калони иқтисодӣ дорад. Нақши асосиро дар тиҷорати берунӣ нақлиёти баҳрӣ мебозад.

Тиҷорати берунӣ. Давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба хориҷа бештар ашёи хоми саноатӣ (махсусан истихроҷи маъдани кӯҳӣ) ва маҳсулоти кишоварзӣ бароварда, ба ивази он аз хориҷа мошина, дастгоҳ ва дигар маснуоти тайёри саноатӣ мегиранд. Ҳар як давлат вобаста ба соҳаҳои асосии истеҳсолӣ (маъдани кӯҳӣ ё маҳсулоти кишоварзӣ) тахассус пайдо кардааст, ки ин вобастагии онро ба бозори берунӣ зиёд мекунад. Қисми зиёди равобити тиҷорати берунии давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба ИМА рост меояд (аз 2/5 ҳисса). Равобити иқтисодии ноҳия бо Фаронса, Англия, Олмон, Ҷопон ва Россия низ инкишоф меёбад. Содирот ва воридоти тиҷорати берунии қисми зиёди давлатҳои ин ноҳия фаъол нест. Давлатҳои мутараққӣ, хусусан ИМА мамлакатҳои ин ноҳияро ба сифати доираи маблағгузории худ истифода мебаранд. Солҳои охир алоқаҳои иқтисодии байни мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар натиҷаи барпо ёфтани иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва интегратсионӣ вусъат ёфта истодааст.

Масъалаҳои экологӣ. То солҳои охир ба ин масъала дар доираи мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ диққати ҷиддӣ дода намешуд. Чунин муносибат боиси дар майдони чандин ҳазор гектар нестшавии бешазор, авҷ гирифтани фарсоиши замин (эрозия), камшавии саршумори ҳайвону парандагони нодир, пайдошавии боронҳои кислотагӣ ва ғайра гардид. Хусусан вазъияти хавфноки экологӣ дар шаҳрҳои калони саноатӣ ва агломератсияҳои бузург боиси хавотир шудааст. Масалан, дар Мехико бештар аз 3 млн автомобил вуҷуд дорад. Онҳо дар якҷоягӣ бо корхонаҳои саноатӣ вазъи ҳавои атмосфераро дар ҳолати ногувор нигоҳ дошта, ифлосии ҳаво аз ҳолати муқаррарӣ панҷ-шаш маротиба зиёд аст. Ифлосшавии обҳои кӯлу дарёҳо низ ташвишовар мебошад. Ба ин хотир ҳукуматҳои

аксари давлатҳои минтақа солҳои охир ба масъалаи ҳифзи табиати атроф диққати муҳимм зоҳир менамоянд.

Савол ва супориш

1. Чаро ин ноҳияро Америкаи Лотинӣ меноманд?
2. Аз рӯи харита қисмат (субрегион)-ҳои асосии Америкаи Лотиниро ҷудо кунед.
3. Аз кадом намуди захираҳои табиӣ Америкаи Лотинӣ бой аст?
4. Дар харитаи контурӣ конҳои калонтарини нефту газ, ангишт, маъдани оҳан ва металлҳои рангаро тасвир намоед.
5. Таркиби этникии аҳолии Америкаи Лотинӣ чӣ гуна аст?
6. Дар харитаи контурӣ тарзи ҷойгиршавии аҳолиро вобаста ба омилҳои пайдоиши этникӣ тасвир намоед.
7. Афзоиши агломератсияҳо дар Америкаи Лотинӣ ба кадом сабабҳо алоқаманд аст?
8. Кадом соҳаҳои саноатӣ дар Америкаи Лотинӣ бештар инкишоф ёфтаанд?
9. Аз рӯи харита марказҳои муҳимми саноатиро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир кунед.
10. Соҳаи кишоварзии минтақа ба кадом намуди зироат таъсис ёфтааст?
11. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои асосии зироаткорию чорводорӣ ва намуди зироатҳои экспортшавандаро бо ранги баланд тасвир кунед.
12. Бо кадом давлатҳо равобити хориҷии Америкаи Лотинӣ ривоҷ ёфтааст? Сабаб?

Худатонро санҷед

1. Бартарӣ доштани забонҳои Аврупоӣ дар Америкаи Лотинӣ дар чист?
2. Сабаб дар чист, ки се давлати бузурги Америкаи Лотинӣ – Аргентина, Бразилия ва Мексика ҳиссаи асосии истеҳсолоти саноатиро дар минтақа ташкил медиҳанд?
3. Бо кадом сабабҳо баъзе намуди зироатҳои кишоварзӣ таъсиси бозори ҷаҳониро ташкил намуданд?
4. Сабаби дараҷаи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодии давлатҳои Америкаи Лотинӣ нисбат ба дигар давлатҳо рӯ ба инкишофи Осиё ва Африка дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Кадом давлатҳо симои асосии индустрияи Америкаи Лотиниро ташкил медиҳанд? Дар оянда таъсисёбии мегаполисҳо ба иқтисодиёти мамлакат чӣ гуна таъсир мерасонад?

БРАЗИЛИЯ

Масоҳаташ – 8,5 млн км^2.
Аҳолиаш – 176,7 млн нафар.
Пойтахташ – Бразилиа.
Забони давлатӣ – испанӣ.
Воҳиди пулӣ – реал.

Бразилия калонтарин мамлакати Америкаи Лотинӣ буда, дар он хусусиятҳои зиёди қитъаро мушоҳида кардан мумкин аст.

Аз нигоҳи бойигариҳои табиӣ низ яке аз бойтарин мамлакатҳои ҷаҳон аст ва ҳоло қариб 50 намуди ашёи хоми минералиро истихроҷ мекунад, ки дар байни онҳо захираҳои маъданӣ бартарӣ доранд. Аз рӯи майдони заминҳои корам, захираҳои обу ҷангал дар ноҳия яке аз пешсафон ба шумор меравад. Ҳамаи ин омилҳо барои тараққиёти иқтисодии мамлакат пешомадҳои хеле мусоиданд.

Аҳолӣ. Бразилия аз рӯи шумораи аҳолӣ ба қатори панҷ мамлакати аз ҳама сераҳолии дунё шомил буда, миқдори аҳолиаш ҳар сол 3 млн нафар зиёд мешавад. Ин ҳолат ба тараққиёти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Вале дар баробари ин, афзоиши зиёди аҳолӣ дар мамлакат масъалаҳои шуғли аҳолиро тезу тунд намуда, боиси "урбанизатсияи қалбакӣ" мегардад.

Хоҷагӣ. Бразилия яке аз мамлакатҳои пешсафи олами рӯ ба инкишоф аст. Вай ба мамлакатҳои нави саноатӣ мансуб буда, аз ҷиҳати ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар Америкаи Лотинӣ дар ҷои аввалу дар олами рӯ ба инкишоф дар ҷои дуюм (баъди Ҳиндустон) буда, дар қатори даҳ марказҳои хоҷагии ҷаҳонӣ қарор гирифтааст.

Бразилияи қадима мустамликаи португалиҳо буд. Дар ибтидо мустамликадорон ба истифодаи ҷангалҳо шурӯъ намуданд (барои тайёр кардани рангу бор). Баъдтар найшакарпарварӣ сар шуд. Ин соҳа дар қисми шимолу шарқии мамлакат ба роҳ монда шудаст, ки ба тараққиёти он шароитҳои табиӣ мусоидат менамояд. Тамоми асри XVIII даври азхудкуниҳои конҳои тилло буд. Ин соҳа асосан дар Минас-Жейрас инкишоф ёфт. Миёнаи асри XIX ташкил намудани плантатсияҳои қаҳва оғоз ёфта, мавзеи Сан-Паулуро дар бар гирифт. Баъди ин чорабиниҳо васвасаи каучуку какао сар шуд. Ҳамин тариқ, дар тӯли як аср соҳаи тахассуси ҷаҳонии хоҷагии Бразилия ҳамеша дигар мешуд.

Ҳоло Бразилия мамлакати тараққикардаи ҷаҳони сеюм буда, ҳар сол 1,6 млн автомобил мебарорад ва истеҳсоли намудҳои маҳсулотҳои электротехникӣ, электроника ва дигар навъҳои дараҷаи баланди тараққиёт ба роҳ монда шудааст. Саноатии калони ҳарбии тараққикарда ва ГЭС-ҳои дар ҷаҳон калонтарин бунёд кардааст. Аз рӯи истеҳсоли қаҳва, найшакар, банан дар ҷаҳон ҷои аввал ва аз рӯи истеҳсоли равғани лӯбиёӣ ва афлесун (баъди ИМА) ҷои дуюмро ишғол мекунад.

Бо вуҷуди ин таркиби соҳавии иқтисодиёти мамлакат ҳоло ҳам ба таври кофӣ такмил наёфтааст. Ин ҳолат, қабл аз ҳама ба хоҷагии кишоварзии он хос асту майдонҳои хеле фарроҳро зироатҳои камҳосил банд кардаанд. Ба иқтисодиёти Бразилия бӯҳрони молиявии соли 1998 таъсири манфӣ расонид (аз куҷо сар задани ин бӯҳронро ба хотир ored).

Бразилия ҷойгиршавии хоҷагию аҳолии намуди наздиукёнусӣ дошта, аз 9/10 ҳиссаи соҳаҳои истеҳсолоту аҳолӣ дар 300–350 километр паҳнии назди уқёнус ҷойгир шудаанд. Қисми дохилии мамлакат камаҳолӣ ва суст аз худ карда шудааст. Зичии аҳолӣ дар Рио-де-Женейро нисбат ба Амазония 800 баробар зиёд аст. Ноҳияи байни Рио-де-Женейро, Сан-Паулу, Белу-Оризонтиро "секунҷаи саноатӣ" меноманд ва ҳар кадом "қуллаи" ин ноҳия тахассусу симои хоси худро доранд.

Шаҳри Рио-де-Женейро муддатҳои тӯлонӣ пойтахти Бразилия буда, ҳоло шаҳри калони бандарӣ, банкирӣ ва туризм шудааст. Соли 1960 Сан-Паулу пойтахт шуд.

Сан-Паулу шаҳри калонтарини Бразилия буда, онро локомотиви иқтисодиёти мамлакат меноманд, ки тамоми таркиби иқтисодиро дар худ дорад. Дар миёнаҳои асри XIX Сан-Паулу шаҳри хурди музофотӣ буда, тараққиёти қаҳвапарварӣ ва муҳоҷирати оммавӣ аз Аврупо ва Ҷопон сабаби калоншавии он гардид. Шаҳр тадриҷан ба яке аз маркази калони саноатии на танҳо Бразилия, балки тамоми Америкаи Лотинӣ ва умуман нимкураи ҷанубӣ табдил ёфт, дар он торафт соҳаҳои истеҳсолоти ба илм эҳтиёҷманд, банкҳо инкишоф ёфтаанд.

Сан-Паулу шаҳри биноҳои баландтарин буда, онро Ню-Йорки Америкаи Лотинӣ меноманд.

Шаҳри Рио-де-Женейро яке аз шаҳрҳои зеботарини дунё буда, дар соҳили бухтаи Гуанавар, ки қад-қади соҳили он маҳаллаҳои истиқоматию маъмурӣ, пляжҳои соҳилии Копакабана, бандару ноҳияҳои саноатӣ воқеъанд, ҷойгир шудааст. Дар кӯҳи Корковадо ҳайкали 40-метраи Христ овезон аст. Шаҳр бо карнавалу майдони

футболи "Маракана"-и худ машҳур гаштааст. Вале дар баробари ин, дар шаҳр нобаробариҳои зиёди иҷтимоӣ ба назар мерасанд.

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон дар Бразилия сиёсати минтақавӣ гузаронида шуд, ки ҳадафи асосии он азхудкунии Амазония буд (Амазония 3/5 ҳиссаи қаламрави мамлакатро ишғол кардааст). Бо ҳамин мақсад 1,5 километр дуртар аз соҳил пойтахти нави мамлакат – ш. Бразилиа бунёд карда шуд, ки вай "қутби афзоиш" ва рамзи нави мамлакат гардид.

Солҳои 70 асри XX роҳи Трансамазония сохта шуд, ки вай "роҳи асосии воридшавӣ" буда, 5,5 ҳазор километр дарозӣ дорад, қад-қади он корхонаҳои истихроҷи маъдан, чӯбтайёркунӣ, рамаҳои чорводорӣ, деҳаҳо ва ГЭС-ҳо тавлид шуданд. Вале азхудкуниҳои Амазония аксар ғайриоқилона ба роҳ монда шуда, боиси вайроншавии мувозинати экологӣ гардид. Даромади умумии маҳсулоти дохилии Бразилия 886,3 млрд (ба ҳар сар аҳолӣ 5580)-ро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Бразилия нисбат ба дигар давлатҳои Америкаи Лотинӣ чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Бразилия аз кадом намуди сарватҳои зеризаминӣ бой аст?
3. Дар харита ҷойгиршавии аҳолӣ ва сарватҳои зеризаминиро нишон диҳед ва онро дар харитаи контурӣ қайд намоед.
4. Кадом соҳаҳои саноатии мамлакат тахассуси онро муайян менамоянд?
5. Бо кадом давлатҳо равобити иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои табиию иқтисодӣ сабаби пешрафти суръатнокии иқтисодиёти Бразилия гардиданд?
2. Аз чӣ сабаб Бразилия нисбат ба дигар давлатҳои рӯ ба инкишоф ба нишондиҳандаҳои нисбатан баланди иқтисодӣ ноил гашт?
3. Сабаби пойтахти Бразилия эълон шудани шаҳри Бразилиа дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Оё Бразилия вобаста ба шароитҳои табиӣ ва канданиҳои фоиданок имконияти дар оянда зиёд намудани истихроҷи захираҳои табииро дорад?

Ба фикри шумо имконияти дар оянда ба қатори давлатҳои мутараққӣ дохилшавии Бразилия мавҷуд аст ё не?

МЕКСИКА

Масоҳаташ – 1958 км².
Аҳолиаш – 110,7 млн нафар.
Пойтахташ – Мехико.
Забони давлатӣ – испанӣ.
Воҳиди пулӣ – песо.

Мексика яке аз давлатҳои бузургтарини ҷаҳон буда, он ҷумҳурии федеративӣ мебошад. Ба ҳайати мамлакат 31 иёлат дохил шуда, рӯзи истиқлолияти он ба 16 сентябри соли 1810 рост меояд. Сарварии давлатро президент ба ӯҳда дорад. Ҳокимияти қонунгузору парламент (конгресси миллӣ) аз ду палата: сенат (палатаи болоӣ) ва Палатаи депутатҳо (палатаи поёнӣ) иборат мебошад.

Мексика аз шимол ва шимолу шарқ бо ИМА (дарозии сарҳад 3326 километр), дар ҷануб бо Гватемала (962 километр) ҳамсарҳад мебошад. Мексика аз ду тараф бо уқёнус баромад дорад, ки он барои инкишофи иқтисодӣ ва васеъ намудани равобиту тиҷорати берунӣ имконияти бузург ба амал овардааст. Қисми зиёди равобити берунии он бо ИМА ва давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба амал бароварда мешавад.

Шароиту захираҳои табиӣ. Мексика давлати кӯҳсор аст. Қисми зиёди масоҳати мамлакатро (қариб аз 2/3 ҳиссаи онро) паҳнкӯҳи Мексика ишғол кардааст, ки баландии он ба ҳисоби миёна 1000 то 2400 метрро ташкил менамояд. Релефи кӯҳӣ дар қисмати ҷанубии мамлакат барои пешрафти кишоварзӣ ва алоқаҳои иқтисодӣ мушкилӣ ба амал меорад. Дар 4/5 қисми масоҳати мамлакат аз сабаби кам будани боришот ба кишоварзӣ кам мусоидат мекунад. Роҳи асосии ҳалли ин мушкилот обёрии сунъӣ мебошад. Миқдори боришоти солона дар қисмати шимолӣ ва марказии мамлакат ҳамагӣ ба 25–100 мм мерасад. Дар қисмати ҷанубӣ ва хусусан ҷанубу шарқии он боришот ба 3000 мм мерасад, ки он сабаби асосии обхезиҳои калон мегардад. Ин сохтани иншоотҳои бузурги гидротехникиро талаб менамояд, ки он ба маблағгузории калон эҳтиёҷ дорад.

Мексика аз захираҳои табиӣ ниҳоят бой аст. Дар ин ҷо конҳои калони нефт, гази табиӣ, ангишт, нуқра, тилло, мис, руҳ, сурб хеле зиёданд. Майдони бешазор 24% ва чарогоҳу марғзор бештар аз 39% қаламрави мамлакатро ишғол менамояд.

Аҳолӣ. Аҳолии Мексика зиёда аз 110 млн нафар буда, зичии миёнаи он дар 1 км^2 ба 56 нафар мерасад. Аксарияти аҳолиро метисҳои испану ҳиндуҳо – 55%, сипас ҳиндуҳо – 29% ва аврупоиҳо – 15%-ро ташкил медиҳанд.

Забони асосии аҳолӣ испанӣ буда, дар баробари он забонҳои маҳаллӣ низ паҳн гардидаанд. Урбанизатсия дар Мексика бартарӣ дошта, дар шаҳрҳо аз 2/3 қисми аҳолӣ зиндагӣ мекунанд (ҳол он ки аҳолии шаҳр дар аввалҳои асри XX ҳамагӣ 10%-ро ташкил медод). Шаҳрҳои калон дар ҳамаи музофотҳои Мексика мавҷуданд, вале Мехико аз ҳама калонтарин буда, дар он 12 млн нафар аҳолӣ зиндагӣ мекунанд.

Хоҷагӣ. Мексика яке аз давлатҳои тараққикардаи Америкаи Лотинӣ ба шумор меравад. Дар таркиби кулли маҳсулоти умумӣ (аз соли 1940 то 2003) ҳиссаи истеҳсоли саноатӣ ба 2,5 баробар зиёд гардид, вале соҳаи кишоварзӣ бошад, нисбатан паст фуромад. Саноат аз 4/5 ҳиссаи талаботи дохилиро пурра таъмин мекунад. Солҳои охир Мексика дар пешрафти иқтисодӣ ба як қатор муваффақиятҳо ноил гашт, ки ин пеш аз ҳама ба роҳи пешгирифтаи мамлакат дар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва имконияти васеи инвеститсияи хориҷӣ алоқаманд аст. Соҳаи инкишофёфтаи саноати онро – саноати нефту коркарди нефт, мошинсозӣ (махсусан автомобилбарорӣ), маъдани кӯҳӣ, металлургия, химия, бофандагӣ ва саноати хӯрокворӣ ташкил медиҳанд. Дар Мексика калонтарин маҷмӯи истеҳсоли нефту газ барпо карда шудааст. Истихроҷи нефту газ дар минтақаи назди соҳили халиҷи Мексика ва ҷанубу шарқии он ба роҳ монда шудааст. Дар ин ҷо соле зиёда аз 100 млн тонна нефт ва 40–50 млрд м^3 газ истеҳсол карда мешавад ва бо сӯзишворӣ ноҳияҳои муҳимми иқтисодӣ ва марказӣ таъмин карда мешаванд. Дарозии умумии қубурҳои нефтгузаронӣ зиёда аз 15 ҳазор километрро ташкил медиҳад, тамоми шохаҳои Уқёнуси Ором ва дигар марказу шаҳрҳоро бо нефту газ таъмин менамояд. Дар асоси корхонаҳои нефту газ соҳаҳои муҳимми нефту химия тараққӣ ёфтааст. Иқтидори калонтарин корхонаҳои металлургӣ дар қисмати шимолии мамлакат, ки дорои захираҳои калони металлҳои ранга ва маъдани оҳан мебошанд, ҷойгир шудаанд. Барои инкишофи металлургия ҳавзаи ангишти коксшавандаи Сабинас аҳамияти калон дорад. Дар қисмати ҷанубии мамлакат дар соҳили дарёи Балсас маҷмӯи калони истеҳсоли пӯлод барои содирот ба кор даромадааст.

Соҳаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ дар ҷанубии суффакӯҳи Мексика ва ноҳияҳои кӯҳсори атроф инкишоф ёфтаанд. Мошинсозӣ

дар шаҳрҳои сераҳолӣ аз ҷумла аз 2/3 ҳиссаи соҳаҳои саноати коркардабарой дар агломератсияҳои Мехико, Монтеррей ва Гвадалахара ҷойгир шудаанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти умумӣ ба зироаткорӣ рост меояд. Инкишофи зироаткорӣ асосан ба обёрӣ вобастагӣ дорад (зиёда аз 4 млн га), ки аксар дар қисмати шимолӣ ва шимолу ғарбӣ равнақ ёфтааст. Ин ноҳияҳо 0,4–0,5 млн тонна пахта, 2,5 млн тонна гандум ва қисми зиёди сабзавоти мамлакатро медиҳанд. Дар қисмати ноҳияҳои ҷанубӣ плантатсияҳои зироатҳои тропикӣ (қаҳва, найшакар) мавқеи хосро ишғол мекунанд. Ноҳияҳои ҷанубии мамлакат аслан ба кишти зироати ҷуворимакка (соле дар ин ҷо зиёда аз 10 млн тонна истеҳсол мешавад) машғуланд. Чорводорӣ дар минтақаи биёбон ва нимбиёбон инкишоф ёфта, дар наздикии шаҳрҳо бошад, чорвои ширдеҳ тараққӣ дода мешавад.

Мексика яке аз давлатҳои асосии тараққиёфтаи туризм мебошад. Ҳамсарҳадии он бо ИМА имконият медиҳад, ки соле миллионҳо америкоиҳо баҳри саёҳати шаҳру ҷойҳои таърихӣ ва соҳилҳои баҳру уқёнус сафар кунанд. Туризм яке аз манбаи муҳимми даромади мамлакат гардидааст.

Дар Мексика ҳамаи намудҳои нақлиёт тараққӣ ёфтаанд. Дарозии умумии роҳи оҳан 20680 километр, роҳи автомобилӣ 210 ҳазор ва обҳои дохилӣ бошад, 2900 километрро ташкил медиҳад. Даромади умумии маҳсулоти дохилӣ 728,2 млрд буда, ба ҳар сар аҳолӣ 7900 доллярро ташкил менамояд.

Дар Мексика якчанд ноҳияҳои иқтисодӣ таъсис ёфтааст, ки аз якдигар аз ҷиҳати дараҷаи инкишоф фарқ мекунанд.

Аз ҳама бештар ноҳияи назди пойтахт тараққӣ ёфтааст, ки он таъриху сабабҳои худро дорад. Ноҳияи наздисоҳилии Уқёнуси Ором (шимолу ғарб) бо соҳаҳои зироатҳои обёришаванда тахассус пайдо намудааст.

Соҳили халиҷи Мексика ва ноҳияҳои ба он ҳамсарҳади ҷанубу шарқӣ бошанд, бо маҷмӯи энергетикӣ ва нефту гази худ машҳур мебошанд.

Савол ва супориш

1. Мексика ба кадом гурӯҳи давлатҳои Америкаи Лотинӣ дохил мегардад?
2. Дар харитаи контурӣ сарҳади Мексика ва мавқеи географии онро тасвир намоед.
3. Аз кадом намуди сарватҳои табиӣ ин мамлакат дар Америкаи Лотинӣ фарқ мекунад?
4. Таркиби аҳолии Мексика чӣ гуна аст ва ба кадом омилҳо вобаста аст?

5. Дар харитаи контурӣ марказҳои муҳимми саноатии Мексикаро тавсир кунед.
6. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ тахассуси хоҷагидории Мексикаро муайян мекунанд.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои муҳимми иқтисодӣ сабаби тараққиёти суръатнокии Мексика гардидаанд?
2. Аз чӣ сабаб иқтисодиёти Мексика ба инвеститсияи хориҷӣ ниёз дорад?
3. Дар оянда метавонад, ки туризм ба соҳаи боз ҳам даромадноки мамлакат табдил ёбад?

Аз нигоҳи шумо

Кадом соҳаҳои истеҳсоли саноатии Мексика дар оянда метавонанд нақшаи аввалиндараҷаро ба ӯҳда гиранд?

Оё масъалаҳои экологӣ метавонанд дар шаҳрҳои саноатӣ тезу тунд шаванд?

КУБА

Масоҳаташ – 111,5 ҳазор км^2.
Аҳолиаш – 12,2 млн нафар.
Пойтахташ – Гавана.
Забони давлатӣ – испанӣ.
Воҳиди пулӣ – песо.

Мамлакати Куба дар байни давлатҳои дар ҷазира ҷойгиршудаи Америкаи Марказӣ калонтарин мебошад. Ҷазираи Куба аз ғарб ба шарқ ба масофаи 1250 километр кашол ёфтааст. Қисми ҷанубии соҳили онро баҳри Кариб, ҷанубу ғарбии онро халиҷи Юкатан ва қисми шарқии онро бошад, халиҷи хурд аз ҷазираи Гаити ҷудо мекунад. Дар шимол Кубаро аз ИМА халиҷи Флорида ҷудо кардааст.

Шароиту захираҳои табиӣ. Куба табиати бою рангин дорад. Христофор Колумб баъди кашфи Куба онро зеботарин ҷазираи уқёнус номид. Ҳудуди Кубаро аслан ҳамворӣ ишғол карда, баландӣ ва кӯҳҳо масоҳати камро дар бар мегиранд. Аз сарватҳои табиӣ дар ин ҷо бештар никел, кобалт, мис, марганетс, хром вомехӯрад.

Куба иқлими гарм дошта, ҳарорати солона ба 25 дараҷа, миқдори боришоти солона бошад, ба 1380 мм мерасад. Дар ноҳияҳои кӯҳсор ҳарорат нисбатан салқин аст.

Аҳолӣ. Аҳолии Куба 12,2 млн буда, зичии миёнаи он дар 1 километри мураббаъ ба 98 нафар мерасад. Асосан аҳолии он дар натиҷаи бо ҳам омехташавии нажодҳои ҳархела ташаккул ёфтааст. Дар ин ҷо ду гурӯҳи этникии калон – мулатҳо (51% аҳолӣ) ва аврупоиҳо (37%) зиндагӣ мекунанд. Боқимондаи онро африкоиҳо ва чиниҳо ташкил менамоянд.

Дараҷаи урбанизатсия хеле калон аст, вале шаҳрҳои хурду миёна бартарӣ дорад. Аз 2/3 қисми аҳолии шаҳрҳо дар қисмати агломератсияи Гаванаи калон маскан гирифтаанд.

Хоҷагӣ. Иқтисодиёти Куба мутамарказӣ буда, сектори давлатӣ бартарӣ дошта, он асосан ба соҳаи кишоварзӣ ва тиҷорати берунӣ алоқаманд аст. Дар тақсимоти географии меҳнат Куба ба истеҳсоли қанд тахассус пайдо намудааст. Ҳар сол 5–7 млн тонна қанд истеҳсол карда мешавад. Он ҳиссаи асосии содироти мамлакатро ташкил медиҳад. Плантатсияҳои найшакар аз 1/7 қисми масоҳати мамлакатро ишғол намудаанд. Давраи асосии ҳосилғункунӣ (сафра) ба моҳҳои ноябр то май рост меояд. Дар мамлакат зиёда аз 150 заводи қанд вуҷуд дорад. Аз зироатҳои ба экспорт тайёршаванда ҷои муҳиммро зироатҳои ситрусӣ ва тамоку мегиранд. Ҳоло чорводорӣ ва моҳидорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар Куба соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ ба соҳаи тахассуси саноатӣ табдил ёфтааст. Хусусан коркарди маъдани никелу кобалт хеле инкишоф ёфтааст ва он аз қисмати шимолу шарқии мамлакат истихроҷ карда мешавад.

Солҳои охир Куба алоқаҳои тиҷоратии хориҷии худро бо давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва Чин пурзӯр карда истодааст. Дар баробари инкишофи истеҳсоли қанду маъдани никел ба тараққиёти саноати хӯрокворӣ низ диққати муҳимм дода мешавад.

Асоси нақлиёти Кубаро роҳи оҳан ва автомобилгард ташкил медиҳад, ки онҳо асосан аз ғарб ба шарқии мамлакат кашол ёфтаанд. Дарозии умумии роҳи оҳан 12,9 ҳазор километр, автомобилӣ 26,4 ҳазор километр ва роҳи обҳои дохилӣ ба 240 километр мерасад. Бандарҳои муҳимми мамлакат: Гавана, Карденас, Мансанило, Мантансас ва Сантяго-де-Куба мебошанд.

Дар хоҷагии Куба нақши асосиро Гаванаи калон мебозад, ки он аз 1/2 ҳиссаи маҳсулоти саноатии мамлакатро (ғайри қанд) медиҳад. Ҳоло нақши ноҳияҳои марказӣ ва шарқӣ низ зиёд шуда истодааст. Даромади умумии маҳсулоти дохилии Куба 14 млрд (ба ҳар сари аҳолӣ 1260) долларро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Мавқеи географии Куба чӣ гуна аст?
2. Аз кадом намуди сарватҳои зеризаминӣ бой аст?
3. Кадом соҳаҳои саноатӣ дар Куба инкишоф ёфтаанд?
4. Дар харитаи контурӣ конҳои калонтарини маъдани никел, кобалт, мис, марганетс ва марказҳои саноатии Кубаро тасвир намоед.
5. Бо кадом давлатҳо Куба бештар равобити иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Сабаби пешрафти соҳаҳои иқтисодии Куба дар чист?
2. Чаро дар Куба соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ ба соҳаи тахассуси саноатӣ табдил ёфтааст?
3. Аз чӣ сабаб тиҷорати хориҷии Куба бештар бо Чин ривоҷ меёбад?

Аз нигоҳи шумо

Кадом роҳҳои беҳтар намудани муносибатҳои иқтисодии Куба бо дигар давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва Аврупо вуҷуд доранд?

ФАСЛИ VI
МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ УМУМИҶАҲОНӢ

Муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ чӣ аҳамият доранд? Дар байни кадом давлатҳо иттиҳоди баланди иқтисодӣ вуҷуд дорад? Чӣ гуна интегратсияи иқтисодӣ ба тараққиёти давлатҳои алоҳида таъсири мусбӣ мерасонад?

Муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ аз системаи алоқаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии мамлакатҳои гуногун иборат буда, асосан ин муносибатҳоро тақсимоти байналхалқии меҳнат ташкил медиҳад. Ин муносибатҳо қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи тараққиёти хоҷагии ҷаҳон мебошанд.

Суръати тараққии муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ аз суръати афзоиши истеҳсолоти моддӣ пеш аст, ки ин аз байналмиллалӣ гардидани ҳаёти хоҷагӣ шаҳодат медиҳад.

Дар муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ нақши асосиро Шимол мебозад, ки дар он тамоми шаклҳои муносибатҳои иқтисодӣ (алалхусус дар шароити ҳамдигаршавӣ) аз ҳама бештар инкишоф ёфтаанд. Ҷануб бошад, дар ин алоқаҳо мавқеи сусттар дорад. Албатта, баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ мавқеи бисёре аз мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ дигаргун шуда, нақши онҳо дар алоқаҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ назаррас гардид. Вале ин ҳолат то ҳол ба таври бояду шояд ба амал наомадааст. Аз ҳамин сабаб мамлакатҳои Ҷануб кӯшиши худро баҳри барқароркунии Тартиботи Нави иқтисодии ҷаҳонӣ пурзӯр карда истодаанд.

Дар шароити имрӯза масъалаи муносибатҳои Шимол-Шимол ва Ҷануб-Ҷануб низ аҳамияти бузург пайдо кардааст. Дар ин муносибатҳо мамлакатҳои иқтисодиёти гузарандадошта мақоми хоса доранд.

Мамлакатҳои ба алоқаҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ аз ҳама бештар вобаста бударо мамлакатҳои иқтисоди кушода дошта номидаанд. Дараҷаи кушодагии иқтисодиётро аз рӯи квотаи содиротӣ (ҳиссаи содирот дар ҷамъи маҳсулоти дохилӣ) муайян мекунад. Ин квота дар баъзе мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо ва мамлакатҳои нави саноатии Осиё бештар мушоҳида карда мешаваду дар мамлакатҳои бозори дохилиашон ҳаҷми калондошта – камтар. Масалан, квотаи содиротӣ дар Сингапур то ба 70%, дар Белгия ва Нидерландҳо – 55–60%, дар Фаронсаю Олмон – 25–30%, дар ИМА фақат 10 фоизро ташкил медиҳад.

Яке аз падидаҳои кушода будани иқтисодиёт дар шароити ҳозира ташкил намудани Мавзеъҳои озоди Иқтисодӣ аст, ки ин мавзеъҳо аз ноҳия ё шаҳри дорои мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ иборатанд. Дар ин мавзеъҳо тартиботи имтиёзноки андози гумрукӣ муқаррар карда шудааст. Ҳадафи асосии ин имтиёзҳо бештар ҷалбкунии захираҳои молиявӣ, моддӣ, технологӣ ва меҳнатӣ мебошанд. Мавзеъҳои озоди Иқтисодӣ, қабл аз ҳама ба нияти ҷалбкунии сармояву технологияи нави хориҷӣ, зиёдкунии асъоргирӣ ва ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ бо молҳо ва хизматҳои бо рақобат тобовар таъсис дода мешаванд. Охири солҳои 70 асри XX шумораи чунин мавзеъҳо ба 3 ҳазор расида буду дар онҳо бештар аз 3 млн нафар одам шуғл дошт. Айни замон ба ҳиссаи мавзеъҳои озоди иқтисодӣ 1/4 ҳиссаи муомилоти ҷаҳонии мол рост меояд. Ин мавзеъҳои аз ҳама бештар дар Чин ва мамлакатҳои нави саноатии Осиё амал мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои фарқноки амали хоҷагии ҷаҳони имрӯза торафт бештар аз пеш тараққикунии муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мебошад. Онро дар васею чуқуршавии муносибатҳои иқтисодии байни мамлакатҳо, гурӯҳи мамлакатҳо, ширкат ва ташкилотҳои алоҳида мебинем. Сабабгори ин хусусият инҳоанд: байналмилаликунии истеҳсолот, тараққии бемисли ва интегратсияи ноҳияҳо, тезу тундшавии масъалаҳои глобалӣ.

Омилҳои асосии тараққии муносибатҳои иқтисодию умумиҷаҳонӣ пайдоиши муносибатҳои пулию молӣ, кашфиётҳои бузурги географӣ, васеъшавии миқёси истеҳсолот, тараққию такмили воситаҳои нақлиёт ва ғайраҳо мебошанд.

Шаклҳои муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ торафт мухталиф мегарданд. Зеро пешравии ҳар кадом мамлакати ҷаҳон ба дараҷаи иштироки он дар муомилоти ҷаҳонии боигариҳои моддию маънавӣ вобастагии зич дорад. Имрӯз ҳеҷ ягон мамлакат, ҳатто тараққикардатарин ҳам, ба истеҳсоли якхела самаранокии тамоми маҳсулотҳои ҳозиразамон қодир нест. Ҳамин тариқ, замони ҷудогиҳои миллӣ, сарбастагии хоҷагии давлатҳо бе бозгашт паси сар шуданд.

Яке аз шаклҳои қадимаи муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ тиҷорати байналхалқӣ буда, дар ибтидои пайдоиши худ миқёси маҳдуд дошт. Зеро дар он давраҳо истеҳсолот симои натуравӣ дошт ва асосан барои қонеъгардонии талаботи аҳолӣ амал мекард. Васеъшавии тиҷорати беруна ба давраи сармоядорӣ, махсусан дар давраи саноати калони мошинӣ рост меояд. Дар замони пешрафти илмию техникӣ вай набзи нав пайдо намуда, аз суръати афзоиши

истеҳсолот хеле пеш гузаштааст, ки ин аз васеъшавии тақсимоти географии меҳнат дарак медиҳад. Солҳои 1950–1990 гардиши тиҷорати ҷаҳонӣ 73 баробар, яъне аз 150 млрд доллар то ба 11 трлн доллар зиёд шудааст. Дар замони РИТ таркиби тиҷорати ҷаҳонӣ тағйир ёфтааст. Ҳиссаи молҳои тайёр торафт зиёд ва ҳиссаи ашёи хому хӯроквориҳо кам шуда истодааст. Дар байни молҳои тайёр маҳсулотҳои илмталаб (электроникӣ, электротехникӣ, автомобил ва ғайра) мавқеи калонро соҳиб шудаанд.

Тиҷорати хизмат нисбат ба тиҷорати мол тез афзуда, ба он ҳиссаи 1/4 қисми тамоми тиҷорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Тиҷорати хизмат низ ҳодисаи нав нест. Хизматрасонии нақлиётӣ таърихи қадима дорад, ки хизматрасонии киштиҳои хориҷӣ ва кироякунии киштиҳои баҳрӣ аз ҳамин қабиланд.

Мамлакатҳои "кирокаши баҳрӣ" (Юнон, Олмон, Англия, Фаронса, Голландия, Шветсия, Дания, Норвегия) флоти баҳрии худро ба хизмати боркашонии байнибандарии дигар мамлакатҳо медиҳанд.

Дар замони ҳозира хизматрасониҳои сохтмонӣ, суғуртавӣ, намоишӣ, кирояи кино, иҷораи таҷҳизотҳои илмӣ ва истеҳсолӣ, лоиҳакашии муҳандисӣ, коркардабароии ахбори илмӣ, истифодаи алоқаҳои кайҳонӣ пайдо шуда, хеле тез паҳн шудаанд. Мубодилаи таҷрибаҳои истеҳсолӣ, ки ба худ номи байналхалқии "ноу-хау" гирифтаанд, шакли махсус шудаанд. Футболбозону хоккеистҳо ва дигар варзишгарон дар командаҳои бонуфузи дигар мамлакатҳо бозӣ карда истодаанд.

Географияи тиҷорати байналхалқӣ бетағйир намондааст. Бо вуҷуди ин ҳоло ҳам ҷои якум дар ихтиёри мамлакатҳои тараққикардаи Ғарб буда, ҳиссаи онҳо дар тиҷорати ҷаҳонӣ ба 70% мерасад. Ҷои тааҷҷуб нест, ки ба қатори "даҳтои аввал" мамлакатҳои "ҳафтгона" мансубанду баъди онҳо – Нидерландҳо, Белгия, Корея. Аз ҳама пешсаф ИМА буда, вале аз нигоҳи "баланси тиҷорат" (нисбати нархи молҳои воридотӣ ба молҳои содиротӣ) қафо мемонад.

Муомилоти калони мол байни худи ҳамин мамлакатҳо ба амал меояд: ИМА–Канада, ИМА–Ҷопон, Олмон–Фаронса. Дар тиҷорати байналхалқӣ ҷои дуюмро мамлакатҳои Ҷануб ишғол кардаанд, ки дар он ҳиссаи мамлакатҳои нави саноатии Осиё ва ташкилоти ОПЕК зиёд аст. Ҷои сеюм ба мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда мансуб асту дар он мавқеи Чину Россия назаррас аст.

Дар бозори ҷаҳонии мол рақобатнокӣ зиёд аст, ки онро "ҷанги тиҷоратӣ" номидаанд. Масалан, содироти автомобилҳои Ҷопон, ки инҳо самаранок, боварinok, бароҳат ва аз нигоҳи экологӣ тозатар буданд, солҳои 80 асри XX боиси он гардид, ки дар ИМА ҳар як

автомобили панҷум тамғаи ширкатҳои ҷопонӣ дошт. Ширкатҳои ҷопонии "Хонда" ва "Нисан" дар ИМА заводҳои автомобилбарории худро сохтанд.

Баҳри танзими савдои умумиҷаҳонӣ Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тиҷорат (ТУТ) таъсис дода шудааст, ки ба он ҳоло бештар аз 130 давлат аъзо мебошанд ва ба ҳиссаи онҳо 9/10 қисми тиҷорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Ба қатори дигар шаклҳои хеле муҳимми муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ муносибатҳои қарзию молиявӣ шомил аст. Ин шакл нисбатан ҷавон буда, вале имрӯз аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст ва ҳоло қариб тамоми олами иқтисодиро фаро гирифтааст. Соҳиби асосии ин шакл ширкатҳои Трансмиллӣ мебошанд.

Агар арзиши молҳои содиротӣ аз арзиши молҳои воридотӣ боло бошад, баланси тиҷорат фаъол аст ва баръаксаш – баланси тиҷорат ғайри фаъол.

Муносибатҳои қарзию молиявӣ дар шакли қарздиҳӣ, содироти сармоя, махсусан дар шакли инвеститсияи бевосита ифода меёбанд. Охири солҳои 90 асри XX ҳаҷми чунин инвеститсияҳои дар ҷаҳон ҷамъшуда аз 3 трлн доллар зиёд буд.

Географияи соҳаи маблағгузорӣ (ё ки миграцсияи сармоя) тағйиротҳои зиёдро аз сар мегузаронад. Пеш аз Ҷанги дуюми ҷаҳон самти маблағгузорӣ асосан аз мамлакатҳои тараққикарда ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф буду ин сармоя асосан дар соҳаҳои саноати истихроҷ ва плантатсияҳо гузошта мешуд. Дар замони РИТ маблағгузорӣ ба соҳаҳои илмталабу хизмат самароноктар гардид. Роҳи асосии ҳаракати сармояро муносибат байни давлатҳои ИМА, Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон муайян мекунад, ки дар байни инҳо аз рӯи миқёси амалиётҳои молиявӣ Аврупои Ғарбӣ (Англия, Олмон, Фаронса, Нидерландҳо) дар ҷои аввал, ИМА дар ҷои дуюм ва Ҷопон дар ҷои сеюм меистад.

Вазъи молиявии Ҷануб ташвишовар асту қарзи умумии онҳо аз 2 трлн доллар гузаштааст. Бо вуҷуди он имрӯз дар Ҷануб ду маркази калони содироти сармоя ташкил ёфтааст. Якумини он дар мамлакатҳои содиркунандаи нефт амал мекунад. Аз ин мамлакатҳо нефт ба Аврупо, мамлакатҳои Осиё ва Африка фиристода мешавад. Маркази дуюм дар мамлакатҳои "шербачаҳои осиёӣ" (Сингапур, Гонконг, Тайван) таъсис дода шудааст.

Аз мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда дар бозори молиявии ҷаҳон Чин ва Россия мавқеи намоён доранд. Чин, дар баробари ҷамъкунии сармояи хориҷӣ, барорандаи сармоя низ мебошад. Россия бошад, танқисии молиявӣ мекашад ва барои аз

мамлакатҳои Ғарб гирифтани мадади молиявӣ кӯшиши зиёде дорад.

Танзимгарони ҳаракати байналхалқии сармоя Бонки байналхалқии азнавсозӣ ва тараққиёт (ББАТ) ва Захираи Асъори Байналхалқӣ (ЗАБ) мебошанд.

ББАТ қариб 170 аъзо дошта, фаъолияти худро ба лоиҳаҳои сохтории дарозмуддат ҷамъ овардааст. Ин ташкилот ба гурӯҳи Бонки умумиҷаҳони мансуб аст. ЗАБ ташкилоти асъорию қарзии байниҳукуматӣ буда, баҳри батартибории муносибатҳои асъорӣ-молиявии байни мамлакатҳо, нигаҳдории қурбии асъорҳо ва ёрии асъорӣ расонидан ба мамлакатҳои ниёзманд таъсис дода шудааст ва 180 мамлакат, аз ҷумла Тоҷикистон, аъзои он мебошанд.

Аз сабаби дар соли 1997 пайдо шудани бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ дар мамлакатҳои Ассотсиатсияи давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё (АСЕАН) ва баъд дар Ҷумҳурии Корея, Ҷопон ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон вазифаи ин ташкилот мураккабу вазнин гардид. Аз ин сабаб охири солҳои 90 асри XX масъалаи зарурияти ислоҳот дар тамоми низоми молиявии ҷаҳон ба миён гузошта шудааст.

Шакли муҳимми муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ ҳамкориҳои истеҳсолии байналхалқӣ буда, онҳо дар намудҳои гуногун ба амал бароварда мешаванд. Инҳо, қабл аз ҳама, махсусгардонӣ ва кооператсиякунонии истеҳсолот ва истеҳсоли якҷояи маҳсулот дар асоси бисёртарафа мебошанд. Ду шакли аввал бештар дар соҳаи автомобилсозӣ паҳн шудаанд. Тайёрии мамлакатҳои Фаронса, Англия, Олмон, Испания оид баамалбарории лоиҳаи истеҳсоли якҷояи аэробуси А-320 аз амсоли ҳамин аст. Ҳар кадом мамлакат қисми алоҳидаи тайёраро истеҳсол мекунад ва васли пурраи ин қисмҳо дар шаҳри Тулузаи Фаронса ба амал меояд.

Ҳамкориҳо дар ҷодаи якҷоя сохтани объектҳои хоҷагӣ, таъсиси корхонаҳои шарикӣ низ аз шаклҳои паҳншудаи ҳамкориҳои истеҳсолианд.

Дар шароити РИТ ҳамкориҳои илмию техникӣ хеле васеъ паҳн шуда истодааст, ки он ба ҷорикунии комёбиҳои нави илму техника, самаранокона истифодабарии бойигариҳои табиӣ ва ғайраро мусоидат мекунад. Ин шакли муносибатҳо дар тиҷорати литсензияю патентҳо, ахбор оид ба амалбарории якҷояи лоиҳаҳо, тадқиқотҳои илмӣ, ҳифзи муҳити атроф зоҳир мегардад.

Солҳои охир сайёҳати байналхалқӣ бо суръати калон паҳн гардида, ба шакли муҳимми муомилоти хизмат табдил ёфтааст. Омилҳои асосии ба ин ҳолат боисшуда тараққии қувваҳои истеҳсолкунанда, қабл аз ҳама, такмили воситаҳои нақлиёт, тараққии

урбанизатсия, болоравии сатҳи зиндагии мардум мебошанду ҳаваси донистани дигар мамлакатҳо ва халқҳо ба одамон хуш омадааст.

Сайёҳати байналхалқиро аз нигоҳи: а) мақсад ба сайёҳатҳои рекреатсионӣ (саломаткунӣ); б) экскурсионӣ (донистагирӣ); в) корӣ (хизматӣ); г) илмӣ; аз нигоҳи тарзи ҳаракат – автомобилӣ, роҳи оҳанӣ, баҳрӣ, ҳавоӣ, дарёӣ ҷудо кардаанд. Дар авҷгирии сайёҳат афзоиши "саноати сайёҳ" нақши муҳиммро мебозад, ки ба он шабакаи меҳмонхонаҳо, кемпингҳо, фирмаҳои сайёҳатӣ, хизматҳои ахборию рекламӣ, корхонаҳои истеҳсоли савғотӣ ва ғайраҳо мансубанд.

Ногуфта намонад, ки сайёҳати байналхалқӣ барои баъзе мамлакатҳо сарчашмаи хеле муҳимми даромад аст. Ин даромад дар як сол дар миқёси дунё ба 500 млрд доллар расидааст. Аз рӯи ҳаҷми даромади мутлақ дар ҷои аввал ИМА буда, вале аз рӯи ҳиссаи ин даромад дар ҷамъи маҳсулоти дохилӣ мамлакатҳои "курортӣ", ки аз ҳисоби фурӯши хизмати сайёҳонӣ зиндагӣ доранд, пешсафанд.

Аврупо минтақаи асосии сайёҳони хориҷаро ҷалбкунанда мебошад, ки дар байни он мамлакатҳо "сегонаи калон" – Испания, Фаронса ва Италия мавқеи асосӣ доранд.

Дар байни мамлакатҳои Осиё кишварҳои Малайзия, Таиланд, Чин, дар Америкаи Шимолӣ – ИМА, дар Америкаи Лотинӣ – Мексика ҷалбкунандагони асосии сайёҳон мебошанд.

Охири асри XX ва саршавии асри XXI на танҳо зиёдшавии одии миқёси фаъолияти хоҷагии мамлакатҳои алоҳида ва тамоми иқтисодиёти ҷаҳон, балки инчунин васеъшавии алоқаҳо байни мамлакатҳои гуногун, чуқуршавии тақсимоти байналхалқии меҳнат, торафт байналмилалигардии ҳаёти хоҷагӣ, пайдоишу тараққии гурӯҳҳои интегратсионӣ, авҷи инқилоби илмӣ-техникӣ мебошад. Ҳақиқатан ягон мамлакате нест, ки вай ба низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва бо ҳам вобастагӣ дохил нашуда бошад.

Хоҷагии ҷаҳони охири асри XX ба усулҳои нави истеҳсолоти ҷамъиятию постиндустриявӣ, ба ҷамъияти ахборию илмӣ табдилёбии мамлакатҳои тараққикардатарин соҳиб гардид. Маҳз ҷараёни иҷтимоикунонӣ дар вазъияти имрӯза омили ҳалкунанда гардидааст. Дар тарзи нав равиши асосӣ якҷоякунии комёбиҳои РИТ бо воситаҳои бозории майли иҷтимоӣ дошта мебошад.

Аломатҳои асосии хоси ҷамъияти постиндустриявӣ чунинанд: 1) дар соҳаи иқтисодӣ ин гузариш аз истеҳсоли молҳо ба истеҳсоли хизмат; 2) дар соҳаи шуғл бошад бартарӣ доштани коркунони меҳнати фикрӣ; 3) дар соҳаи илм истифодаи самаранок ва бо ҳам мувофиқ намудани тадқиқотҳо, ки ба тараққии истеҳсолоти илмталаб мусоидат мекунад; 4) дар соҳаи идоракунӣ бояд қабули қарорҳо дар

асоси техникаю технологияи ахборӣ суръат гиранд; 5) дар соҳаи экология ин муқарраркунии назорати боваринок аз болои дахолати инсон ба муҳити атроф мебошанд.

Давраи гузариш ба асри XXI барои хоҷагии умумиҷаҳонӣ давраи нигоҳдории суръати мӯътадили афзоиши иқтисодӣ, баландшавии нақши омилҳои беруна дар тараққиёти хоҷагӣ, глобаликунонии бозорҳои молиявӣ ва пурзӯршавии бо ҳам вобастагии иқтисодиёти миллӣ, афзоиши соҳаи хизмат, мӯътадил гардидани усулҳои ҳамкории байнидавлатӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Нақшаи шаклҳои асосии муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳониро кашед. Кадоме аз ин шаклҳо таърихи қадим ва нав доранд?
2. Мамлакатҳои асосии содироткунандаи сармоя кадомҳоянд?
3. Тағйиротҳои географии миграцияи сармоя дар чӣ ифода меёбанд?
4. Таъсири қарзи берунаи байналхалқӣ ба миграцияи сармоя дар чӣ ифода меёбад?
5. Нақши сайёҳати байналхалқиро дар иқтисодиёти кишваратон шарҳ диҳед.

ЗАМИМА 1

МАМЛАКАТҲОЕ, КИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ НЕФТ ДОРАНД

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, млрд т.	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, млрд т.
Арабистони Саудӣ	35,8	Мексика	4,0
Россия	20,0	Ливия	3,8
Ироқ	15,1	ИМА	3,7
Қувайт	13,3	Чин	3,3
АМА	12,6	Норвегия	1,2
Эрон	12,3	Алҷазоир	1,2
Венесуэла	11,1		

ДАВЛАТҲОИ ДОРОИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ ГАЗИ ТАБИИ

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, трлн м^3	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, трлн м^3
Россия	48,1	Нигерия	3,3
Эрон	20,9	Ироқ	3,1
Катар	8,5	Норвегия	3,0
АМА	5,8	Малайзия	2,4
Арабистони Саудӣ	5,7	Чин	2,1
Има	4,7	Мексика	1,9
ИМА	4,1	Нидерландҳо	1,8
Индонезия	3,5	Қувайт	1,5

ТАЪМИНОТИ ЗАМИНҲОИ КИШТ ДАР САТҲИ НОҲИЯҲОИ КАЛОНИ ҶАҲОН (БА САРИ АҲОЛӢ)

Ноҳия	Таъминот, га	Ноҳия	Таъминот, га
ИДМ	0,80	Америкаи Шимолӣ	0,60
Аврупои Ғарбӣ	0,25	Америкаи Ҷанубӣ	0,35
Осиёи хориҷӣ	0,13	Австралия ва Океания	1,80
Африка	0,22	Тамоми ҷаҳон	0,20

ДАВЛАТҲОИ ДОРОИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ АНГИШТ ВА МАЪДАНИ ОҲАН

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда ангишт, млрд т	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, маъдани оҳан, млрд т
ИМА	445	Россия	25
Чин	296	Чин	25
Россия	202	Украина	22
РАҶ	116	Австралия	18
Австралия	116	Канада	12
РФГ	106	Бразилия	8
Ҳиндустон	78	Қазоқистон	8
Украина	47	ИМА	7
Британияи Кабир	45	Шветсия	4
Қазоқистон	34	Ҳиндустон	3

ГИДРОПОТЕНЦИАЛИ ИҚТИСОДИИ ҶАҲОНӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН

Ноҳия	Ҳамагӣ		Аз он ҷумла истифо-дашуда, %
	Млрд кВт-соат	Ба ҳисоби, %	
ИДМ	110	11,2	20
Аврупои Ғарбӣ	710	7,3	70
Осиёи хориҷӣ	2670	27,3	14
Африка	1600	16,4	3
Америкаи Шимолӣ	1600	16,4	38
Америкаи Лотинӣ	1900	19,4	16
Австралия ва Океания	200	2,0	18
Тамоми ҷаҳон	9780	100,0	21

МАМЛАКАТҲОЕ, КИ БЕШТАР БА АТМОСФЕРА ГАЗИ КАРБОН МЕПАРТОЯНД

Мамлакат	Ҳаҷми партов, млн т	Мамлакат	Ҳаҷми партов, млн т
ИМА	4900	Канада	400
Чин	2700	Италия	400
Россия	2100	Фаронса	350
РФГ	850	Мексика	330
Ҳиндустон	750	Қазоқистон	300
Украина	600	РАҶ	300
Британияи Кабир	550	Ҷумҳурии Корея	300

РАФТИ АФЗОИШИ ШУМОРАИ АҲОЛӢ ДАР ҶАҲОН

Солҳо	Аҳолӣ, млн нафар	Афзоиш дар даҳсолаҳо, млн нафар	Афзоиши мутлақи солона, млн нафар	Афзоиши миёнаи солона, %
1950	2515	220	22	1,6
1960	3019	504	50	1,8
1970	3698	679	68	2,0
1980	4450	752	75	1,8
1990	5292	842	84	1,7
2000	6261	969	97	1,6
2010 (пешгӯй)	7190	929	93	1,4
2020 (пешгӯй)	8000	810	81	1,3

СУРЪАТИ АФЗОИШИ АҲОЛӢ, %

Солҳо	1950–55	1965–70	1990–95	2010–15
Ҷаҳон	1,7	1,99	1,57	1,20
Мамлакатҳои тараққи карда	1,20	0,81	0,40	0,18
Мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ	2,05	2,36	1,88	0,41
Мамлакатҳои Африка	2,22	2,65	2,81	2,50
Осиё	1,89	2,44	1,70	1,14
Аврупо	0,79	0,67	0,27	0,14
Америкаи Лотинӣ	2,70	2,58	1,84	0,18
Америкаи Шимолӣ	1,80	1,13	1,06	0,66

ТАҚСИМОТИ АҲОЛИИ ҶАҲОН ДАР ГУРӮҲИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

	1950	1970	1990	2010
Ҷаҳон, млн нафар	2516,2	3697,0	5295,0	8472,0
%	100,0	100	100	100
Мамлакатҳои тараққикарда	33,1	28,4	21,9	16,6
Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф	669	71,6	77,1	83,4
Африка	8,8	9,8	12,1	18,7
Осиё	54,7	56,8	58,9	57,8
Чин	22,1	22,5	21,8	18,2
Ҳиндустон	14,2	15,0	16,0	16,5
Америкаи Лотинӣ	6,6	7,6	8,3	8,3
Америкаи Шимолӣ	6,6	6,1	5,2	4,3
Аврупо	15,8	11,1	9,6	6,4
Океания	0,5	0,5	0,5	0,5

ШУМОРАИ МАРДҲО ВА ЗАНҲО
(ҳазор нафар)

МАМЛАКАТҲО	СОЛҲО	ҶАМЪИ АҲОЛӢ	АЗ ҶУМЛА		ДАР ҶАМЪИ УМУМИИ АҲОЛӢ, %	
			МАРДҲО	ЗАНҲО	МАРДҲО	ЗАНҲО
Россия	1997	146740	68824	77916	46,3	53,1
Австралия	1995	18054	8990	9069	49,7	50,2
Австрия	1995	8046	3902	4144	48,5	51,5
Аргентина	1995	34768	16977	17791	48,8	51,2
Белгия	1990	9967	4820	5097	48,9	51,1
Булғория	1994	8427	4130	4297	49,0	51,0
Бразилия	1996	157821	77929	79942	49,4	51,6
Англия	1995	58606	28728	29878	49,0	51,0
Венгрия	1995	10229	4894	5335	47,8	52,2
Олмон	1995	81661	39731	41930	48,2	51,3
Дания	1996	5262	2598	2664	49,4	50,6
Ҳиндустон	1993	883910	4591157	424253	51,9	48,1
Италия	1995	57301	27804	29497	48,5	51,5
Канада	1995	19606	14664	14942	49,5	50,5
Чин	1990	1130511	581821	548690	51,5	48,5
Мексика	1995	90487	44846	45641	49,6	50,4
Нидерландҳо	1995	15459	7645	7814	49,5	50,5
Норвегия	1992	4286	2120	2166	49,5	50,5
Лаҳистон	1994	38544	18763	19781	48,7	51,3
Корея	1995	44554	22375	22197	50,2	49,8
Руминия	1995	22581	11124	11557	49,1	50,9
ИМА	1996	265284	129810	135474	48,9	51,5
Туркия	1996	626997	31691	31006	50,5	49,5
Финляндия	1995	5108	2487	2621	48,7	51,3
Фаронса	1993	57527	28018	29509	48,7	51,3
Шветсия	1995	8837	4366	4471	49,4	50,6
Ҷопон	1996	125570	61547	63996	49,0	51,0

МЕГАПОЛИСҲОИ КАЛОНТАРИНИ ҶАҲОН

ШАҲР-МЕГАПОЛИС	МАМЛАКАТ	ШУМОРАИ АҲОЛӢ
1. Мехико-Сити	Мексика	27,6 млн н.
2. Токио-Иокагама	Ҷопон	23,8 млн н.
3. Сан-Пауло	Бразилия	21,5 млн н.
4. Ню-Йорк	ИМА	9,5 млн н.
С. 2025 (ПЕШГӮЙӢ)		
1. Мехико-Сити	Мексика	96,7 млн н.
2. Токио-Иокагама	Ҷопон	29,7 млн н.
3. Бомбей	Ҳинд	27,0 млн н.
4. Калкутта	Ҳинд	26,4 млн н.
5. Ҷакарта	Индонезия	23,6 млн н.
6. Дакка	Банғоладеш	20,7 млн н.
7. Токио	Ҷопон	20,7 млн н.
8. Карочи	Покистон	20,6 млн н.
9. Мадрас	Ҳинд	

ДАВЛАТҲОИ РӮ БА ИНКИШОФ БО НИШОНДИҲАНДАИ БАЛАНДИ ИНКИШОФИ ТАБИИИ АҲОЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1995–2000

Мамлакат	Афзоиши табиӣ, %	Мамлакат	Афзоиши табиӣ, %
Яман	38	Конго	28
Самалӣ	34	Бенин	28
Нигер	32	Гана	28
Мали	31	Мавритания	28
Конгои Демок	31	Покистон	28
Умон	31	Бутан	28
Афғонистон	30	Ироқ	28
Арабистони Саудӣ	30	Гандурас	28
Иордания	30	Камерун	27
Гватемала	30	Буркина-Фасо	27
Никарагуа	30	Сенегал	27
Мадагаскар	29	Того	27
Уганда	29	Лаос	27

ДАВЛАТҲОИ АВРУПО, КИ ҲОЛАТИ МАНФИИ АФЗОИШИ АҲОЛӢ ДОРАД

Мамлакат	Афзоиши табиӣ, %	Мамлакат	Афзоиши табиӣ, %
Исландия	–1	Шветсия	–3
Швейтсария	–1	Руминия	–3
Юнон	–1	Венгрия	–4
Австрия	–2	Эстония	–4
Италия	–2	Латвия	–5
Чехия	–2	Белоруссия	–5
Словакия	–2	Россия	–6
Литва	–2	Булғория	–7
Олмон	–3	Украина	–7

ДАҲ МАРКАЗИ ХОҶАГИИ ҶАҲОНӢ (С. 2000)

Марказ	ММД, млрд долл	Ҳисса дар ММД, %
Америкаи Шимолӣ	10850	22,5
Аврупои Ғарбӣ	9700	20,0
Чин	4900	10,1
Нис Осиё	3650	7,5
Ҷопон	3500	7,2
Ҳиндустон	2020	4,1
ИДМ	2000	4,1
Бразилия	1100	2,3
Давлатҳои халиҷи форс	950	2,0
Мексика	875	1,8

БАЪЗЕ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҲИММИ ИНКИШОФИ ХОҶАГИИ ҶАҲОН

Нишондиҳанда	Меъёри ченак	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Истихроҷи нефт	Млн т	525	1060	2270	3000	3100	3600
Истеҳсоли гази табиӣ	Млрд $м^3$	200	450	1050	1500	2050	2420
Истихроҷи ангишт	Млн т	1820	2575	2860	3750	4620	4950
Коркарди энергияи электрикӣ	Млрд кВт-с	950	2300	5000	8250	11800	15580
Истихроҷи маъдани оҳан	Млн т	250	500	750	900	965	1060
Гудозиши пӯлод	Млн т	200	350	600	7,5	770	850
Гудозиши алюминий	Млн т	1,5	4,6	10,2	16,1	19,3	25,0
Истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ	Млрд $м^2$	30	40	45	55	77	78
Истеҳсоли ғалладона	Млн т	630	850	1100	1450	1950	2050
Моҳидорӣ ва истеҳроҷӣ маҳсулоти баҳрӣ	Млн т	21	40	69	75	100	130
Дарозии роҳи автомобилгард	Млн км	15,5	17,0	19,7	22,3	26,6	28,0
Муомилоти савдои ҷаҳонӣ	Млрд долл	125	260	650	4050	6980	13000

ТАҚСИМОТИ ИСТЕҲСОЛИ ҶАҲОНИИ САНОАТ БАЙНИ ДАВЛАТҲОИ ПЕШҚАДАМ (С. 2000)

Мамлакат	Маҳсулот млрд долл.	Ба ҳисоби, %	Мамлакат	Маҳсулот млрд долл.	Ба ҳисоби, %
Ҳамагӣ	9740	100,0	Бразилия	200	2,1
ИМА	2025	20,8	Мексика	150	1,5
Чин	1115	11,4	Ҷ. Тайван	150	1,5
Ҷопон	800	8,2	Индонезия	145	1,5
Олмон	625	6,4	Арабистони Саудӣ	145	1,5
Россия	435	4,5	Ҷумҳурии Корея	140	1,4
Фаронса	335	3,6	Испания	130	1,3
Британияи Кабир	335	3,4	Австрия	95	1,1
Италия	330	3,4	Тайланд	80	1,0
Канада	225	2,3	Малайзия	70	0,9
Ҳиндустон	205	2,1			

ҶОЙГИРШАВИИ ИНШООТҲОИ МЕРОСИ ҶАҲОНӢ ДАР НОҲИЯҲОИ КАЛОНТАРИНИ ДУНЕ

Ноҳия	Шумораи иншоот	Ҳиссаи онҳо дар миқдори умумӣ, %
ИДМ	33	4,5
Аврупои хориҷӣ	297	41,8
Осиёи хориҷӣ	151	20,2
Африка	94	12,6
Америкаи Шимолӣ	31	4,3
Америкаи Лотинӣ	104	14,1
Австралия ва Океания	20	2,5
Ҳамагӣ	730	100,0

СОХТИ ММД ЯК ҚАТОР ДАВЛАТҲОИ ҶАҲОН (С. 2000)

Мамлакат	%		
	Хоҷагии қишлоқ	Саноат	Соҳаи ҳизматрасонӣ
Қувайт	0	45	55
РФГ	1	30	69
Британияи Кабир	1	29	70
Италия	1	32	67
Ҷопон	1	32	67
ИМА	2	25	73
Фаронса	3	25	72
Нидерландҳо	3	27	70
Австрия	3	26	71
АМА	3	48	49
Чехия	4	41	55
Лаҳистон	4	36	60
Канада	4	24	72
Венесуэла	5	36	59
Россия	7	39	54
Бразилия	7	29	64
Литва	8	38	48
Руминия	13	36	51
Украина	14	38	48
Чин	16	51	33
Индонезия	17	47	36
Ҳиндустон	25	27	48
Нигерия	30	45	25
Гана	35	25	40
Камбоҷа	37	20	43
Узбекистон	42	21	37
Уганда	42	19	39
Мали	46	17	37
Ҳабашистон	52	11	37

ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИН ДАРАҶАИ КОРКАРДИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЯ ДАР С. 2000

Мамлакат	Коркард	
	Ҳамаги, млрд кВт-с	Ба ҳар сари аҳолӣ ҳаз. кВт-с
ИМА	3980	14400
Чин	1325	1050
Ҷопон	1080	8500
Россия	875	6050
Канада	585	18900
Олмон	565	6860
Ҳиндустон	550	560
Фаронса	540	9150
Британияи Кабир	370	6250
Бразилия	340	2000

ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИН ДАРАҶАИ ИСТЕҲСОЛИ АЛЮМИНИЙ ДАР С. 2000

Мамлакат	Истеҳсол млн т	Мамлакат	Истеҳсол млн т
ИМА	3,8	Бразилия	1,3
Россия	3,1	Норвегия	1,0
Чин	3,0	РАҶ	0,7
Канада	2,4	Олмон	0,6
Австрия	1,8	Ҳиндустон	0,6

ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИНИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАИ НАХИ КИМИЁВӢ ДАР С. 2000

Мамлакат	Истеҳсол, ҳаз. т	Мамлакат	Истеҳсол, ҳаз. т
Чин	7500	Ҷопон	1900
ИМА	4700	Олмон	1900
Ҷ. Тайван	3500	Индонезия	1800
Ҷумҳурии Корея	2900	Италия	1000
Ҳиндустон	2300	Тайланд	800

ДАҲ ДАВЛАТИ АСОСИИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАИ МАТОЪИ ПАХТАГӢ ДАР С. 2000

Мамлакат	Истеҳсол млн м²	Мамлакат	Истеҳсол млн м²
Чин	25,3	Италия	1,0
Ҳиндустон	18,2	Ҷопон	0,8
ИМА	3,7	Ҷ. Тайван	0,8
Россия	1,8	Олмон	0,5
Бразилия	1,1	Фаронса	0,5

ДАҲ ДАВЛАТИ АСОСИИ ҶАМЪОВАРИИ ҒАЛЛА ДАР С. 2000

Мамлакат	Ҷамъоварӣ	
	Ҳамагӣ, млн т	Ба сари аҳолӣ, кг
Чин	410	325
ИМА	350	1250
Ҳиндустон	250	250
Россия	85	580
Фаронса	65	1170
Индонезия	60	290
Канада	55	1800
Бразилия	50	290
Олмон	45	550
Аргентина	40	1050

ДАВЛАТҲОЕ, КИ ТУРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚИ БЕШТАР ИНКИШОФ ЁФТААСТ

Мамлакат	Шумораи сайёҳо, млн нафар	Мамлакат	Шумораи сайёҳо, млн нафар
Фаронса	75,5	Австрия	18,0
ИМА	51,0	Лаҳистон	17,4
Испания	48,2	Венгрия	15,6
Италия	41,2	Юнон	12,5
Британияи Кабир	25,2	Швейтсария	11,4
Россия	21,2	Нидерландҳо	10,2
Мексика	20,6	Малайзия	10,2
Канада	20,4	Тайланд	9,5
Олмон	19,0	Туркия	9,5

ЗАМИМА 2

Корхонаҳои пуриқтидори саноатӣ – заминаи иқтисодиёти мамлакатҳои мутараққӣ

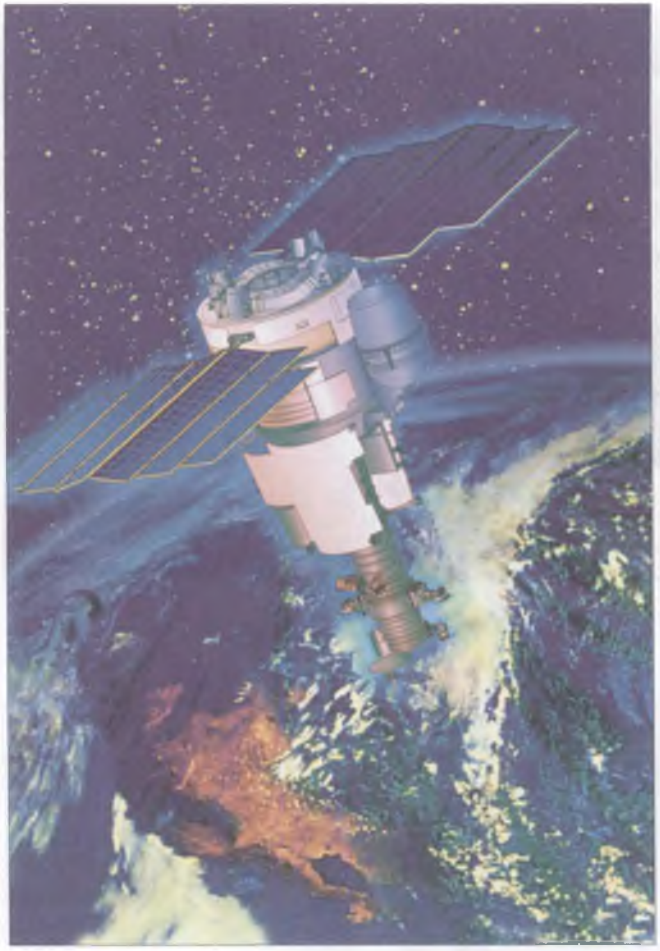

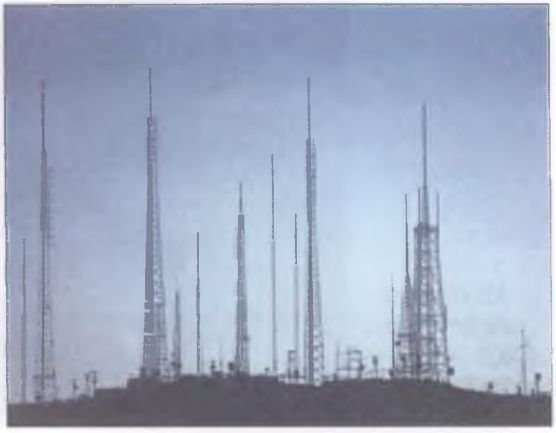
Фатҳи фазои кайҳон – тақозои вақт аст

Кор дар радифҳои кайҳонӣ дар мадори Замин фоидаи иқтисодии зиёд медиҳад

Робита дар ҳаёти имрӯза нақши бурзуг дорад

Истихроҷи ангишт ба тарзи кушод

Истгоҳҳои нефтӣ дар баҳр намуди муқаррариро гирифтаанд

Саноати ҳавопаймосозӣ роҳҳати асосии иқтисодиёти мамлакатҳои мутараққӣ ҳисоб мешавад

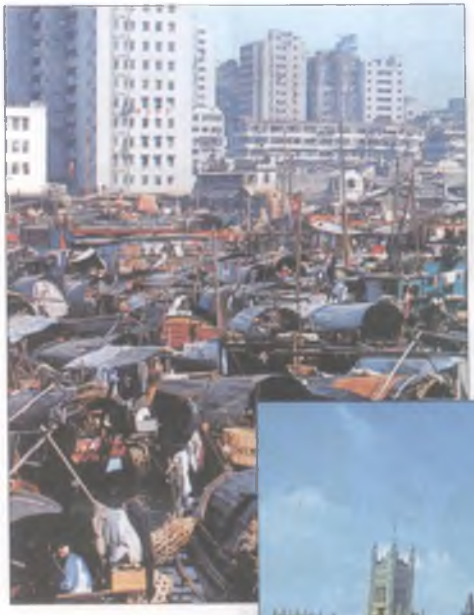
Дар ин иншооти шинокунанда киштиҳои баҳрӣ сохта мешаванд

Саноати сабук: дар фабрикаи бофандагӣ

Мегалополиси муосир

Аз чап: яке аз шаҳрҳои сераҳолии дунё – Ҳонконг; дар поён – Лондон

Шабакаи инкишофёфтаи роҳ – кафолати рушди иқтисодиёти мамлакат аст

Қатораҳои суръатнок – воқеъияти ҳақиқии имрӯз аст

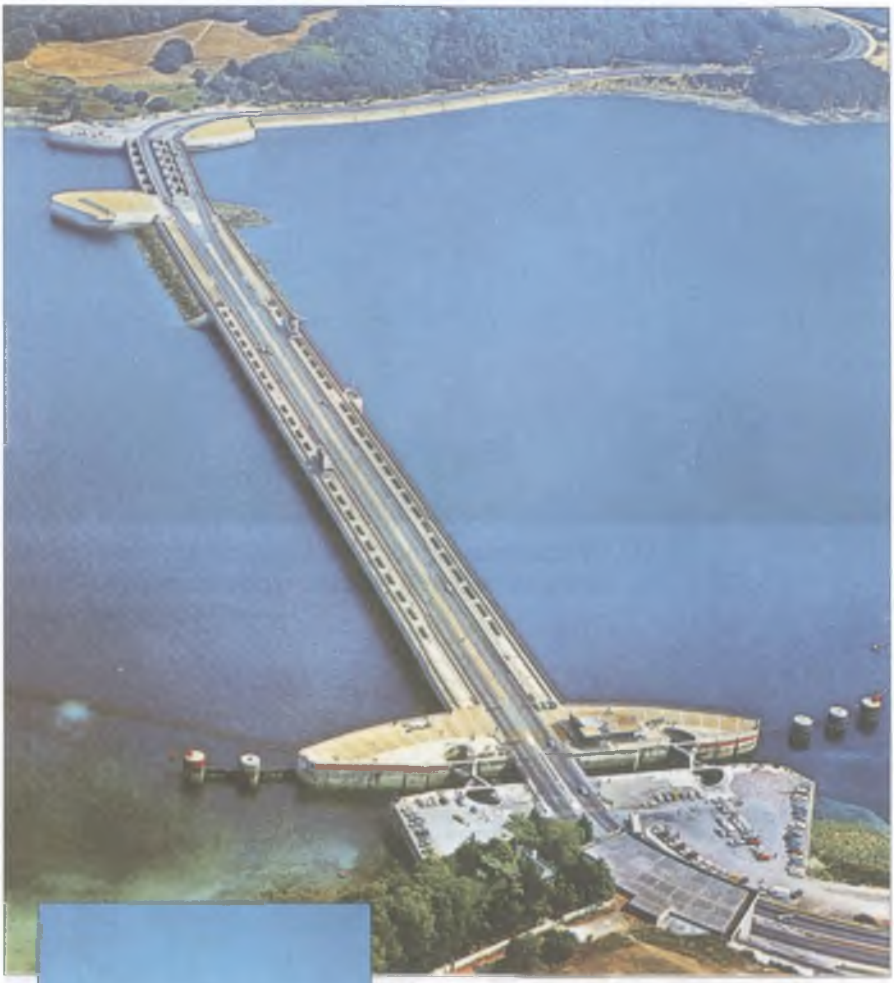
Шоҳроҳҳои нақлиёти шаҳрҳои бузург

Масъалаи ифлоскунии муҳити атроф ва дигар масоили экологӣ мавзӯи муҳимми мамлакатҳои мутараққӣ мебошад

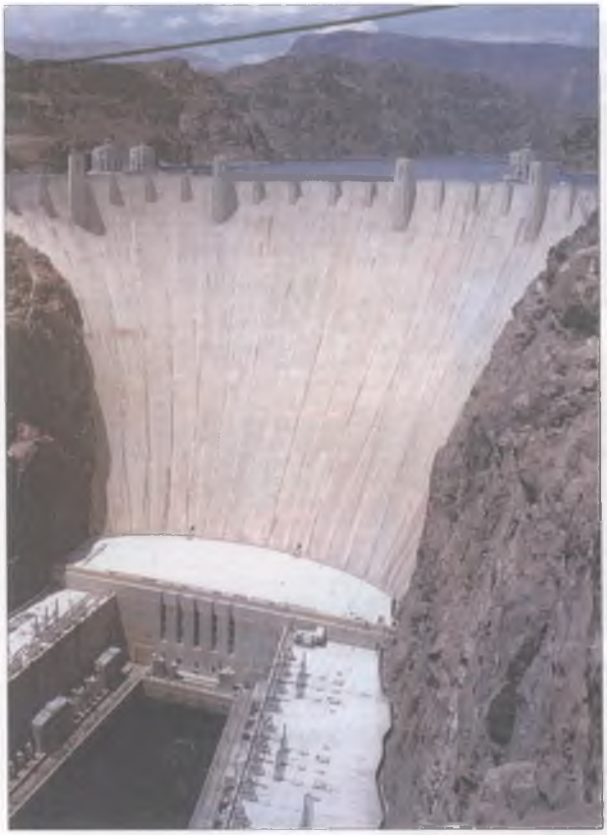
Бонки ҳозиразамон: толори гузаронидани амалиёт бо коғазҳои қиматнок

Неруғоҳҳои барқии ғайриодӣ: дар боло ягона мадди калонтарини дунё дар резишгоҳи дарёи Ранс (Фаронса); аз чап – бо истифода қувваи шамол

Нерӯгоҳҳои обии барқиро дар бисёр мамлакатҳои дунё дидан мумкин аст

Ҳосилғундорӣ –
аз ҳама мавсими
сертараддуд

Панирпазӣ – соҳаи
муҳимми саноати
маҳсулотбарорӣ

Дар бозори хоҷагии
қишлоқ

Пахтачинӣ

Манзараи муосир: Осиёби бодӣ дар назди калонтарин нерӯгоҳи барқии олавӣ

Дар истеҳсолот компютер ва роботҳо одамонро тез-тез иваз мекунанд. Ин кӯраи маъданӣгудозӣ дар комбинати металлургии Ҷопон истеҳсоли металлро бе иштироки одам ба роҳ мемонад

ФЕҲРАСТИ АДАБИЁТИ ИЛОВАГӢ ВА ИСТИФОДАШУДА

Абдуллоев Н. Дидактические основы изучения географии союзной республики в курсе географии СССР (на примере Таджикской ССР). Автореферат. – Душанбе, 1971.

Барков А.Ч. Вопросов методики и истории географии. – М.: Просвещение, 1961.

Баранский Н.Н. Исторические обзор учебников географии (1876–1934). – М.: Просвещение, 1954.

Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. – М.: Просвещение, 1969.

Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. – М.: Просвещение, 1960.

Бабанский Ю.К. Оптимизасйия учебно-воспитательного протсесса. М.: Просвещение, 1982.

Забик А.Ч. Методика преподавания экономической географии и зарубежных стран. – М.: Просвещение, 1958.

Богоявленский Д.П., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. – М.: Просвещение, 1959.

Войлошликова Н.Н. Самостоятельная работа учащихся по экономической географии зарубежных стран. – М.: Просвещение, 1981.

Герасимова Т.П. Воспитание на уроках географии. – М.: Просвещение, 1965.

Герасимова Т.И., Коринская В.П. Методы и формы организасйии обучения географии. – М.: Просвещение, 1964.

Дрига И.И. Кабинеты система в общеобразовательной школе. – 1981.

Даринский А.В. Методика преподавания географии. – М., Просвещение, 1966.

Данилов М.А. Протсесс обучения в советской школе. – М.: Мучпедгиз. 1961.

Есипов А.А. Самостоятельная работа учащихся на уроке. – М., 1960.

Заславский К.И. Карта на уроках географии. – М., 1954.

Кабанова-Миллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающие обучения. – М.: Знание, 1981.

Кабанова-Миллер Е.Н. Формирование примеров умственной деятельности и умственное развитие учащихся. – М.: Просвещение, 1968.

Маринская В.А. Методика формирования понятий при изучении курса географии материков. – М.: Педагогика, 1979.

Коваленская М.М. Самостоятельное работы учащихся по экономической географии СССР. – М.: Просвещение, 1994.

Карман Т.А. Уроки географии (психологическое основы). – М.: Просвещение, 1968.

Матрусов И.С. Связь обучения экономической географии СССР и производственный труда учащихся. – М., 1961.

Матюшкин А.М. Проблемные ситуатсии в мишленые в обучении. – М.: Просвещение, 1972.

Махмутов А.М. Теория и практики проблемного обучении. – Казан, 1972.

Основы дидактики/Под. ред. Д.П. Есипова. – М.: Просвещение, 1968.

Панчашникова Л.М. Исторических подход при обучении физической географии в школе. – М.: Просвещение, 1969.

Половинкин А.А. Методика физической географии. – М., 1955.

Самойлов И.И. Методика обучения экономической географии СССР. – М., 1960.

Семакин Н.Н. Географических кабинета учебная площадка в школе. – М.: Просвещение, 1973.
Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М.: Просвещение, 1984.
Скаткин М.Н. Совершенствование протсесса обучения. Проблемы и суждения. – М.: Педагогика, 1971.
Строев К.Ф. Краеведение. – М.: Просвещение, 1974.
Шамаев Н.М. Дидактические проблемы применения технических средств обучения в средней школе. – М., 1973.
Шаповаленко С.Г. Школьное оборудование и кабинетная система – М., 1974.
Щукина Г.М. Формирование познавательных интересов учащихся в протсессе обучения. – М.: Педагогика. 1972.

АДАБИЁТҲО

Барномаи география барои синфҳои VI–IX. – Д.с., 2002.
Максаковский В.П. Научные основы школьной географии. – М., 1982.
Максаковский В.П. География. 10. – М., 1990.
Бабурин В.Л., Данышин А.И., Елиховская Л.И.. География российского порубежья: мы и наши соседи. 8–9. – М., 1999.
Воспитательные аспекты обучения. – М., 1982.
Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М., 1988.
Вопросы географии 103. Новое содержание школьной географии. – М., 1977.
Полав В.П. Средства обучения географии и условия их эффективного использования. – М., 1987.
География в школе. – 1989, № 2.
География. – 1993. – №№ 3, 4.
Кузнецов А.П. География. – М., 1990.
Дидактика. – М., 1959.
Основы дидактики. – М., 1967.
Диалог. Наука и искусство географии: спектр взглядов ученых СССР и США. – М., 1989.
Зуев Д.Д. Школьный учебник. – М., 1983.
Европа. Учебное пособие по географии для 8 класса "Briedis". – 2002.
Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Д.с., 2003.
Методика обучения географии в средней школе. – М., 1985.
Нақшаи таълимии мактабҳои хамагонӣ. – Д.с., 2002.
Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников//Вопросы теории. – М., 1979.
Казанский Н.Г., Назарова Т.С. Дидактика (начальные классы). – М., 1978.
Научные основы построения учебников географии. – М., 1979.
Основы экологии. – М., 1998.
Проблемы школьного учебника. – М., 1974, вып. I–II.
Проблемы школьного учебника. – М., 1980, 1983, 1983, 1987.
Социальные ресурсы и социальная политика. – М., 1990.
Формирование представлений и понятий при обучении географии. – М., 1970 (пер. с нем. яз.).
Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизацияи протсесси педагогӣ (саволу ҷавоб). – Д.с., 1987.

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА 3

ФАСЛИ I.
ТАВСИФИ УМУМИИ ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФИИ ҶАҲОН 4

ХАРИТАИ КУНУНИИ СИЁСИИ ҶАҲОН 4
ДАВЛАТҲОИ БА МУНОСИБАТҲОИ НАВИ ИҚТИСОДӢ ГУЗАРАНДА 9
ХАРИТАИ СИЁСИИ ҶАҲОН БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ 10
БЛОКҲОИ ҲАРБӢ. ҲАМКОРӢ ВА ПАСТ НАМУДАНИ ШИДДАТИ БАЙНАЛХАЛҚӢ 10
ГЕОГРАФИЯ САРВАТҲОИ ТАБИИИ ҶАХОН МУҲОФИЗАТИ МУҲИТИ ЗИСТ 14
МАФҲУМИ МУҲИТИ ГЕОГРАФӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТ 14
МАВҚЕИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИӢ ДАР ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТ 15
САРВАТҲОИ ТАБИИИ ҶАҲОН ВА ҶОЙГИРШАВИИ ОНҲО 17
ЗАХИРАҲОИ АШЁИ МИНЕРАЛӢ 18
ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНӢ 22
ЗАХИРАҲОИ ОБ 25
ЗАХИРАҲОИ ҶАНГАЛ 28
ЗАХИРАИ САРВАТҲОИ УҚЁНУСИ ҶАҲОНӢ 31
ЗАХИРАИ САРВАТҲОИ ИҚЛИМӢ ВА КАЙҲОНӢ 33
ЗАХИРАҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ 34
ИФЛОСШАВИИ ТАБИАТ ВА МАСЪАЛАҲОИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ 36
ГЕОГРАФИЯИ АҲОЛИИ ҶАҲОН 40
СИЁСАТИ ДЕМОГРАФӢ 44
ҲАЙАТИ ҶИНСӢ ВА СИННУ СОЛИИ АҲОЛӢ 45
ҲАЙАТИ СИНФӢ, МИЛЛӢ ВА НАЖОДӢ 47
МАСЪАЛАҲОИ МИЛЛӢ ВА ҲАЛЛИ ОНҲО 49
ҲАЙАТИ ДИНӢ 50
ДИН ВА ТАМАДДУНИ ҶАҲОНӢ 52
ҶОЙГИРШАВИИ АҲОЛӢ 53
АҲОЛИИ ШАҲР ВА ДЕҲОТ 54
МАФҲУМИ УРБАНИЗАТСИЯ 55
АҲОЛИИ ДЕҲОТ 56
ҲИҶРАТИ (МИГРАТСИЯИ) БАЙНАЛХАЛҚИИ АҲОЛӢ 58
ГЕОГРАФИЯИ ХОҶАГИИ ҶАҲОНӢ 60
ХОҶАГИИ ҶАҲОНӢ. МАРҲАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ОН 60

ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ГЕОГРАФИИ МЕҲНАТ ВА ИНТЕГРАТСИЯИ (ҲАМГИРОИИ) ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ 61
ИНТЕГРАТСИЯИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ 63
ХОҶАГИИ ҶАҲОН ДАР ДАВРАИ ИНҚИЛОБИ ИЛМИЮ ТЕХНИКӢ 64
СОҲАҲОИ ХОҶАГИИ ҶАҲОН 69
ГЕОГРАФИЯИ СОҲАҲОИ САНОАТ 70
САНОАТИ СӮЗИШВОРӢ-ЭНЕРГЕТИКӢ 70
САНОАТИ НЕФТ 71
САНОАТИ ГАЗ 72
САНОАТИ АНГИШТ 72
САНОАТИ МАСНУОТБАРОРӢ 75
САНОАТИ МЕТАЛЛУРГИЯ 75
МОШИНСОЗӢ 76
САНОАТИ ХИМИЯ 77
САНОАТИ САБУК 78
САНОАТ ВА МУҲИТИ АТРОФ 78
КИШОВАРЗӢ 80
ЗИРОАТЧИГӢ 81
РАСТАНИҲОИ ҒАЙРИХӮРОКА 83
ЧОРВОДОРӢ 83
ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА МУҲИТИ АТРОФ 84
НАҚЛИЁТ ВА РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА 85
НАҚЛИЁТИ ХУШКИГАРД 87
НАҚЛИЁТИ ОБӢ 87
НАҚЛИЁТИ ҲАВОӢ 88
НАҚЛИЁТ ВА МУҲИТИ АТРОФ 89
АЛОҚАҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ 90
МАСЪАЛАҲОИ УМУМИҶАҲОНИИ ИНСОНИЯТ 92
ФАСЛИ II.
ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН. АВРУПО 99
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР ХАРИТАИ ҶАҲОН 99
АҲОЛӢ 101
ХОҶАГӢ 102
КИШОВАРЗӢ 103
НАҚЛИЁТ 104
АЛОҚАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА 105
МАМЛАКАТҲОИ МУТАРАҚҚИИ АВРУПОИ ҒАРБӢ 106
НАҚЛИЁТ 110

ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН 113
АНГЛИЯ 119
ФАРОНСА 125
ИТАЛИЯ 131
МАМЛАКАТҲОИ ХУРДИ АВРУПО 137
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ 140

ТАВСИФИ МУХТАСАРИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДА 150
РОССИЯ 150
УКРАИНА 156
БЕЛОРУССИЯ 159
МОЛДОВА 162
ЭСТОНИЯ 163
ЛАТВИЯ 164
ЛИТВА 165

ФАСЛИ III.
ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН. ОСИЁ 167

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ 167
САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН 170
АҲОЛӢ ВА ХОҶАГӢ 172
ТАВСИФИ УМУМИИ ХОҶАГӢ 175
ТАФОВУТИ ДОХИЛӢ, ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФӢ 179
ОСИЁИ ШАРҚӢ 180
ОСИЁИ ҶАНУБӢ 180
ОСИЁИ ҶАНУБУ ҒАРБӢ 181
ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ 183
ҚИСМИ ОСИЁИИ СОБИҚ ИТТИФОҚИ ШӮРАВӢ 184
ПАСИКАВКАЗ 184
ҚАЗОҚИСТОН 185
ОСИЁИ МАРКАЗӢ 185
ХАРИТАИ СИЁСИИ ОСИЁ 187
НАМУНАҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢ 188

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ, ШАРҚӢ, ҶАНУБӢ, ҶАНУБУ ҒАРБӢ ВА ҶАНУБУ ШАРҚӢ 190
ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН 190
ҶОПОН 196
ОЗАРБОЙҶОН 200
ГУРҶИСТОН 203
АРМАНИСТОН 206

ҚАЗОҚИСТОН 209
ЎЗБЕКИСТОН 213
ТУРКМАНИСТОН 217
ТОҶИКИСТОН 220
ҚИРҒИЗИСТОН 227
ҲИНДУСТОН 230
ИНДОНЕЗИЯ 236
ПОКИСТОН (ҶУМҲУРИИ ИСЛОМӢ) 240
АФҒОНИСТОН 243
ЭРОН 247
ТУРКИЯ 251
АРАБИСТОНИ САУДӢ 256

ФАСЛИ IV.
АВСТРАЛИЯ ВА АФРИКА 260
ИТТИФОҚИ АВСТРАЛИЯ 260
АФРИКА 264
ҶУМҲУРИИ МИСРИ АРАБ 277

ФАСЛИ V.
АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ 281
ИОЛАТИ МУТАҲИДАИ АМЕРИКА 281
КАНАДА 291
АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ 296
БРАЗИЛИЯ 304
МЕКСИКА 307
КУБА 310

ФАСЛИ VI.
МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ УМУМИҶАҲОНӢ 313
ЗАМИМА 1 320
ЗАМИМА 2 333
ФЕҲРАСТИ АДАБИЁТИ ИЛОВАГӢ ВА ИСТИФОДАШУДА 346
АДАБИЁТҲО 347

Қисман ҷадвалу нақшаҳои дар китоби дарсии мазкур истифодашуда аз сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла аз китоби дарсии муаллифон Максаковский В.П., Кузнетсов А.П., Гладкий Ю.Н., Лавров С.Б., Бабурин В.Л. ва дигарон гирифта шудааст.

Х. Муҳаббатов, М. Раҳимов, Ш. Ғафоров

ГЕОГРАФИЯИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОИИ ҶАҲОН

Китоби дарсӣ барои синфи 9

Гурӯҳи нашрӣ:

Муҳаррир Д. Алифбеков
Мусаҳҳеҳ Б. Мирзоев
Дизайн ва ороиш М. Муродов
Муҳаррири техникӣ Д. Қурбонов
Чопи компютерӣ М. Боева
Саҳифабанд А. Муродов

© Хазинаи хайрияи «Сарпараст», 2006
Литсензияи № 049

Ба чопаш 15.04.2006 имзо шуд.
Андозаи коғаз 60x90 1/16 Коғази офсетӣ.
Гарнитураи Times New Roman Tj. Чопи офсетӣ.
Ҳаҷм 22 ҷузъи чопии аслӣ.
Адади нашр 130 000
Фармоиши рақами 16467.

Отпечатано в ОАО «Саратовский полиграфический комбинат»
410004, г. Саратов, ул. Чернышевского, 59.